

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 96

Серія "Філологічні науки"
№ 13

Ніжин
2019

УДК 80:008
ББК 81+83
Л64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 5 від 28.11.2019 р.

Рішенням Всеукраїнської атестаційної колегії та наказом МОН
України від 21 грудня 2015 р. № 1328 збірник перереєстрований і
включений до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук

ISSN 2520-6966

ISSN Online 2618-0022

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г. В.

Збірник з 2013 року виходить двома серіями:
"Історичні науки", "Філологічні науки"

Редакційна колегія:

відп. редактор і упорядник – д. філол. н., проф. Г. В. Самойленко;

члени редакційної колегії серії "Філологічні науки":

д. філол. н., проф. О. Г. Астаф'єв; д., проф., акад. АН ВШ України, член-кор.
ВУАН у Нью-Йорку Доріана Блохин (Німеччина); д. філол. н., проф.
Н. І. Бойко; д. філол. н., проф. З. В. Кирилюк; д. філол. н., проф. В. І. Коваль
(Білорусь); д. філол. н., проф. Й. Пастерська (Польща); д. філол. н., проф.
О. Г. Ковальчук; д. філол. н., проф. П. В. Михед; д. філол. н., проф. А. К. Мой-
сієнко; д. філол. н., проф. С. І. Потапенко; д. філол. н., проф. В. П. Хархун

Література та культура Полісся. Вип. 96. Серія "Філологічні
Л64 науки". № 13 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ
ім. М. Гоголя, 2019. 270 с.

УДК 80:008
ББК 81+83

© Г. В. Самойленко, упорядкування, 2019
© НДУ ім. М. Гоголя, 2019

Nizhyn Mykola Gogol State University

LITERATURE AND CULTURE OF POLISSYA

COLLECTION OF RESEARCH PAPERS

Volume 96

Series "Philology Research"
№ 13

Nizhyn
2019

UDC 80:008
LBC 81+83
L64

Collection of research papers is approved by
Scientific Board Nizhyn Mykola Gogol State University
(NDU named after M. Gogol)
Record № 5 of 28 November, 2019

According to Resolution of Ukrainian Higher Attestation Board and order of Ministry of Education of Ukraine of 21 December 2015 N 1328 this collection of research papers is re-registered and listed among the scientific periodicals appropriate for publishing the results of theses by applicants for Degrees of Candidate and Doctor of Sciences in Philology

ISSN 2520-6966

ISSN Online 2618-0022

This periodical was founded in 1990 by Prof. H. V. Samoylenko.
Since 2013 the periodical has been published in two series:
"History Research", "Philology Research"

Editorial Board:

Editor-in-Chief – Doctor of Sciences (Philology), Prof. H. V. Samoylenko;

members of the editorial board of the "Philology Research" series:

Doctor of Sciences (Philology), Prof. O. H. Astafev; Prof., Academician of the Ukrainian Academy of Higher School, Corresponding Member of All-Ukrainian Academy of Sciences in New York Doriana Blokhin (Germany); Doctor of Sciences (Philology), Prof. N. I. Boyko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. Z. V. Kyrylyuk; Doctor of Sciences (Philology), Prof. V. I. Koval (Belarus); Doctor of Sciences (Philology), Prof. J. Pasternak (Poland); Doctor of Sciences (Philology), Prof. O. H. Koval'chuk; Doctor of Sciences (Philology), Prof. P. V. Mikhed; Doctor of Sciences (Philology), Prof. A. Ya. Moysiienko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. S. I. Potapenko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. V. P. Kharkhun

Literature and Culture of Polissya. Vol. 96. Series "Philology L64 Research". № 13 / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after M. Gogol, 2019. 270 p.

UDC 80:008
LBC 81+83

© H. V. Samoylenko, arrangement, 2019
© NDU named after M. Gogol, 2019

ДО ЮВІЛЕЮ П. О. КУЛІША (200 РОКІВ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

TO THE JUBILEE OF KULISH P.A. (200-TH BIRTHDAY ANNIVERSARY)

УДК 821.161.2'4.09(092)(477.51)

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-5-23

Г. В. Самойленко

доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, заслужений діяч науки і техніки України

Садиба Білозерських-Кулішів хутір Мотронівка як гніздо культури Поліського краю

У статті вперше на широкому фактичному матеріалі розкривається одна із цікавих і науково-важливих проблем літературознавства – наявність на Поліссі у XIX – на поч. XX ст. різних гнізд культури. Автор статті намагається визначити їх багатогранність та специфіку, вказуючи і на наявність садиб представників творчої інтелігенції: акторів, художників, композиторів, письменників. Саме до останньої категорії і відносить автор статті садибу Мотронівка.

У статті в історичній послідовності розкриваються основні три етапи функціонування садиви Мотронівка як гнізда культури. Перший етап – це час, коли садиба належала родині Білозерських і коли йшов процес формування її членів як майбутніх представників українського національно-культурного та громадського процесу др. пол. XIX ст. Але автор підкреслює, що процес виховання не обмежувався сім'єю, а в ньому брали участь і видатні діячі української культури Т. Шевченко, П. Куліш, В. Забіла, М. Білозерський та ін.

Другий етап функціонування Мотронівки як гнізда культури пов'язаний з проживанням та творчою діяльністю в ньому Пантелеймона Куліша та Олександри Білозерської, відомої в літературі як письменниця Ганна Барвінок, і їх зв'язками з численними представниками української культури.

Третій етап пов'язаний з діяльністю Ганни Барвінок на хуторі Мотронівка після смерті П. Куліша, яка зуміла зберегти традиції на хуторі

як гнізді культури, про що свідчать її широкі зв'язки з представниками української тогочасної культурної інтелігенції, намаганням бути в літературному процесі не лише її самій, а і П. Кулішеві, який завжди був з Україною. Вона намагалася зберегти його пам'ять через публікацію творів та організацію музею його імені.

Ключові слова: гніздо культури, хутір Мотронівка, П. Куліш, Ганна Барвінок, українські письменники, діячі культури, сімейне національне виховання, культурний та громадський процес, пам'ять про митця.

В історії культури Північного Лівобережжя України вирізняються яскраві і багаті дворянські садиби, які характеризуються за своїми специфічними ознаками як гнізда культури: наявність палацу, збудованого відомим архітектором, парку, оздобленого парковою архітектурою, скульптурою, водоймами з фонтанами, каскадами водопадів чи простих ставків тощо. У самих приміщеннях цих садіб розміщувалися картинні галереї та найрізноманітніші історичні та культурно-мистецькі чи археологічні та етнографічні колекції, функціонували театри, хори, оркестри, розвивалися окремі види ужитково-декоративного мистецтва. У цих гніздах культури проживали разом з господарями запрошені художники, музиканти, актори, письменники, науковці тощо. Але вся організація культурного життя в садібі залежала від її господаря, зацікавленого в його розвитку.

До таких гнізд культури Північного Лівобережжя України відносимо садиби XIX – поч. XX ст. Кирила Розумовського у Батурині, Григорія та Василя Тарновських у Качанівці, Гната та Павла Галаганів у Сокиринцях, Скоропадських у Тростянці та інших. Кожна садиба відзначалася як спільністю загальних рис, так і своїми особливостями. Значна частина цих садіб нині відновлена і вражає своєю красою і неповторністю.

На жаль, ця сторінка культурної спадщини майже недосліджена і можна назвати лише окремі праці, зокрема автора цих рядків у книзі "Розвиток художньої культури на Чернігівщині в XIX – на початку XX ст." (Ніжин, 2015), а також у статті М. Будзар, яка захистила під нашим керівництвом кандидатську дисертацію.

Аналізуючи культурне життя в дворянських садибах Деснянського краю, ми помітили, що, крім цих гнізд культури, були виявлені також садиби діячів культури, які не вражали архітектурним багатством садібних будинків, красою парків, архітектурних споруд чи водних фонтанів, наявністю картинних галерей, історичних і художніх

колекцій тощо. Це були скромні будівлі з фруктовими садами, пасікою, альтанками, ставками. Господар садиби міг займатися залюбки в саду чи на огороді, але основним об'єктом його життя була все ж різноманітна творча робота. Це були визначні діячі культури, у гостях яких бували не менш відомі митці, знані в Україні люди. Саме таку садибу представників творчої інтелігенції ми відносимо теж до гнізд культури. Це були садиби письменника Михайла Коцюбинського у Чернігові, художника, автора знаменитих картин на біблійну і світську тематику Миколи Ге на хуторі Іванівському Бахмацького району, актриси, першої народної артистки Республіки (1922), яка прославила своєю творчістю Україну і Поліський край, Марії Заньковецької у Ніжині та інші [1].

До цієї групи гнізд культури творчих діячів відносимо і садибу Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка, або Ганнина Пустинь, що біля села Оленівка Борзнянського повіту на Чернігівщині. Цілісна характеристика цієї садиби як гнізда культури у критичній літературі на цей час майже відсутня, а тому у цій статті ми намагатимемося надати її, накресливши основні етапи її існування.

Перший етап. Спочатку ця садиба належала родині Білозерських. Її господар Михайло Васильович Білозерський (1772–1835), отримавши освіту у Київській духовній академії, обіймав різні посади. На початку XIX ст. він був комісаром і повітовим суддею, маючи звання колезького асесора (1808), а потім служив повітовим предводителем дворянства у Борзні. Одружився з Мотроною Василівною (1798(1799)–1857), яка була родом із Силевичів по батьковій лінії, а по материній – із роду Риб. Після одруження вони проживали у Борзні, маючи декілька будинків, в одному із них розміщувався суд, у якому працював сам Михайло Васильович. Але трапилась біда: під час пожежі у місті Борзна згоріли будинки Білозерських. І Михайло Васильович вирішив заснувати садибу за п'ять кілометрів від міста на безлюдному місці. Як згадувала Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш у листі до І. Шрага, батько викорчував великий дубовий ліс і заснував хутір Мотронівку, названу на честь матері. Садиба знаходилася за чотири кілометри від села Оленівка, де була Воздвиженська церква. Великий будинок Білозерських мав десять кімнат, поруч – флігель із п'яти кімнат. У родині Михайла та Мотрони Білозерських народилося дев'ятеро дітей: Помпей, Олімпій, Віктор, Микола, Василь та Олександр, а також Надія, Любов і Олександра.

В щасливому сімействі, на жаль, трапилося нещастя. 1835 р. помирає батько Михайло Васильович. Осиротілих дітей та його дружину у цей складний час підтримав син Данила Васильовича Білозерського, брата Михайла Микола Данилович, якого у своїх листах Олександра Михайлівна та Пантелеймон Олександрович називала "добрейший брат и папа", "почтеннейший папенька" (див.: Пантелеймон Куліш. Листи до М. Д. Білозерського / упоряд. О. Федорук. Львів–Нью-Йорк, 1997. С. 11). Як вказують дослідники, завдяки подружжю Кулішів М. Д. Білозерський наблизився до літературного та культурного процесу Петербурга, Москви, Києва. Він цікавився творчістю Т. Шевченка, М. Гоголя, а також інших українських письменників першої половини ХІХ ст., зберігачів народної творчості. Він сам почав збирати фольклорні твори, а також предмети старожитностей. Вплив на формування національної свідомості Білозерських з боку Миколи Даниловича був помітним.

Не меншу роль у вихованні дітей в українському дусі мали Мотрона Василівна та її мати Уляна Миколаївна Силевич, які притримувалися тих козацько-старшинських традицій, у яких вони самі росли і виховувалися. Відомо, що їх сімейні роди перепліталися з родами Полуботків, Кочубеїв, Забіл та ін., а тому кожна історична реліквія тих далеких часів ними цінувалася. І про це знали діти та внуки. Крім цього, мати і бабуся прекрасно володіли багатою пісенною спадщиною, розповідали казки та перекази. Зимовими вечорами звучали вони із їх вуст, захоплюючи цією справою і молоде покоління Білозерських. Тож не випадково, що майже всі представники родини в подальшому мали зв'язок з народною творчістю.

Був у Мотронівці і Опанас Маркович, який теж цікавився народною пісенністю та любив розмовляти з Мотроною Василівною.

Яскравим акордом життя у Мотронівці стало весілля П. Куліша і О. Білозерської. "Винуватцем" цього був брат Олександри Михайлівни Василь, який, навчаючись на другому курсі історико-філологічного факультету Київського університету, у вересні 1842 р. познайомився з П. Кулішем, який працював учителем Києво-Подольського училища і опублікував роман "Михайло Чернишенко".

Київський період життя П. Куліша був пов'язаний з вивченням літописної літератури Григорія Грабянки, Самійла Величка, "Історії Русів", пошуками нових архівних матеріалів, зібранням етнографічних та фольклорних джерел, написання своїх перших романів з минулого України тощо.

Знайомство Михайла Білозерського і Пантелеймона Куліша було підкріплене спільними інтересами. І це підтвердив М. Білозерський у своїх спогадах: "Кулиш встретил меня очень приветливо. Придя к нему вечером, я по страшной грязи возвращался домой очарованный и восторженный. Я познакомил его заочно с моим семейством, он снабдил меня рукописью Грабянки. Мы поговорили с ним, как будто бы давно были знакомы: я привязался к нему всем сердцем. Условились с ним видаться как можно скорее и чаще. Так продолжалось неизменно до самой поездки его за границу" [2].

Ці стосунки були настільки близькими, що Михайло запросив Пантелеймона разом відсвяткувати Різдво (25 грудня) 1842 р. з його рідними на хуторі Мотронівка, де й відбулося знайомство Лесі Білозерської з П. Кулішем, яке згодом переросло в романтичне кохання, що тривало декілька років від 15-річного до 17-річного віку і заслуговує на окреме дослідження.

Нагадаємо лише деякі слова із спогадів самого Пантелеймона Олександровича: "Звернув Куліш свої думки про сем'ю, свій ідеал, на сестру Білозерського, і зимою на початку року 1847, приїхавши на Україну, одружився з нею. І вона його мовчки гаряче любила... Тут уже можна сказати: "який ішов, таку й стрів". Обоє старосвітського роду козацького, обоє зростали на піснях українських, обоє вдачі ідеальної і енергії неборимої. Тут би-то найбільшого щастя сподіватись, – та лиха доля перейшла їм дорогу з порожніми відрами" (Куліш П. О. Історичне оповідання (Із зб. "Хуторна поезія"). Куліш П. О. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 1. С. 364).

У Мотронівці П. Куліш познайомився з Миколою Даниловичем Білозерським, який був близьким до родини Василя та Олександри Білозерських і з яким зав'язалося після цього листування, що тривало понад 40 років.

Микола Данилович Білозерський був сином рідного брата Михайла Васильовича, батька родини Білозерських, тобто для Олександри Михайлівни він був двоюрідним братом. У громадсько-суспільному житті він посідав помітне місце, обирався у Борзні повітовим суддею, повітовим предводителем дворянства. Від дворянства повіту двічі висувався депутатом Чернігівських дворянських депутатських зборів. Він вчився у Харківському університеті і продовжував підтримувати зв'язки з професором, поетом П. Гулаком-Артемівським, поетом А. Метлинським, а в Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька з професором М. Білоусовим, вони одночасно навчалися у Харкові і на квартирі у нього в Ніжині познайомився з

юним Миколою Гоголем, з яким продовжував зв'язки і в майбутньому. Гоголь не лише листувався з Миколою Даниловичем, а й бував декілька разів у його садибі.

Родинні зв'язки з П. Кулішем та О. Білозерською-Куліш (Ганною Барвінок) розширили його знайомства в Петербурзі, Москві, Києві, серед яких знайомих були письменники А. Боровиковський, Н. Кукольник, Т. Шевченко, Марко Вовчок, художник А. Мокрицький, науковці О. Бодяньський, М. Костомаров.

М. Д. Білозерський зібрав чималу колекцію старожитностей, де були рідкісні національні реліквії, рукописи [16, с. 49–52].

У справі весілля П. Куліша та О. Білозерської Микола Данилович відіграв визначальну роль. Саме він умовив Мотрону Василівну видати дочку заміж за, на її погляд, непідходящого жениха, П. Куліша. Дійсно, претендент на руку і серце дочки у цей час не мав посад, які б фінансово забезпечували щасливе життя її дочки, хоча восени 1846 р. Академія наук його відряджала на три роки за кордон на навчання, щоб після цього він міг зайняти кафедру слов'янської філології у Петербурзькому університеті.

Весілля відбулося 24 січня 1846 р. Вінчалися в оленівській Воздвиженській церкві. Посадженим "батьком" був Микола Данилович Білозерський, а старшим боярином – Тарас Шевченко. Серед численних гостей – родич, поет Віктор Забіла, який жив у Борзні, щиро був закоханий у сестру Олександри Білозерської Лідію, яку віддали заміж за багатого вдівця Іллю Боголюбцева. Про своє нещасливе кохання В. Забіла розповів у багатьох своїх поетичних творах. Поет так і не одружився. Як родич Олександри (він був двоюрідним братом матері нареченої, а сестра Віктора Олена була дружиною Івана Даниловича Білозерського, а після його смерті – Миколи Даниловича) та знайомий Пантелеймона Куліша, зустрів з яким відбулася напередодні весілля, Віктор Забіла розраховував бути на ньому боярином, а був лише старостою [3]. Це сільське весілля створило подружню пару згодом відомих українських культурних діячів, представників творчої інтелігенції.

Важливе місце на цьому весіллі належало Т. Шевченку. П. Куліш так оцінив присутність поета на цьому святі: "Я старався виразити йому всебічну повагу, щоб показати малоросійським панам, що не чини і багатства, а особисті достоїнності я ціную" [4]. Про Шевченка розповів у своїх спогадах і Михайло Білозерський: "Мою матір особливо зачарував Шевченко своїм словом; ходить, бувало, по залі, заклавши руки назад, нахиливши вниз думну голову, шия

зав'язана шарфом, вираз обличчя смутний, голос тихий і тонкий; мати, бувало, плаче від його пісень. Ось його найулюбленіші тоді пісні:

1) "Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя"

2) "У Києві на риночку п'ють чумаки горілочку"

3) "Ой, горе, горе, який я вдався, брів через річку та й не вмивався"

4) "Де ж ти, доню, барилася? – На мельника дивилася, дивилася".

Цих пісень він навчив і моїх сестер, і мати, бувало, сердиться на нього за останню, вважаючи її непристойною" [5].

Дуже тепло згадувала пізніше Олександра Михайлівна Шевченка у своїх спогадах: "Великий Друже наш, Батьку ріднесенький, Татуню дорогий! На розсвітанні життя мого Ти був моїм старшим боярином. І як гарно було на душі у мене... Мов справді ще сонечко було тільки на розсвітанні. Показувало далеч життя нашої будучини, квітчастого, багатого, вистеленого мріями, з нестерпним захопленням духа жадоби. І тут разом прийшов і Ти і мрії наші осолодив, струмочком потекли вдалеч осяйні мрії культурної освіти. І од Тебе світ показався на нашому небосхилі. Ти тоді звеличав мене і княгинєю і королівною. Боже мій! Я і саме се почувала, бо присутність таких двох велетнів і сили розуму придала мені дух красоти, возвисила мене, одухотворила красою свого подуху на мене; як сонце рослину так Ти, мій друже, і Куліш оживили і осяяли мене" [6].

Згадуючи цей епізод із весільного свята, Ганна Барвінок пояснила сказаним Шевченком слова: "Як підійшла публіка до мами і мене прощатись, то найперше підійшов Шевченко, а публіка за ним стояла. Шевченко так привітав маму: "Кажі до мене: "Чи се царівна, чи королівна?" "Се не царівна, не королівна, се Мотрони Василівни дочка Олександра". У мами і ушки засміялися. А Куліш стояв тут же з публікою. "На чужий коровай очей не поривай, а собі дбай". Се дуже публіку потішило. Я зняла з голови fleur d'orange і оддала своєму старшому боярину на зобачення. Як його арештували на Дніпрі, то в чемодані і мій подарунок був" [7].

На весіллі Т. Шевченко був у доброму настрої, багато жартував. Разом з нареченою Олександром разом співав пісню "Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя". "Эта меланхолическая песня, – занотував Т. Шевченко пізніше у своєму "Щоденнику", – напонила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню. Это было на другой день после их свадьбы, в роковом 1847 году" [8]. Це був рік, коли заарештували Т. Шевченка, П. Куліша, М. Білозерського та інших членів Кирило-Мефодіївського товариства. Але про це пізніше.

Весілля П. Куліша та О. Білозерської певною мірою завершило початковий перший період функціонування Мотронівки як гнізда культури, у якому формувалися українські патріоти.

Наслідком сімейного українського національного виховання було те, що майже всі діти Михайла та Мотрони Білозерських були пов'язані з патріотичним рухом:

Василь входив до Кирило-Мефодіївського товариства, був одним із його організаторів, а пізніше видавцем разом з П. Кулішем журналу "Основа";

Олександра, дружина П. Куліша, стала письменницею Ганною Барвінок, яка у своїх творах глибоко розкрила тяжку долю української жінки;

Микола – відомий краєзнавець, фольклорист, видавець "Южно-руських летописей", допомагав А. Метлинському готувати "Народні південноруські пісні", автор праць "Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминанию разных лиц (1831–1861 гг.)" та ін.;

Олімпій – проходив у справі "Процесу-32-х" за зв'язки із І. Бакуніним, О. Герценом, М. Огарьовим та ін.

Віктор – був близький до родини М. Костомарова, допомагав його матері у справі сина, підтримував зв'язки з родинами П. Кулішів та Василя Білозерського;

Надія значиться серед знайомих О. Марковича, О. Кістяківського, О. Лазаревського, Т. Шевченка та ін., стала дружиною етнографа Матвія Симонова – Номиса і матір'ю письменниці Надії Кибальчич (Наталка Полтавка).

Період між першим і другим етапом функціонування Мотронівки як гнізда культури з 1846 до 1883 р. не відзначався особливими подіями культурного чи громадського значення в садибі. Поки була жива мати Мотрона Василівна (1800–1857), то в садибу навідувалися діти, доля яких розкидала по багатьох краях. А після цього деякий час тут проживали брати Білозерські. Найбільше – Віктор Михайлович, який наприкінці 1850-х рр. повернувся у маєток і почав служити у Борзні, обіймаючи посаду засідателя повітового суду, а з 1869 р. – мирового судді. Помер він у 1872 р. Майже в цей час після того, як був розформований 5-й малоросійський полк, у Мотронівку повернувся брат Микола, який згодом одружився з Варварою Миколаївною і володів у Борзнянському повіті 4 селами. На короткий час приїжджали у рідне гніздечко і Олександра Михайлівна та Пантелеймон Олександрович.

У цей період Пантелеймон Куліш після заслання у справі Кирило-Мефодіївського товариства до Тули став відомим письменником,

видавцем, громадським діячем у Петербурзі. Поруч з ним Олександра Михайлівна була вірною дружиною, переживала за долю чоловіка, що призвело до втрати дитини. Але це не скажеш про її "дружину", так вона називала свого чоловіка, життя якого відзначалося сімейними зрадами, а у зв'язку з цим "розтрощило її", посилило її хворобу, хоча вона у цей час уже зробила крок в українську літературу як дуже своєрідна письменниця Ганна Барвінок. Поступово налагоджувалися сімейні взаємини. Згодом П. Куліш зізнається: "Без этой особы не могу теперь нигде жить, хоть бы в раю. Цену людям узнаем мы только в старости. Блажен, кто может еще дружеским вниманием отплатить любящему и благородному сердцу за его заслуги перед нами, которых иногда мы и ценить не были способны" [9].

Але ускладнювалося українське літературно-громадське життя, яке змушувало родину Кулішів переїжджати з одного місця на інше, шукаючи притулок для успішної творчої роботи.

Нарешті у 1883 р. родина Пантелеймона та Олександри Кулішів вирішила викупити у спадкоємців частину хутора, які не належали О. М. Білозерській-Куліш, і переселитися у Мотронівку. З цього часу і до 1897 р., коли помер Пантелеймон Олександрович, розпочинається другий етап існування Мотронівки (після 1885 р. – "Ганнина пустинь", а після 1893 р. – "Кулішівка") як гнізда культури. Це був найбільш насичений на різноманітні літературно-культурні прояви період.

Спочатку подружжя Кулішів оселилося у великій батьківській на 10 кімнат хаті. Проте у 1885 р. сталася пожежа: згоріла майже вся бібліотека та значна частина рукописів, і П. Куліш збудував нову хату із солом'яною стріхою [10]. Саме тут по-справжньому відбулося єднання їх душ, почуттів і творчого натхнення. У одному із своїх листів О. М. Білозерська-Куліш писала: "... у нас тепер рай. Соловьев сосчитать невозможно. Сад в цвету, сирень, клубника, нарциссы, ландыш, черемуха, все, все издает благоухание, окна все выставлены и растворены – везде здорово, хорошо, только недостаток людей. Двор зелен, вычищен, коляска с осени обновлена, только скот не продан, это беда, без грошей" [11].

Життя подружжя Кулішів було наближено до побутування простих людей. Пантелеймон Олександрович і Олександра Михайлівна самі багато працювали в полі, саду, по господарству. Листи Ганни Барвінок рясніють деталями побутового життя. "Начались жнива, сено убираем! Часто приходится и дорогих своих гостей оставлять одних, и обедаем не всегда в урочный час, и обед, кое-как наскоро сколоченный, много скота, коней, свиней. У нас так, как в Ноевом ковчеге, все есть" [12].

В іншому місці Олександра Михайлівна додавала: "Я хотя хозяйствовать и занималась, но вполне ему (П. О.) сочувствовала, его горячим порывам души – самоотвержению, что он делал для блага Украины и развития народа. Я оставила балы, выезды, эффекты и для меня лучший концерт был шелест его бумаг, скрип пера. А если он усладит еще мою жизнь чтением-рассказом широких своих познаний или эпизодом из своей жизни, то я совершенно счастлива и о бесцветной жизни никогда не сожалела" (Письмо Шугуровой от 16. VI. 1905).

Переваги хуторського життя П. Куліш відобразив у циклі своїх творів "Хуторська філософія і віддалена від світу поезія" (1879), "Хуторні недогарки".

І все ж садиба Кулішів не перетворилася на звичайнісіньке хуторське сільськогосподарське поселення, бо культурна діяльність господарів піднімала цю садибу до значення гнізда культури. І, відрізняючись від раніше описаних нами дворянських садиб за зовнішніми ознаками, вона все ж рідниться з ними своєю духовністю.

Основною причиною переїзду П. Куліша в сільську місцевість був конфлікт з петербурзьким оточенням, з царською політикою пригноблення українського народу, прагнення письменника докорінно змінити форму життєдіяльності.

В садибі П. Куліш і Ганна Барвінок багато працювали не лише фізично, а й інтелектуально. Письменник тут підготував поетичну збірку "Дзвін" (1893), про яку І. Франко сказав: вірші "сміло можемо і з погляду на форму, і з погляду на мову і на зміст зачислити до перлів нашої поезії... від часів Шевченка поезія українська не промовляла такою чудовою, енергійною мовою, яку отсе на старості літ віднайшов Куліш" [13]. Тут він також написав драму "Магомет і Хадіза" (1883), "Маруся Богуславка" (1885), поему "Куліш у пеклі" (1890–1896), "Грицько Сковорода" (90-ті рр.), низку ліро-епічних поем, п'єси "Байда, князь Вишневецький. Драма (1553–1564)" (1884), "Цар Наливай (1596)" і "Петро Сагайдачний (1621)" та інші.

В останні роки П. Куліш займався перекладом Біблії на українську мову та творів О. Пушкіна, А. Фета, І. Нікітіна, О. Кольцова, О. Толстого, Д. Минаєва, а також У. Шекспіра, А. Міцкевича, Г. Гейне, Дж. Байрона.

Працювала над своїми творами в етнографічно побутовому плані і дружина П. Куліша Ганна Барвінок. Привернули увагу читачів її оповідання "П'яниця" (1887), "Жіноче бідування" (1887), "Перемогла" (1887), "Русалка" (1888), "Батькова помилка" (1902), "Половинщик" (1888), "Молодича боротьба" (1889) та інші. "Боже, який хороший у

Олександри Михайлівни "П'яниця". Мені нічого не западало в душу з народних оповідань так, як "П'яниця", – говорив Б. Грінченко. З її оповідання склали збірку "Із народних уст", яку поцінували у свій час Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко, Олена Пчілка, М. Лисенко та інші. Борис Грінченко опублікував у літературно-науковому віснику статтю "Поет жіночого горя".

У кожного з письменників був свій робочий стіл, за яким вони зосереджено писали свої твори.

У садибі бували різні представники української інтелігенції. Це були члени родини Білозерських – діти братів і сестер Ганни Барвінок, яка стала для багатьох із них хрещеною матір'ю. Тут, зокрема формувалися як письменниці під впливом та за підтримки П. Куліша і Ганни Барвінок Надія Матвіївна Кибальчич, дочка фольклориста М. Симонова-Номиса, що друкувала свої твори під псевдонімом Наталка Полтавка, авторка п'єси "Катря Чайківна", яку редагував червоними чорнилами П. Куліш, її дочка Надія Костянтинівна Кибальчич, авторка оповідань і поетичних творів, які теж пройшли повз уважне око Пантелеймона Олександровича.

Письменниця Любов Яновська, онука Любові Олександрівни Білозерської-Боголюбцевої, теж відвідувала садибу, ділилася своїми творчими планами.

Кулішів відвідував Іван Пулюй, щирий друг, учений, перекладач, який згадував: "Я гостював у Кулішів кілька неділь. Дні бігли незамітно. Вечорами віддихали ми утрюх в саду і розмовляли часто про науки природні. Найбільше інтересувала астрономія... Які почування будились у душі Куліша, що дуже любив природу, висказав він у гарній вірші "Молитва на спомин зоряної ночі на Україні" [14]. Цей вірш П. Куліш присвятив І. Пулюю. А розповіді вченого про місяць, зорі, сонце знайшли відбиток в оповіданні Ганни Барвінок "Русалка".

У 1889 р. у гостях подружжя Кулішів побував їх добрий знайомий Михайло Лободовський, видавець, перекладач, який високо оцінював твори обох письменників. Теплою зігріті його листи, у яких згадується спілкування з подружжям у Мотронівці, що залишилося в пам'яті на все життя "як свіже повітря у спекотну погоду". "Як я вертався од Вас во время оноє, Ви дали мені на дорогу прехороший житній хліб, увесь я його з'їв, тільки зоставив окрайчик невеличкий на спогад, то оце передивляюсь у скрині, перешукую, то й натрапляю на окрайчика Вашого святого хліба, та й згадаю Вас... Тільки шкодую, один земляк, почувши, що в мене є окрайчик од Вашого ліба, одрізав тихо, щоб то покуштувати, який хліб їдять

Ганна Барвінок і Панько Куліш, а крайчик і не зацвів, щоб Ви знали" (Лист від 23 квітня 1884 р. Харків).

Відвідував садибу у 1890 р. і відомий український письменник Олександр Кониський разом зі своїм другом Василем Вовком-Карачевським, громадським діячем та лікарем. У своїй статті О. Кониський розповів про ці відвідини: "Хутір Кулішів невеликий, усієї землі при ньому 120 десятин, та що за прехороший хутір той! Сад, хоч вже й немолодий, та гарний. Ходячи по обіді по саду і по гаям, Пантелеймон Олександрович вказав нам на одній деревині вирізаної їм ще в 1845 році "всевидяще око" на спомин того, що з того дубу вперше вийшла до його теперішня українська краса. І от трохи це не півсотні літ живуть люде в парі...

Отут Куліші і доживають. Бачиш тут убожество, нужду, а душею чуєш спокій, згоду і привітність господарів, найпаче Олександри Михайлівни... Працює вона пером, і її останні оповідання дишуть такими ж весняними пахощами, якими віяли і ті оповідання, що були надруковані літ 30 назад. Славна така старість. Завидна..." [15].

Куліші листувалися з письменниками, діячами культури, зокрема видавцями журналів, серед них Михайло Павлик, Борис Грінченко, Іван Пулюй, О. Кониський тощо, а також Наталія Кобринська, яка надрукувала декілька оповідань Ганни Барвінок, а згодом і побувала у садибі уже після смерті Пантелеймона Олександровича.

2 лютого 1897 р. П. Куліш пішов із життя. Його поховали у мотронівському саду.

Після смерті П. Куліша в Мотронівці розпочинається третій період функціонування її як гнізда культури завдяки Олександрі Михайлівні, з якою продовжували спілкуватися члени великої родини Білозерських по лінії Михайла Васильовича та Данила Васильовича Білозерських, що мали багато дітей та онуків [16].

Ганна Барвінок все робила, щоб увіковічити пам'ять свого чоловіка. Вона поставила за мету: 1) увіковічити пам'ять Пантелеймона Куліша і 2) видати його твори, донести до широкого загалу його спадщину, довести, що він був вірним сином України і служив їй віддано всі роки.

Ганна Барвінок була однією із найстаріших учасниць українсько-го літературно процесу і намагалася до останнього бути в ньому присутньою своєю творчістю, робила все, щоб і її "дружина" Пантелеймон Олександрович залишався в ньому і після його смерті. За своїм горем, за своєю тугою Ганна Барвінок не помічала того, що вона залишилася у старому світі, а час початку ХХ ст. уже був іншим. "Як письменниця, – зауважував один із дослідників її творчості цього

часу, – Ганна Барвінок в 90-й–900-ті роки розминулася з віком, вона, живучи в сфері спогадів, не помітила ні росту пролетаріату, ні народження соціальної демократії, ні знань українського селянства за соціальною революцією. Отож нові покоління не знали її, Олександра Михайлівна, впрочім, і сама не претендувала на якесь видатне положення чи там керування в суспільстві. Вона була далекою від таких претензій. Будь-що-будь, але культ Куліша був для неї близьким. Цей самий культ почасти являвся причиною тому, що Ганна Барвінок розтоплювалася в його проміннях. Вони затуляли Ганну Барвінок, відбирали навіть її життєпис як окремої постати і в житті України і в українській літературі. А поміж тим, перед нами цікава інтелігентка з своїм особливим складом розуму й почуттів" [17].

Хоча слід зазначити, що і в цей час зміни століть вона хотіла бути в курсі справ життя. А тому передплачувала газети і журнали. В одному із листів до Шугурової від 21 березня 1904 р. вона сповіщала: "Биржевые ведомости", слежу понемногу за войной; получаю "Літературно-Науковий Вісник", "Южные записки" и "Киевскую старину", и "Журнал для всех". Із пізнішого листування довідуємося, що Олександра Михайлівна передплачувала "Громадську думку", "Шершня", "Вільну Україну", "Літературно-Науковий Вісник", "Отголоски жизни".

У цей період життя вона багато часу присвячувала листуванню з різними особами, меценатами, видавцями щодо подальших видань творів П. Куліша. Продовжується інтенсивне листування з Іваном Пулюєм, з яким П. Куліш перекладав Біблію і який став справжнім другом родини і після смерті письменника, про що свідчать численні його листи, доброзичливе ставлення до Олександри Михайлівни, на честь якої він назвав свого першого сина Олександром. Вчений доклав багато зусиль, щоб завершити редакцію перекладу Святого Письма і видати його за кордоном. І, нарешті, 30 грудня із Праги надходить лист, в якому І. Пулюй сповіщає Олександрі Михайлівну: "Радію душею, що можу подати Вам добру й довгобажану вістку – Святе Письмо Старого Заповіту надруковане... Знаючи, певно, що московська цензура не допустить в Росію ні одного екземпляра Святого Письма для осіб приватних, мусив я братись на способи, щоб хоч до Вас дійшов один екземпляр. Вислав я Вам до Оржиці скриньку з тістечками. Скринька має подвійне дно, котре єсть храминою для Святого Письма. Сором, великий сором для святої Росії, що у XX столітті мусили люди тайкома, як злодії, переправляти Слово Боже через границю" [18].

Олександра Михайлівна не приховувала своєї радості і в листі до свого доброго знайомого Іллі Шрага, відомого українського діяча,

що проживав у Чернігові, з хвилюванням писала про цю важливу подію: "Дивний сей Пулюй! Яке в нього серце ніжне, багате, чуле. Уже одно то, що як він побачив моє сяєво (П. О. Куліша – Г. С.), то на цілий рік одрікся од Університету і все терся коло моєї дружини, мови гарно навчився і пише так, як моя дружина неоціненна і у нас чотири місяці прожив ще у Мотронівці і як бджола мед брала з квіток, так він із джерела ума і серця моєї дружини черпав і тепер так довго неутомно нам і нашій Україні служить. І тепер же він пригадав і прислав пирожних цілу скриньку, а у дні ціла Біблія законопачена. Дивне видання. Дивіться, яка печать, який папір. Боже мій, і я дожила... Маю один примірник в своїх руках. Чому не бачать правди, не цінять труда моєї дружини" (Лист О. М. Куліш до І. Шрага від 29 грудня 1903 р.).

За час проживання Олександри Михайлівни у Мотронівці після смерті П. Куліша відбулися важливі події. У червні 1898 р. дочка брата Василя Білозерського привезла його, тяжко хворого, у родинну садибу на опікування сестри. Олександра Михайлівна все робила, щоб допомогти брату, відволікти його від тяжкої хвороби паралічу. Разом з ним складали каталог книг, писали біографію П. Куліша, спогади про письменника. Пролетіли вісім місяців їх спільного життя. А 20 лютого 1899 р. Василь Михайлович Білозерський пішов у вічність. Його поховали у мотронівському саду поруч з могилою П. Куліша. Але і це горе допомогли Ганні Барвінок перенести рідні, друзі, знайомі, які відвідували Мотронівку. У червні 1899 р. у садибі побував Михайло Комаров, відомий видавець, фольклорист, критик. Зміцнюються зв'язки з господарем Качанівки, відомим колекціонером, меценатом Василем Васильовичем Тарновським (молодшим), чернігівськими діячами Іллею Шрагом, Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, Миколою Чернявським, композитором М. Лисенком, Оленою Пчілкою та багатьма іншими.

З березня 1901 р. у Борзні відсвяткували 40-річчя літературної діяльності Ганни Барвінок. Надійшли вітання від багатьох діячів культури. Михайло Павлик, вітаючи ювілярку, сповістив, що надрукував у Львові її оповідання. До цієї дати вийшли твори Ганни Барвінок і в інших видавництвах. З'явилися статті про творчість письменниці. Вийшла й "Чорна рада" П. Куліша, яку видав Михайло Комаров у 1901 р. А в 1902 р. у Києві за редакцією Б. Грінченка з його великою вступною статтею вийшов збірник її творів "Оповідання з народних уст". У неї зав'язалися тісні творчі відносини з відомим вченим, літературознавцем Сергієм Єфремовим, який був щирим прихильником

П. Куліша і Ганни Барвінок. У цей час закріплюються відносини з Миколою Чернявським, який, вітаючи з 40-річчям її творчої діяльності, писав: "О, не погасай же, любя, ясна Зоре наша, і світи довго, довго над тихомрійною долиною – Україною!"

У 1903 р. в Полтаві Ганна Барвінок взяла участь у святі І. Котляревського, присвяченого 100-річчю виходу "Енеїди", на яке з'їхалося багато діячів культури України.

Всі ці роки після смерті Пантелеймона Куліша Олександра Михайлівна шукала тих, хто б допоміг їй видати твори П. Куліша і, нарешті, вона знайшла Івана Каманіна, відомого історика, архівіста, який взявся упорядкувати і видати твори письменника. "Добродій Каманін мені подобається, по листах я його знаю. Розумний і видно сердечний, і люблящий своє діло", – писала вона у листі від 23 січня 1903 р. У своєму житті Олександра Михайлівна керувалася "як тільки можна і тільки чим пом'янути мою дружину, оставити якийсь слід його, я буду до скінчення мого життя робити", – писала вона 4 липня 1904 р. Олександра Михайлівна пішла на те, що продала садибу, залишивши за собою лише хату та шматок землі, на якій були поховані П. Куліш та В. Білозерський і 10 тисяч передала на видання творів Куліша.

У будинку, де жило подружжя Кулішів, Ганна Барвінок влаштувала музей своєї "дружини". Але з кожним роком здоров'я Олександри Михайлівни слабшало, і вона почала звертатися до Чернігівського губернського земства з проханням перевезти хату до Чернігова і поставити її біля Музею старожитностей ім. В. В. Тарновського. Але земство відмовилося від цієї пропозиції, вважаючи, що архітектурна пам'ятка повинна стояти там, де вона зберігалася. 21–25 вересня 1904 р. у Мотронівці побував директор цього музею Андрій Шелухін, який умовив передати речі П. Куліша в чернігівський музей. Згодом Олександра Михайлівна зауважувала: "Я дуже зворушена... як приїхав Андрій Павлович, я була дуже задоволена, що давня моя думка сповниться, а як опустошив мій храм і поскладав у ящики моєї дружини книги, уложили стол, стул його і те інше, і серце моє завмерло. Я мов покійника знов проводжала, і що далі все біднію, сиротію. Мов серце моє розпанахане. Я провела підводи до воріт і довго-довго дивилася їм услід. Я і так убога... я дивуюсь чого мені ще журитися, потерявши все, Андрій Павлович дуже приємний і сердечний" (Лист О. Куліш до І. Шрага від 30 вересня (1904 р.).

У листі-вдячності А. П. Шелухін писав Куліш: "Вельмиповажна і дорога Олександра Михайлівна! Приїхав я додому здоров і благополучен. Дуже вдячен Вам за одіяло: я ним закутував ноги, а то одсирів би. А харчів Ви мені поклали не менш, як на неділю і коробку

масла в запас! Я розв'язав верчик на вокзалі, то мені було і смішно, і якось жалісно: мене тільки мама так в дорогу виражає. Нездзячуся Вас за добрий привіт і ласку... не сумуйте в "спустошеній хаті". Зберіть ще "Киевскую старину", рисунки і одержу небіжчика, передайте все це в музей, щоб люди бачили і взнали, в якій простоті і достатках Куліш жив на хуторі, трудячись над Святим Письмом, тоді запріть хату і їдьте звідтіля, бо там Вашу душу сум і жаль обгортають, видавляють сухі сльози, які гірше черв'яка точуть здоров'я і сили" (Лист А. Шелухіна до О. Куліш від 14 жовтня 1904 р.).

Але у цей час на шляху Олександри Михайлівни зустрівся Михайло Кочубей, онук декабристів Сергія та Марії Волконських, дочка яких Олена вийшла заміж за Кочубея і володіла борзнянськими землями. Михайло Михайлович, родина якого була близька до родини Білозерських, був відомим меценатом і культурним діячем. У селі Вороньки він відкрив кінний завод, виробничі майстерні, школу, організував театр, писав п'єси для нього. У Борзні обіймав посаду голови дворянського зібрання. Він запропонував О. Куліш перевезти хату з Мотронівки у село Кинашівку і організувати там музей Пантелеймона Куліша. Олександра Михайлівна погодилася на цю пропозицію, і згодом там був відкритий музей. Таким чином, остання реліквія, яка пов'язувала Пантелеймона Куліша і Ганну Барвінок з Мотронівкою як гніздом культури, була втрачена. На цьому завершується і третій етап існування Мотронівки як гнізда культури.

Лише в квітні 90-х рр. XX ст., завдяки голові Верховної ради України І. С. Плющу та іншим ентузіастам і шанувальникам, садиба П. Куліша, Ганни Барвінок та Білозерських була відновлена. За фотографіями та спогадами збудували два будинки та інші приміщення, альтанку, розчистили ставок, посадили сад, кущі, квіти, про які розповідала О. Куліш у своїх листах. Тут відкрили меморіально-літературний музей-садибу Кулішів.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що Мотронівка як гніздо культури відноситься до тих творчих садиб діячів художньої культури, у яких переважало інтелектуальне життя, творцями якого були Пантелеймон Куліш та Олександра Білозерська-Куліш (Ганна Барвінок).

Література

1. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне. Ніжин, 2001, 2016; Він же. Літературне життя на Чернігівщині у ХІІ–ХХ ст. Ніжин, 2003, 2010.

2. Цит. за: Петров В. Шевченко, Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі. *Україна*. 1925. Кн. 1–2. С. 42–43.

3. Спомин О. М. Куліш (Ганна Барвінок: IV. Прощальний "дівич-вечір"). *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. С. 277.*
4. Лазаревський Г. О. Київська старовина. Київ: МАУП, 2007.
5. Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 164.
6. Ганна Барвінок: IV. Прощальний "дівич-вечір". *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада. 2001. С. 277.*
7. Там само. С. 290.
8. Шевченко Т. Г. Твори: у 5 т. Київ: Дніпро, 1965. Т. 5. С. 203.
9. Письма А. Кулиша. *Киевская старина*. 1899. С. 30. Письмо к И. Ф. Хильчевскому.
10. Шугуров Н. Неосуществившееся издание малорусского альбома. *Киевская старина*. 1893. Т. XI. Февраль. № 2. С. 356–380.
11. Зеленська Л. Ганна Барвінок: Життєпис на основі епістолярної спадщини. Чернігів, 2001. С. 26.
12. Там само. С. 25.
13. Рец. на "Дзвін". *Життє і слово*. 1894. Т. 2. С. 8.
14. Зеленська Л. Вказ. джерело. С. 26.
15. Зоря. Львів, 1890. С. 329.
16. Барабаш Н. О. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – поч. XX ст. Київ: Видав. дім "Стилос", 2007. С. 264.
17. Сікиринський О. Ганна Барвінок. Спроба характеристики. *Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада. 2001. С. 441.*
18. Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. С. 341.

References

1. Samoylenko, H. V. (2001) *Krayeznavstvo kulturno mistecke ta literature* [The study of a particular region is in a civilized manner artistic and literary]. Nizhin [in Ukrainian]. *Literaturne zhittya na Chernigivshini u XII–XX st. Nizhin*, 2003, 2010.
2. Cit. za, (1925) Petrov V. Shevchenko, Kulish, V. Bilozerskij – yih pershi strichi. *Ukrayina* [Quotation. by: Petrov V. Shevchenko, Kulish, V. Belozersky – their first tapes. Ukraine]. Vols.1–2.
3. Spomin, O. M. (2001). *Kulish (Ganna Barvinok: IU. Proshalnij "divich-vechir". Ganna Barvinok. Zbirnik do 170-richchya vid dnya narodzhennya*. [Kulish (Anna Barvinok: YI. Farewell "bachelorette party". Anna Barvinok. Collection for the 170th anniversary).Kyiv. "Rada". 2001. [In Ukrainian].
4. Lazarevskij, G. O. (2007). *Kiyivska starovina*. [The Kiev antiquity]. Kyiv: MAUP, [In Ukrainian].
5. *Spohady pro Tarasa Shevchenka (1982)*. [Memories of Taras Shevchenko]. Kyiv, [In Ukrainian].
6. *Hanna Barvinok: IV. Proshchalnyi "divych-vechir". Hanna Barvinok. Zbirnyk do 170-richchia vid dnia narodzhennia*. (2001)/ *Anna Barvinok: IV. Farewell "bachelorette party". Anna Barvinok. Collection for the 170th Birthday. Kyiv. "Rada"*. [In Ukrainian].

7. There alone. C. 290.
8. Shevchenko, T. H. (1965). *Tvory*. [Works]. Vols. 1–5. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
9. Pysma A. *Kulysha. Kyevskaia staryna. (1899). Pysmo k Y. F. Khylchevskomu*. [Letters of A. Kulish. Kiev antiquity. Letter to I. F. Khilchevsky]. [in Russian].
10. Shuhurov, N. (1893). *Neosushchestvyvsheesia yzdanye malorusskoho alboma*. [Unrealized edition of the Little Russian album]. *Kyevskaia staryna*. [Kiev antiquity]. (Vols. 1–9, 9. № 2).
11. Zelenska, L. (2001). *Hanna Barvinok: Zhyttiepys na osnovi epistoliarnoi spadshchyny*. [Ganna Barvinok: Zhittypis on the basis of epistolary decline]. Chernigiv. [In Ukrainian].
12. There alone. C. 25.
13. *Retsenziia na "Dzvin"*. (1894). [Review of "Dzvin"]. *Zhyttie i slovo*. [Zhitty word]. (Vols. 1–2, 2). [In Ukrainian].
14. Zelenska L. *Vkaz. vyshche dzherelo*.
15. Zoria. Lviv (1890). [Dawn. Lviv]. [In Ukrainian].
16. Barabash, N. O. (2007). *Rid Bilozerskykh i kulturnyi svit Ukrainy XIX – poch. XX st.* [Rid Bilozersky i cultural svit of Ukraine XIX – post. XX century]. Kyiv: Vydav. dim "Stylos". [In Ukrainian].
17. Sikyrnyi, O. (2001). *Hanna Barvinok. Sproba kharakterystyky*. [Ganna Barvinok. Test characteristics]. *Hanna Barvinok. Zbirnyk do 170-richchia vid dnia narodzhennia*. [Ganna Barvinok. Zbirk until the 170th day of the day of birth]. Kyiv. "Rada".
18. Vasyl Shenderovskiy (Ed.) (2001). *Hanna Barvinok. Zbirnyk do 170-richchia vid dnia narodzhennia*. [Ganna Barvinok. Zbirk until the 170th day of the day of birth]. Kyiv. "Rada". [In Ukrainian].

Hr. V. Samoylenko

Doctor of Philological Sciences, Head of the Chair of Slav Philology, Comparativistics and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University, Honoured Man of Science and Engineering of Ukraine

The manor of the Bilozersky-Kulishs Khutor (a separate farm) of Motronivka as a breeding ground of Culture of the Polissya territory

In the article for the first time on the basis of numerous facts one of the most interesting and scientifically important problems of history of literature – the existence in the Polissya of the XIX – beginning of the XXth century of different seats of culture – is revealed. The author makes an attempt to define their many-sidedness and peculiarities, and he also points to the fact of existing breeding grounds of creative intelligentsia: actors, artists, composers, writers. It is to the writers that the author of the article refers the Khutor of Motronivka.

In historical succession the author reveals the main three stages of functioning of the country-seat of Motronivka as a breeding ground of culture. The first stage is the period when this country-seat belonged to the family of the Bilozerskys and the process of forming of its members as future representatives of the Ukrainian national and cultural, as well as the civic process of the second half of the XIX-th century, but the author makes an emphasis on the fact that the process of education was not restricted by this family cycle,

because some outstanding cultural workers of Ukraine, such as T. Shevchenko, P. Kulish, V. Zabala, M. Bilozersky et al., also took part in it.

The second stage of functioning of Motronivka as a breeding ground of culture is connected with the life and creative activity in it of Panteleymon Kulish and Olexandra Bilozirska (known in literature as the writer Hanna Barvinok) and their connection with numerous representatives of Ukrainian culture.

The third stage is connected with the activity of Hanna Barvinok in the Khutor of Motronivka after the death of P. Kulish. She managed to preserve the traditions in the khutor as a nest of culture, which fact is testified by her broad connections with representatives of the cultural intellectuals of that time and by her efforts to remain involved in the literary process not only personally but also for P. Kulish, who always was the whole with Ukraine. She tried to keep his memory by publications of his literary works and by setting up a museum named after Panteleymon Kulish.

Key words: breeding ground, the Khutor of Motronivka, Hanna Barvinok, Ukrainian writers, workers of culture, family national upbringing, cultural and civic processes, in memory of the artist in literature.

УДК 82.02

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-24-34

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

П. Куліш як основоположник української модерної прози (до 200-ліття від дня народження П. Куліша)

Стаття присвячена постаті і 200-м роковинам від дня народження П. Куліша, містить аналіз його основних досягнень як письменника, критика, літературознавця, історика та перекладача.

У статті подано розгляд особливостей сприйняття П. Кулішем власної долі у контексті розвитку української літератури і культури й "автореферування" власного творчого шляху у біографічних роботах. П. Куліш заклав основи української літературної критики, а також є одним із перших біографів Миколи Гоголя. Його доробок на сьогодні досі не виданий у повному обсязі, і це є головним недоліком української літературознавчої науки. Головна увага приділена його активній діяльності як популяризатора українського слова, зокрема як автора "Граматки", в основі якої "кулішівка" як основа українського правопису, та його перекладній діяльності.

Ключові слова: принцип історизму, літературно-естетична концепція, український літературний процес, модерна проза, історія літератури, літературна критика, постімперський контекст.

Постать Пантелеймона Куліша відома в Україні і поза її межами, вшановується сьогодні як ювіляр, 200 років від народження. Письменник XIX століття, класик української літератури, відомий пересічному читачеві як автор першого українського історичного роману "Чорна рада". Але увічнив своє ім'я Пантелеймон Куліш не лише багатою художньою спадщиною, він також критик та теоретик літератури, драматург, етнограф, фольклорист, медієвіст, історик, біограф, перекладач, публіцист, мовознавець, видавець, редактор. І кожен із названих видів діяльності Куліша був досить продуктивним і новим для його часу та для стану української культури в цілому, тому і непросто знайти рівноцінну постать в українській літературі.

Інтерес до постаті і творчості Пантелеймона Куліша активізується, як правило, в епохи, пов'язані зі змінами у житті країни на національному, культурному, а отже – і літературному рівнях. За

життя письменника його твори друкувалися на сторінках численних журналів, альманахів, газет, виходили окремими виданнями. Часто свої твори автор підписував псевдонімами, як-от: Панько Казюка, Козак Белебень, Опанас Прач, Ничипор Кулиш, Хуторянин, Данило Юс, Іродчук, Петро Забоць, Павло Ратай, Панько Хуторний, Николай М*...

Пантелеймон Куліш був одним із перших і найбільш радикальних дослідників-істориків ХІХ століття, погляди якого, викладені у численних роботах з теми, сьогодні виявляються на часі. П. Куліш часом свого формування належить до двох різних ідеологічно епох як одіозна постать української культури і літератури: ще незавершеного романтизму і вже домінуючого позитивізму. Звідси і його багатоваріантність історичних концепцій та бачень історичних подій.

Як то не є парадоксально, але досі не маємо повного видання творів П. Куліша, хоча були окремі спроби видати його спадщину. Ще його дружина Олександра Білозерська почала втілювати в життя задум про видання доробку П. Куліша разом з І. Каманіним (планувалось 20 томів видання, вийшло лише п'ять). Велика справа у реанімуванні спадщини письменника належить Є. Кирилюкові, який уклав і видав "Бібліографію праць П. Куліша та писань про нього" (Київ, 1929), а сучасною бібліографією досліджень про Куліша займається О. Федорук (видав бібліографію у "Відкритому архіві" видавництва "Китика" [1]). Головними ж виданнями творів сьогодні є такі: Куліш П. О. Твори: в 2 т. (тексти, упорядник, примітки Гончарук М. Л.; передмова Жулинський М. Г. Київ, 1989) та Куліш П. О. Твори: в 2 т. 2-ге видання (Вступна стаття, упоряд і приміт. Є. Нахліка (Київ: Наукова думка, 1998), Кулиш П. А. Сочинения и письма. Т. 1–5 (Изд. А. М. Кулиш / под ред. И. Каманина. Київ, 1908–1910), але повністю цей проект не було реалізовано. Найповнішим на сьогодні є львівське шеститомне видання (Куліш П. О. Твори: Т. 1–6 / Вид. тов. "Просвіта", Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908–1911 (упорядник, автор передмови, приміток і видавець Ю. Романчук). А Богдан Лепкий видав п'ятитомне видання творів Куліша у Берліні (1922–1923) в серії "Українське слово". Ще за радянських часів було розпочато проект 25-томового видання співробітниками Інституту ім. Т. Г. Шевченка, але за 1930–1931 рік вийшли тільки перший, третій та шостий томи. До 1969 року спостерігалось затишшя у видавничій справі, та як виняток – скромний однотомник видавництва "Дніпро" (1969) та "Поезії" у серії "Бібліотека поета" (1970).

Останні сучасні видання творів Куліша – це двотомники, що вийшли у Києві. Тож є надія, що його величезна спадщина буде доступною читачеві, який, долучившись до духовного спадку великого письменника, знайде відповідь на питання: який він, отой "не-сталий", "провіяний", "без синтезу", отой Панько Олелькович Куліш, який 1890 року писав, вочевидь, пророчі слова до свого товариша С. Носа: "Хто стільки напише і пише по своїй духовній спроможності, тому байдуже про кінець життя його, аби тихо заснути, возложивши примусову тяготу житті на новіші, молодші плечі. Нехай ще добрі люде попонесуть сокровище нашого серця і розуму, переступаючи через каміння й колоддя недорозуму людського, дбаючи про те, щоб те сокровище хоч не втервалось, коли не побільшало".

Пізній період творчості для П. Куліша – це час роздумів і міркувань на одвічні теми. Саме на хуторний період припадає написання циклу "хуторних творів", які мали складну творчу долю: у 1881 році цензурою було вилучено з продажу збірку публіцистичних статей "Хуторская философия и удаленная от света поэзия" (1879), у якій письменник відстоював ідею і право самобутнього розвитку українського народу. Ця робота – показова для пізнього Куліша, тут бачимо складну, продуману еkleктику різножанрових творів, що комплексно презентує тогочасну філософію і світогляд автора.

У 1877 році Куліш остаточно полишає державну службу і разом з дружиною оселяється на хуторі Мотронівка, побіля села Оленівка на Борзенщині (з часом перейменована Кулішем на Ганнину Пустинь, на честь дружини, літературний псевдонім якої був Ганна Барвінок, а сьогодні там – музей-садиба П. Куліша, у якій відтворено специфіку побуту життя родини Кулішів). Того ж року Куліш їде до Львова з метою відкрити разом з І. Левицьким політичний часопис, але це бажання не було реалізовано. Він має ідею об'єднати галицько-українську та польську інтелігенцію, видає "Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 року", але українська історія потрактовувана ним "на догоду ляхам", тобто козацькі війни і виступи проти шляхти – це боротьба руйників з культурниками. Погляди Куліша не знайшли підтримки серед українських інтелігентів, його позиція була розкритикована М. Костомаровим, Д. Мордовцем, І. Франком.

70–90-ті роки ХІХ століття – це вже якісно нова доба, це час, коли дозріла, вистигла критична переоцінка романтичної козацької доби. Куліш як ніхто це розумів, тому у наступній поетичній збірці "Хуторна поезія" (1882), вже нікого не наслідуючи, вдається до

переосмислення української історії, зосібно – козацько-гетьманського періоду. У цій збірці Куліш вперше висловлює думку про те, що найбільшу загрозу для культурного розвитку України становить сваволя і некерованість темної озброєної юрби. Збірку важко назвати власне поетичною, побудована вона як національно-культурний маніфест чи історико-політичний памфлет: цілком у дусі європейської просвітницької традиції XVIII ст., Куліш художнє поетичне слово використав як засіб прямої пропаганди своїх суспільних і політичних поглядів. Збірка, скоріше, представляє "поетичну публіцистику", аніж власне поезію.

На рівні роботи з поетичними текстами у пізнього Куліша вже спостерігається відмова від коломийкових ритмів, звертання до силабо-тонічних і тонічних розмірів. Франко відзначав високу якість форми у "Хуторній поезії": "... в "Хуторній поезії" стрічаємо проблески правдивого таланту поетичного і сильного, хоть, звісно, не радісного чуття, а при тім, форма віршова в "Хуторній поезії", <...> єсть майже бездоганною, стих немов з міді кований. Наведемо для приміру хоч би отсю строфу, відслонюючу темне нутро душі Кулішевої:

*На мій первоцвіт вдарили морози, / Заціпило мені від холод-
нечі, / Не докотившись, застигали сльози, / В сумне стогнання
обертались речі.* Такі слова на старості літ пишуться кров'ю..." [2].

Найбільш оригінальною і довершеною є збірка поезій П. Куліша "Дзвін" (1893). За видом і характером представлених поезій ця збірка містить низку особистісно-психологічних, сповідальних, ліричних віршів (серед найбільш яскравих – "Шуканне-викликанне", "Чудо", "Видінне", "Троє схотінок"). Навіть вірші громадянського звучання у цій збірці проникнуті інтимно-сповідальними інтонаціями, що презентує вже не проповідь чи заклик, а є, радше, неквапними медитативними роздумами, в яких ліричний герой ніби вдруге відчуває пережите раніше ("До Тараса за річку Ахерон", "На чужій чужині", "Анахорет", "До кобзи та до музи").

У "Дзвоні" яскраво представлена любовна лірика. Вже на схилі літ Куліш, озираючись назад, віддає шану своїй вірній, терплячій дружині Олександрі Білозерській, присвячуючи їй вірші, що несуть семантику інтимних звертань, це ніби оте "несказане", що у реальному житті "лишилось неказанним"... (дружині присвячені поезії "Благословляю час той і годину", "Чолом і ралець моїй знаній", "Дума про найвищий дар" та інші). Подружжя Кулішів знало і пережило різні часи. Особливо важкими, можна навіть сказати – критичними, були 50–60-ті роки, коли "гарячий Панько" мав кілька

захоплення, а то й відвертих романів. Серед жінок, які були Кулішеві небайдужі і залишили слід в його житті, – Марія де Бальмен, Леся Милорадовичівна, Ганна Рентель, Марія Вілінська (Марко Вовчок), Параска Глібова... Як він шукав себе у творчості, так само – пошук і в коханні [2].

В останні роки життя Куліш активно працює на утвердження статусу української літературної мови, як наслідок – звернення до перекладів та переспівів з російської та західної лірики, результатом чого була нова поетична збірка.

Ще на початку 80-х років Куліш створює цикл переспівів з російської поезії "Переспіви з великоруських співів", спочатку маючи на меті видати їх як частину збірки "Дзвін" (зокрема, це переспіви з лірики А. Фета, І. Нікітіна, О. Кольцова, О. Толстого, О. Пушкіна, Д. Мінаєва). Цикл відкривався віршованим посланням до Великої Русі, де автор висловлював надію на те, що "Вкупі з вами в вольнім храмі і науки, й житні заспіваєм". Але ситуація після Емського указу 1876 р. була досить напружена, тому Кулішеві не вдалося опублікувати ці переспіви цілісно, хоча деякі з них друкувались у журналах та альманахах. Повністю вони були опубліковані після смерті письменника, у виданні його творів І. Каманінім.

Свою пізню збірку поезій "Позичена кобза" Куліш присвячує пам'яті П. Плетньова (Женева, 1897). Збірка мала складатися з трьох частин, кожна з яких мала би свою тематику і композиційну своєрідність. Головним чином Куліш переспівує твори Гете, Гейне, Шіллера, Байрона. Переспіви Куліша – цілком самостійні твори, які презентують нову грань таланту письменника, його мовне чуття і вміння передати рідною мовою найтонші емоції поезії.

Влучно визначив роль П. Куліша для української літератури загалом і поезії зокрема Б. Лепкий: "Куліш – це письменник-інтелігент, який учить нас, як треба працювати над собою, вчитися мови, вдосконалювати форму, збагачувати себе, боротися з собою і оточенням... І поки поети пробували переспівувати нібито легкий склад Тарасових творів, поти не було великого хісна для нашої поезії, а як стали приглядатися до поетичного ремесла Кулішевого – явилися нові справжні Мистці, – одним з перших – Іван Франко" [2].

Можна по-різному оцінювати і сприймати ліричну та ліро-епічну спадщину Куліша, але незаперечним лишається факт, що саме він широко запровадив в українській поезії такі розміри, як п'яти- і шестистопний ямб, анапест, дактиль (перші спроби тут належали П. Гулакові, М. Костомарову, Є. Гребінці, Л. Боровиковському). Ку-

ліш використовував і різноманітні види строф, а окремі з них були вперше апробовані в українській літературі (серед таких, зокрема: двовірш, олександрійський вірш, терцина, варіанти катрена, п'яти-вірш, секстина, септима, восьмивірш, укладений з олександрійських віршів, октава, спенсерова дев'ятирядкова строфа, білий вірш). Орієнтуючись на кращі зразки західноєвропейської поезії, Куліш значно збагатив інструментарій поезії української.

Проживаючи на хуторі, Куліш продовжував копітку працю, створював переклади та переспіви із західної літературної класики, працював над першим перекладом Святого Письма, писав "Отпадение Малороссии от Польши", завершив переклад "Пісні про дзвін" Шіллера. І це все – паралельно із господарюванням на хуторі, із повсякденням сільського життя та фізичною роботою, якої Куліш не цурався. А ще – пережив пожежу, яка сталася в садибі і у якій пропали його останні роботи... Та це не зломало письменника: він укладає "Хуторні недогарки", що вийдуть вже після його смерті...

Хотілося б окремо звернути увагу і на Кулішеву концепцію історії України, яка є для нього важливим питанням протягом усього творчого життя, оскільки своєрідність рецепції історичного процесу визначає специфіку моделювання історії представниками різних культурних світів. Кожен народ має своє, індивідуальне розуміння історичних процесів, зумовлене власним "міфом про себе", про свою роль і призначення у загальному розвитку цивілізованого світу, тобто тією провідною ідеєю, що зветься "національною". Ця національна ідея має стрижневий характер, навколо неї обертається буття певної нації, вона формує систему цінностей, зумовлює специфіку культури тощо. Але показовим є те, що важливого значення набуває фактор часу, епохи у житті нації. Залежно від цього провідна національна ідея зазнає смислових і творчих модифікацій, розглядається не лише у контексті розвитку народу, а й у загальному світовому контексті системи культур і народів. Це і зумовлює відмінне тлумачення певних історичних подій як представниками різних культурних світів, так і представниками одного національного типу.

Історія України як явище, поняття, процес, галузь досліджень багатьох науковців, зрештою, як предмет багатовекторного дискурсу і ще більш багатовекторних дискусій є досить дражливою темою, котра постійно є, була і буде актуальною та сучасною. Варто звернути особливу увагу на те, що епоха романтизму позначена особливою увагою до історії як процесу. Саме романтизм гостро відчув рух історичного часу, коли на очах генерацій відбувалася зміна суспіль-

ного укладу, державних інститутів, традиційних відносин, всього узвичаєного і усталеного. "Хронотоп" людського існування постав у трьох часових вимірах: минулому, сучасному, майбутньому, а тому й історія, як показник оцінки і сприйняття часу, піддається перегляду. "Осмислення минулого, а крізь його призму і сучасного, бажання побачити історичну перспективу і наблизити її (романтичний месіанізм) складають, з одного боку, головне завдання літератури, мистецтва, науки, а з другого – стали головним фактором розвитку національної самосвідомості слов'янських народів" [5].

Французька революція 1789 року унаочнила той факт, що історичні процеси відбуваються не за Божим промислом. На перше місце виходить новий суб'єкт – народ, який і є творцем історії. Саме в епоху романтизму відчутна зміна природи гуманітарного знання, коли однаковою мірою важливого значення набуває і художнє свідчення про певні історичні події, і документальне підтвердження їх, що стане головною ознакою доби позитивізму.

Концепція історії України П. Куліша зазнавала певної еволюції. Зацікавлення історією України супроводжувало його протягом всього творчого шляху. На відміну від романтичного уявлення Гоголя про історію України, у якого, відповідно, історична концепція мала романтичний характер і моделювалася у такій якості, варіант Куліша і його історизм принципово інший, тоді як гоголівський історизм – це охудожнений погляд на події минулого з огляду на вимоги і потреби "тодішнього" сучасного. Історична ж перспектива України у Гоголя багато в чому визначається закладеними Гердером ідеями.

П. Куліш вже 1842 р. в одній з перших історичних праць раннього періоду "Ответ Сенковскому на его рецензию "Истории Малороссии" Маркевича чітко визначив власну національно-патріотичну позицію. Він заперечив думку Сенковського про те, що ця історія є не більше ніж "история одной провинции". У праці Куліша простежуються його вірнопідданські настрої, що зумовлено його тогочасним розумінням неможливості існування України без єдності з Росією. Це визначало і його коло спілкування на той час, зокрема те, що робота була видана у "Москвитянине" М. Погодіна.

У романі П. Куліша "Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад" (1843 р.) головною проблемою є пошук шляху збереження національної культурної пам'яті України. Симптоматичною є виведена Кулішем опозиція – протиставлення не лише ідеології двох поколінь українців 1760-х років (зіставляються сотник Чарниш як представник ідеології Б. Хмельницького, який вбачав своє завдання у збереженні народно-історичних традицій,

повного виконання волі гетьмана, і його син Михайло, який прагнув творити власну історію на полі бою), а і взагалі двох шляхів боротьби народу за своє існування.

У нарисі "Книга о ділах народу українського і славного війська козацького запорозького" 1843 р. Куліш ще перебуває у полоні романтичного уславлення козацької доби, ставить собі за мету наповнити "души юношей и дев тем огнем правды и добра, который всегда горел в сердцах истинных сынов нашей родины" [6]. Проаналізувавши всі доступні на той час джерела, він приходить до висновку, що козацько-гетьманський період у історії України – ганебний епізод, а усвідомлення цього приводить до витворення своєї драматичної моделі історичного розвитку, в якій Україна виокремлюється з-поміж інших слов'янських народів саме завдяки своїй інакшій духовній сутності.

Ідея "історичної закономірності" приєднання України до Росії переважала у Куліша і в роботі "Повесть об украинском народе" 1846 р., досить доброзичливо сприйнятої сучасниками. Цікавим є той факт, що представника російської естетичної думки В. Белінського позиція Куліша обурила: "Одна скотина из хохлацких либералов, некто Кулиш (экая свинская фамилия!) <...> напечатал историю Малороссии, где сказал, что Малороссия или должна отторгнуться от России, или погибнуть" [6].

Питання приниження перед московськими можновладцями викликало суперечливу оцінку роботи Куліша. Сам письменник причину непорозумінь бачив у тому, що "московские вельможи приобрели великое влияние на дела Украины, и, держа в зависимости от себя недостойных ее представителей, делали с этой жалкой областью все, что хотели" [6].

Куліш проводить паралелі між політичним становищем держави і індивідуальним психологічним станом окремої особистості: "еще недавно каждый обращал в своей голове политические идеи, не ограничивался только своим домом, своим селом, городом. Мысль его была так широка, как широка Украина и все, что учреждено было в Украине" [6]. На цьому етапі історія України сприймається Кулішем як "история грустная, печальная, как поминальная песня!" [7]. Вже з 1843 року Куліш досить послідовно вживає етнонім "Україна" на означення нашої держави, причому історію її веде від часів Київської Русі.

Простежується рух Кулішевого розуміння історії України: від маніфестації національної самобутності, захоплення і романтичного апофеозу у висвітленні козацько-гетьманської доби до тотального її

заперечення, вибудови власної концепції України, яка мала би бути складовою омріяної "двоєдиної Русі", де б їй належав духовний провід. Усвідомлення неможливості реалізації такого проєкту приводить Куліша до витворення нової, якісно іншої моделі історії України – драматичної: "Уявлення про те, що історія України розгортається як драма, змушує моделювати її як таку" [8]. Зумовлена ж вона саме переосмисленням категорій часу, простору, історичної знаущості подій, індивідуальною їх інтерпретацією. А звідси можна говорити і про суб'єктивізм у висвітленні історичних фактів, що, в свою чергу, притаманно романтичній традиції, бо "активізація ролі суб'єкта в процесі пізнання дійсності причинилася до істотних змін у низці гуманітарних наук.

Найголовнішим досягненням нового аксіологічного підходу стало обґрунтування права на суб'єктивне бачення об'єктивного явища і, як наслідок, – піднесення ролі історика, який, осмислюючи історію, є її співтворцем, адже, на думку романтиків, історією є лише осмислений процес" [9]. Несприйняття і невдоволення існуючими до нього історичними концепціями зумовлює витворення власної. Показовою у цьому плані є "История воссоединения Руси", написана Кулішем вже на пізньому етапі творчості. Це не відображення через літописні та фольклорні джерела історичних подій, а вже, власне, пошук певного смислу, сенсу історії. Драматизм української історії, за Кулішем, полягає у тому, що світ спотворено бачить її роль і призначення у загальному історичному поступі, тоді як вона постає уособленням моральної сили і самозреченості в ім'я вищих ідеалів, а провідним є почуття терпіння в ім'я "спасіння всього руського миру". Спасінням же для України Куліш бачить прилучення до "миру європейського інтелекту", що воздвигне націю на належне їй місце у культурному світі.

Отже, у Куліша історичний факт набуває багатоаспектного звучання, всі історичні події ревізуються, а відтак і розглядаються у великому історичному контексті. У Пантелеймона Куліша історичний час набуває нової якості – він тривимірний, а теперішнє – ніби вісь розвитку історії, і саме з такої позиції слід оцінювати минуле і прогнозувати майбутнє.

Можна сказати, що на пізньому етапі творчості П. Куліш вже остаточно визначається у своєму розумінні історичного майбутнього України: це повинна бути держава, прилучена до європейського культурного поступу, позбавлена комплексу географічного (шляхом прилучення до Росії) та культурного (завдяки перейманню і засто-

суванню досягнень "наукового миру") пограниччя, що дозволить розглядати її у системі загального історичного розвитку, у контексті взаємодії багатьох культурних світів.

Таким чином, можемо зробити висновок, що рецепція історії України у Пантелеймона Куліша це, насамперед, "нова версія" історії держави, якій належить відродитися і позбутися статусу провінційної шляхом виявлення всіх фактів історичного розвитку з позицій сучасної методології.

Пантелеймон Куліш пройшов довгий тернистий шлях, відзначений творчим неспокоєм, пошуком думки, великою любов'ю до України, до її мови і культури, на жертвовник розвою якої було віддано все життя письменника.

Література

1. Федорук О. Пантелеймон Куліш. Бібліографія літератури (1989–2002). Київ, 2004.
2. Лепкий Б. С. Передмова. *Куліш П. Твори*. Берлін, 1923. Т. 2. Поезії. Кн. 1. С. 11.
3. Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. Київ, 1986. Т. 26. С. 353.
4. Зацікавленого читача відсилаємо до роботи Віктора Петрова (Домонтовича) "Романи Куліша". Київ, 1930. Тут Куліш – герой романів, романи – у контексті його життя і творчості.
5. Михед П. Слов'янське відродження і формування нової парадигми української культури. *Сучасність*. 1999. № 1.
6. Куліш П. Твори Твори Пантелеймона Куліша: у 6 т. Львів, 1908. Т. 2. С. 89.
7. Куліш П. Вибрані листи. Нью-Йорк; Торонто, 1984. С. 75.
8. Белинский В. Полное собр. соч.: в 13 т. Москва, 1956. Т. 12. С. 441.
9. Кулиш П. Повесть об украинском народе. Санкт-Петербург, 1846. С. 85.
10. Там же. С. 86.
11. Там же. С. 87.
12. Ковальчук О. Історіософські пошуки П. Куліша: Особливості моделювання історії. *Київська старовина*. 1999. № 2. С. 118.
13. Там же. С. 116.
14. Кулиш П. История воссоединения Руси: в 3 т. Санкт-Петербург, 1874. Т. 2. С. 373.

References

1. Fedoruk, O. (2004) Panteleimon Kulish. Bibliohrafiia literatury (1989–2002) [Panteleimon Kulish. Bibliography of Literature (1989–2002)]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Lepkyi B. S. (1923) Peredmova. Kulish P. Tvory. Poezii. Foreword. Kulish P. Works. Poetry]. Vol. 2; 1 Berlin [in Ukrainian].

3. Franko, I. (1986) Zibrannia tvoriv [Collection of works]. Vols. 1–50; Vol. 26. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zatsikavlenoho chytacha vidsylaiemo do roboty Viktora Petrova (Domontovycha) "Romany Kulisha". Kyiv, 1930. [in Ukrainian].
5. Mykhed, P. (1999) Slov'ianske vidrodzhennia i formuvannia novoi paradyhmy ukrainskoi kultury [Slavic revival and the formation of a new paradigm of Ukrainian culture] *Suchasnist – Modernity*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kulish, P. (1980) Tvory. [Works Panteleimon Kulish]. Vols. 6; Vol. 2. Lviv [in Ukrainian].
7. Kulish, P. (1984) Vybrani lysty [Selected letters]. New York; Toronto. [in Ukrainian].
8. Belynskyi, V. (1956) Polnoe sobranie sochbnenij [Complete collections] Vols. 13; Vol.12]. Moskow. [in Russian].
9. Kulysh, P. (1846) Povest ob ukraynskom narode [A story about the Ukrainian people]. St. Petersburg. [in Russian].
10. Tam zhe. S. 86.
11. Tam zhe. S. 87.
12. Kovalchuk, O. (1999) Istoriosofski poshuky P. Kulisha: Osoblyvosti modeliuvannia istorii [Historical and philosophical searches of P. Kulish: Peculiarities of history modeling]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquity*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Tam zhe. S. 116.
14. Kulysh P. (1874) Ystoria vossoedyenyia Rusy: V 3 t. [History of the reunification of Russia: In 3 vols.]. St. Petersburg [in Russian].

K. P. Isaenko

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Nizhyn Mykola Gogol State University

P. Kulish as the founder of Ukraine modern prose (to the 200th anniversary of P. Kulish's birthday)

The article is dedicated to the 200th anniversary of P. Kulish's birth and contains an analysis of his major achievements as a writer, critic, literary critic, historian and translator. The article deals with the peculiarities of historical process interpretation by P. Kulish in the comparative-typological aspect, taking into consideration the common ethnic origin of the writers. P. Kulish laid the foundations of Ukrainian literary criticism and is also one of the first biographers of Mykola Gogol. His masterpiece has not yet been published in its entirety and this is a major drawback of Ukrainian literary science. The focus is on his active work as a popularizer of the Ukrainian word, in particular as the author of "Grammar", which is based on "Kulishivka", the Ukrainian spelling.

Key words: category of histories, literary-aesthetic conception, Ukrainian literary process, modern prose, history of literature, literary criticism, post-imperial context.

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-35-42

А. М. Кайдаш

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Вербалізація етнокультурних концептів у поемі Пантелеймона Куліша "Маруся Богуславка"

У статті розглядаються основні концепти з етнокультурною маркованістю, уживані в поемі Пантелеймона Куліша "Маруся Богуславка". Лінгвостилістичний аналіз мовних одиниць здійснено через виявлення специфіки вживання досліджуваного лінгвального матеріалу в семантичному, корелятивному й культурологічному напрямках.

Представлені в Кулішевому творі словообрази, що містять у семантичній структурі етнонаціональний компонент, безпосередньо пов'язані зі специфікою світовідчуття, світосприймання й мислення українців. Тому ментальний, психологічний, світоглядний маркери є невід'ємною частиною глибинної метасемантики аналізованих мікрообразів.

У концептосфері поемі Пантелеймона Куліша "Маруся Богуславка" лексеми на позначення об'єктів матеріальної і духовної національних культур охоплюють різні сфери життєдіяльності – від міфологічної та релігійної до територіально-географічної та локусної. Номінації представлені як онімним, так і апелювативним рівнями.

Основним показником національно-культурного забарвлення в семантиці лексем є передовсім їхня співвіднесеність із концептами ментально-світоглядної та культурологічної сфер. У мовній тканині художнього твору Пантелеймона Куліша значеннєве поле етнокультурних номінацій широке й багатоаспектне, оскільки такі лексеми у вербальній площині реалізують різні види взаємодії українців у соціумі на рівні осягнення та засвоєння культурних надбань попередніх поколінь.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, поема, "Маруся Богуславка", художній твір, текст, словесний образ, національно-культурний компонент.

Один з аспектів наукового інтересу Пантелеймона Куліша становила етнокультурна спадщина українців. Власні роздуми з окресленої проблеми дослідник виклав у двотомній етнографічній праці "Записки о Южной Руси" [3]. Учений наголошував, що "важливу роль у народоописуванні відіграє мова народу, який описується, і все, що передається з покоління до покоління цією мовою" [3, с. 1]. Таке розуміння суті народознавства спонукало дослідника до ґрунтовного

студіювання як етнографічного, так і мовного матеріалу в культурному спадку наших предків. "Етнологічні розробки П. Куліша позначені пильною увагою фольклориста до міфопоетики національних культурних традицій" [1, с. 28]. Науково обстежуючи доступний йому народознавчий матеріал, учений акцентував на тих рисах українців як носіїв народної культури, які містили зв'язки з різними сферами – мисленням, світобаченням, світосприйняттям, світорозумінням, мовленням, культурною інтерпретацією тощо. Ці глибинні структури інтелектуальної діяльності людини у своїх взаємозв'язках і витворили унікальний код національної культури українців. Пантелеймон Куліш, "досліджуючи загальні проблеми української етнології, народної поетики, традиційної культури, торкається питань, пов'язаних з особливостями давнього міфологічного мислення, народного світогляду, національного світобачення, приділяючи значну увагу лінгвістичній інтерпретації етнокультурних феноменів..." [1, с. 29].

Будучи геніальним письменником, П. Куліш зумів майстерно залучити вивчений і досліджений ним науковий матеріал до власної художньої творчості. Одним із яскравих прикладів утілення історичного сюжету є поема "Маруся Богуславка". Українська література має декілька інтерпретацій (як народну, так і авторські) відомої історії про сміливу українку, і серед них – Кулішева поема. Узагалі творчість видатного письменника досліджена як літературознавцями (зокрема, у двотомній праці Є. Нахліка "Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель" (2007)), так і лінгвістами (мову творів П. Куліша вивчав, зокрема, І. Матвіяс, а Т. Должикова власні напрацювання узагальнила в кандидатській дисертації "Мовна особистість Пантелеймона Куліша" (2003)). Окремі розвідки присвячені й поемі "Маруся Богуславка" (В. Івашків, С. Томашівський, В. Щурат). Однак наявні в українському мовознавстві наукові праці не вичерпують усієї глибини текстологічного дослідження талановитого авторського твору, вивчення якого збагатить сучасну лінгвістичну методологію. Метою пропонованої статті є аналіз концептів із національно-культурним компонентом, дібраних із поеми П. Куліша "Маруся Богуславка".

Одним із центральних у творі постає концепт УКРАЇНА. Він представлений як територіальна одиниця, наприклад: *Приступи, щоб по всій Україні та слава повстала...* [4, с. 529]; *Що ж се за пожежа сталась Серед України?* [4, с. 456]. Етнолінгвістичних і психолінгвістичних маркерів словообраз набуває в яскравих контекстах, де із субстантивом уживається атрибутив. Показово, що

емотивна напруга підсилюється функціонуванням прикметника "рідна": ... свою рідну **Україну** пліндрували... [4, с. 443]; ... На **Вкраїні** рідній славою сіяли, Мов квітки в городі, пишно процвітали [4, с. 523].

Національну маркованість словообразу УКРАЇНА актуалізує насамперед ад'єктив "козацька", наприклад: *Він покинув там усю свою родину, Заволікся на козацьку **Україну**...* [4, с. 442].

Увиразнюють семантико-стилістичну площину аналізованого образу іменники, що корелятивно із субстантивним "Україна" посилюють певні реєстри. Так, національно-культурне спрямування підкреслюється іменником "козаки", наприклад: *Споглянь, у нас батьки із матірками, Прибувши з золотом із **України**, Розпитують собі між козаками, Де їм шукати нещасної дитини* [4, с. 487].

Підсилення емоційної сфери образу досягається вживанням метафорично-перифрастичної сполуки "земний рай": *Там, у земному раї, на **Вкраїні**, Про нас ні чутки, ані споминання!* [4, с. 514].

Топоніми на позначення населених пунктів у поемі – це передовсім Київ, Львів, Богуслав, Рогатин. У більшості контекстів ці найменування виконують функцію географічної ідентифікації, як-от: *О доню, доню! утікай від ката; Сховайся під одежею моєю, – Я в **Київ** проведу тебе попід землею...* [4, с. 463]; *Вертався додому Зі **Львова** саме від попів побожних* [4, с. 462]; *Ой як у славному Та стародавньому Місті **Богуславі**, Там стояла свята церква До божої слави* [4, с. 441]; *Моя мати була добра, Чесна християнка, Із **Рогатина**, з Підгір'я, Бранка-полонянка* [4, с. 482].

Показово, що назва української столиці метасемантично пов'язана з такою ментальною рисою українців, як релігійність: *Мов за змія людожера Дочок оддавала, Що у **Києві** в печерах Ченці змалювали...* [4, с. 458]; *Чув я, в **Києві** говівши, Дехто з України Вибиратись туди хоче При лихій годині* [4, с. 451]. Узагалі ця риса яскраво простежується в семантичному просторі поеми, а на лінгвальному рівні уособлюється й у словообразі ЦЕРКВА. Концепт позитивно маркований, що аргументується контекстами: *Ой як у славному Та стародавньому Місті **Богуславі**, Там стояла свята церква До божої слави* [4, с. 441]; *Ніби в рай мене дружина Звала через церкву І приносила мій розум Богові на жертву* [4, с. 457].

Розширюють концептуальну сферу словообразу ЦЕРКВА мікробрази "дзвін", "образу́", "божник". Так, концепт ДЗВІН безпосередньо пов'язаний із макрообразом ЦЕРКВА, наприклад: *Загорілась тоді церква, **Дзвони** задзвонили, Китайки та блаватаси Усю хату вкрили* [4, с. 459]; *Там на Великдень глухо **дзвони** дзвонять, І гомонить народ, і щось співає* [4, с. 463].

Релігійність як особиста риса кожного українця підкреслена в образі ікон, які є невід'ємним атрибутом української домівки: *Де ж той стіл під **образами**, Що з гістьми сидіти...* [4, с. 499]. Розширює семантику релігійності й концепт БОЖНИК (і в значенні полицки для ікон, і в розумінні різновиду рушників), наприклад: *... Його хата сяла тільки рушниками Та пахущими на **божниках** квітками...* [4, с. 443]; *І оглянув піп, зітхнувши, **Божники** з богами: Стоять мовчки чудотворці Попід рушниками* [4, с. 450]; *Там мережані у мене Й **божники** з богами: Пишне, любе малюванне Попід рушниками* [4, с. 500].

Географічним ідентифікатором у поемі П. Куліша "Маруся Богуславка" виступає також гідронім "Чорне море": *Не вернулись волоцюги Із **Чорного моря**, А вже люди дознавали На Вкраїні горя* [4, с. 452]; *Два рази вже ти правду на Босфорі Безумієм і лютостю гасила, Аж ось на Білому і **Чорнім морі** Ще раз нова запанувала сила І давню боротьбу з лукавством поновила* [4, с. 485].

У художньому тексті автора гідроніми складають кількісно значну підсистему лексичної площини твору. Із-поміж назв переважають такі: Дніпро, Дністер, Дунай, Прип'ять, Босфор. Деякі з них відтворюють особливості соціально-економічної комунікації, як, скажімо, у контекстах: *Бо вони **Дніпром** на море впливали Та й купецьким суднам пільги не давали...* [4, с. 442]; *Ми рушимо кошем аж до **Дунаю**...* [4, с. 467]. Окремі ж образи постають безпосередніми свідками історичних подій, наприклад: *Хоть і топлять запорожці В **Дніпрі** уніатів, Та се, аби їх комори Й добра жалкувати* [4, с. 451]; *О **Дністре**, річко слава рицарями, Межо Волощини страшна, кривава!* [4, с. 461]; *І скаламутиться **Дунай** широкий Від нашого безчесного втікання...* [4, с. 492]; *Гасав тоді татарин з козаками І брав ясир від **Прип'яті** до Дону...* [4, с. 461]; *Загнали в труби, загули в тимпани, Кобзар потужним голосом залився, І під перстами струни рокотали: То пінявий **Босфор** у скелі бився* [4, с. 475].

Гідроніми в поетичному мовленні Пантелеймона Куліша персоналіфікуються. Цю стилістичну особливість яскраво передає художній контекст, який актуалізує національно-культурну спрямованість аналізованих лексем:

*Ой ти, **Росе**, порадице наша! Ти, втіхо Росаво,
Наша честь незабута, велика козацькая славо!
Ти, **Суло** наша, Сулице! Подем далеко гуляси,
Із Ромна та в Черкаси з тугенького лука стріляси,
Ненавидників наших лихих, хоть не б'єш, та лякаєш.
І ти, **Ворскло**, бабусенько люба, старенька, тихенька,*

*Як щаслива дитина ясененька, як рай веселенька!
І ти, **Доне**, наш брате, товаришу вірний в неволі,
Пристановище певне старої козацької волі!* [4, с. 524].

Яскравий етнокультурний колорит передають мікрообрази, семантично пов'язані з українським гетьманатом. Ця концептосфера Кулішевого тексту охоплює як апелятиви, так й оніми. Приклади: *Кобзар позаду, дзвонючи у струни, Та до пісень його **гетьман** не дослухався* [4, с. 472]; *Завтра ти, наш **гетьмане** хоробрый, наш соколе, кажеш, Від меча нечестивого тут перед нами поляжеш...* [4, с. 525]; *Ви з **Сагайдачним** І на християнство Так по-вовчому рветесь, Як на мусульманство* [4, с. 510]; *...Висіє ваш **Байда**, **Митрик Вишневецький**...* [4, с. 489].

Потужне семантичне коло лексем із національно-культурним компонентом у поемі П. Куліша "Маруся Богуславка" формують номінації із семою 'козак'. Це, зокрема, іменники "козак", "козацтво", "запорожець", "Січ". Приклади в тексті: *Тільки тим він був не до вподоби, Що не мав до **козаків** шаноби...* [4, с. 442]; *До невольницьких базарів налітали, **Козаків-братів** з неволі визволяли...* [4, с. 523]; *На попа за се **козацтво** нарікало...* [4, с. 443]; *Хоть і топлять **запорожці** В Дніпрі уніатів, Та се, аби їх комори Й добра жалувати* [4, с. 451]; *... Шанував так, як **Січ**: бо я роду і плем'я не маю...* [4, с. 526].

Етнокультурне маркування містять мікрообрази, що концептуально позначають об'єкти матеріальної культури. До таких належать, зокрема, музичні інструменти. У поемі П. Куліша кількісно переважають контексти з іменником "кобза". Цей концепт є обов'язковим атрибутом пісенної творчості наших предків: *Будуть пити, в **кобзи** грати, Себе прославляти...* [4, с. 449]; *Над степами сонце сяє, Вітер подихає, Подихає, мов на **кобзі** Тихострунній грає* [4, с. 468]. Цей музичний інструмент уміє тонко передавати душевний стан виконавця та впливати на слухачів: *Несказанне, невимовне **Кобза** промовляє І святими почуттями Серце надихає* [4, с. 468]; *Сонце гріє, вітер віє, Стиха подихає; Чи нам весело, чи сумно, Дивна **кобза** грає* [4, с. 469]; *Як струна к струні на **кобзі** Стиха промовляє, Так дочки молитву чисту Мати доповняє...* [4, с. 505]; *Тепло й тихо, тільки чути – Щось у **кобзу** грає, І до тихих струн неначе Голос промовляє* [4, с. 476]. У метасемантичній структурі художнього тексту функціональність цього мікрообразу розширена, бо кобза, традиційно, виступає інструментом збереження та передавання історичної пам'яті народу, що підтверджено в контекстах:

... **Щоб у кобзу про лицарство їх бряжчали...** [4, с. 442]; ... **старці співають Про ваших лицарів і в кобзи дзвонять?** [4, с. 487].

З аналізованим іменником деривативно корелює субстантив "кобзар", який також виступає маркером етнокультурної свідомості українців. Лексема часто представлена в художньому творі. Приклади: **Кобзар позаду, дзвонючи у струни, Та до пісень його гетьман не дослухався** [4, с. 472]; **Кобзарю! задзвони в гучній струни, Щоб і громи тебе не заглушали...** [4, с. 475]; **Загнали в труби, загули в тимпани, Кобзар потужним голосом залився, І під перстами струни рокотали: То пінявий Босфор у скелі бився** [4, с. 475]. Кулішевий текст містить і синонімічну назву – "старець": ... **старці співають Про ваших лицарів і в кобзи дзвонять?** [4, с. 487].

Ще одним народним музичним інструментом, представленим у концептосфері художнього тексту П. Куліша, є сопілка: **До старенької Заїра Стиха промовляє Голосом лагідним, любим, Мов сопілка грає** [4, с. 478].

Етнокультурний компонент у метасемантиці містять також номінації на позначення певних локусів, які представляють традиційний український пейзаж. Такими в Кулішовому тексті постають іменники "поле" та "степ". Так, автор змальовує безкрає поле: **Вітер з полум'єм по полю, Мов по морю, грає** [4, с. 456]; степ, традиційним атрибутом якого є козацькі могили: **Поначіплювано густо Струни золотії На степи, балки з річками, На яри крутії** [4, с. 468]; **Степ, могила і криваве Сонечко сідає** [4, с. 456].

Локалізується простір через зображення вже не загальнонародної, а індивідуальної, особистої території. Такою в традиційній українській культурі є хата, ширше – обійстя. Письменник акцентує увагу читача на традиційному образі вишневого садочка: ... **І втікає потай миру з розмови вишневим садочком...** [4, с. 526]. Ще одним важливим мікробразом у мовосвіті автора є криниця: ... **До криниці, панове, ходив я щоранку світочком...** [4, с. 526].

Образ хати в ідіології П. Куліша представлений мікробразом "світлиця", що виступає осердям дому: **Ні світлиці, ні комнати...** [4, с. 456]; **Погоріли всі світлиці І церкви з богами...** [4, с. 461]. Визначальною у світлиці є колиска, бо з неї починається життєвий шлях людини. У Кулішовому тексті цей іменник корелює із субстантивами "мати", "Бог", що також виступають маркерами культурної площини духовного світу українців: **Над колискою моєю Так, як ви, співала І по-вашому про бога З хлопцем розмовляла** [4, с. 482].

Окремим пластом етномаркованої лексики в художній канві поеми П. Куліша "Маруся Богуславка" варто виділити міфологічні

номінації. Письменник акцентує, зокрема, на пантеїстичних, топонімних, флористичних і фауністичних найменуваннях. Так, у тексті згадується Рарог – "вогнений дух, генетично пов'язаний зі стародавніми Сварогом і Рахом" [2, с. 417], який "уявлявся у вигляді хижак-птаха або дракона з блискучим тілом і сяйвом, що виривається з рота" [2, с. 417]. Тому контекстуально цей міфічний образ пов'язаний із птахами: ... *Мов пугач степовий, рарогів брат крилатий* [4, с. 497].

Міфотопонім "Лиса гора" пов'язаний із віруваннями давніх українців про нечисту силу: *"Не смійся, – каже той, перехрестившись, – Се відьма з Лисої гори втікає..."* [4, с. 462].

Із-поміж флористичних номінацій, що містять міфологічну маркованість, письменник залучає до тексту назви "мак" і "материнка": *Саджала в купіль з маку й материнки...* [4, с. 497]. У традиційній українській міфокulturі мак символізує красу, молодість, чистоту; материнка – материнську любов і здоров'я дітей [2, с. 439], тому й використовували ці рослини під час купання. Крім того, вони виконували й захисну функцію: "Мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла" [2, с. 439], материнковим напоєм кропили, "щоб... не причепилася ніяка нечиста сила" [2, с. 439].

Фауністичним образом, представленим у поемі "Маруся Богуславка", є насамперед вороний кінь – "символ вірності, відданості, швидкості, витривалості" [2, с. 524]. У Кулішовому тексті цей образ традиційно пов'язаний із сміливими й мужніми українськими козаками: *Сорок їх сидить у башті без одного, Що коня в степу сідали вороного, Не питаючись, не боючись нікого...* [4, с. 523].

Концептосфера поеми П. Куліша "Маруся Богуславка" містить значну частину словообразів з етнокультурним компонентом. Такі концепти апелюють до давніх культурних традицій, виявляють специфіку ментальної сфери наших предків, зберігають історичну пам'ять нації. Визначені в статті словесні образи – топоніми, гідроніми, міфоніми тощо – становлять цілісну концептуальну систему художнього твору, яка акумулює надбання як матеріальної, так і духовної культури українців. Національно-культурна маркованість аналізованих лексем тісно пов'язана з психолінгвістичним, етнологічним та іншими аспектами сучасної науки, що становить поштовх до подальших перспективних студій.

Література

1. Василенко А. М. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2003. 223 с.

2. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2005. 663 с.
3. Записки о Южной Руси. Издаль П. Кулишъ. С.-Петербургъ: Въ Типографіи Александра Якобсона, 1856. 354 с.
4. Куліш Пантелеймон. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1989. Т. 1. Поезія. 655 с.

References

1. Vasylenko, A. (2003). *Ukrayins'ka mifologichna leksy'ka v xudozhnij literaturi XIX st. : dy's. ...* kand. filol. nauk : 10.02.01. [Ukrainian mythological vocabulary in the literature of the 19th century]. Nizhyn. [in Ukrainian].
2. Vojtovy'ch, V. (2005). *Ukrayins'ka mifologiya* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Ly'bid'. [in Ukrainian].
3. Zapiski o Juzhnoj Rusi (1856). *Izda## P. Kulish#* [Notes of South Russia. Published by P. Kulish]. St. Petersburg : Typography of Alexander Jakobson.
4. Kulish, P. (1989). *Tvory v dvoh tomah. Tom pershyi* [Narrations in two volumes. V. II]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

A. Kaidash

PhD, assistant professor, Nizhyn Gogol State University

Verbalization of ethnocultural concepts in the poem of Panteleimon Kulish "Marusya Boguslavka"

The basic ethno-cultural concepts used in the poem of the Ukrainian writer of the 19th century Panteleimon Kulish "Marusya Boguslavka" are considered in the article. The linguistic analysis of language units is made through manifestation of the specificity of using the linguistic material in a semantic, correlative and cultural directions.

One of the aspects of the scientific interest of Panteleimon Kulish was the ethno-cultural heritage of the Ukrainians. Realizing the link of nationality with the language encouraged the researcher to the ground studio of ethnographic and the language material as well into the cultural heritage of our ancestors. Investigating scientifically thoroughly the accessible folk material, the scientist focused on those traits of the Ukrainians being national culture carriers, which were connected with different spheres – thinking, understanding the world, the worldview, the language and cultural interpretation. These deep structures of a man's intellectual activity in their interconnections created a unique code of a national culture of the Ukrainians.

Being a genial writer, P. Kulish could use skilfully the investigated scientific material in his creative work. One of the brightest examples of incarnation the historical plot is the poem "Marusya Boguslavka". The recognized scientific works in the Ukrainian linguistics do not cover all the depth of textual investigation of the talented author's creative work, studying of which will enrich modern linguistics as well.

The conceptual sphere of the poem written by P. Kulish "Marusya Boguslavka" contains a number of word-formations with an ethno-cultural component. Such concepts appeal to long-standing cultural traditions, reveal the specifics of a mental sphere of our ancestors, preserve the historical memory of the nation. Images visualized in the article - toponyms, hydronyms, mythonyms form the conceptual system of the art work, which accumulates the acquisition of a material and spiritual culture of the Ukrainians as well.

Key words: Panteleimon Kulish, a poem, "Marusya Boguslavka", art work, a text, a verbal image, a national-cultural component.

УДК 811.161.2'163

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-43-51

С. В. Зінченко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Старослов'янізми в мовній картині світу Пантелеймона Куліша

Статтю присвячено розглядові старо(церковно)слов'янізмів у творчості П. Куліша. Коротко акцентується увага на літературному процесі XIX ст., у якому помітне місце займає творчість П. Куліша, що є ключовою постаттю в українському національному відродженні XIX ст., оскільки доба його творчості – активний період формування нової української літератури й нової української літературної мови. Узагальнено результати попередніх мовознавчих досліджень щодо вивчення індивідуального мовного стилю П. Куліша. Відзначається значення ролі архаїчної лексики як джерела лексичного збагачення української літературної мови її стилістичного урізноманітнення, розкриваються шляхи взаємовпливу старо(церковно)слов'янської та української мов. На базі низки фонетичних, словотвірних, лексичних та семантичних ознак визначено старо(церковно)слов'янізми, ужиті письменником, та їх місце в системі сучасної української літературної мови. У статті також проводиться аналіз використання П. Кулішем старо(церковно)слов'янської лексики в його прозі, віршах, перекладах, епістолярію. Звертається увага на цілеспрямоване формування письменником "високого стилю" творів усіх його жанрів. Розкривається суть фонетичного оформлення старо(церковно)слов'янізмів, їх словотвірні ознаки та стилістичне навантаження у творах письменника. Робиться висновок, що П. Куліш сприяв розширенню й збагаченню словника тогочасної української літературної мови, у якому поряд були слова книжної й розмовної конотації. Особливу увагу приділено стилістичному потенціалу старо(церковно)слов'янізмів у творчості П. Куліша. Стилiстичне навантаження старо(церковно)слов'янізмів у творах письменника полягає в поглибленні психологічної характеристики персонажів, індивідуалізації їхньої мови, у створенні урочисто-піднесеного звучання.

Ключові слова: старо(церковно)слов'янізми, лексика, писемно-книжна традиція, фонетичні, словотвірні, семантичні ознаки, мова творів П. Куліша.

В українській мові старо(церковно)слов'янізми є одним із джерел її лексичного збагачення і стилістичного урізноманітнення.

Старослов'янські лексеми почали входити в протоукраїнську мову в період запровадження християнства на Русі, чому сприяло поширення перекладної літератури церковного змісту.

У сучасному українському мовознавстві існує окреме висвітлення взаємовпливу української та старо(церковно)слов'янської мов. Але низка питань у цьому аспекті все ж залишаються проблемними, й зокрема – питання термінології. Так, у рамках проведення II Міжнародної наукової конференції "Українська мова і сфера сакрального" (Чернівці, 2013 р.) пройшло засідання круглого столу під головуванням В. В. Німчука "Старослов'янська – церковнослов'янська – староцерковнослов'янська – давньоцерковнослов'янська мова, старослов'янізми – церковнослов'янізми (об'єкти і термінологія)". Не деталізуючи суть цього засідання, зауважимо, що однозначної відповіді щодо зазначеної термінології знайдено не було.

У статті ми будемо користуватись терміном "старо(церковно)слов'янська" лексика, пам'ятаючи, що "Старослов'янська мова, як мова болгарська, не була в нас в Україні зовсім зрозуміла вже в час нашого офіційного схрещення в X-му віці. А з часом вона в нас застарілася й ставала все більше незрозумілою. Щоб цього не було, уже в старовину завжди потроху змінювали незрозумілі болгарські слова на свої зрозумілі, і цим церковна мова сильно відсвіжувалася... Ці два процеси в житті старослов'янської мови, – процес її застаріння й забуття в народі, а з другого боку, процес її підсвіження заміною незрозумілого на зрозуміле, – ці два процеси ніколи не спинювалися в Українській Церкві, а в кінці доправили до того, що в віках XII–XIII постала нова церковнослов'янська мова, що мало вже була подібна до мови старої слов'янської..." [1].

Літературний процес XIX ст. відзначається тим, що прогресивні письменники вбачали в українській мові інструмент реанімації національної свідомості. Ця доба знаменує формування нової української літератури і нової української літературної мови. Попри все, художні твори XIX ст. досить активно репрезентують старо(церковно)слов'янізми, які все ж зберігають свої колишні функції, але разом із цим використовуються в мові переважно для надання їй особливого божественного, переконливого звучання та красномовства.

В українському національному відродженні XIX ст. ключовою постаттю з впевненістю можна назвати Пантелеймона Куліша. Його творчість відзначається подвижництвом та енциклопедичністю. Письменник, історик і фольклорист, етнограф і мовознавець,

перекладач і критик, публіцист і редактор-видавець. Він – автор абетки української мови ("кулішівки"), що лягла в основу сучасного українського правопису, першого україномовного історичного роману "Чорна рада", автор першого перекладу "Біблії" українською мовою і тринадцяти п'єс Шекспіра. "Що ж до науки, до політики й культури в широкому розумінні цього слова, то тут більшого за Куліша я не бачу, – писав М. Хвильовий наприкінці 1925 р. в листі до М. Зерова. – Здається, лише він один маячить світлою плямою з темного минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента" [2].

Звернення до аналізу використання старо(церковно)слов'янізмів у творчості П. Куліша є принципово важливим, оскільки доба його творчості – активний період формування нової української літератури й нової української літературної мови. Письменник мав свій погляд на особливості формування української літературної мови, на її подальший розвиток, який у дев'яностих роках ХІХ ст. оформився в теорію "старорущини". П. Куліш високо цінував попередній (до І. Котляревського) етап української літературної мови й не раз підкреслював високу вартість літописів та інших літературних джерел давньою українською книжною мовою. Він намагався відновити перерваний царськими заборонами поступовий розвиток старої руської (давньоукраїнської) мови й закономірний перехід її елементів у нову українську літературну мову, хотів у своїй творчості (прозі, віршах, перекладах, науково-популярних і публіцистичних статтях, в епістолярію) відобразити неперервність цього процесу, тому широко використовував хронологічно марковану лексику (історизми, архаїзми, церковнослов'янізми).

У 1857 р. в одному зі своїх листів до Милорадовичівни П. Куліш стверджував, що старо(церковно)слов'янська мова є джерелом запозичень для української літературної мови: "Наша мова із простонародної вступила вже вгору і забирає в себе слова і форми із Св. Письма..." [3, с. 40].

П. Куліш цілеспрямовано формував "високий стиль" творів усіх жанрів, над якими він працював. Особливо це помітно в його художніх творах, зокрема в романі "Чорна рада". Архаїзована лексика роману стала необхідним компонентом історичного антуражу, засобом індивідуалізації мовних портретів героїв, підкреслювала їх освіченість, культуру, високий соціальний стан. Урочистості оповіді П. Куліш також досягає цитуванням церковнослов'янською молитви,

чим підкреслюється момент каяття Кирила Тура після суду запорожців: "Смутно похилив голову, ніби й забув за товариша, да й почав собі читати напам'ять із Єремії (Петро, слухаючи, аж здивувався): "Чрево моє, чрево моє болить мені, смущається душа моя, терзається серце моє. Не умолчу, яко глас труби услышала душа моя, вопль раті і біди. Доколі зріти імам бжащих, слищ глас трубний? Понесе вожді людей моїх синове буйніі суть і безумніі; мудрі суть, еже творити злая; блага же творити не познаша..." [4, с. 132].

Старокнижна українська лексика історичного роману, цитування уривків з літописів і релігійної літератури в україномовному художньому творі вперше були використані в такому обсязі. П. Куліш мовою свого роману пов'язав старокнижну українську традицію й нову літературну мову, переконливо продемонстрував значні виражальні можливості давньоукраїнської мови у творах на історичну тематику.

Досягнення "високого стилю" в перекладах і переспівах європейських поетів дозволяло Кулішеві здійснити ще одну з його "програм" – "європеїзувати" українську літературу, вивести наше письменство на рівне й гідне місце у великій сім'ї європейських культур. У мові Кулішевих перекладів із Шекспіра широко вживані архаїзми, "зачерпнені з мови церкви або з книжньої мови давньої України". Архаїчному забарвленню мови перекладів сприяло фонетичне оформлення: **о** та **е** замість звичайно уживаного **і** (*познаете, зарекали, ночних*); уживання **щ** замість **ч** (*могуще, мовчуща, палюще*); **жд** замість **дж** (*урожденій, награждать*); **неповноголосні сполуки** (*гласом, награджу*). Крім того, словник перекладів із Шекспіра, як і переспівів у збірці "Позичена кобза", насичений, навіть дещо переобтяжений, формами, словами й навіть цілими виразами, взятими з церковної мови: *жизнь, грядущому, блаженство, чадо, восприемлю, добродитель, уста одверзеи*. Частовживаними є слова із компонентом благо: *благословен, благодатно, благе діяння, блага земні, всеблагий, благая вість, благий завіт* та багато інших.

Важливу частину творчої спадщини Куліша займає його переклад українською мовою "Святого Письма". 1903 р. Британське та закордонне біблійне товариство видало першу повну українську Біблію ("Святе Письмо Старого і Нового Завіту") в перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя.

Слід зауважити, що актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні високого стилю української мови була предме-

том дослідження Т. Мороз [5], яка встановила місце й роль використання в текстах біблійних перекладів стильового потенціалу старо(церковно)слов'янізмів, з'ясувала функціональні властивості цих засобів у творенні урочистого, поетичного, піднесеного колориту мовлення, типового для високого стилю.

Активне використання П. Кулішем старо(церковно)слов'янської мовної спадщини в українських перекладах книг Святого Письма була продовженням традиції, яку започаткував Т. Шевченко, адже саме йому в історії становлення української літературної мови нового періоду відведено важливу роль у стилістичному утвердженні старо(церковно)слов'янізмів.

У цьому перекладі помітне місце займають уривки фраз, які П. Куліш у вигляді цитат без змін переніс з церковнослов'янського тексту: "Рече Господь", "Глаголючи, О блажен єси Ізраїлю", "По глаголу твоему Владико", "Благословен грядущий", "Агнецъ Божий", "Благословенна єси між женами", "Чист єси і благ", "Яко маючий власть", "усі глаголи свої в слухи людям", "на оставленне грѣхів" [6, с. 243].

Використані у перекладі Святого Письма П. Кулішем старо(церковно)слов'янізми маркуються низкою ознак, серед яких фонетичні, словотвірні, семантичні. До фонетичних ознак належать:

1) неповноголосі сполуки -ра-, -ла-, -ре-, -ле-: *благо, блаженство, Владика, вражда, власть, глас, награджу*;

2) звукосполука [жд] на місці українського [ж]: *жажда, новорожденне, нужда, рождати*;

3) звукосполука [шч]: *будущина, грядущий, суций*;

4) звукосполука [је] на початку слів: *єдинородний, єдиний, єдиненне* (паралельно з *є* в текстах перекладу книг Святого Письма використовується *о*: *один, однушно*);

5) слова, що ілюструють специфічні поєднання суфіксальних і флексійних елементів -іє: *беззаконіє, неподобіє, подобіє, чоловіколюбіє* (подібні слова в інших місцях перекладу звучать як: *беззаконнє, благословеннє, впованнє, даяннє*).

Старослов'янізми можна виокремити також за словотвірними ознаками, які маркуються специфічними суфіксами, префіксами, елементами складних слів. Група старослов'янських префіксів є характерною словотвірною ознакою для виявлення в тексті перекладу Святого Письма старо(церковно)слов'янізмів:

1) воз- (вос-): *воздає, воскресенне*;

2) из- (ис-): *избавленнє, исповідує*;

3) пре- (при-): **прелюбодіяння, премножество, премудрость, примирення, примирьє, приношення;**

4) со-: **совершаю, сокрушаю, сознання, сотворіння, сохрани;**

5) пред-: **предложення, предтеча.**

Автори перекладу іноді вдаються до паралелізму у використанні старо(церковно)слов'янських і власне українських префіксів, наприклад: воз-, від- (од-): **воздати, віддавати, оддати.**

Старослов'янізми в тексті перекладу характеризуються використанням іменникових суфіксальних дериваторів, найуживанішими з них є:

- суфікси абстрактних іменників (назв процесів діяльності, іноді – конкретні назви) -тв, -знь, -ств(о), -ин(я), -ость тощо. Наприклад, **молитва, жатва, боязнь, приязнь, убозство, царство, милостиня, святиня, ветхость, лютость, милость, дверниця.** Старо(церковно)слов'янізми також виконують роль джерельної бази творення назв багатьох абстрактних понять, що виникли вже на ґрунті української мови, як-от: **тягар, потяг, увага, захоплення, якість, відчувати, перемога, заявляти, розпуста, спокуса тощо;**

- суфікси на позначення назв осіб -тель, -ниц, -иц, -ник, -ин, -ець: **родитель, розпинателі, учителі, блудниця, дівиця, законник, израїлянин, творець, жнець, старець.**

Прикметники старослов'янського походження характеризуються наявністю суфіксів -ащ- (-ящ-), -ущ- (-ющ-). Генетично вони пов'язані з пасивними дієприкметниками теперішнього часу, які українська мова в процесі свого розвитку втратила, та з активними дієприкметниками теперішнього часу, що в сучасній українській літературній мові вживаються дуже обмежено: **болящий, грядущий, суцый, глаголющий.**

Характеризуючи використання П. Кулішем та І. Пулюєм в перекладі Святого Письма старо(церковно)слов'янської лексики, звернемо увагу на компоненти складних слів благо-, бого-, добро-, зло-, лже-, перво-, чоловіко-. Це маркери, що вказують на їхнє старослов'янське походження: **благословення, благочестє, благовістє, богоподобний, богоненавидник, добродіяння, злодіяння, лжепророк, лжебрат, лжеапостол, первородство, перворідень, чоловікогубець, чоловіколюбіє** тощо.

Велика насиченість старо(церковно)слов'янізмами тексту перекладу Святого Письма також пояснюється своєрідними поглядами П. Куліша на джерела збагачення лексичного складу української мови.

Архаїчна лексика має великий відсоток і в епістолярній спадщині письменника. Старо(церковно)слов'янізми займають у ній чільне місце. Відомий дослідник епістолярію П. Куліша Ю. Шевельов акцентує на тому, що в україномовних листах письменник ужив до дев'яноста цитат із церковнослов'янської Біблії або богослужбових текстів [7, с. 26]. Тексти творів П. Куліша насичені також лексичними старослов'янськими словами, які виникли в період спільного розвитку слов'янських мов, але в старослов'янській набули специфічного церковно-релігійного значення: *віра, Бог, Господь, гріх, церква, ікона, лампадка, влади́ка, милосливий, чудесний, каятись, благословити* тощо.

Таким чином, перекладачі, очевидно, мали на меті довести, що старослов'янські й українські слова рівноправні, мають однакове право на існування. Використання П. Кулішем та І. Пулюєм старо(церковно)слов'янських слів у текстах перекладу стилістично виразняє їх, надає їм тієї особливої патетики в звучанні, яка характерна для сакральних творів.

Майстерне ж використання старо(церковно)слов'янських слів у оригінальних творах дало можливість П. Кулішеві не просто передати ідеї своїх творів, а відтворити їх історичний колорит, наблизити їхню мову до мови зображуваної епохи, створити певну піднесеність та урочистість, привернути увагу читача.

Значна частина старо(церковно)слов'янських слів у творах П. Куліша виконує також нейтральну номінативну функцію. Вагому роль у його творах відіграла абстрактна лексика, створена за старослов'янськими моделями. Стилістичне навантаження старослов'янських слів полягає в поглибленні психологічної характеристики персонажів, індивідуалізації їхньої мови, у створенні урочисто-піднесеного звучання.

Таким чином, П. Куліш сприяв розширенню й збагаченню словника тогочасної української літературної мови, у якому поряд були слова книжної й розмовної конотації. Цю ідею "пов'язати стару й нову українську мови" І. Огієнко вважав здоровою і вартою уваги, оскільки вона відображає історичну спадковість нашої мови. "При читанні Кулішевих творів ще й тепер, – писав він, – кидається нам у вічі багатство авторового словника – українську мову, стару й нову, він знав глибоко й обіруч користався з неї, чому словник його творів завжди рясний" [8, с. 152]. А Ю. Шевельов небезпідставно шкодував: "... дарма, що літературна мова в своєму дальшому розвитку не пішла Кулішевим шляхом, і він лишився самотньою постаттю" [7, с. 28].

Література

1. Митрополит І. Хвалімо Бога українською мовою URL: Іларіон. https://parafiya.io.ua/s93282/hvalimo_boga_ukraenskoju_movoyu_mitropolit_ilarion.
2. Панченко В. Щаблі до істини. *Газета "День"*. 2018. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/shchabli-do-istyny>.
3. Шерех Ю. Третя сторожа: література, мистецтво, ідеології. Балтимор–Торонто: Українське незалежне видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1991. 455 с.
4. Куліш П. Чорна рада. Київ: Веселка, 1990. 257 с.
5. Мороз Т. Старо(церковно)слов'янзми як джерела мови творів Т. Шевченка та біблійних перекладів П. Куліша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Філологія. Соціальні комунікації"*. 2014. № 1. С. 346–349.
6. Тимошик Г. Старослов'янзми у тексті перекладу Святого Письма П. Куліша та І. Пулюя. Львів, 2000. № 51. С. 243–244.
7. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах. *Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані*. Нью-Йорк, Торонто, 1984. С. 19–57.
8. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.

References

1. Mytropolyt, I. (2010). *Khvalimo Boha ukrainskoju movoyu* [Praise God in Ukrainian] URL: https://parafiya.io.ua/s93282/hvalimo_boga_ukraenskoju_movoyu_mitropolit_ilarion. [in Ukrainian]
2. Panchenko, V. (2018). Shchabli do istyny [Steps to the truth] *gazeta "Den"*. URL: https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/shchabli_do_istyny.
3. Sherekh, Yu. (1991). *Tretia storozha: literatura, mystetstvo, ideolohii* [The third watchman: literature, art, ideologies]. Baltymor-Toronto: Ukrainske nezalezhne vydavnytstvo "Smoloskyp" im. V. Symonenka, [in Ukrainian]
4. Kulish, P. (1990). *Chorna rada* [Black council]. Kyiv: "Veselka". [in Ukrainian]
5. Moroz, T. (2014). Staro(tserkovno)slolv'ianizmy yak dzherela movy tvoriv T. Shevchenka ta bibliinykh perekladiv P. Kulisha. [Old(church)Slavicisms as the Source of the Language of T. Shevchenko's Works and P. Kulish's Bible Translations] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Uzhgorod University Scientific Bulletin. Series: Philology. Social Communications*, 1. 346–349. [in Ukrainian]
6. Tymoshyk H. (2000) Staroslov'ianizmy u teksti perekladu Sv. Pysma P. Kulisha ta I. Puliua. [Old Slavicisms in the text of the translation of the Holy Scriptures by P. Kulish and I. Puliu] *Problemy Slov'ianoznavstva*. Lviv, 51. 243–244. [in Ukrainian]
7. Matsko, L. I. (1989). "Zlonachynaiushchykh spyny...": staroslovianizmy v poezii T. Shevchenka ["Backbiting Abuses ...": Old Slavicisms in

T. Shevchenko's Poetry] *Kultura slova – Word culture*: zb. statei. Kyiv, Issue. 37. 25–30. [in Ukrainian]

8. Shevelov, Yu. (1984) *Kulishevi lysty i Kulish u lystakh* [Kulish letters and Kulish letters]// *Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoiu movoiu pysani*. Niu-York, Toronto, 19–57.

9. Ohienko, I. (1995) *Istoria ukrainskoï literaturnoi movy*. Kyiv: Lybid, [in Ukrainian]

10. Shevelov, Yu. (1984). *Kulishevi lysty i Kulish u lystakh* [Kulish letters and Kulish letters] *Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoïu movoiu pysan*. Niu-York, Toronto. [in Ukrainian]

S. V. Zinchenko

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Teaching Methods, Nizhyn Mykola Gogol State University

Old church slavisms in the panteleimon kulish's linguistic picture of the world

The article proposes a study of Old Church Slavisms in the works by Panteleimon Kulish. The author briefly overviews the literary process of the XIX century, for which Kulish, a key figure in the Ukrainian national revival, plays an important role, as his active work marked a period of formation of the new Ukrainian literature and the new Ukrainian literary language. The author summarizes the results of preceding linguistic research on P. Kulish's individual linguistic style. Obsolete vocabulary being stylistically diverse is regarded in the paper as a vital source of lexical enrichment of the Ukrainian literary language. The author traces some ways of mutual influence of the Old Church Slavonic and Ukrainian languages. The identification of Old Church Slavisms used by the writer and their place in the system of modern Ukrainian literary language is performed based on a number of phonetic, derivative, lexical and semantic features. The paper also analyzes in what way Panteleimon Kulish used Old Church Slavonic vocabulary in his prose, poetry, translations, and epistolary, and how the writer purposefully formed "high style" for the works of various genres. The study highlights some peculiarities of Old Church Slavonic phonetics, features of word formation and stylistic expressiveness of Old Church Slavisms in the texts. In conclusion, Panteleimon Kulish contributed to the expansion and enrichment of the vocabulary of the Ukrainian literary language of that time, which included the words of a literary and colloquial connotation. Particularly, the stylistic capacity of Old Church Slavisms in the works by Kulish requires special attention since the stylistic eloquence of Old Church Slavisms in written texts intensifies psychological characteristics of the characters, individualizes their language, and creates a solemnly elevated impression.

Key words: *Old Church Slavonic vocabulary, literary tradition, stylistic, phonetic, derivative, semantic features, language of works by P. Kulish.*

УДК 811.161.2'367

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-52-62

Н. М. Пасік

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Ритміко-синтаксична організація оповідання Пантелеймона Куліша "Гордовита пара"

У статті проаналізовано ритміко-синтаксичні засоби мовної репрезентації наратора в оповіданні П. Куліша "Гордовита пара", яке демонструє системно організований ритміко-інтонаційний лад розповіді з вуст народного оповідача з емоційно-оцінними нюансами, діалогізмом, розмовною орнаментикою. З'ясовано, що експлікації ритміко-синтаксичної виразності сприяють конструкції зі спонукальною та питальною модальністю, порядок слів, звертання, вставні та вставлені компоненти, нечленовані, складні речення з виразним усно-розмовним колоритом, засоби передачі чужого мовлення, ампліфікація, синтаксичний паралелізм тощо.

Ключові слова: синтаксис, ритм, інтонаційний малюнок, суб'єктивна модальність, наратор, авторська прагматика, динаміка, народнорозмовність.

Виразним маркером індивідуально-стильової своєрідності письменника загалом і його художнього твору зокрема є ритмічні параметри тексту. Саме вони визначають упізнаваність авторського почерку, формують емоційно-оцінну тональність фрагмента мовлення, забезпечують єдність форми та змісту, втілюючи "авторську художню енергію, що організовує художнє ціле" [1, с. 120].

Проблеми ритміко-інтонаційної організації художнього тексту стали об'єктом зацікавлення багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема І. Арнольд, М. Гіршмана, Л. Голякової, Г. Гумовської, В. Жирмунського, Н. Ільїної, А. Калашникової, С. Климович, Н. Любарець, Г. Матковської, З. Пахолок, Н. Сологуб, Л. Татару, Б. Томашевського, А. Чичеріна, Н. Шевельової-Гаркуші та ін. Науковці слушно вказують на системність мовного ритму – його реалізацію на фонетичному, лексичному, синтаксичному та композиційному рівнях, а також на текстотвірну й текстосприйнятєву функції. Зокрема, це дало підстави Г. Матковській зробити висновок про те, що ритм художньої прози виконує не тільки структурну, але й когнітивну та комунікативну функції [4, с. 214]. І це очевидно: у

когнітивному плані ритм постає регулятором процесів формування та сприйняття концептуальної змістової структури тексту, адже в процесі розгортання інформації постійно актуалізуються окремі елементи його семантичної сітки. Комунікативно ж ритм забезпечує вмотивоване структурно-композиційне оформлення тексту для його адекватного сприйняття [Там само].

У цьому контексті актуальним є розгляд питання про роль і специфіку формування ритму творів Пантелеймона Куліша, чий 200-літній ювілей нещодавно відзначила українська наукова й культурна спільнота. Обране для лінгвістичного спостереження оповідання "Гордовита пара" демонструє, як естетика ритміко-інтонаційного малюнка корелює з авторською прагматикою. Уважаємо, що основним засобом ритмізації в цьому творі постає синтаксичний лад, суголосний із внутрішньою емотивністю, динамікою, народно-розмовною енергетикою твору й здатний занурити читача в стихію зображеного.

Мета цієї статті – проаналізувати синтаксичні засоби й прийоми їх організації як складники прагматично зорієнтованої ритміко-інтонаційної структури в оповіданні-баладі П. Куліша "Гордовита пара".

Як відомо, цей твір, як й інші оповідання письменника, мають фольклорну поетику, адже їхню художню природу детермінують жанрові ознаки узятих за основу народних творів [6, с. 172]. Використання фольклорних художніх принципів і жанрово-стильових засобів сприяло тому, що оповідання "Гордовита пара" побудоване у формі народної розповіді, про що свідчить підзаголовок "Бабусине оповідання" [Там само]. В архітектонічному плані реалізовано шаблон вкладеної композиції. Змістовий та емоційно-оцінний вектор розповіді задає наратор, специфіка якого виявляється в аналізованому тексті в синтезі оповідача й розповідача, що експліковано граматичними формами 1-ої та 3-ої особи однини, від яких представлений весь уявний світ оповідання.

Збереженню форми народного наративу з показовою для нього своєрідністю ритміко-інтонаційного малюнка сприяють рецепції на сюжетно-композиційному й мовностилістичному рівнях, причому ритмічне впорядкування забезпечують передусім синтаксичні засоби.

Вихідною точкою розповіді в аналізованому творі є погляд наратора. Його суб'єктивно-оцінні роздуми постійно вкраплюються в сюжетну лінію, експлікуючи рефлексії та змінюючи тип інформатив-

ності, напр.: *Та, як голубка полохлива, до свого подружжя хилилась. І Осауленкові було якось ніяково. Бог його вже знає, що в його на душі було тоді, а послі об'явилося... Нехай Господь од такого боронить всякого чоловіка хрещеного... Бодай би лучче такого й не чувати!* [3, с. 196]. Таке синтаксичне оформлення, на наш погляд, переводить відсторонений, відносно нейтральний тон викладу в лірично-оцінний, емоційно забарвлений. Експресивні спонукальні фразеологізовані конструкції, а разом з ними й інтонація та ритм відтворюють критичний погляд збоку на події з переживаннями про долю персонажів. Підсиленню оцінного ефекту, увиразненню уривчастого ритму рефлексій сприяє ампліфікація спонукальних речень з однотипним семантичним наповненням.

Структурно-композиційне підхоплення сюжетної розповіді оцінкою-міркуванням простежуємо й у випадку включення в текст оцінок бабусі, яка розповіла цю історію наратору-переповідачеві, тобто спрацьовує принцип вкладеної композиції. Переповідну модальність вербалізують структури з прямою і непрямою мовою, вставними та вставленими конструкціями, що суттєво змінює ритміко-інтонаційний малюнок власне розповіді, напр.: *... переказала сотникові: приїзди за рушником. "Бодай вас, мої безталанночки! – каже було бабуся. – Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з добрим розумом мали!.. Самі себе занастили, мовчки собі по ямі викопали!.."* [3, с. 196].

Іноді суб'єктивна оцінка оформляється фігурою атіології, що переростає в апорію, за якої запропонована відповідь на поставлене проблемне запитання підводить до неоднозначних висновків, як-от: *Казали добрі люде: "Бережіть ви сього чоловіка!" Та як його вберегти? То не дитина. Він і діло робить; і нікому важкого слова не скаже, і Богу молиться, тільки знай мовчить, та сумує, та чохне, мов свічка тане* [3, с. 197]. Роздуми над фактами підсилюють діалогічність тексту, залучають адресата розповіді до спільного пошуку відповіді, пробуджують його когнітивну й емотивно-аксіологічну сфери.

Голос розповідача наскрізно пронизує текст й у випадках напруження сюжету коментуванням подій формує перебіийний хід думки, застерігає, попереджає про несподіваний поворот сюжету, водночас задає йому новий вектор розгортання, напр.: *Були козаки на селі против його [Прохора. – Н. П.] – що волохаті туркоти против голуба. От же порай, укажи дівоцькому серцю! Поко-*

хала Маруся Прохора... [3, с. 193]. Подібну функцію виконують продуктивно вжиті вставні слова, які експлікують переповідну установку й оприявнюють образ розповідача з народу, пор.: *Найчастійш було споминає про Марусю Ковбанівну, що такої краси, **каже**, і світ настав – не бувало. Я, **каже**, була ще підлітком, то мені її коло церкви показували здалеку. До неї й приступити, **каже**, було страшно: така велична* [3, с. 192].

Детерміновану манерою мовомислення розповідача з народу ритмомелодичку формує уведення в текст прямої, непрямої та невластне прямої мови, пластика їх поєднання. Зокрема, у конструкції: *Коли ж дівчата: "Гляньте, гляньте, вінок з сухих васильків та чорнобривців!"* [3, с. 197] – пряма мова передає слова учасників комунікативної ситуації з повним збереженням особливостей їхнього слововживання, синтаксису, колориту усно-розмовної мови й інтонаційного багатства. Динамізує фразу спонукальна модальність, односкладність синтаксичних структур, повтор головних членів у першій предикативній частині, а також еліптична ремарка, що переносить увагу на пряму мову.

Більш щільне проникнення прямої мови в мову розповідача формує конструкцію невластне прямої мови, актуалізація якої зміщує акцент від мовця на передану наратором інформацію: *З лиця спав, аж почорнів од великої туги, і все в пасіці з дідом-пасічником сидить. Воно то й треба було його помочі, щоб на зиму бджоли установити, так коли ж він і додому не навідається, там і ночує у курені, і все – **розказував опісля дід**, – все мовчки плаче, а вночі встане і навкруги пасіки, мов неприкаяний, блукає* [3, с. 197]. Своєрідність цієї конструкції в П. Куліша виявляється в тому, що слова мовця оформлені як парентеза, при цьому зберігається й тональність розповідача, і відтворюється експресія слів персонажа. Такий виклад загалом показовий для художнього мовлення цього оповідання.

Ритміко-синтаксична структура тексту П. Куліша дає можливість заглянути у внутрішній світ розповідача, спостерігати за рухом його думок та емоційно-оцінною сферою. Представлене вже в перших рядках оповідання хаотичне внутрішнє мовлення виконує експресивну й композиційну роль: *Снігом віконечко наше забило... Завірюха... Як то нашим тепер серед шляху? Ростіть скорійш, хлоп'ята, на підмогу татусеві. І матері нема щось довго з річки. Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти в теплому запічку за старими головами... А як я осталась на світі малою сиротиною –*

всякої нужди дознала. Яка то, Боже мій, давня давнина, а коротенький час дівоцький наче мені вчора змигнувсь... Тепер, що ні почую, забуваю, а крізь ті молодощі дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозору. Так, як оце ви обсіли мою куделю, – щоб були здоровенькі, – так було й я зимою граюсь ляльками при своїй бабусі... Дай їй, Господи, всі митарства пройти та й не зупинитись! [3, с. 192]. Воно створює своєрідну емоційну ауру тексту, адже події подані крізь призму бачення розповідача, як його реакція на описану історію. У композиційному плані цей внутрішній монолог окреслює вкладений шаблон, особливості якого далі визначатимуть порядок викладу інформації. У наведеному фрагменті неоднотипові рефлексії наратора гальмують розвиток основного, внутрішнього сюжету, переключають його на зовнішній, чим постійно змінюють ритм, уповільнюють його. Для цього, як бачимо, використане тематичне переключення й актуалізовані речення різної довжини, незавершені, неповні, односкладні структури, спонукальні, окличні моделі.

Природний синтаксичний лад мови формує інтонація питальних речень із різним комунікативним навантаженням. В одних випадках, включені у внутрішній монолог, вони розгортають запит про предмет зацікавлення й реалізують риторичну питальність, напр.: *Як то нашим тепер серед шляху?* [3, с. 192]. В інших конструкціях актуалізовано риторичну питальність-самовідповідь із конденсованим пейоративним відтінком незадоволення, байдужості: *Одказала Маруся: "Хіба я зроду грошей не бачила?"* [3, с. 194]. Як активізаційний засіб і водночас інтеграційний елемент зв'язку структурно-композиційних блоків функціонує питальне речення-апорія в народнорозмовному дусі: *Що ж наша Ковбанівна?..* [3, с. 194]. Подібно до інших синтаксичних засобів апеляції до читача, воно створює ефект діалогічності та інтимізації художньої оповіді.

Динамічний інтонаційно-синтаксичний лад оповідання із суб'єктивно-оцінними модуляціями підтримують і такі афективні граматичні форми, як нечленовані речення, частки, спонукальні конструкції. Вони контрастують з оповідною енергією тексту й водночас гармонійно урегульовують рух внутрішньо неоднорідного мовлення, виявляючи авторський хід думки. Зокрема, усно-розмовна тональність виразно проглядає в нечленованих конструкціях із модально-експресивним оцінним значенням, напр.: *Молоде ж було, а горде й потайне, крий Боже!* [3, с. 193]; *І козаки-молодики її жахались, не то що* [3, с. 192]; ... *щира душа, себе на сміх не подасть, та й*

зоді [3, с. 193]. Вигукова конструкція в першому фрагменті експлікує безпосередню реакцію розповідача, відтворює його емоційну оцінку ситуації. У лінгвостилістиці взагалі прийнято вважати, що вигуки "об'єктивно "приречені" на якнайглибшу залежність від інтонації, міміки та жестів" [2, с. 239], тому актуалізація подібних структур у тексті аналізованого оповідання має цільову комунікативну спрямованість і передбачає оприявлення природних для них інтонацій під час читання.

Народнорозмовну орнаментику створюють емоційно-оцінні та підсилювальні частки **що то за, що то, так і**, напр.: **Що ж то за весілля скоїлось, то й сказати не можна!** [3, с. 195]; **Що ж то були за жалоці!** [3, с. 197]; **Що то страху було на них дивитись, що то жалоці!** [3, с. 197]; **Народ так і поринув до Ковбанишиної хати** [3, с. 195]. Амплітуда інтонаційного руху підсилюється окличною модальністю й анафоричним повтором часток.

Внутрішня ритміко-інтонаційна мінливість пов'язана з актуалізацією спонукальної модальності, особливо коли синтаксична модель речення розмовно маркована, про що свідчить спонукально-інтенсифікаційна частка, напр.: **А шукайте човна, давайте невода!** [3, с. 197]. Спонукальні речення – рецепції розповідача – дуже інтимізовані, напр.: **Дай їй, господи, всі митарства пройти та й не зупинитись!** [3, с. 192]; **Нехай їх уже Господь хоч на тім світі не розлучає!** [3, с. 197]. Схвильований стан суб'єкта мовлення розгортається переважно з позитивною оптативністю, у фольклорному ключі й репрезентує індивідуальну систему цінностей оповідача.

Часто суб'єктивна оцінна модальність експлікована синтаксичними моделями зі звертаннями, переважно демінутивними, напр.: **Тоді, діточку, на Україні велось не по-нашому** [3, с. 192]; **Козаки були козаками, дітоньки – одно слово: скрізь пахло волею** [3, с. 192]; **Тяжке, дітки мої, лихо буває з того, як яка людина вродиться горда та пишна!** [3, с. 193]; **Не стає, не стає, моя дитино, таких дівчат і козаків на Україні, як за мого були дівування** [3, с. 192]; **мої безталанночки** [3, с. 196]. Уключені в текст звертання підсилюють його діалогічність, чітко окреслюють безпосереднього адресата розповіді в зовнішній рамці вкладеної композиції. Повтор подібних апеляційних форм зумовлює високу емоційну тональність і ритмічність оповіді, окреслює психотип жалісливого, доброго оповідача.

Змістовий принцип протиставлення, детермінований покладеною в основу конфлікту імпульсивною сваркою між закоханими, формально заявлений у фігурі синтаксичного паралелізму, скажімо:

... він засумував тяжко, трохи, кажуть, сам собі смерті не заповідяв, а далі – постривай же! – взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі – постривай же! – та й переказала сотникові: приїзди за рушником [3, с. 196]. Аналогічний принцип розгортання суміжних конструкцій змінює попередній інтонаційний малюнок розповіді, порушуючи її монотонний лад і створюючи ефект неочікуваності, чим загострює конфлікт.

Текстотвірну й інтонаційно-ритмічну значущість у цілісній мовностильовій системі оповідання "Гордовита пара" має і порядок слів, зміна якого комунікативно членує речення, виявляє суб'єктивну оцінку мовця й сприяє реалізації оповідної тональності [5, с. 93]. Так, відповідно до народнорозмовної тенденції, фіксуємо багато випадків інверсії присудків: *Дівич-вечір збирає вже Орина Лободівна* [3, с. 194]; *Не зважився пан сотник і старости присилати, щоб не скепкувала вродлива Ковбанівна* [3, с. 194]; *Ще, може, минула неділя чи й друга...* [3, с. 197]; *Вийшла й нещаслива Орина з хати...* [3, с. 197]; *Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, занудив світом несказанно* [3, с. 197]; *Біла якась вона зробилась* [3, с. 196]. Зміщення присудка в препозицію щодо підмета сприяє ще й перерозподілу смислових зв'язків у реченні для логічного наголошування необхідних із погляду мовця компонентів. Акцент припадає на члени в сильній позиції початку або кінця речення, у результаті чого представлений порядок слів підказує комунікативно вагомій одиниці. Можлива й актуалізація інших членів речення засобами інверсії, напр.: ... *здалось, що вона, та Маруся, краса мальована, багатурка пишна, що вона ним гордує* [3, с. 196]; *Обнявшись, вони в воді лежали...* [3, с. 197]. Інверсія відтворює кульмінаційні піки у фразі, що накладаються на внутрішні переживання мовця. Обраний варіант послідовності слів репрезентує його бачення фрагмента картини світу, забезпечує пульсацію інтонаційного малюнка.

Маркерами наскрізної суб'єктивізації оповіді є вставні та вставлені конструкції. В аналізованому тексті найчастіше вводяться засоби, які реалізують семантичну лінію переповідності, уточнюють авторство інформації, діалогізують мовлення, як-от: *Тут же ми, каже бабуся, дивуємось тому поїзду* [3, с. 194]; *Владична, справді, каже, владична була краса в Ковбанівни* [3, с. 192]; *Як ось, каже, пішла чутка поміж дівчатами, що любиться Маруся з Прохором Осауленком* [3, с. 193]. Вставлені структури з додатковою вказівкою на джерело повідомлення, показові для народних переказів,

органічно вписані і в художню тканину Кулішевого оповідання: *А до неї – прочували ми глухо – залицяєсь, через свого осаульця, сотник, старий Байдак* [3, с. 194]; *А в Ковбанихи – всі знали – в льоху стоїть дві бочки старої оковитої* [3, с. 194]; ... *він і додому не навідається, там і ночує у курені, і все – розказував опісля дід, – все мовчки плаче* [3, с. 196]. Часто прийом парентези виводить на перший план оцінні модальні одиниці, на зразок: *А як до вінця їхали, то – Господе мій! – вісьмерик волів з Піжмурок пригнали* [3, с. 195]; *Так, як оце ви обсіли мою куделю, – щоб були здоровенькі, – так було й я зимою граюсь ляльками при своїй бабусі* [3, с. 192]. Усі парентичні конструкції постають синтаксичними маркерами суб'єктивної модальності й підтримують розмовну тональність. Завдяки здатності диференціювати основну й додаткову інформацію у висловленні вони створюють паралельний план вербального вираження думки й сприяють урізноманітненню художньої розповіді. Через вставлення внутрішнього мовлення в зовнішнє формується поліфонічність. Думки персонажів виникають в одній часовій площині, і саме вставлені компоненти дають змогу передати їх паралельно, як-от у конструкціях: *Чутка така пішла (як ті люде зараз і довідались!), що стара Ковбаниха покине будиночок і дворище своє, до сотника з дочкою і з усею худобою в хутір його Піжмурки перебереться* [3, с. 194]; *Там одна плахта – павине перо – пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема* [3, с. 194], де парентеза порушує лінійні синтаксичні зв'язки й просодикою привертає увагу читача.

Живомовна природа синтаксичного моделювання в оповіданні П. Куліша зумовлює специфічну побудову прикладок і порівняльних присудків та обставин, зокрема: *Так от що воно єсть – той сотницький поїзд* [3, с. 194]; *Були козаки на селі против його – що волохаті туркоти против голуба* [3, с. 193]; *А козаки ж тоді були не наших парубків – войовники, хоробрі молодці* [3, с. 193]; *Сяє Маруся – квітка квіткою!* [3, с. 194]. Частки, тавтологія, підсилені зіставною інтонацією, формують у симетричних ритміко-синтаксичних побудовах плавність, плинність мовлення.

Інтонаційно-смыслові установки на живомовну інтонаційно-ритмічну структуру граматично реалізують і стилістично марковані складні речення з виразними зіставно-протиставними, умовно-наслідковими відношеннями, періодичною будовою, ампліфікацією, розмовними сполучниками, як-от: *То були пишні воли, що вола аж до землі звисають, а то – наче вві сні тобі ввиджується* [3, с. 195];

Осауленкові, **як** він ще залицявся до Марусі чи любився з нею, просто сказати, – здалось, **що вона**, та Маруся, краса мальована, багатирка пишна, **що вона** ним гордує [3, с. 196]; ... ідуть наші селяне через греблю до церкви, **аж** дивляться: на стрижні Осауленкова шапка плавле [3, с. 197]; Стане против сонця – королівна, та й годі! [3, с. 192]; Скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє [3, с. 192]; ... і жінка од його нічого не довідалась, **хто** він, **і що** він, **і звідкіля** він, **і як** він [3, с. 193]; **Що** страшно, **то** страшно було слухати [3, с. 192]. У цих та інших синтаксичних структурах мінливий усно-розмовний ритміко-інтонаційний малюнок повторює відомі у фольклорі моделі й "тонко відбиває особливості розвою загальнонародної мови в середині ХІХ ст." [5, с. 92–93]. Звісно, ці стилістично марковані конструкції корелюють своєю ритмічною рухливістю з переданим напружено-розмовним, описовим чи аналітичним змістом.

Архітектонічної стрункості художнього мовлення письменник досягає ампліфікацією конструктивно однорідних компонентів, уточнювальними засобами, напр.: *Сотник верхи, сивий як голуб, у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом, а кінь під ним сірий, як рябець, кінь турецький, – такий кінь, що й старий на йому молодим здається. Так через гармату й перескочив* [3, с. 195]. Заявлена в цьому фрагменті логіко-граматична модель викладу інформації з експресивним кінцевим реченням відтворює показову для народних оповідок і казок манеру ритміко-інтонаційного завершення детального аналізу ознаки чи стану, як і в іншому блоці: *Як ось, каже, пішла чутка поміж дівчатами, що любить Маруся з Прохором Осауленком, та й любить певне: і в вишневім садку їх бачили проти місяця, і старосвітську скиндючку Марусину пізнали в Прохора в ковнірі. Любиться* [3, с. 193].

Вартий уваги той факт, що чергування коротких і довгих синтаксичних структур сприяє ритмічно-інтонаційному розвитку розповіді, а це корелює з подієвим рухом інформації та організацією драматичної напруженості зображуваного. З огляду на це природним видається синтаксичне оформлення розв'язки оповідання, переданій блоком переважно простих неускладнених речень з обірваним ритмічно-інтонаційним ладом: *Закинули невід. – Так і єсть! Витягли їх у парі. Обнявшись, вони в воді лежали... Що то страху було на них дивитись, що то жалощі!* [3, с. 197]. Несподівані обриви розміреного ритму розповіді окличними експресивними

конструкціями – репрезентантами голосу розповідача – ведуть до багатократних змін у когнітивній та емотивній сферах читача й надають драматичної напруженості ритмічній композиції твору.

Отже, оповідання П. Куліша "Гордовита пара" демонструє системно організований ритміко-інтонаційний лад повідомлення-розповіді з вуст народного оповідача з усіма емоційно-оцінними нюансами, діалогізмом, розмовною орнаментикою, утіленими синтаксичними засобами, що впливає на психологію читачького сприйняття. Експлікації ритміко-синтаксичної виразності сприяють конструкції зі спонукальною та питальною модальністю, порядок слів, звертання, вставні та вставлені компоненти, ампліфікація, синтаксичний паралелізм, нечленовані й складні речення з виразним усно-розмовним колоритом, пряма, непряма, невласне пряма мова тощо. Особливості реалізації кожного з цих засобів і прийомів у художньому мовленні П. Куліша в перспективі потребують окремого ґрунтовного дослідження.

Література

1. Гиршман М. М. Ритм художественной прозы. Москва: Сов. писатель, 1982. 368 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення. Київ: Наук. думка, 1973. 288 с.
3. Куліш Пантелеймон. Твори: в 2 т. Київ: Наук. думка, 1994. Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 750 с.
4. Матковська Г. О. Лінгвостилістичні засоби актуалізації композиційного ритму художніх творів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*. 2016. Вип. 62. С. 213–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_62_79
5. Пасік Н. М. Народнорозмовні елементи в художньому мовленні П. Куліша. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2010. Вип. 59: Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури. С. 87–95.
6. Янковська Жанна. Фольклоризм малої прози П. Куліша: гендерний аспект. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 171–173.

References

1. Hyrshman, M. M. (1982). *Rytm khudozhestvennoj prozy* [Rhythm of artistic prose]. Moskva : Sov. Pysatel' [in Russian].
2. Dudyk, P. S. (1973). *Syntaksys suchasnoho ukrains'koho rozmovnoho literaturnoho movlennia. Proste rechennia* [Syntax of the modern Ukrainian folk colloquial literary speech. Simple sentence]. Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].
3. Kulish, P. (1994). *Tvory* [Works]. *Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady* [Prosaic works. Poetic works. Translations]. (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

4. Matkovs'ka, H. O. (2016). Linhvostylistychni zasoby aktualizatsii kompozysijnoho rytmu khudozhnykh tvoriv [Linguostylistic facilities of actualization of composition rhythm of artistic works]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia" – Scientific Proceedings of the National University of "Ostroh Academy"*. 62, 213–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_62_79 (Last accessed: 25.08.2019) [in Ukrainian].

5. Pasik, N. M. (2010). Narodnorozmovni elementy v khudozhn'omu movlenni P. Kulisha [The linguostylistic category of colloquialist in artistic discourse of P. Kulish stories]. *Literatura ta kul'tura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. 59, 87–95 [in Ukrainian].

6. Yankovs'ka, Zh. (2013). Fol'kloryzm maloi prozy P. Kulisha: gendernyj aspekt [Folk-spoken elements of small prose of P. Kulish: gender aspect]. *Ukrainoznavchij al'manakh – The Ukrainian Almanac*. 11, 171–173 [in Ukrainian].

N. M. Pasik

PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language of Mykola Gogol Nizhyn State University

The Rhythmic and Syntactic Organization of the Story "The Proud Couple" by Panteleimon Kulish

The article focuses on the rhythmic and syntactic aspect of the narrator's linguistic representation in the story-ballad "The Proud Couple" by P. Kulish. It is found out that the rhythmic and intonational parameters of the text are a clear marker of the individual stylistic originality of the writer in general and his fictional work in particular. They determine the recognizability of the author's style, form the emotional and evaluative tonality of speech, ensure the unity of form and content. The use of folkloric artistic principles and genre and stylistic means contributed to the fact that the analyzed narrative is written in the form of a folk story and architectonically implements the template of the embedded composition. The content and emotional and evaluative vector of the story is set by the narrator, whose specificity is revealed in the analyzed text in the synthesis of the narrator and the story-teller, which is explicated by the grammatical forms of the 1st and 3rd person singular, from which the whole imaginary world of the story is represented.

The text demonstrates a systematically organized rhythmic and intonational system of the message-narration delivered by the folk narrator with all the emotional and evaluative nuances, subjective modality, dialogism, colloquial ornamentation, embodied syntactic means that affect the psychology of readers' perception. Constructions with imperative and interrogative modality, word order, direct address, parenthetical and inserted components, inseparable structures, complex sentences with expressive colloquial colouring, means of conveying someone else's speech, amplification, syntactic parallelism, etc. contribute to the explication of rhythmic and syntactic expressiveness. The narrator's voice penetrates the text and, in cases of plot tension, by commenting on events it forms an intermittent course of thought, evaluates, approves, warns, tells about an unexpected plot twist, sets it a new vector of development. The rhythmic and syntactic structure of the text of P. Kulish's story gives an opportunity to look into the inner world of the narrator, to observe the movement of his thoughts and the emotional and evaluative sphere.

Key words: syntax, rhythm, intonation pattern, subjective modality, narrator, author's pragmatics, dynamics, folk colloquial speech.

УДК 811.161.2'38

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-63-77

Н. І. Бойко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Л. І. Коткова

кандидат філологічних наук, учитель-методист Ніжинського міського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя

Домінанти художнього ідіолекту Пантелеймона Куліша

Статтю присвячено характеристиці мовної картини світу Пантелеймона Куліша крізь призму лексико-фразеологічних домінант як вагомих складників ієрархії художнього ідіолекту автора, репрезентованих концептосферою, її об'єктиваторами, лексичними та фразеологічними вербалізаторами – маркерами мовомислення письменника.

Виявлено, що художній ідіолект П. Куліша вдало поєднав народнорозмовні джерела української мови з елементами староукраїнської мовної традиції, репрезентувавши низку вагомих домінантних позицій автора, які слугують осердям його поетичних і белетристичних текстів. Функції мовних домінант виконують одиниці лексико-семантичного та фразеологічного рівнів. Вони об'єктивують багатство лексико-семантичного та фраземного складу мови творів П. Куліша загалом й активне вживання одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема. Тексти творів письменника відбивають глибокий і виразний україноцентризм крізь призму часо-просторових складників мегаконцепту Україна. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать вербалізовані фольклорні мотиви, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні складники системи виражально-зображальних засобів.

Простежено емоційно-оцінну домінанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенцій мовної особистості. Встановлено, що принцип "живої етнографії" орієнтував автора на відтворення глибинних фольклорних традицій у прозових і поетичних текстах, які поєднали емотивно-оцінні лексеми з демінутивно-меліоративними та аугментативно-пейоративними суфіксами, національно марковані перифрази, образи-символи, фразеологічне розмаїття. Виокремлені домінанти художнього ідіолекту письменника належать до ядерних, вони відбивають синтез авторського світобачення та світовідчуття, індивідуальну систему підходів до різних вербальних засобів і способів, їх вибору, тобто власне авторської репрезентації інтенцій через ідіолект.

Самобутність художнього ідіолекту письменника – у відтворенні живої мовної стихії народних мас, в об'єктивації національної самобутності

селянського побуту, народних звичаїв і обрядів; у тісних взаємозв'язках мови особистості й мови епохи.

Ключові слова: художній ідіолект, лексико-семантичні складники, фразеологічні одиниці, вербалізація, П. Куліш.

*Серед безлічі прославлених батьків народу,
якими обдарувала нас історія XIX ст., є одна
постать самотня, яка не зазнала благовонних кадил
громадського почитання і візантійської чолобитності
ні за життя, ні по смерті, дарма що ся постать
висока і далеко перевищує пересічного національного
святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш.
Людина найменше популярна, найменше оцінена і, мабуть,
найменше зрозуміла в усьому українському письменстві.
Наче другий Іван із Вишні, анахорет за життя,
радо промовчуваний по смерті. В Куліша була розвита
одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко
стрічається між українцями, себто співівість висловити щиро
свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові.
С. Томашівський*

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є вивчення лінгвостилістичної специфіки художнього тексту, виявлення й характеристика домінантних рис ідіолекту окремого автора. С. Єрмоленко наголошує, що стилістика художнього тексту "має вихід в історію літературної мови, а також у сферу вивчення індивідуальних стилів як реалізацію авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури" [4, с. 304].

Мета статті – вивчення мовної картини світу Пантелеймона Куліша крізь призму мовних домінант як важливих складників ієрархії художнього ідіолекту автора, репрезентованих концептосферою, її об'єктиваторами, лексичними та фразеологічними вербалізаторами – маркерами мовомислення письменника.

Постать Пантелеймона Куліша – українського патріота, видатного громадського й культурного діяча, визначного письменника (прозаїка, поета, драматурга), мовознавця, перекладача, видавця і редактора – належить до корифеїв української літератури. Підтвердженням багатогранної активної діяльності митця слугують твори письменника найрізноманітніших жанрів: перший історичний роман "Чорна рада. Хроніка 1663 року", що правдиво відтворює соціальні суперечності в Україні після перемоги у визвольній війні і здобуття автономії. Маркерами ідіолекту письменника стали думи, казки, оповідання, написані українською мовою, а також зразки наукової прози, перші українські переклади Святого Письма, художні пере-

клади з інших мов. І. Франко справедливо назвав П. Куліша, поета і белетриста, "перворядною зіркою в нашому письменстві", бо Куліш-письменник послідовно відтворював й утверджував національну самобутність українського народу, особливості селянського побуту, народних звичаїв і обрядів.

Як полум'яний патріот України, борець за розвиток й утвердження самобутності українського народу, П. Куліш у своїй багатогранній творчості зумів поєднати дві домінуючі тенденції, виокремлені літературознавцями. Перша пов'язана з тяжінням до глибокого "осмислення національної історії, народної культури, до творення фольклорно-генетичного варіанта національного письменства", а друга – з прагненням опанувати загальнолюдський культурний досвід, усвідомити специфіку "формування європейської літературної моделі, котра включала й фольклоризацію як необхідний історичний етап свого розвитку" [10, с. 5–6].

Ідіолект Пантелеймона Куліша, окремі питання мовотворчості автора були об'єктом дослідження українських мовознавців (праці І. Білодіда, Г. Їжакевич, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, О. Кумеди, М. Кравченко, В. Красавіної, Л. Устенко, І. Глуховцевої та багатьох інших учених).

Лінгвісти вивчали значення мовотворчості П. Куліша в історії української літературної мови (І. Огієнко, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Муромцева та ін.), особливості поетичної мови письменника (Н. Сологуб та ін.), мовно-естетичні виміри творів П. Куліша (М. Кравченко та ін.), виразні вияви в мові письменника рідного йому східнополіського говору північного наріччя (Ю. Шевельов, І. Матвіяс, М. Сиваченко, О. Кумеда та ін.), ступені порівняння в тексті перекладу П. Куліша книг Мойсея (С. Зінченко та ін.), формули мовного етикету в епістолярії П. Куліша (В. Бойко, Л. Давиденко та ін.).

В. Кононенко характеризував українськомовні переклади текстів Біблії, Н. Слободянюк аналізувала *український національно-культурний компонент* у мові художньої історичної прози письменника, Т. Должикова досліджувала *мовну особистість* Пантелеймона Куліша як автора різностильових та різножанрових текстів у контексті історії української літературної мови другої половини ХІХ ст., О. Климчук виокремила й схарактеризувала *соціальне* в літературно-художній антропонімії П. Куліша, І. Девдюк виявляла хист Пантелеймона Куліша як поліглота і перекладача ("*Хочеться співати ще по-італійськи, по-грецьки, латиною...*"), Б. Циганок

студіювала зіставний аспект засобів вербалізації концепту *воля* в поетичній мові Т. Шевченка і П. Куліша.

Граматичні особливості функціонування предикативних форм на -но, -то у творах П. Куліша проаналізувала В. Пугач, народнорозмовні елементи в художньому мовленні письменника вивчала Н. Пасік, термінологічну лексику досліджувала Л. Симоненко, прикметникову синоніміку студіювали Г. Вакуленко та Н. Клипа.

А. Кайдаш окреслила доробок П. Куліша в контексті вчення про міфоніми, О. Банзерук та Ю. Шакура простежили особливості функціонування військової лексики в історичній прозі П. Куліша, І. Курабцева вивчала склад філологічної термінології в публіцистиці П. Куліша.

Багатоаспектний аналіз фразеології в мовотворчості П. Куліша здійснила Л. Устенко в дисертаційній праці "Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови" (2017). Авторка максимально повно виявила в ідіостилі письменника склад фразеологізмів, установила специфіку всіх структурних типів фразеологічних одиниць, поєднала їх у фразеосемантичні групи, з'ясувала походження окремих фразеологізмів, здійснила аналіз особливостей функціонування, механізмів контекстних трансформацій фразем, використовуваних у різножанрових творах автора, простежила закономірності формування фразеологічного арсеналу нової української літературної мови ХІХ ст. [15].

Упродовж тривалого часу мовознавці широко й різноаспектно досліджували мову роману П. Куліша "Чорна рада". Так, активно вивчалася об'єктивація в романі концепту "Козаччина" крізь призму функціонально-семантичних полів епітетних словосполучень (В. Красавіна, В. Мастеровенко, Н. Коновалова), досліджено засоби репрезентації мегаконцепту-образу "Україна" в історичному тексті роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада" (Н. Бойко), з'ясовано структурно-функціональні особливості антропонімів у романі (С. Соколова), схарактеризовано лексико-семантичну групу історизмів, зокрема назви одягу та козацької атрибутики (Н. Яценко), виявлено стилістичну роль старокнижних елементів у романі (С. Шевченко). Системний опис паремійного й фразеологічного розмаїття роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада" здійснила І. Глуховцева.

Мовотворчості П. Куліша присвячено низку тематичних збірників, із-поміж яких і низка ювілейних: 1) Пантелеймон Куліш: матеріали міжвузівської наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю

з дня народження П. О. Куліша. Суми, 1994; 2) Пантелеймон Куліш і українське національне Відродження: доповіді та повідомлення наук. конф., присвяченої 175-м роковинам від дня народження письменника. Харків: Харківський держ. ун-т, 1995; 3) Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. Київ: МП Леся, 2000; 4) Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях. Ніжин: НДПУ, 2001. Вип. 15; 5) Культура слова: до 190-річчя Пантелеймона Куліша. Київ, 2010. Вип. 72; 6) Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури. Ніжин: НДУ, 2010. Вип. 59 та ін.

У сучасному українському мовознавстві наявні п'ять дисертаційних робіт, у яких за допомогою лінгвостилістичних методів ґрунтовно й різноаспектно проаналізовано мовотворчість П. Куліша (праці Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, О. Кумеди та Л. Устенко).

Огляд наявних численних праць виявив, що в дослідженнях мовознавців домінували власне лінгвістичні підходи до системних описів різнорівневих мовних одиниць, використовуваних у різножанрових творах Пантелеймона Куліша. Проте мовна картина світу письменника крізь призму лінгвальних домінант як важливих складників ієрархії художнього ідіолекту автора ще не була об'єктом аналізу.

Закцентований підхід – це погляд на художній ідіолект автора крізь призму мовних домінант, що репрезентують особистісні фрагменти його мовної картини світу. В основі цього підходу лежить уявлення про художній ідіолект як складну ієрархічну систему, що має свої логічні та емотивно-оцінні семантичні центри, класи лексичних, фразеологічних одиниць та їхніх стилістичних репрезентацій, що забезпечують механізми функціонально-семантичного структурування концептосфери художнього ідіолекту письменника, визначають домінантні маркери ідіолекту автора як ключові складники його мовомислення, представники самобутніх рис системи образних засобів митця.

Дослідники наголошують на важливості максимально повного виявлення насамперед особливостей реалізації мовної особистості, характеристикі внеску письменника до загальнонародної мови, виокремивши виражально-зображальні засоби, зокрема експресивно-стилістичного та естетичного планів. Постає необхідність виявлення домінантних рис ідіолекту митця, дослідження впливу позамовних чинників, наприклад, часу та місця проживання, періоду

життя та творчості, оскільки ці фактори певним чином упливають на індивідуально-художнє мовомислення, ідіостиль письменника, на "формування соціально-культурної концептуальної сфери й моделювання системи її вербальної репрезентації в межах макро- та мікроконтекстів" [1, с. 45]. Мовний арсенал одного письменника є відмінним від вербального складу ідіолекту іншого, оскільки кожна мовна особистість – синтез загальнонаціонального й індивідуального, самобутнього.

До мовних доміант, що репрезентують особистісні фрагменти мовної картини світу П. Куліша, складники його концептосфери, належать наступні.

1. Багатство лексико-семантичного складу мови творів П. Куліша загалом й активне залучення одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема. Ця доміантна риса мала значний вплив на розвиток і збагачення української літературної мови, на жанрово-стильові простори художніх текстів і художню мовну практику сучасників і наступників П. Куліша [3, с. 7].

Про заслуги П. Куліша в розбудові української літературної мови, пов'язані з широким використанням лексико-семантичного складу мови та написанням "Чорної ради" українською мовою, пише В. Русанівський: "Він [Куліш] уводить тут таку лексику (частково запозичену з літопису Самовидця), яка дозволяє творити історичний колорит у новій українській літературній мові" [13, с. 233]. Із-поміж складу таких лексем виокремлюємо запозичення зі старослов'янської мови (*благость, благодать, благовісник, чоловіколюбство, спаленіє, благовіствованіє, воскресеніє, богобоязливость, чающії* та ін.). На таку доміантну рису мовотворчості П. Куліша вказують й інші мовознавці, зазначаючи, що письменник "не хотів, щоб розірвалася традиція української літературної мови, а тому широко вводив у публіцистику, поезію, драматургію старослов'янізми, давні українські слова, окремі граматичні форми" [9, с. 99–100].

Ідіолект письменника – це власне індивідуально-авторський стильовий і стилістичний феномен, що "належить до способів вираження змісту тексту "в комунікативно-когнітивній моделі текстотворення", тобто індивідуальному, що маніфестує суб'єктивні вподобання через надання переваги певним лексичним пластам із-поміж інших" [1, с. 54].

Лексичний склад творів П. Куліша позначений багатством у доборі та використанні всього лексичного складу української мови. Це й мовознавчі, літературознавчі та інші терміни (*граматика, пра-*

вопис, писання, рукописи, мова устня, мова письменна, риторика, поетичний образ, ескіз, епід, епопея, лірик, комедія, епос, етюд, лірика, поема, творчество, етнографія, переводчик, балада, акростих та ін.), і демінутивно-меліоративні найменування, належні до різних лексико-граматичних класів (молодичка, козаченьки, кожушок, брівоньки, соловейко, губоньки, серденько, віконечко, одешинка, офіцерик, правдонька; молодесенький, лагідненийкий, сердешненийкий, старенький; веселенько, лагідненько, близенько, пильненько та ін. (Ой блиснула **зрімниченька**, Густу хмару розриваючи: **Засіяли козаченьки**, Дубровою проїжджаючи [5, т. 1, с. 307]; **За хмарами дощовими Горить-сяє ясне сонечко**; Ой від жалю великого **Розпалалось моє сердечко** [5, т. 1, с. 319]); Ой не важся чарівниці **У вічі заглянуть: Обомліють бистрі ноги, Рученьки зав'януть** [5, т. 1, с. 322]; **Дзюрчить-біжить криниченька**, наповня ставок [5, т. 1, с. 305]; **Похилая хатиночка** з садка визира [5, т. 1, с. 305]. Отже, виразною доміантною рисою художнього ідіолекту П. Куліша є органічне поєднання різних стилістично диференційованих шарів книжної та уснорозмовної лексики.

2. Доміантною ознакою ідіолекту, що відображає інтенції мовної особистості, є концептосфера автора. У П. Куліша ключові слова – вербалізатори концептосфери письменника, вияви його мовомислення – зосереджені на україноцентризмі. Цей феномен репрезентований не лише першим українським фонетичним правописом, першим перекладом Біблії українською мовою і текстом першого українськомовного історичного роману, а й об'єктивованим лексико-семантичним і фразео-семантичним мовними рівнями. Так, у романі "Чорна рада" україноцентризм художнього ідіолекту автора постає крізь призму часо-просторових вербалізаторів мегаконцепту *Україна*, як-от: 1) назви національних клейнодів (військових знаків та атрибутів влади старшини запорізького, серед яких *корогва (прапор)*, *бунчук*, *булава* та її різновиди (*палиця й пірнач*) тощо). Такі найменування функціонують як у прямому значенні, так і в переносному, слугуючи символами влади (явище метонімії): *От і став на своєму гетьманському місці, під бунчуком і корогвою...* [5, т. 1, с. 158]; *Його підручники несуть царську корогву козацькому війську...* [5, т. 1, с. 147], *...підпирась срібною булавою* [5, т. 1, с. 70], *...силою вирвати бунчук і булаву в харцизяки, коли не стало ні розуму, ні правди на Вкраїні!* [5, т. 1, с. 149], *...над головою пірнач із блакитною стьожкою* [5, т. 1, с. 149]. Ідею об'єднання Правобережної і Лівобережної України вербалізує метонімічна структура *привернем*

ую Україну до однієї **булави**; 2) антропоніми: а) Самійло Кішка – гетьман реєстрових козаків (*Був і **Самійло Кішка**, що й досі про його співають кобзарі...* [5, т. 1, с. 64]); б) Богдан Хмельницький – гетьман України, державний діяч і полководець (*А тепер ось іллється сльозами, мов на похоронах у **Хмельницького...*** [5, т. 1, с. 71]); в) гетьмани запорозьких нереєстрових козаків – Тарас Трясило, Павлюк та ін. (*От і виходили з Запорожжя один за одним гетьмани козацької: **Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця...*** [5, т. 1, с. 41]); 3) топоніми, маніфестовані мікротопонімами, ойконімами, гідронімами, оронімами, хоронімами, урбанонімами та ін., що репрезентують історію української держави, її культуру, релігію, експлікують аксіологічну інформацію про місця зображуваних у романі подій: *Київ, Переяслав, Запорожжє, Білогородський шлях, Козелець, Пилявці, Збаража, Ніжен, Ічня, Гадяч, Дніпро, Поділ, Печерськ, Киселівка (гора) та ін. (... **Запорожжє** іспоконвіку було серцем українським, що на **Запорожжі** воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до посліду дней не замовкали, і було те **Запорожжє**, як у горні іскра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь. Тим-то, мабуть, воно й славне поміж панами й мужиками, тим воно й припадало так до душі всякому!* [5, т. 1, с. 65]; 4) національно марковані апелятиви, образи-символи України: *кобзар, козак, воля, степ, козацька душа, козацька слава та ін. (**Два кобзарі**, сидючи навпроти їх, іграли усяких **лицарських пісень** і виспівували про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказанної **слави**; виспівували і про Берестецький рік, як **козаки** бідували да, бідуючи, серце собі гартували, – і про **степи**, і про Чорне море, і про неволю і каторгу турецьку, і про здобич да **славу козацьку**; усе поважним словом перед товариством викладували, щоб **козацька душа** і за трапезою росла угору* [5, т. 1, с. 129]. Репрезентантом козацької вдачі, козацької долі, козацької звитяги, козацької честі на сторінках роману постає лексема *шабля*, що є джерелом позитивних емотивно-оцінних конотацій, слугує засобом міфологізації образу козаків, зазнає контекстуальної символізації, поетизації, тяжіє до фольклорних джерел (*Зроду я не поїму віри, – одвітовав Кирило Тур, – щоб син старого Шрама бивсь по-розбишацьки, маючи в руках **чесну панну шаблюку*** [5, т. 1, с. 90].

Згадувані експліцитні часо-просторові репрезентанти мегаконцепту *Україна* формують його номінативне поле, що має досить розгалужену лексико-семантичну побудову, домінантами якої поста-

ють насамперед образи позитивного (*Україна – сильна, велика, одностайна; козак – щирий, добрий; гетьман – гордий, пишний, розумом високий*) і лише зрідка негативного (*Україна – безщасна, розідрана надвоє*) аксіологічного виміру.

До знакових у романі П. Куліша належать імпліцитні (опосередковані) репрезентанти мегаконцепту *Україна*. Із-поміж домінантних найуживанішими є перифрастичні вислови та асоціативно-образні номінації синонімічного й антонімічного семантичних планів, що своїми сакральними глибинними коренями тяжіють до усної народної творчості і за своєю сутністю постають знаковими в українському історичному та культурологічному дискурсах: а) *щира душа* (... *золото того нарбило, що безбожний харцизяка став їм у повазі, а щира душа мусить погібати!* [5, т. 1, с. 157]); *християнська душа* (*У нас у Січі чи гетьман, чи отаман, чи так собі чоловік – усе рівний товариш, усе християнська душа* [5, т. 1, с. 122–123]); *добра душа* (*Як засне грішне тіло, добрі душі, покинувши землю, зносяться до Господа Бога* [5, т. 1, с. 84]) – *грішна душа* (*Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожила* [5, т. 1, с. 163]); б) *єдина воля* (... *як спом'яне старого Хмельницького, як тоді в козаків була воля й дума єдина...* [5, т. 1, с. 139]) – *проклята неволя* (*Ох, був і я колись таким вигадчиком, поки літа не приборкали та проклята неволя не примучила!* [5, т. 1, с. 68]); в) *українське серце* (... *Запорожжя іспоконвіку було серцем українським...* [5, т. 1, с. 65]); *запорозьке серце* (... *гірко почала плакати, що й старе запорозьке серце трохи пом'якшало* [5, т. 1, с. 118]), *щире серце* (*З щирого серця зове він її своєю ненею, з щирого серця зове вона його своїм зятем* [5, т. 1, с. 80]) – *тверде серце*, *жорстоке запорозьке серце* (... *як стане голубити сестра, розчісуючи йому кучері, розпитуючи про далекі сторони, про козацькі пригоди, то й тверде, як залізо, серце пом'якшає...* [5, т. 1, с. 85]) *Хіба вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорозьке серце* [5, т. 1, с. 126]); г) *козацька слава* (*А дівочому серцю що і молодецька краса, що і козацька слава, коли до неї козак не горнеться?* [5, т. 1, с. 80]); г) *тяжка туга, велике горе* (*Усім на серце пала тяжка туга, мов перед яким великим горем* [5, т. 1, с. 98]).

3. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать фольклорні елементи, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні мотиви системи виражально-зображальних засобів. Фольклорні мотиви пронизують усю індивідуальну мовотворчість митця, маркуючи поетичні й прозові контексти. Як народнопісенні

елементи в художньому ідіолекті автора функціонують постійні епітети, репрезентуючи позитивні оцінні уявлення українців про людську вроду: *хороша врода, врода козацька, козацька сила, жінка чорноброва й молоденька, чорні бровенята, карі очі, свіже молоде обличчя, дочка ясноока, пишний зріст, пишний князь, білі руки, біле тіло, молодий вус, чорний вус* та ін. Фольклорними мотивами марковані й художні означення до фрагментів довкілля, небесної сфери, явищ природи тощо (*ріднее поле, степи мої широкі, ясне небо, чисте небо, ясна зоря, повний місяць, чиста роса, чорна хмара, буйний вітер* та ін.), етнічних флорономенів (*густі верби, кучерява рута, дуб кучерявий, біла тополя, зелені байраки, дикий хмель* та ін.), зоономенів (*коники вороненькі, воли круторогі, лебеді білокрилі*) та окремих артефактів (*хата – славна, рідна, вбога, німа, сирітська, похилая, старенька, меч – огненний* та ін.).

Виразним тяжінням до фольклорних зразків позначені художні порівняння дівчини / хлопця з фрагментами українського довкілля, представниками небесної сфери, рослинного світу тощо (**як біла тополя в леваді; мов зоря красна; наче сонце; як мак у городі; як калина; мов хмелина коло нього в'ється; мов ясенюк; ... а сусідня дівчина Оленка, теж недаліток, да тільки гарна ж на личеньку, як та зоря Господня...** [5, т. 1, с. 200] та художньо-образні перифрази (*крилатії орли, орли сизокрилі, вольнії птиці* – про козаків; *рожа садова* – про дівчину, *тридцятиструнна* = бандура, *чорнобривець* = *хлопець* та ін.). Щодо художніх порівняльних структур необхідно зазначити, що фольклорні мотиви наявні й у контекстах, що вербалізують психологічно-емоційні стани персонажів через орудний порівняльний та поєднання зіставних семантичних планів із метафоричними, наприклад: **Пташкою понад тим степом в'єшся, і серце твоє якусь нову пісню співає** [5, т. 1, с. 208]; **... як зачне коло його упадати ластівкою мати...** [5, т. 1, с. 85]; **... сяє Маруся – квітка квіткою!** [5, т. 1, с. 194]; **Який враг шутковатиме, як увіп'ються чорні брови, наче п'явки, в душу?** [5, т. 1, с. 68]. Залучення до порівняльних конструкцій лексичних одиниць на позначення побутових реалій увиразнює фольклорні семантичні плани контекстів: – *А ви ж, – каже [Шрам], – прокляті салогуби, де тоді були, як ляхи обгорнули нас під Берестечком, мов горщик жаром?* [5, т. 1, с. 59].

Елементи фольклорних мотивів простежено й у метафоричних структурах. До найтипівіших прикладів метафоризації належить зміна сфери номінації, що зумовлює семантичну контрастність. Як

мовні доміанти ідіолекту автора постають різнотипні персоніфікації:

1) людина → фрагменти довілля: *Стара брама усміхнулася* [5, т. 1, с. 321]; *Похилая хатиночка з садка визира* [5, т. 1, с. 305]; людина → об'єкти небесної сфери: *Місяць у церкву крізь ґрати зазирає, щось ніби шамкає...* [5, т. 1, с. 190]; *Місяць почав ізходити*; *рогом у землю вперся, піднявся угору... тільки зорі всміхнулися* [5, т. 1, с. 188]; *Сонечко вдарить по тих дукачах пре-пишних...* [5, т. 1, с. 194]; *Зорі наче потонули в ставу і... розмовляли з небесними зорями* [5, т. 1, 202]; людина → явища природи: *Про Жовтій Води і про Корсунщину Шепче вітер по дібровах* [5, т. 1, с. 310]; ... *озвалася вода стома голосами* [5, т. 1, с. 202]; *Дзюрчить-біжить криниченька, наповня ставок* [5, т. 1, с. 305]; *Мов я на Божий світ народився, мов уперше побачив, як сонечко за землю криється і Божа роса холодом по полю дише* [5, т. 1, с. 188]; людина → представник тваринного світу: *Посел – осел: що положи на спину, Те й пре, не має ні страху, ні впину* [5, т. 2, с. 342]; *Защитники катюги ревні, Цвірінкуваті горобці, – Ті, що до книжників лестились і книгогризми зробились* [5, т. 2, с. 202]; *Маруся й Заїра, Ся голубка в любові тиха, ся душа світлокрила...* [5, т. 2, с. 126]; *Ой у тебе по садочку Метелики грають, А із Лугу Великого Орли вилинають* [5, т. 1, с. 309]; людина → часові поняття: *Вечір насупився...* [5, т. 1, с. 188].

4. Виявлено емоційно-оцінну доміанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенції мовної особистості. Зазначене простежено не лише в контекстах уживання слів-соматизмів на позначення внутрішніх станів героїв (наприклад, *Горить-кипить вірке серденько моє...* [5, т. 1, с. 321], а й використання низки інших емотивно-оцінних лексичних та фразеологічних одиниць, оказіональних найменувань, що постали як результат індивідуально-авторського моделювання якісно нових семантичних планів лексем і фразем, наповнення значеннєвих структур узуальних лексем і фразем новими (частіше негативними і рідше позитивними) аксіологічними планами, новими "обертонами смислів" у процесі контекстуальних метафоричних чи метонімічних слововживань.

Домінантною ознакою художнього ідіолекту, що маніфестує емоційно-оцінні інтенції мовної особистості, є емотивна лексика та фразеологічний склад мови творів П. Куліша. Зазначимо, що емоційна доміанта контекстів простежується на всіх мовних рівнях [див.: 7, с. 125–136], проте особливо виразно цей чинник виявлено на лексико-семантичному (1) та фразеологічному (2), наприклад: 1) ... *знав ... кирподеристу панянку, Чи Настю, степову шинкарку,*

Ту **славну Настю Горову** [5, т. 2, с. 213]; **Товстогубу не придбати Чорних брів дівочих!** [5, т. 2, с. 39]; **Як дим перед огнем щезає, Так щезла духохульна зграя Брехак, ім'я ж їм леґіон** [5, т. 2, с. 209]; **Та в нас усіх їх переважив Брехун московський, книгогриз** [5, т. 2, с. 224]; 2) **Се ж ти вже не своєю душею живеш, Оленко: у твоєму серці та ясна душа козацька звила собі кубелечко** [5, т. 1, с. 209]; **Не йшла Оленка – на крилах летіла** [5, т. 1, с. 210]; ... **Оленка лягла спать та й підпліла гарячими слізьми в коморі** [5, т. 1, с. 202].

Численні контексти містять контамінації, репрезентовані поєднаннями в одному висловленні емотивно та аксіологічно маркованих лексичних і фразеологічних одиниць, наприклад: **Та борзописцеві байдуже, незгірш од баби моркву струже / на все пекло верещить** [5, т. 2, с. 240]; **Його недолюдки-писаки, Що брехнями ввесь світ пройшли, Літературні гайдамаки, У пекло втюрили були** [5, т. 2, с. 196]; **О бідний мотлоху! Чи довго будеш На братню долю супитися грізно** [5, т. 2, с. 305]. Аналіз контекстів засвідчив, що виявлена емоційно-оцінна домінанта художнього ідіолекту П. Куліша віддзеркалює інтенції письменника як мовної особистості, маніфестує його ставлення до фрагментів національної картини світу, виявляє риси творчої індивідуальності.

Художній ідіолект П. Куліша, вдало поєднавши народнорозмовні джерела української мови з елементами староукраїнської мовної традиції, репрезентує низку домінантних позицій автора, які слугують стрижнями його поетичних і белетристичних текстів. Функції мовних домінант виконують одиниці лексико-семантичного та фразеологічного рівнів, об'єктивуючи багатство лексико-семантичного та фраземного складу мови творів П. Куліша загалом й активне залучення одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема; вербалізуючи глибокий і виразний україноцентризм крізь призму часо-просторових складників мегаконцепту *Україна*. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать вербалізовані фольклорні мотиви, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні складники системи виражально-зображальних засобів.

Аналіз виявив емоційно-оцінну домінанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенцій мовної особистості. Принцип "живої етнографії" орієнтував автора на відтворення глибинних фольклорних традицій у прозових і поетичних текстах, які поєднали підсистему емотивно-оцінних лексем із демінутивно-меліоративними та аугментативно-пейоративними суфіксами, національно марковані перифрази, образи-символи, фразеологічний багатовекторний склад.

Виокремлені доміанти художнього ідіолекту письменника належать до ядерних, вони відбивають синтез авторського світобачення та світовідчуття, індивідуальну систему підходів до різних вербальних засобів і способів, їх вибору, репрезентують власне авторське "Я" через ідіолект.

Самобутність художнього ідіолекту письменника – у відтворенні живої мовної стихії народних мас, в об'єктивації національної самобутності селянського побуту, народних звичаїв і обрядів; у тісних взаємозв'язках мови особистості й мови епохи.

Література

1. Бойко Н. І., Коткова Л. І. Експресивний потенціал ідіолекту Володи-мира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 284 с.
2. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Луганський національний педагогічний університет. Луганськ, 2003. 20 с.
3. Ермоленко С. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови. *Культура слова: До 190-річчя Пантелеймона Куліша*. Київ, 2010. Вип. 72. С. 6–15.
4. Ермоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 431 с.
5. Куліш П. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1994.
6. *Культура слова: До 190-річчя Пантелеймона Куліша* / відп. ред. С. Я. Ермоленко. Київ, 2010. Вип. 72. С. 6–36.
7. Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДПУ, 2001. Вип. 15. 271 с.
8. Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ, 2010. Вип. 59. 202 с.
9. Муромцева О. Г. Мова прозових творів П. О. Куліша. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць. Харків: ХДПІ, 1992. Вип. 2. С. 18–24.
10. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. *Куліш П. Твори: у 2 т.* Київ: Наукова думка, 1994. С. 5–36.
11. Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: доповіді та повідомлення наук. конф., присвяч. 175-м роковинам від дня народження письменника. Харків: Харківський держ. ун-т, 1995. 96 с.
12. Пантелеймон Куліш: матеріали міжвузівської наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю з дня народження П. О. Куліша. Суми, 1994. 64 с.
13. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
14. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. Київ: МП Леся, 2000. 220 с.

15. Устенко Л. Ф. Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2017. 18 с.

References

1. Boiko, N. I., Kotkova L. I. (2017) *Ekspresyivnyi potentsial idiolektu Volodymyra Vynnychenka: leksychni ta frazeolohichni skladnyky* [Expressive potential of Volodymyr Vynnychenko's idiolect: lexical and phraseological components]: monograph. Nizhyn: NDU im. M. Hohol. 284 p. [in Ukrainian].
2. Dolzhikova, T. I. (2003) *Movna osobystist Panteleimona Kulisha* [The linguistic personality of Panteleimon Kulish] / author. diss. ... Cand. of philol. Sciences: 10.02.01. Lugansk National Pedagogical University. Lugansk. 20 p. [in Ukrainian].
3. Yermolenko, S. (2010) *Panteleimon Kulish v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* [Panteleimon Kulish in the history of Ukrainian literary language] *Kultura slova – Word culture*. Do 190-richchia Panteleimona Kulisha. С (72). Kyiv. pp. 6–15. [in Ukrainian].
4. Yermolenko, S. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: stylistyka ta kultura movy* [Essays on Ukrainian Literature]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
5. Kulish, P. (1994) *Tvory v dwoch tomakh* [Works in 2 parts]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. *Kultura slova: Do 190-richchia Panteleimona Kulisha* [Culture of the Word: to the 190th Anniversary of Panteleimon Kulish] / uporiadn. S. Yermolenko (2010). Vol. 72; 6–36 Kyiv [in Ukrainian].
7. Samoilenko, G. V. (2001) (Ed.) *Spadshchyna P. Kulisha v suchasnykh doslidzhenniakh* [Polesie Literature and Culture: P. Kulish's Legacy in Contemporary Studies] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. Vol. 15. Nizhyn: NDPU [in Ukrainian].
8. Samoilenko, G. V. (2010) (Ed.) *Spadshchyna P. Kulisha i yii rol u rozvytku ukrainskoi movy, literatury ta kultury* [Polesie Literature and Culture: P. Kulish's Legacy in Contemporary Studies] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. Vol. 59. Nizhyn: NDPU [in Ukrainian].
9. Muromtseva, O. G. (1992) *Mova prozovykh tvoriv P. O. Kulisha* [The language of prose works of P. Kulish] *Linhvistychni doslidzhennia: Zb. nauk. prats*. Kharkiv: KPPI. Vol. 2, 18–24 [in Ukrainian].
10. Nakhlik, E. (1994) *Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel*. Kulish P. *Tvory: u 2 t.* [Panteleimon Kulish: personality, writer, thinker. Kulish P. Works in 2 parts]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
11. *Panteleimon Kulish i ukrainske natsionalne vidrodzhennia: Dopovidi ta povidomlennia nauk. konf., prysviach.* 175-m rokovynam vid dnia narodzhennia pysmennyka (1995) [Panteleimon Kulish and the Ukrainian National Revival: Reports of Sciences. conf., ded. 175th anniversary of the writer]. Kharkiv: Kharkiv State. Univ. [in Ukrainian].
12. *Panteleimon Kulish: materialy mizhvuzivskoi naukovo konferentsii Sumshchyny, prysviachenoj 175-richchju z dnia narodzhennia P. O. Kulisha* (1994) [Panteleimon Kulish: Proceedings of the Sumy Region Inter-University Scientific Conference on the 175th Birth Anniversary of PA Kulish]. Sumy. [in Ukrainian].

13. Rusanivskiy, V. (2001) Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy: Pidruchnyk [History of Ukrainian Literary Language: Textbook]. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].

14. Tvorchy ta ideini shukannia P.O.Kulisha v konteksti sohodennia: Zb. nauk. prats do 180-richchia vid dnia narodzhennia Panteleimona Kulisha (2000)[P. Kulish's creative and ideological pursuits in the context of the present: Coll. of Sciences. works on the 180th anniversary of Panteleimon Kulish's birthday]. Kyiv: MP Lesia. 220 p. [in Ukrainian].

15. Ustenko, L. (2017) Frazeolohichna pidsystema idiostyliu Panteleimona Kulisha v konteksti formuvannia novoi ukrainskoi literaturnoi movy [Phraseological subsystem of Panteleimon Kulish idiolect in the context of the formation of a new Ukrainian literary language] / avtoref. dys...kand. filol. nauk: 10.02.01. / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

N. I. Boiko

Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department of Nizhyn Mykola Hohol State University

L. I. Kotkova

Candidate of philological sciences, teacher-methodologist of Nizhyn lyceum

Dominants of Panteleimon Kulish's artistic idiolect

The article is devoted to the characterization of the language picture of the Panteleimon Kulish world through the prism of lexical and phraseological dominants as significant components of the author's hierarchy of artistic idiolect, represented by the conceptsphere, its objectifiers, lexical and phraseological verbalizers.

It was found that P. Kulish's artistic language has successfully combined folk-speaking sources of the Ukrainian language with elements of the Old Ukrainian linguistic tradition, representing high number of other dominant positions of the author, which serve as the core of his poetic and fiction texts. The functions of the linguistic dominant are performed by units of lexical-semantic and phraseological levels. They objectify the richness of the lexical-semantic and phrasal composition of the language of P. Kulish's works in general. The author's texts reflect the deep and expressive Ukrainian-centrism through the prism of time-space constituents of the megaconcept Ukraine. The distinctive dominant features of P. Kulish's artistic idiolect are the verbalized folk motifs explicating spoken sources, the folk components of the system of expressive and imaginative means.

The emotional and evaluative dominance of the artistic idiolect as a reflection of the intensities of the linguistic personality is deduced. It is established that the principle of "living ethnography" oriented the author to the reproduction of deep folk traditions in prose and poetic texts, which combined emotional-evaluation lexemes with deminutive-meliorative and augmentative-pejorative suffixes and nationally labeled paraphrases. The distinguished dominants of the writer's artistic idiolect reflect the synthesis of the author's worldview, the individual system of approaches to different verbal means and methods, their choice.

The idiosyncrasy of the writer is observed in the reproduction of the living linguistic element of the masses, in the objectification of the national identity of peasant life, folk customs and rituals; in the close relationship of personal speech and epoch.

Key words: artistic idiolect, lexico-semantic components, phraseological units, verbalization, P. Kulish.

УДК 811.161.2'35:070

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-78-89

В. М. Пугач

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Від "Граматки" П. Куліша до "Українського правопису" 2019 року: соціокультурний контекст кодифікації

Стаття присвячена аналізу тексту українського правопису 2019 р. У передмові до правопису наголошено на важливості принципу історичної мовної традиції для національного єднання українців, актуальності таких принципів його побудови, як спадкоємність, баланс між мовною системою та історичною мовною традицією. Нашою метою є аналіз соціокультурного компонента тексту чинного від 22 травня 2019 року "Українського правопису", дослідження тенденцій семантичної мотивації культурних цінностей у тексті правопису. Фактор історичної мовної традиції є важливим для правопису. Але культурні цінності мають бути актуальними й відображати український менталітет. На це звертав увагу Пантелеймон Куліш, який докладав значних зусиль із метою унормувати правописну систему української мови середини XIX ст. Ми застосовуємо метод лінгвістичного опису форм кодифікації правопису, структурно-семантичного аналізу соціокультурного складу; елементів статистичного методу дослідження джерельної бази. У процесі дослідження ми виявили багато випадків, які свідчать про те, що в тексті правопису вживаються росіянізми, кальки, неактуальні історизми радянського та російського імперського періодів, архаїзми. Система ілюстративних прикладів у тексті правопису та оформлення викладу теоретичного матеріалу мають бути ретельно перевірені з метою уникання архаїзації, калькування з російської мови, уживання радянзмів, неактуальних периферійних історизмів. Слід вилучити приклади, що втратили актуальність, обмежити ілюстрування теоретичного викладу периферійною застарілою лексикою, додати актуальні для сучасної української мови питомі приклади. Правопис має відображати актуальний соціокультурний простір та формувати українську ментальність.

Ключові слова: український правопис 2019 року, Пантелеймон Куліш, соціокультурний простір, росіянізми, периферійна застаріла лексика, словесні штампи, кальки, українська ментальність.

Важливим явищем для кожного соціуму є суспільні цінності, відображені у сфері культури, освіти, науки. Так само, як особистість віднаходить ціннісні орієнтири в суспільних інституціях, культурні

цінності також упливають на неї. Таким важливим культурним явищем для суспільства є етапи становлення правописної системи – від авторів перших українських словників та граматик і до сучасності [7]. Дослідники аналізують лінгвістичні та екстралінгвальні зміни в новій редакції правопису [1; 15], зауважуючи, що "процес повернення до "питомих" норм іще далеко не завершений" [6]. На думку О. Пономарева [8], з українського правопису слід вилучити те, "що нам нав'язано за доби тотального російщення". Важливою є думка В. В. Німчука про правописні норми як частину української культури: "Дбаючи про адекватну орфографію, дбаємо про глибинні елементи нашої культури" [7, с. 85].

Нашою метою є аналіз соціокультурного складника тексту чинного від 22 травня 2019 року українського правопису [16], дослідження тенденцій семантичної мотивованості вербально декларованих культурних цінностей із залученням методу лінгвістичного опису форм кодифікації правопису, структурно-семантичного аналізу його соціокультурного наповнення; елементів статистичного методу дослідження джерельної бази.

У передмові до правопису наголошено на особливій вагомості принципу традиції як містка національного єднання українців, актуальності таких принципів його побудови, як спадкоємність, баланс між мовною системою та історичною мовною традицією: "Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації" [16, с. 5]. Ця теза співзвучна з закликом одного з авторів української правописної системи ХІХ ст. П. Куліша: "Шануй же всякъ свое рідне слово, которе не одъ кого іншого, як одъ самого Бога намъ надане, и не для того надане, щобъ ми даръ Божий зневажили й забули. Хто ёго зневажае й забуває, той самохіть виганяе себе зъ рідної семъі Української..." [4, с. 147]. П. Куліш уже на середину ХІХ ст., подвижницьки дбаючи про наукові засади унормування української мови, висловлює думку про соціокультурний контекст як неодмінну умову розвитку української мови та її ключову націєтворчу роль: "Языкъ і звичаі народниі найкріпше, найлюбійше єдиняють міжъ собою народи" [4, с. 147]. Ці думки не втратили своєї актуальності й зараз.

"Український правопис" 2019 року як суспільно важливий культурний продукт, призначенням якого є забезпечення актуального цілісного вербального відображення української ідентичності, потребує лінгвістичного та соціокультурного аналізу з метою подальшого

поліпшення й удосконалення. На нашу думку, так само, як задекларована комісією теза "правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст" [16, с. 2], так і актуальний соціолінгвістичний контекст має бути відтвореним у чинному правописі.

Зупинімося переважно на стереотипних когнітивних огріхах в ілюстративних прикладах та в оформленні теоретичного матеріалу, які суперечать тезі про збереження питомої української спадкоємності, історичної мовної традиції та її балансу з сучасною мовною системою.

Це зафіксовані в правописі вербально такі звичні для багатьох поколінь українців і тому невидимі для ока радянізми та пострадянізми в душах та свідомості, які руйнують українську ідентичність, наverting її до "спільного кореня", фактично містком від минулих тоталітарних до майбутніх десятиріч:

– *саяни (напій)* ілюструє правило: "Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишуться з малої букви" [16, с. 57]. *Саяни* (напій) – застаріла лексема; напій був популярний у колишньому СРСР; "зараз випускають невеликими партіями в м. Черногородці Московської області РФ" [11];

– *суботник, недільник* – приклади до правила: "Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишуться з малої букви" [16, с. 58];

– історизми *НЕП і неп* (нова економічна політика) ілюструють пунктуаційну норму правопису абревіатур без крапок між літерами [16, с. 162];

– сполучення слів у *декреті* ілюструє форму місцевого відмінка іменників – назв неістот [16, с. 94]. Як повідомляє Вікіпедія, "декрети – назви законів, які видавала Рада Народних Комісарів (уряд більшовиків). У побуті декретом називається відпустка по вагітності та пологах" [2]. Тлумачні словники не фіксують усталеного вислову у *декреті* [13];

– правопис слів із великої літери проілюстровано "назвами державних установ минулого: *Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд*" [16, с. 60]. Ці історизми не відображають реалій української історії.

Із тексту сучасного українського правопису слід вилучити одіозні історизми, зокрема радянізми, не варто актуалізувати їх та увічнювати для майбутніх поколінь українців.

Серед прикладів, що ілюструють орфографічні правила "Українського правопису" 2019 року, трапляються лексеми "з неодно-

значним історичним минулим", що відображають неактуальні соціокультурні поняття:

– *екс-Югославія* [16, с. 35] є ілюстрацією до зауваги "із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом". Приклад застарілий, неактуальний, ідеться, до речі, про нечинний хоронім-історизм, а не антропонім;

– складноскорочене слово *ЦУМ* ілюструє правило: "При відмінюванні звукових абrevіатур типу ЦУМ закінчення пишуться малими буквами і приєднуються до останньої букви абrevіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): у ЦУМі, з ЦУМу..." [16, с. 65]. Наведена вербально реалія з 90-х років ХХ ст. утратила актуальність як найбільший універмаг України та символізує ментальну радянську ностальгію для старших поколінь [17];

– *ТЮГ* [16, с. 65] – застаріла й калькована абrevіатура та реалія: "ТЮГ, у, чол. Скорочення: театр юного глядача (рос. театр юного зрителя). Роль ТЮГу: ...знаряддя комуністичного виховання" [13]. Вікіпедія відгукується історичною довідкою: "У 1970–их рр. в СРСР було 46 драматичних і 1 муз. ТЮГ, у тому числі в Україні 7..." [14]. Поряд зі звуковою абrevіатурою *ТЮГ* ужито похідні суфіксальні утворення *тюзівець* [16, с. 65] (калька з рос. тюзовец);

– "із великої букви пишемо перше слово назв церков": *Українська православна церква* [16, с. 60]; *Українська автокефальна православна церква* [16, с. 70]. Як відомо, УАПЦ та УПЦ припинили існування після Об'єднавчого помісного собору в Києві 2018–2019 рр. [9]. Ці назви вже набули статусу історизмів;

– історизм *колезький асесор* є ілюстрацією до зауваги за № 2 "З малої букви пишуться також назви титулів, рангів, чинів" [16, с. 63]. Це застаріла лексема цивільного чину Російської імперії 1717–1917 рр., "що посів VIII ранг у таблиці про ранги" [3];

– історизм *камер'юнкер* ілюструє правило вживання апострофа після "префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний" [16, с. 8];

– правило вживання **ь** після **р** усередині слова перед **о** ілюструє приклад *царьок* [16, с. 20]; приклад *царка* (від *царьок*) уже на с. 21 ілюструє правило відсутності **ь** після **р** у кінці складу або слова [16, с. 21].

Ці наведені в правописі ілюстрації – периферійні історизми імперської епохи, що не відображають ментальної української традиції та історії, а, навпаки, викоринюють її, нівелюють, руйнують, підміню-

ють чужою. Правила слід проілюструвати актуальними прикладами з української культури та історії.

Серед наведених прикладів у правописі трапляються росіянізми та кальки з російської мови:

– приклад *ларьок* ілюструє правило вживання **ь** після **р** усередині слова перед **о** [16, с. 20];

– правопис суфікса *-іст* "... в утвореннях від українських коренів" проілюстровано кальками з російської мови *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін." [16, с. 30];

– у заувазі за № 1 на с. 69 наведено штучно скомпоновані прислівники – утвори "від складних прикметників, що їх пишемо з дефісом: *по-соціалдемократічному, по-генералгубернаторському*", а також скорочення складних слів: *с.-д. – соціал-демократ, соціал-демократичний*" [16, с. 69];

– в іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс *-івк-(а)*: ... *спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка* [16, с. 29];

– приклад *духовка* ілюструє правило використання суфікса *-овк-(а)* в іменниках [16, с. 29]. Це слово також кальковане. У "Російсько-українському академічному словнику" А. Кримського та С. Єфремова російському *духовка* відповідає українське *духова пічка* [10, с. 366]. В одинадцятитомному "Словнику української мови" є лексема *духова шафа* – "пристрій у вигляді ящика з дверцятами, що має певне призначення (для сушіння, випікання чого-небудь і т. ін.); щоправда, із ремаркою *спец.*" [13];

– приклад *На пам'ять він подарував мені книжку* традиційно ілюструє нібито правопис омофонів [16, с. 45], які насправді ними не є в українській мові, адже має бути *на пам'ять – на спомин*;

– приклад *півлітра* чомусь здобувся на особливо розлогий коментар: "Якщо ж *пів* з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півлітра* (розм. 'пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра)" [16, с. 37]. Для нових поколінь у правописному кодексі чомусь увічнюється простомовна лексема й водночас – така поширена реалія в часи радянського тоталітаризму та на пострадянських просторах;

– у тексті правопису кілька разів ужито словоформи дієслова *робити*: *робив-робив* [16, с. 35]; *робити не поспішаючи* [16, с. 47]. Можливо, має йтися про зовсім інше, не кальковане з російської мови дієслово української мови – *працювати*: *працював-працював*,

працювати не поспішаючи. Цей приклад із формами дієслова *робити* є недоречним міжмовним російсько-українським омонімом;

– калькованими з російської мови прикладами є назви казкових персонажів *Цап-Відбувайло* [16, с. 37], *Іван-покиван* [16, с. 54];

– із зауваги "Два однакових іменники, числівники або займенники, один з яких має форму називного відмінка, а другий – орудного, пишемо окремо: *кінець кінцем, честь честю, чин чином, одним одна*" вилучено питомий приклад *сама самотою* [16, с. 35], проте додано, зокрема, *чин чином*, що є калькою з російської мови, де маркується як "устаревшее" [18];

– правопис складних слів з дефісом, де перший іменник "визначає певну прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим", проілюстровано неоднозначними маргінальними прикладами *дур-зілля* (поряд із *чар-зілля*), *козир-дівка* [16, с. 38];

– серед "складних вигуків та звуконаслідувань, утворених переважно повторенням тієї самої звукосполюки" [16, с. 36], подано приклад *тук-тук*, який слід перекласти українською як *стук-стук*. Наведений тут же вигук *ій-право* в академічному одинадцятитомнику має ремарку "вигук, рідко. Те саме, що *ій-богу*" [1];

– приклад *духи "Лілея"* (не парфуми) ілюструє рубрику "Назви товарних знаків, марок, виробів" [16, с. 64];

– речення *У нижчеподаній статті я, звичайно, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови (М. Рильський)* [16, с. 171] ілюструє виділення комами такого продуктивного вставного слова *звичайно*. Цей приклад, запозичений із академічного одинадцятитомника [13], слід вилучити через калькований із російської мови канцеляризм *нижчеподаній*;

– слова *приіссиккульський, приіссиккульці* [16, с. 160] є україністичними утворами; такими ж є *соль-ілецький, фолл-риверський, атлантик-сітинський, ... булонь-сьюр-мерський, бург-ель-арабський* [16, с. 159]. Імперсько-ностальгійними є приклади *біломорський, біломорці (від Біле море)* [16, с. 158];

– калькованими запозиченнями є слова з потрактованими як "питомі компоненти" *іно- (іншо-, інако-), лже-: іновірець, іншовірець, інакодумець, іншодумець; лжепророк, лжесвідок* [16, с. 34], а також приклади *хабародавець, хабаромісткість, хабароодержувач* [16, с. 74];

– правила рубрикації тексту та потребу (чи її відсутність) ступеневого членування тексту ілюструє приклад *Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі...* [16, с. 205].

Ужита в структурі речення форма дієслівного керування (зворотне дієслово з іменником на позначення засобу – метафоричної сукупності істот у формі орудного відмінка) не властива для української мови. Структура калькована за зразком російської мови, оскільки орган, яким звільняється з посади суддя, не є знаряддям;

– як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо наведено приклад *Повідомляємо Вам...* [16, с. 65]. Дієслівне керування в українській мові передбачає поєднання дієслова *повідомляти* з об'єктом у формі знахідного відмінка, а не давального [13];

– у цитованих на с. 205 уривках двічі вжито росіянізм **строк** замість доцільнішого **термін**: *за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців; закінчення строку, на який його [суддю. – В. Пугач] обрано чи призначено* [16, с. 205].

Тож необхідно послідовно вилучити з правопису кальковані з російської мови лексеми та синтаксичні структури, "успадковані" від попередньої редакції.

У правописі наведені приклади, що мають відображати суспільні культурні цінності та ідеали. Серед них трапляються:

– ментальні штампи: *Якось уже воно буде* [16, с. 45]; *Україна ненька* [16, с. 38];

– приклад *свекрушисько* (від свекруха) – жін. і середн. р. [16, с. 72] асоціюється насамперед із "Кайдашевою сім'єю" І. Нечуя-Левицького";

– приклад *безбатченко* на с. 22 ілюструє відсутність правопису **ь** після літери **т** перед суфіксом **-ченк-(о)**; цей же приклад *безбатченко* наведений до правопису суфікса **-енк(о)** на с. 28; він є неетичним щодо дітей із неповних сімей;

– звертання до жінок у правописі увічнені в дещо гумористичних та тенденційних прикладах: *добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто...* [16, с. 85];

– правопис складних слів **разом** ілюструє зафіксоване неправильно через недогляд слово *параолімпієць* [16, с. 34].

До відповідних параграфів правопису слід додати актуальні для нашої держави лексеми: *кримськотатарський, синьо-жовтий*, (лексема *жовто-блакитний* наведена на с. 42 [16, с. 42]; похідні прикметники від українських топонімів (наприклад, *Асканія-Нова, Світязь*); назви мешканців за національною, етнічною та територіальною ознаками (*турчанка? туркенья? туркиня? гречанка? гре-*

киня? чешка? чехиня?); наголосити на правильному позначенні часових меж в українській мові структурами з прийменниками *від – до*, а не з *– по; в Україні чи на Україні* (мешкати) тощо.

Іменний перелік цитованих авторів речень із певними пунктограмами слід оновити, оскільки він частково ментально немотивований. Поряд із видатними майстрами художнього слова (авторів подаємо від найбільш до менш цитованих: М. Коцюбинський, Т. Шевченко, М. Рильський, Леся Українка, О. Гончар, Панас Мирний, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, О. Довженко, Л. Глібов, Ліна Костенко, П. Тичина, Д. Павличко, І. Франко, М. Стельмах, П. Загребельний, Ю. Яновський, В. Сосюра, О. Кобилянська, О. Олесь, С. Андрухович та ін.) наведені цитати з ідеологічно застарілих, тенденційних творів А. Головка, О. Донченка, О. Копиленка, Ю. Збанацького, П. Воронька, М. Нагнибіди, І. Неходи, М. Чабанівського, О. Сизоненка, А. Хижняка, А. Шияна... Бракує цитат із творів О. Забужко, Ю. Шевельова, С. Жадана, Ю. Андруховича...

Приклад *Україно! Ти в славій борні не одна* (М. Рильський) ілюструє пунктуацію в реченні зі звертанням [16, 165], а наступний рядок ідеологічно застарілий: "В ній з тобою під стягом багряним – народи!" (М. Рильський "Слово про рідну матір"). Речення *"Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський)" [16, с. 168] своїм змістом знову й знову навіртає шанувальників правопису до особливо "вимогливого" оцінювання української літератури російськими критиками ХІХ ст. Ця цитата, що ілюструє пунктуацію між однорідними членами речення, утратила актуальність. Пунктуацію прикладок зі "зворотами **на ім'я (прізвище), родом, за національністю** і под., а також **так званий**" можна ілюструвати також не тенденційними та застарілими прикладами з далекої історії: *Частина її [старої галицької інтелігенції], так звані москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський) [16, с. 175], як і вживання тире між антропонімами: *шаховий турнір Карпов – Фішер* [16, с. 190]. Потребують поширеного дискурсивного трактування (або вилучення) такі приклади з пунктограмами: *Зараз, – сказав Матюха. Потім задав щось і повернув голову до жінки: – Де там та Зінька з кислицями?* (А. Головка) [16, с. 201]; *Бідний багатому: "Здоров будь!". Багатий бідному: "Будь здоров!"* (народна творчість); *Твоя зоря – твоя судьба* (з народних уст) [16, с. 162].

Український правопис 2019 року не позбувся надмірної архаїзації, що "відображає вчорашні або позавчорашні параметри системи" української мови [16, с. 4]. Наприклад, слово *черезплічник* ілюструє

правопис префіксів [16, с. 25]. Перше значення лексеми таке: *1. Тасьма, стрічка або ремінь, перекинуті через плече (перев. в до-революційній військовій формі)* [13]. Унаочнюють відповідні орфографічні правила слова *пужално, ціпильно* [16, с. 22]; *конов'язь, коногін* [16, с. 33]; зайвим та незрозумілим є слово *обичайка* (рос. *обечайка барабана, компаса*) із прикладу, що ілюструє відсутність коми між підметом і складеним іменним присудком: *Голова була неначе здорова квочка, що сиділа в обичайці* (І. Нечуй-Левицький) [16, с. 173]. Історизми *полудрабок, полукіпок* ілюструють правопис складних іменників разом [16, с. 37].

У правописі наведено значну кількість застарілих антропонімів, що надмірно архаїзують його:

– антропоніми *Палажка, Солоха, Одарка, Параска* ілюструють в "Українському правописі" 2019 року чергування "кінцевих приголосних основи **г, к, х** у відмінковій парадигмі" [16, с. 142]. До переліку цих архаїчних розмовних форм жіночих імен слід як мінімум додати ремарку *застарілі*, а краще долучити до ілюстрацій сучасні антропоніми (як наведений там само приклад *Ольга – Ольжин*) [16, с. 139];

– у родовому відмінку множини ті ж іменники *Одарка, Параска* ілюструють з'яву вставного звука **о**: *Одарок, Парасок* [16, с. 139];

– імена *Антін, Нестір, Ничипір, Прокіп, Сидір, Тиміш* уживаємо з **і** в називному відмінку (в закритому складі), у непрямих відмінках – **о...**, але *Авенір – Авеніра, Лаврін – Лавріна, Олефір – Олефіра* [16, с. 141], хоча сучасні форми антропонімів звучать так: *Антон, Тимофій*;

– антропоніми *Одарка – Одарчин, Домаха – Домашин* ілюструють у присвійних прикметниках чергування приголосних перед суфіксом **-ин** [16, с. 17];

– антропонім *Мотр* ілюструє відсутність **ь** післ **р** наприкінці слова [16, с. 21]. Інтригуватиме майбутні покоління студіювальників правопису рослина *artemisia vulgaris* із загадковою вернакулярною назвою й таким винятково складним правописом в орудному відмінку – *нехворощю* (ілюструє відсутність подовження приголосних [16, с. 25]). Академічний словник тлумачить це слово як розмовне й наводить більш відомий синонім – *чорнобиль*: "нехворощ, і, ж., розм. Те саме, що чорнобиль" [13].

На нашу думку, якість тексту правопису поліпшить не ігнорування концептуальних лексем-етнографізмів тощо, а вилучення архаїчних неактуальних прикладів. Для довідок щодо правопису та тлумачення глибоко периферійної застарілої лексики існують відповідні лексикографічні джерела.

Серед фрагментів, що ілюструють пунктуаційні норми, наведені приклади з навчальної та наукової літератури [16, с. 52]. Для цитова-

них уривків властива стилістична недосконалість, надмірна сканцеляризованість; багатослів'я наукової літератури [12], нагромадження складних іменникових словосполучень, зокрема вираження всіх суміжних підрядних компонентів формами родових відмінків.

Зміст українського правопису є важливим для всіх громадян України. Уніфіковані питомі правописні норми, ілюстровані ретельно дібраними прикладами, зроблять правопис більш досконалим. Попередні правописні системи 1933, 1945, 1960 рр. аж до 1990 р. були виключно деструктивними для українського мовного ладу та ментальності.

На сучасному важливому етапі формування новітнього мовного кодексу слід максимально уникати мовних огріхів, недоглядів. Ми звернули увагу лише на деякі проблеми: слід позбутися кальок із російської мови, надмірної архаїзації, вилучити неактуальні історизми, радянізми, актуалізувати джерельну базу прикладів із пунктограмами, популяризуючи непересічних авторів. У правописних прикладах не має бути місця провінційності, бурлеску, штампів, багатослів'я, оскільки всі недосконалі приклади та описи спотворюють мовну картину світу. Правопис, віддзеркалюючи мовний стан, декларує мотиваційний зміст культурних цінностей суспільства, їхню стабільність та динамічність [5, с. 13].

Новий український правопис має стати популярним, надійним та актуальним культурним порадищем на щодень.

Він має бути максимально досконалим, питомим українським, як цього й прагнув П. Куліш. Хочеться пишати цією важливою подією в нашій державі, адже національна правописна система віддзеркалює соціокультурний простір та формує ментальний потенціал нації.

Література

1. Акуленко А. Десять нотаток про новий-старий "Український правопис." URL: <http://elita.org.ua/desiat-notatok-pro-novy-staryy-ukrains-kyy-pravopys/>
2. Декрет. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Декрет>.
3. Колезький асесор. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Колезький_асесор.
4. Куліш П. О. Граматка. Санкт-Петербург: Типографія П. А. Кулиша, 1857. 149 с.
5. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. *Психологическое обозрение*. 1998. № 1. С. 13–25.
6. Лисенко Ю. Оновлений Український правопис: що змінилося і чого не вистачає. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/>
7. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. Київ, 2002. 112 с.

8. Пономарів О. Українській мові – український правопис. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=3333>
9. Православна церква України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Православна_церква_України#Об'єднавчий_собор_15_грудня_2018_року.
10. Російсько-український академічний словник / голов. ред. акад. А. Кримський (I–II тт.), акад. С. Єфремов (III–IV тт.). Київ, 1924–1933. Т. I–III
11. Саяны_(напиток). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Саяны_\(напиток\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Саяны_(напиток)).
12. Селігей П. Типи багатослів'я в наукових текстах. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 22–44.
13. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
14. Театр юного глядача. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Театр_юного_глядача.
15. Тесленко Л. Оновлений Український правопис: що змінилося і чого не вистачає. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/>
16. Український правопис. Підготувала робоча група Української національної комісії з питань правопису. 282 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>
17. ЦУМ (Київ). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ЦУМ_\(Київ\)#2000-ні](https://uk.wikipedia.org/wiki/ЦУМ_(Київ)#2000-ні).
18. Чин чином. URL: https://ru.wiktionary.org/wiki/чин_чином.

References

1. Akulenko, A. Desiat notatok pro novyi-staryi "Ukrainskyi pravopys" [Ten notes on the new-old "Ukrainian spelling"] Retrieved from <http://elita.org.ua/desiat-notatok-pro-novyy-staryy-ukrains-kyy-pravopys/> [in Ukrainian].
2. Dekret [The Decree] Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Декрет> [in Ukrainian].
3. Kolezkyi asesor [College assessor] Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Колезький_асесор [in Ukrainian].
4. Kulish, P. O. (1857) *Hramatyka* [The Grammar]. SPb: Typohrafiya P. A. Kulisha [in Ukrainian].
5. Leontiev, D. A. (1998). Tsennostnyie predstavleniia v individualnom i gruppovom soznanii: vidy, determinanty i izmeneniia vo vremeni [Value representations in individual and group consciousness: species, determinants and changes in time]. *Psikhologicheskoe obozrenie—Psychological review*. 1. 13–25 Retrieved from [in Russian].
6. Lysenko, Yu. Onovlenyi ukrainskyi pravopys: shcho zminylosia i choho ne vystachaie [Updated Ukrainian spelling: what's changed and what's missing] Retrieved from <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/> [in Ukrainian].
7. Nimchuk V. V. (2002) Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st. st. Kyiv. 112 p. [The Problems of Ukrainian spelling of XX – beginning of XXI century]. [in Ukrainian].
8. Ponomariv O. Ukrainskii movi – ukrainskyi pravopys [Ukrainian Spelling – for Ukrainian Language] Retrieved from <http://litmisto.org.ua/?p=3333> [in Ukrainian].
9. Pravoslavna tserkva Ukrainy [The Orthodox Church of Ukraine] Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Православна_тсерква_України#Об'єднавчий_собор_15_грудня_2018_року [in Ukrainian].

10. Rosiisko-ukrainskyi akademichnyi slovnyk [Russian-Ukrainian Academic Dictionary]: Т I–III. Hol. red. akad. A. Krymskyi (I–II tt.), akad. S. Yefremov (III–IV tt.). Kyiv. 1924–1933. Retrieved from http://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
11. Saiany (napitok) [Saiany (drink)] Retrieved from [https://ru.wikipedia.org/wiki/Saiany_\(drink\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Saiany_(drink)) [in Russian].
12. Selihei P. Typy bahatoslivia v naukovykh tekstah [Types of verbosity in scientific texts] //Ukrainska mova [Ukrainian language]. 2013. № 4. P. 22–44 Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_4_4 [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. [Dictionary of the Ukrainian language] / AN URSS. Instytut movonavstva, za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 Retrieved from <http://sum.in.ua> [in Ukrainian].
14. Teatr yunoho hladacha [Young spectator theater] Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Teatr_yunoho_hladacha [in Ukrainian].
15. Teslenko L. Onovleni ukrainskyi pravopys: shcho zminylosia i choho ne vystachaie [Updated Ukrainian spelling: what's changed and what's missing] Retrieved from <https://novynama.com/2019/05/27/new-pravopys/> [in Ukrainian].
16. Ukrainskyi pravopys [Ukrainian spelling]. Pidhotuvava robocha hrupa Ukrainkoi natsionalnoi komisii z pytan pravopysu. 282 s. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> [in Ukrainian].
17. TsUM (Kyiv) [Central department shop (Kyiv)] Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/TsUM\(Kyiv\)#2000–ni](https://uk.wikipedia.org/wiki/TsUM(Kyiv)#2000–ni) [in Ukrainian].
18. Chyn chynom [Okay] Retrieved from https://ru.wiktionary.org/wiki/chyn_chynom [in Russian].

Puhach V. M.

PhD, assistant professor, of the Nizhyn Mykola Gogol State University

From "Grammars" by P. Kulish to "Ukrainian spelling" in 2019: socio-cultural context of codification

This article is devoted to the analysis of the text of the Ukrainian formal writing spelling 2019. In the introduction to the spelling is mentioned about the importance of the principle of the historical linguistic tradition for the national integration of Ukrainians. The relevance of spelling principles of spelling such as continuity, the balance between the language system and the historical linguistic tradition. Our goal is to analyze the socio-cultural component of the text in the "Ukrainian spelling", which entered into force from 22nd of May 2019 to study the tendencies of the semantic motivation of cultural values in the spelling text. An aspect of the historical linguistic tradition is important for spelling.

But cultural values should be relevant and reflect the Ukrainian mentality. Panteleimon Kulish has paid attention to it. He made efforts to normalize the spelling system of the Ukrainian language in the middle of the 19th century. We are using the method of the linguistic description of forms of spelling codification, semantic structure analysis (of socio-cultural composition); elements of the statistical method of the study of the source base. In the course of the research, we have identified many cases that tell us about usage in Ukrainian spelling russisms, tracing paper, irrelevant historicisms and archaisms from the Soviet and Russian empires, to shape a mentality of Ukrainian people.

Key words: *Ukrainian spelling in 2019, Panteleimon Kulish, socio-cultural space, russisms, peripheral historicisms, verbal stamps, tracing paper, Ukrainian mentality.*

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09"19"

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-90-105

Ю. І. Бондаренко

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовно-літературної освіти та культури української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Поет непоетичної доби: "філософія життя" в романі Костя Москальця "Вечірній мед"

У романі Костя Москальця "Вечірній мед" застосовано оригінальний підхід до художнього означення та маркування зображеної історичної доби. Деестетизацію смаків, домінування масового над елітарним письменник вважає ключовими проблемами кінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні. Основним маркером доби він обирає митця, внутрішні стани якого й буттєвий статус у соціумі дають можливість розкрити авторські філософсько-історичні погляди. Існування поета непоетичної доби – так у цілому можна окреслити тематику роману. Образи персонажів багатофункціональні. По-перше, вони дозволяють продемонструвати співіснування та конфлікт "високого" (за версією автора, надчасового, вираженого в здобутках людської культури, створених протягом століть, а також у прагненні митця до необмеженої творчої діяльності, спрямованій до естетичної досконалості, філософської глибини, що також залишить слід в історії) та "низького" (вона набуває конкретнотемпоруальної специфіки, визначеної суто матеріальними пріоритетами зображеної доби). По-друге, персонажі-митці стають своєрідним "перехрестям" художніх та світоглядних тенденцій кінця ХХ – початку ХХІ століття. Їхні уподобання водночас визначені і модернізмом, і постмодернізмом, і навіть незначними інтенціями народництва. Усе разом формує комплексне світовідчуття, зумовлене неоднозначним психологічним станом: водночас трагічним, іронічним, відчуженим від зовнішнього світу, самозаглибленим, гедоністичним, інтелектуально загостреним, філософським, сповненим розчарування, зорієнтованим як на духовне, так і тілесне творчої еліти. Естетичне начало як ціннісний орієнтир та мірило суспільних процесів дозволило виявити сутнісні ознаки зображеного часу, у якому людина, зорієнтована на "високе", є зайвою, а часто й сама підпадає під впливи суто тілесно-матеріальних цінностей, що панують у соціумі, у якому немає місця для справжньої творчої особистості.

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, народний романтизм, маркування, масова культура, елітна культура, світогляд.

Маркування – одна з властивостей людської пам'яті, особливо історичної. Воно відбувається у вигляді створення та закріпленні знаків, що уособлюють певну сутність конкретного часу та простору. Їх найбільш типові вияви – зразки матеріальної або духовної культури, які залишилися в спадок від доби, що минула. Тому простір людської цивілізації завжди маркований і несе інформацію про різні епохи. Кожна доба – свої знаки-ідентифікатори. Навколишня дійсність насичена ними, що, крім того, виконують роль ще й елементів колективної історичної пам'яті. Сюди належать пам'ятники, архітектурні споруди, державні символи, твори мистецтва, технічні винаходи, навіть побутові речі – усе, що хоч трохи пояснює риси певного часу, особливості життя в ньому окремого індивіда й суспільства в цілому. Аналізуючи роман Томаса Манна "Будденброки", Л. Нестор підкреслює, що "детальний опис реалій предметного світу, зовнішності дійових осіб, їхніх душевних порухів, жестів, поз та одягу характерний для середовища, культури і епохи, в яких жив сам автор" [6, с. 3]. Безперечно, найбільш точно означувати історичний час письменник може тільки у випадку зображення своєї доби.

Проте маркування має не тільки загальний, але й індивідуальний, навіть інтимний характер, пов'язаний із досвідом окремої людини. Визнаючи це, К. Москалець вступає у взаємодію з "філософією життя", представники якої (В. Дільтей, Ф. Ніцше, О. Шпенглер та ін.) критикували раціоналістичне розуміння людини й стверджували її психологічну багатомірність. Як писав В. Дільтей, "мене мої історичні й психологічні вправи, присвячені людині в цілому, привели до того, що особу в багатогранності її сил та здібностей, цю істоту, здатну воліти, відчувати, уявляти, я став брати за основу навіть під час пояснення пізнання і його понять (таких, як "зовнішній світ", "час", "субстанція", "причина")..." [3]. У такий спосіб психологія виконує роль основи для філософії історії, адже особисті сприйняття й відчуття стимулюють виникнення в пам'яті того, із чим особа ідентифікує історичний час, у першу чергу – власний. Означений підхід відчутний у романі Костя Москальця "Вечірній мед". Говорячи про два суміжні періоди – пізнього соціалізму (70–80-ті рр. XX ст.) та раннього капіталізму в українському варіанті (90-ті рр. XX – початок XXI ст.), письменник перетворює на головний серед ряду знаків-маркерів поета – його буттєвий статус, світогляд, а також внутрішнє переживання дійсності ("... ми з тобою приречені люди. Ми – романтики, а це зараз не модно" (с. 95). "Модерністи не ухилялися від дійсності, виявляючи її платонівське розуміння. У їхніх концепціях і

творах вона постає адекватною "філософії життя", а не просто фантазійним "відлунням". Об'єктивний дискурс поступився суб'єктивному" [4, с. 13].

На цьому вибудована авторська стратегія текстотворення, що завжди є способом "організації повідомлень, який залежить від настанов мовця та його інтенції під час говоріння, має чіткий вербальний план вираження, репрезентований певними прийомами й тактиками творення тексту..." [5, с. 44].

Художня мікроісторія (картина зображеної епохи, що має окреслені часові рамки) набуває особливого образного втілення, коли життя й творча доля митця, його світосприйняття й світорозуміння стають основними сутнісними позначниками, емблемами доби. Другим унаочненням якісної сторони епохи є інший тип людини, такої, що знаходиться поза культурними процесами й утверджує матеріалізований (для автора – примітивний) стандарт буття, у якому відсутні естетичні запити. Цей тип проходить у романі другим планом, але саме він створює основну фонову історичну ситуацію "непоетичної доби", дискомфортну для справжнього художника.

Доцільно говорити про два семантичні вектори у виборі К. Москальцем художньо-історичних знаків-маркерів. Перший підпорядкований завданню показати змальований період, з одного боку, як час матеріального зубожіння, але й перетворення матеріально-тілесного на абсолютну цінність, а з іншого – підкреслити його антиестетичний та неелітарний характер. Автор зображує добу, коли в житті немає місця "високому" й прекрасному, – і це її основна наскрізна ознака. На такій основі виростає модерністське протиставлення митця (творця) й змасовленого середовища, не здатного його зрозуміти.

Другий вектор – демонстрація еkleктичності зображеної доби, обличчя якої визначають модерний, постмодерний і частково народницький проекти (у свідомості українського митця модерного та постмодерного типу останнє існує в залишковому вигляді). Художник у романі "Вечірній мед" виступає точкою перетину й накладання цих проєктів. У такий спосіб він сам стає основним знаком-мірилом історичності на рівні світоглядних та естетичних процесів, які існують і як продукт художньої уяви митця, і як його погляд на життя. У романі виникають синкретичні художні картини, пронизані авторськими внутрішніми настановами різного світоглядно-стильового походження. На наш погляд, це ознака міжстильового переходу, порубіжжя між модернізмом та постмодернізмом, яка має місце в українській літературі в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Змістовим стрижнем твору є модерністська установка на елітарність (її головний герой проголошує для себе як абсолютну цінність і творчий пріоритет, що, зокрема, видно й у його не раз цитованих поетичних рядках), яка зазнає постійного контрастування із зображеннями масової свідомості, значно віддаленої від розуміння "високого". "Характерною ознакою нового мистецтва (модернізму – Ю. Б.) є розмежування публіки на два класи: тих, хто його розуміє, і тих, хто його не розуміє..." [7, с. 7]. Це одна з головних сторін художньої картини світу в романі.

Твір К. Москальця "Вечірній мед" пронизано специфічною історично-психологічною настроєвістю головного героя, властивою багатьом митцям нашої доби, яку можна означити як негачія власної епохи й себе в ній (соціально-психологічна криза). Образ поета постає на основі двох абсолютних контрастів: потребою духовного існування й зростання, зумовлених власними творчими здібностями та широкою освіченістю, і фізично-матеріальною та психологічною деградацією, спричиненою економічним занепадом країни, матеріальним зубожінням ("ще рік отакого виживання – і ми опустимосся остаточно" (с. 156)).

Письменник характеризує свій час як епоху невизначеності, невпевненості, розмитості світоглядних орієнтирів, епоху-пастку, яка зловила видатну людину й не відпускає, перетворює існування на суцільний абсурд. Оцінку доби сформовано на основі понять "мертвотність", "нечистоти", "деформованість", "несправжність", "профанність", "марнотність". Її образні еквіваленти-маркери – це "статуї піонерів і піонерок з повідбиваними головами й руками", мертві птахи, якими запруджено парк, "пташині гівна", електровудки, з допомогою яких винищується все живе в річках та ін. У романі чітко простежується авторське бажання абсурдизувати ту суспільну ситуацію (ще одна риса модернізму, зокрема його екзистенціалістського крила), у якій існує головний герой-поет.

На передній план виходять специфічні місця "історичної пам'яті". Кінець ХХ століття презентовано (марковано) в романі цілою низкою львівських кафе й ресторанів: "Нектар", "Комарик", "Українські справи". Вони значною мірою формують образ епохи. Особливо промовисто стає остання назва, яка набуває політичного підтексту, виявляючи реальний зміст існування країни, підкреслений ще й такими словами, як "бодун", "пиво", "по шість фляшок на писка", "винзавод" та ін.

Виходячи за суто приватний рівень, автор розкриває стан митця на початку незалежності України, коли комерційні інтереси визначають

розвиток книжкового ринку: вибираючи між модерною поезією, яку продають "за ціною коробки сірників" (с. 111), та детективними чи порнографічними романами на зразок "Емануели", читач віддає перевагу останнім і тим самим маргіналізує та відчужує справжнього художника, кидає його в прірву фізичного виживання, знецінює творчу діяльність (історія видання другої поетичної збірки Костика та транспортування її примірників із допомогою возика "кравчучка" – символу злиденності 90-х років). Спалити книгу й зробити з цього перформанс вигідніше, ніж її написати й видати, адже "99 відсотків населення України не читає взагалі" (с. 136) (перегук із Ю. Андруховичем ("Дезорієнтація на місцевості")). Поезія нагадує голу дівчину, яку прив'язали до сосни для спалення (алюзія на відому народну пісню "Їхали козаки із Дону додому"). Це формує в митця відчуття непотрібності, духовної поразки, марнотності власного буття, веде до поламаної долі. Залишається лише втіха-самообман, що "справжні поети... пишуть для самих себе. Тому вони й справжні" (с. 136). Письменник називає свій час "вивихнутим", "мертвим", "теперішнім відсутнім" (с. 163). На цьому виростає авторська філософсько-історична концепція: "Мертвий час, коли людина не може жити поетично, як заповідав їй Гельдерлін. Але, якщо людина не живе поетично, тоді вона не живе взагалі" (с. 163).

Сказане стосується не тільки пересічної людини. Психологічна деградація може охоплювати навіть тих, хто сам займається творенням мистецтва. Міфолого-символічне зображення того, як Господь Крішна, а потім і Троцький (прізвиська місцевих митців-алкоголіків; цих та інших Андруся іронічно називає "діячами культури", "світлим, немеркнучим генієм української нації" (с. 42)) блукають різними частинами історичного Львова, допомагає показати плутану свідомість сучасної людини. Культурно значущі пам'ятки перетворюються на лабіринт п'яно-наркотичної безвиході, чимось абсолютно протилежним до своєї первісної сутності. Вони втрачають основну функцію, із шедеврів архітектурного чи паркового мистецтва, класичних зразків міського ландшафту переходять у розряд явищ, чия цінність явно знижена, девальвована до рівня "запльованого і загідженого кавалку земного простору" (с. 34). Господь Крішна здійснює "дику" інтерпретацію того, що зустрічає й бачить, вкладаючи в нього власні несусвітні значення. На зовнішній окультурений простір він дивиться очима людини, яка нічого адекватно не сприймає, не здатна усвідомити його як продукт творчого генія. Львів – це місце блукань і марень, а ресторани, кав'ярні й продовольчі магазини набувають

більшої значущості, чим уся разом узята його архітектура. Історична й культурна пам'ять – це не більше як ускладнення в житті людини, що сповнена фізичними пристрастями. "Територія древнього європейського міста" (с. 34) набуває ознак ірреального простору, фантасмагорія якого замішана на кількості випитого вина чи й більш сильних, зокрема наркотичних, засобах, що прозирають в образі "демона Ватсасури, індуського шайтана, контрабандою перевезеного отими чорножопими педиками з медінституту" (с. 34). Виникає замкнене коло безвиході для героя на прізвисько Господь Крішна, відбувається фізично-психологічне "випадання" з культурного простору, адже домінанта тілесного превалює й визначає людське буття, не залежно від рівня досягнень цивілізації.

На цій основі К. Москалець розгортає багатовимірну тему "мистецтво й бруд", де останній набуває різноманітних значень: і безпосередню багнюку, куди з розірваних пачок падають поетичні збірки Костика, і середовище, у якому народжується висока поезія (її постійні текстові вкраплення на сторінках роману співіснують із картинами часто непривабливої дійсності й поведінки самого поета), і люмпенізацію суспільства – контраст до елітарності справжнього мистецтва ("Повсюди валялися сотні Костикових книжок. По них ходили, їх копали носками черевиків..." (с. 124). Отже, "високе" й "низьке" не тільки протиставлені. Вони часто співіснують як невід'ємні взаємопов'язані сторони існування, два полюси, що замикають собою певну цілісність, світобудову, і стимулюють відповідну "філософію життя" письменника, її психологічну сутність, яка розкривається в системі інших відповідних їй категорій.

Самотність – внутрішня характеристика й оцінка стану митця в суспільстві. Зображуючи її, К. Москалець використовує образи туманних нічних морів і заблуканих вітрильників, закритих хмарами зір, що в комплексі несуть семантику духовного обману й краденості. Автор створює образ художника максимально відчуженого від дійсності, яка нагадує йому "тінь промайнулої шизофренії" (с. 49). Попри хронічний алкоголізм такі герої-митці претендують на елітарність, на роль тих, хто здобув внутрішню свободу, хто володіє вищою істиною – даним від природи вродженим світорозумінням. Здатність творити художній простір, знання про шедеври, залишені видатними митцями, сприймаються як власна обраність, покликаність, особливість у змасовленому середовищі. Вони протиставляють себе народонаселенню, що йде шляхом культурного виродження. З одного боку, митця страшить торжество людини-маси, яка за-

полонює світ, переступаючи всі адміністративні й політичні кордони, деморалізує його, не бачить свого призначення, а спрощеність духовних запитів – стиль її існування. "Маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне. Хто не схожий на всіх, хто не думає, як усі, ризикує, що його усунуть" [8, с. 20]. У такому світі художник відчуває себе відчужено. Не рідко він сам стає антигероєм – п'яницею-блазнем, що опускається до найнижчих антикультурних форм поведінки. Це наслідок відчуття втрати свого елітарного призначення у світі ("де наша блакитна кров і пурпурові троянди?" (с. 86)). Дилема між "високим" (уявним, бажаним) і "низьким" (реальним, дійсним, що становить сутність буття) визначає основну трагедійну спрямованість роману.

Отже, у власній самооцінці головний герой твору явно тяжіє до "високого", бачить себе й собі подібних митців-одинаків у певному протиставленні загальній масі людей, що не мають ні належного інтелектуального, ні культурного рівня і яких цікавить тільки інертне існування, позбавлене становлення й розвитку. Крізь текст прозирає феномен епохи, побачений очима інтелігента-модерніста, який скептично дивиться на суспільні процеси, пронизані, на його думку, абсурдом, загальною деградацією, а в результаті – марнотністю й відсутністю позитивної перспективи. Мислення митця (Костика) спрямоване на естетизм (витончене художнє слово; вишукане зовнішнє оформлення книги віршів, зокрема Івана Малковича "Із янголом на плечі"), концептуальність поетичного зображення, його філософську заангажованість, пошук вищого сенсу. Пріоритетами для нього стають, з одного боку, зачарованість високим мистецтвом, представлене іменами цілого ряду видатних особистостей (Баха, Брейгеля, Босха та ін.), буддистськими та індуїстськими релігійно-філософськими концепціями, а з іншого – прив'язаність до кав'ярень та ресторанів на зразок "Українських справ", майже постійне нетверезе існування. Зливаючись і накладаючись, хоча до того нібито й не придатні, прямо протилежні психологічні стани дають простір для виникнення гротескової надреальності, змістом якої є вираження суцільної іронії (постмодерна інтенція) з приводу всього, що оточує людину, і неї самої.

Тема "високого" й "низького" набуває ще одного варіанту – письменник і гроші. Матеріальна залежність і творчий порив вступають у конфлікт, формуючи відчуття непотрібності на цьому світі. Митець, який не хоче опускатися до літературного заробітчання, артикулює проблему грошей в контексті власної художньої

невизнаності. Утворюється подвійна спрямованість. З одного боку, здатність літературною працею здобути кошти означає, що творча діяльність помічена й оцінена, особливо якщо це постає у вигляді солідної літературної премії, наприклад, Нобелівської (бажання героя). З іншого – грошовий еквівалент не завжди влаштовує, адже він може з'явитися й у вигляді гонорару за художню продукцію, розраховану на низькі естетичні смаки ("писати дешево базгранину" (с. 77)). З'являється вічна й складна психологічна дилема: літературне заробітчанство чи висока творчість і безгрошів'я?

Автор роману окреслює зони комфорту й дискомфорту для свого головного героя. Бажане – мати достатньо коштів, щоб займатися улюбленою справою. Звідси безпідставні мрії про одержання грошей фантастичним шляхом (премія, подарунок, спадок і т. д.). Небажане – використовувати талант, щоб заробити на життя. Гротесковою є зображена сцена, коли висока музика Андрусі на вулицях Мюнхена нікого не приваблює й не приносить прибутку. Альтернатива – виконати на флейті Ламбаду, приправити її паскудними витівками ("... пукаюча флейтистка посеред Мюнхена" (с. 83)), що може сподобатися невихованій, але грошовитій публіці. Не кожен на це психологічно здатний. Звідси – утрата сенсу життя й навіть можливість самогубства митця, зумовленого бідністю й самотністю, невизнаністю, як це сталося з Містиком-Вар'ятом. На цій основі виростає критика Просвітництва як раціоналістичного підходу до пояснення дійсності ("кретинське вісімнадцяте століття" (с. 85)), адже автор визначає безсенсовість одним із бутєвих статусів людини кінця ХХ – початку ХХІ століть, чим і підкреслює програш інтелектуальної стратегії раціоналізму.

У якісь моменти головний герой намагається абстрагуватися від власної доби. Це сприяє діткливому вслухання в реалії природи та людське існування навколо себе й у собі. Вони відкривають свій вищий зміст і дають поету можливість знайти "порятунок" у "вечірньому снігу", "хризантемах", "пурпурових хмарах", "голосі флейти", "гіркій і прозорій смородині", "весняному шалі", фресках на стіні собору, а також у мові, поезії, творчості, тобто в усьому, що уособлює для нього "сяйво вічності" (модерністський проєкт). Привабливими стають Біблія, метафізика, відчуття "самості", японська філософія, із якими пов'язані особливі стани внутрішнього розчинення в безмежному й разом із тим дуже конкретному просторі, зітканому з безлічі наділених сенсом вічності деталей, гармонії з ним. Головний герой тонко відчуває особливі, глибинні вібрації від того, що його

хвилює, – природи й мистецтва, жінки й любові до неї, усією душею віддається цьому ритмові. Перефразовуючи автора, це й складає "диво герменевтичного кола" (с. 128), яке розгортається не тільки на сторінках нової книги, але й існує в душі поета, захищаючи від профанного світу, робить художника по-справжньому вільним у момент творчого усамітнення, дає можливість бути собою, "відтворюючи свій лик на білому папері" (с. 130).

Митець перебуває в пошуку духовної істини, яка для нього знаходиться у вищому вимірі. Починається психологічне "випадання" з власної епохи й навіть традиційного для України культурного простору. Поети кінця ХХ століття "живуть" не у власній епосі, а в духовному досвіді людства, який виходить за часові обмеження. У цьому, власне, й полягає сенс і модернізму, і постмодернізму. Справжнім митцям сучасності затісні будь-які рамки. Вони мріють про нову культуру, "вільну від тисячолітнього європейського тоталітаризму" (с. 144). Не дивно, що західно орієнтована свідомість починає розмиватися потужними філософськими впливами та культурними феноменами орієнтального походження. Проте все це існує тільки доти, доки живе сама людина – носій тисячолітнього досвіду від Античності й Біблії до сучасних досягнень. Зникнення індивіда дорівнює розчиненню в часі й просторі всього, що існувало в його душі, тобто тієї культури, яка накопичена протягом віків.

За версією письменника, митець – людина аісторична й надісторична. Його існування проходить ніби в позасуспільному просторі (одописці влади до уваги не беруться). Політична та героїчна історія часто не для нього. Він "випадає" з них у вимір відособленого фізично-психологічного буття, яке включає в себе химерне, але досить органічне поєднання "високого" та "низького" – необхідних полюсів людського існування, що, притягуючись, взаємодіють і надають йому належної повноти. Його життя набуває еkleктичності (одна з рис постмодернізму): претензія на елітарність змішується з прямо протилежною якістю, як, наприклад, творення витонченої поезії й блювання в кущах, алкоголізм ("білочка") й любов до Шекспіра, Ленін з "цицьками Мони Лізи" (с. 145), а картини п'яного розгардіяшу – аналогії до картин Босха. У романі "Вечірній мед" "високе" стає способом зображення "низького", а "низьке" – "високого". Поруч із нахилами до філософствування, поетизації світу, пошуку сенсу вищого й сенсу простого невід'ємною частиною життя стає постійне п'янство, внутрішня залежність від нього. Бахус нарівні з мистецтвом визначає стиль існування художника. Вони конкурують за вплив

на душу художника, яка то "проходить" школу "голки і склянки" (с. 95), то поринає у вир творчого натхнення ("Тільки кір і сині від кіру бухарі, поведені на поезії та музиці" (с. 97)). Нерідко п'янство й літературний процес – явища одного порядку (наприклад, оцінка життя в Московському літературному інституті). Метафоричним узагальненням подвійної сутності митця є образ п'яного янгола як одночасного втілення "високих" і "низьких" якостей людини.

Зображення станів алкогольного сп'яніння дозволяє реалізувати постмодерністську спрямованість письменника на хаотизацію світу, де немає нічого постійного, панує випадок і де нічого не можна передбачити.

Проте сплачуючи данину плоті, художник усе ж сподівається на вічність, на власне високе духовне призначення у світі, а в результаті – на безсмертя (модерністська інтенція). Себе й собі подібних головний герой називає "Армією Світла", хоча безпосередній стиль їхнього земного життя часто не відповідає цьому визначенню. У руслі уявлень про "високе" відбувається самоміфологізація. При цьому вигідні сторони психологічного портрету абсолютизуються, а протилежні ("... навіть Юрко Винничук боявся їх описувати..." (с. 103)) постають як побічний продукт фізичного існування.

Натомість постмодернізм сприймається як "дриг-дриг" та "опа-опа" (с. 148) – слова знижено-узагальненого змісту, гротескове висміювання культурної ситуації кінця ХХ – початку ХХІ століття. Проте постмодерне мислення проникає на сторінки роману багатьма способами й не конфліктує з модерністським, а зрощується з ним.

Насамперед треба відзначити широкий інтертекст, із яким взаємодіє письменник, вступаючи з ним у своєрідну гру. Продуктом постмодерної свідомості стають цілий ряд авторських образних новотворів, у яких сходяться діаметрально протилежні речі. Поруч із хлібом і рибою (біблійна алюзія) з'являється "фляшка" горілки, назва вина "Слов'янське" накладається на відповідний етнізм, Господом Крішною іменують одного з місцевих п'яниць. У такий спосіб "високе" й "низьке" стають основою для всієї образної системи роману "Вечірній мед", покликаної реалізувати постмодерністські принципи сприйняття навколишньої дійсності освіченою людиною, яка, однак, і сама далека від ідеалу, а тому постійно десакралізує і світ, і себе в ньому.

У якийсь момент спрацьовує химерно "модифікована" (постмодерністський нахил до гри з відомими сюжетами, перебування в інтертекстуальному полі) християнська схема світобачення: після

цього життя, яке не влаштовує, настане інше – вічне. Образ потойбіччя автор формує з позицій бажаного, уявлень про духовну й фізичну насолоду. Головний герой потрапляє в "небесну тусівку", що складається з видатних творчих особистостей, які вже померли. Тут можна пити вино, "кохатися до знестями", слухати музику, співати, а також знаходити духовних спільників, бути в колі тих, хто досяг вершин у світовому мистецтві. Таке поєднання фізичного та духовного й складає ціннісну парадигму людини-творця. Вони переплітаються й створюють єдину систему.

Отже, свідомість поета формується в результаті накладання різноманітних текстів та культурних кодів ("велика наша розпорошеність у незчисленних культурах, ритуалах, осенях і веснах" (с. 68)). Вона свого роду "культурна губка", яка вбирає все, що виробило людство. Це створює внутрішнє багатоголосся, множинність "Я", які, взаємодіючи, продукують досить химерний світ, де домінантні ролі займають то одні, то інші психологічні стани, ніколи не постійні, а завжди хаотично змінні. У потоці свідомості "пливуть" художні та інтелектуальні артефакти різних епох (від сучасних до найдавніших), що наповнюють і напоюють внутрішній світ. Автор роману і його головний герой орієнтуються на "двадцять шість століть європейської літератури" (с. 162), а також різноманітні філософські концепції західного та східного походження. Відчувається, що будь-яке явище автор розглядає в системі подібних, до яких би часів вони не належали (модерністсько-постмодерністський принцип діалогізму). Навіть у контексті перформансу спалення поетичної книжки головного героя названо цілий ряд аналогічних фактів, які мали місце в різні періоди історії (вогонь знищив Олександрійську бібліотеку; палення книг еретиків в середньовіччі; ліквідація в такий же спосіб власних або чужих текстів деякими письменниками: Рембо, Гоголем, Михайлем Семенком). А сам перформанс містифікований у руслі прадавніх світоглядно-міфологічних уявлень про світобудову та релігійно-філософських концепцій ("походження краси твору від небесної краси і високості" (с. 159), як казав святий Августин).

Автор стверджує: людина у своєму культурному вимірі перестає належати тільки собі чи своїй добі, вона перебуває в надчасовому вимірі, є представником земної цивілізації в її всеохопному існуванні. У неї особливий погляд на світ, коли різноманітні життєві факти завжди потрапляють в асоціативне поле, зумовлене широкими мистецькими знаннями. Наприклад, голова п'яного Марека, покладена на тачу, нагадує про Івана Хрестителя, двоє заснулих

героїв – Трістана та Ізольду і т. д. Теми кохання, політики, свободи й несвободи, людини у світі, особистісні проблеми завжди розвиваються в художньо-образній системі світового мистецтва, розглядаються як аналогії до вже відомих сюжетів, запозичених із попередніх творчих епох. Досить часто виникає враження, ніби про кінець ХХ століття говорить не сучасник, а видатні автори-авторитети давноминутих часів.

Аналогічний підхід і до осмислення долі поета. Героїв-митців, їх становище К. Москалець розглядає в контексті подібних, які мали місце в різні історичні часи: "Поети – найвидатніші і найнещасніші люди. Вони створюють майже безперервний ланцюг славетних вигнанців, сміливих, переслідуваних мислителів, доведених жебрацтвом до божевілля. Більше нам не судилося. Ми гинемо" (с. 164). Отже, образи, створені письменником, потрапляють в широкий інтертекст, наскрізною темою якого є мистецтво як індикатор історичності, його конкретночасових і надчасових сутнісних ознак (К. Москалець говорить про них із позиції нашого часу, установлює відповідності; одна з них – "зайвість" митця в усі епохи, хоча причини цієї "зайвості" різні).

Отже, автор широко використовує постмодерністський принцип гри. Він "жонглює" словами, деформує реальність, створює психологічні "ефекти" п'яної свідомості. "Високе" й "низьке" легко змішуються, від чого життя набуває альтернативної багатовимірності, проте в ньому психологічні, політичні, мистецькі явища й оцінки пливають одним суцільним потоком у просторі загостреної свідомості, яка спостерігає все з явним критицизмом та іронією й намагається десакралізувати навколишню дійсність.

Роман наповнено цілим рядом філософських сентенцій. Частина з них – прелюдія постмодерного мислення. Так, цікавими є повороти думки з приводу мови й мислення. Один із персонажів твору говорить у дусі О. Потебні, але з виходом в суто образне означення сентенцій видатного мовознавця: "мова – це вино, а мислення – це свята тверезість" (с. 30). Устами Дема, одного з персонажів, перелицьовано думки лінгвіста, у них вкладено додаткові значення, що стосуються внутрішнього буття людини. Для Потебні мова – визначальний чинник в організації мислення, саме вона створює поліфонічність значень, адже кожне слово – концепт і може бути наповнене будь-яким суб'єктивним досвідом індивіда. Тобто мова, з одного боку, організовує, а з іншого – дезорганізовує мислення, нав'язуючи йому безкінечність значень. Звідси – "поняття

об'єктивного та суб'єктивного відносні" [9, с. 150]. Дем вбачає в мові виключно дезорганізаційну силу. Він називає цю властивість слова вином, яке забирає розум, п'янить, формує залежність, шукає можливості чистого мислення без мови, ставить за приклад дітей як нібито тих, хто здатні перебувати поза словесною стихією, не піддаватися її силі. Фактично герой говорить про своєрідний "лінгвістичний поворот", але не в науці, а в психіці людини, коли "межі моєї мови означають межі мого світу" [2, с. 70]. З уст митця-п'яниці – не то модерніста, не то постмодерніста – це звучить як певна приреченість, як вирок людині, зокрема її здатності адекватно сприймати дійсність. У такий спосіб "низьке" (вино) й "високе" (мова) зрощуються й вибудовують загальну тему існування як сп'яніння, як буттєво укорінену й узаконену можливість пияцтва справжнього.

Феномен мови з її суб'єктивно зумовленою змістовою поліфонією, тобто прирощенням носіями додаткових особистісних значень до окремих слів, чим зумовлено рухомість та нестабільність семантичного потенціалу, посилює внутрішню багатовекторність нашого сучасника, остаточну невизначеність його інтелектуально-емоційної діяльності ("читати знаки – чи тлумачити їх; розуміти – чи вірити їм, чи надіятися на них..." (с. 68)).

Мова й похідні від неї література та мистецтво загалом постають у розумінні Дема такими собі симулякрами реального життя, забираючи в нього його природну сутність. Крім "високе – низьке", у творі розгортається теза про "справжнє – несправжнє", де останнє – підмінник дійсності, сила, що дезорієнтує людину, спрямовує в хибний бік. "Розмова йде про ... заміну реальності знаками реальності, тобто про операцію, що попереджує будь-який реальний процес із допомогою його оперативної копії..." [1].

Її складники набувають авторського змісту, і слово – це своєрідний полон "несправжнього", куди потрапляє сучасна освічена особа: замість того, щоб відчувати повноту й радість буття, людина замикається у світі книжок (текстів), засвоює чужі, продукує власні, веде кабінетний спосіб існування, фактично здійснює самоізоляцію. У романі фігурує образ Містика-Вар'ята, який тільки тим і займався, що "читав і писав, писав і читав" (с. 31). Натомість, як підкреслив Дем, справжнє життя виявляє себе в безлічі деталей: воно там, де "бігають коти і сміються чарівні галичанки", "дерева в солодкому інеї", "народжуються живі діти" і "смердить їхнім гівном", "є кому сказати, що я люблю його". "Життєвий світ там, де життя, а не вічність в пожовклих від часу фоліантах" (с. 32). Проте для митця він –

лише матеріал, що стимулює художню фантазію. Реальність продукує сюжети, які варті мистецького втілення ("Фелліні би такого не придумав!!" (с. 96)).

Однак роздуми К. Москальця про мову й творчість не однорідні. Теми мови-тюрми, мови-симулякра поєднані з прямо протилежним їй визначенням як свободи. Саме у словесній творчості митець здобуває незалежність від світу й можливість бути собою. З нею пов'язані стани радості, піднесеності, відчуття самодостатності.

Раціоналістичному розумінню (автор згадує Канта (с. 130)) письменник протиставляє емотивне світовідчуття, не залежне від здобутих знань і набутого досвіду. Людина – частина природи, але не тільки у фізичному сенсі, а насамперед у своєму психологічному розчиненні в ній. Природа – це справжнє, вартє того, щоб туди заглиблюватися. Людський світ на її фоні не досконалий. Митець поринає в неї, а також у мову, вино, наповнюючись і підкорюючись їм, визнаючи для себе їх високу буттєву цінність.

Тема мови зрощується з темою місії українського поета. Його завдання долати україномовний вакуум, зокрема в стародавньому Києві, відроджувати рідне слово, вдихати в нього життя, підтримувати існування й тим самим забезпечувати національний розвиток. І тут модерний та постмодерний підходи зламуються, адже власне українська ситуація не надається до їх повного розгортання. Включаються народницькі сподівання, мрії про повноцінний національний світ, у якому українському митцеві буде комфортно й він не відчуватиме мовного відчуження від зрусифікованого та люмпенізованого середовища, яке в кращому разі вважає українську мову мертвою, волапоком (у негативному значенні), не придатним для літературної діяльності (сцена зустрічі Костика в метро з блондинкою – романтизму з прагматизмом), а в гіршому – виражає відверту зневагу ("Дурний всігди з писаною торбою, а пісатель з книжками" (слова двох міліціонерів) (с. 116)).

Отже, художнє мислення К. Москальця торкається теми творчої інтелігенції в історії кінця ХХ – початку ХХІ століття, її зв'язку з мистецькими набутками, які витворило людство. Образ цієї епохи вибудовано на основі психологічного конфлікту елітарної особистості й змасовленого суспільства. "Філософія життя" допомагає автору "ввімкнути" багатомірне сприйняття дійсності, забезпечити різнобічну випуклість зображеного. Історична доба провокує не тільки своє раціоналістичне пояснення, але складне комплексне різновекторне самовідчуття (водночас трагічне, іронічне, відчужене,

самозаглиблене, гедоністичне, інтелектуальне, сповнене розчарування, зорієнтоване як на духовне, так і тілесне та ін.) творчої еліти, представники якої – головні маркери доби в романі "Вечірній мед". Особистість, яка ввібрала в себе тисячолітній культурний досвід, опозиційна до часу, у якому домінують антисететичні пріоритети. Сучасний митець – це свого роду згусток усіх культурно-цивілізаційних надбань, потенціал якого значно перевищує можливості часу, у який він живе. Внутрішні інтенції та творчість поета позначені рисами й народництва, і модернізму, і постмодернізму. Таке багатоголосся – теж продукт змальованої епохи, яка акумулювала в собі різнопланові процеси загальносуспільного та власне культурного характеру. Жоден із них не є в Україні завершеним. Позбавлений статичності й образ митця. Його нестабільність зумовлена різновекторною психологічною динамікою, що виникає в результаті накладання, змішування, перехрещення часто протилежних ціннісних орієнтирів, внутрішніх пріоритетів, життєвих стратегій.

Література

1. Бодрияр Ж. Симулякры и симуляция. URL: <https://reader.bookmate.com/leb6iyez> (дата звернення: 22.11.2019).
2. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. 311 с.
3. Дильтей В. Введение в науки о духе. Т.1. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000740/> (дата звернення: 22.11.2019)
4. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст.: підручник: у 10 т. Київ: ВЦ "Академія", 2013. Т. 1: У пошуках іманентного сенсу. 512 с.
5. Монахова Т. В. Народництво, модернізм і постмодернізм в лінгвістиці тексту. *Мовознавство*. 2013. № 4. С. 44–56.
6. Нестор Л. Одяг як маркер соціально-історичного часу в романі Томаса Манна "Будденброки". *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 126. Ч. 2. С. 3–10.
7. Огнева Т. Відбиток часу у дзеркалі буття. Київ: Академвидав, 2008. 216 с.
8. Ортега-і-Гасет. Бунт мас. *Ортега-і-Гасет. Вибрані твори*. Київ: Основи, 1994. С.15–139.
9. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.

References

1. Baudrillard J. Simulakry i simulacija [Simulacra and Simulation]. URL: <https://reader.bookmate.com/leb6iyez> (data zvernenna: 22.11.2019) [in Russian].
2. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. Filozofski doslidzhenna. [Tractatus Logico-Philosophicus. Philosophical Investigations.] Kyiv: Osnovy, 1995. 311 s. [in Ukrainian].

3. Dilthey W. *Sobranie sochinenii*. T.1: *Vvedeniye v nauki o duhe*. [Selected works. Vol. 1: Introduction to the Human Sciences.] URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000740/> (data zvernenna: 22.11.2019) [in Russian].
4. Kovaliv Y. *Istoriya ukrajinskoji literatury: kinets XIX – poch. XXI st.: pidruchnyk: u 10 t.* [History of Ukrainian Literature, late XIX – early XXI c., textbook in 10 vols.]. Kyiv: VTC Akademija, 2013. T.1.: *U poshukah imanentnogo sensu*. 512 s. [in Ukrainian].
5. Monahova T.V. *Narodnyctvo, modernizm i postmodernizm v lingvistycti*. [Folkism, modernism, and postmodernism in linguistics.] *Movoznavstvo*. 2013. № 4. S. 44-55 [in Ukrainian].
6. Nestor L. *Odiag jak marker sotsialno-istorychnogo chasu v romani Tomasa Manna "Budenbroky"* [Clothes as a marker of social and historical time in T. Mann's *Buddenbrooks*]. *Inozemna filologija*. 2014. Vyp. 126. Ch. 2. S. 3–10 (in Ukr.).
7. Ogneva T. *Vidbytok chasu v dzherkali buttia* [Time's reflection in the mirror of being]. K. Akademydav, 2008. 216 s [in Ukrainian].
8. Ortega-y-Gasset J. *Bunt mas* [The Revolt of the Masses]. Ortega-y-Gasset. *Vybrani tvory*. Kyiv: Osnovy. S.15–39 [in Ukrainian].
9. Potebnia A. A. *Mysl i jazyk* [Thought and language]. Kiev: Sinto, 1993. 192 s [in Russian].

Y. I. Bondarenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Language and Literary Education and Culture of Ukrainian Language of the Nizhyn Mykola Gogol State University

Poet of a non-poetic age: "philosophy of life" in K. Moskalets' novel "Evening honey"

The novel "Evening honey" by K. Moskalets uses an original approach to the depiction of an historical era. The author of the novel regards the lack of aesthetic taste and the domination of mass culture over elite culture as the key problems of the late 20th – early 21st century Ukraine. K. Moskalets uses the figure of the artist as the main symbol of the era; his internal state and social status help reveal the novelist's philosophical and historical views. The main theme of the novel can be described as the "existence of a poet in a non-poetic age". The character images in the novels are multifunctional. First of all, they demonstrate the co-existence and the conflict of the "elite" culture (one that is timeless, realised in the human cultural heritage as well as in the artist's desire for unfettered creativity aimed at aesthetic perfection and philosophical depth that will leave its trace in history) and the "mass" culture (defined exclusively by material priorities of the depicted age). Secondly, the character of the artist becomes the "crossroads" of aesthetic and philosophical tendencies of the late 20th – early 21st centuries. His aesthetic method has features of both modernism and postmodernism as well as folk Romanticism. All of this forms a complex worldview which is tragic, ironic, detached from the outer world, philosophical, hedonistic, intellectually sensitive, full of disenchantment and oriented towards the spiritual as well as the bodily existence. Using the aesthetic as the measure of values and social processes reveals the main features of the depicted era in which a person oriented toward the "elite" culture is redundant and often himself falls prey to the bodily and material values which dominate society.

Key words: modernism, postmodernism, folk Romanticism, marking, mass culture, elite culture, worldview.

УДК 826.161.1/82-1

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-106-114

Л. Л. Корнєєва

кандидат філософських наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

"Ефект Джульєтти": тема кохання в класичній літературі та її вплив на сучасного реципієнта

Стаття присвячена проблемі скаммерінгу (шахрайства на сайтах інтернет-знайомств). Аргументується, що стереотипи, створені класичною художньою літературою, можуть мати істотний вплив на поведінку жертв шахраїв. Термін "ефект Джульєтти" пропонується використовувати для позначення поведінки жертви любовного шахрайства. Основна ідея статті полягає в тому, що вкрай необхідно вчити читача розрізняти умовний художній світ з його особливостями і реальне життя. Стаття зацікавить насамперед літературознавців і педагогів.

Ключові слова: любов, художня література, скаммерінг, інтернет-знайомства, ефект Джульєтти, спілкування в ЗМІ, ідентифікація, текстові повідомлення.

"Повстання мас", що відбулося в епоху постмодерну, та своєрідна демократизація більшості сфер суспільного й культурного життя очікують (а то й вимагають) від сучасного літературознавчого чи мистецтвознавчого дослідження деякого зміщення центру уваги з традиційних проблем авторської творчості до проблематики реципієнта. Зрештою, навіть поза суспільними трансформаціями останнього часу кожен художній текст є фактом культури не лише тому, що він був створений автором, але насамперед тому, що він має реципієнта. Інакше кажучи, дослідницький підхід до тексту як до "книги-яка-читається" сьогодні не менш важливий, ніж ракурс "книги-яка-написана".

Аналіз літературного тексту з точки зору "книги-яка-читається" може відкривати несподівані на перший погляд його суспільні функції й впливи на читача. Однією з найцікавіших у такому ракурсі стає проблематика впливів на читачів літературних сюжетів і образів, пов'язаних з темою кохання.

У попередні епохи мистецтво і життя були розділені в сприйнятті середньостатистичного реципієнта художньої творчості досить

виразно хоча б з тієї причини, що в повсякденному житті було ще не настільки багато *techne*, щоб зблизити цю повсякденність з віртуальним художнім світом. Звісно, тут йдеться саме про професійне мистецтво, а не про ритуали та їх містеріальні презентації. Однак у наш історичний час зовнішнє життя людини (завдяки технологіям – з одного боку, і засвоєному досвіду мистецтва – з іншого) також почало часом проходити з деяким свого роду скороченням і редукуванням, характерним перш лише для художнього віртуального світу. Причому якщо скорочення процесів суто зовнішніх, технологічних, фізичних (наприклад, прискорення фізичного переміщення або зменшення необхідної для повідомлення кількості знаків), як правило, підвищує рівень комфорту, то можливість скорочення реального часу і причинно-наслідкових умов виникнення, розвитку і перебігу людських почуттів є радше шкідливою ілюзією. Адже в даному випадку мова йде не про зовнішній, а про внутрішній світ людини, що не підлягає скороченню без вкрай негативних наслідків втрати суті й ідентичності в принципі.

Сучасні медіа формують думки, створюють картину світу для масового споживача контенту. Більш того, технологіями фактично створений віртуальний світ, який цілком успішно може імітувати світ реальний. Саме тому усвідомлення відмінності і способів взаємодії між реальним і штучним (зокрема художнім) світами стало надзвичайно актуальним у наш час.

Комунікація у всесвітній глобальній мережі з'єднує традиційний лінгво-сугестивний потенціал людського спілкування з новими можливостями, які забезпечуються сучасними медіатехнологіями. Відомо, що зустріч з чимось в суто технологічному плані новим, а тому складним і ще не освоєним, цілком може приводити окремих людей до виходу із зони комфорту і поверхневої негативної емоційної реакції, яка легко долається в міру освоєння цього нового технологічного простору. Однак іноді несприятливі наслідки певних комунікацій викликають у деяких користувачів сумніви в позитивній соціальній функції медіакомунікацій в цілому, зокрема, коли справа стосується шахрайства за допомогою інтернету.

Технології, тим не менш, є невід'ємною частиною людської культури як другої (або штучної) природи. Більш того, сучасні комунікаційні технології нерідко створюють навіть кращі умови для підтримки особистісних зв'язків і відносин. Саме для підтримки, оскільки жодна технологія зв'язку не створить і не посилить добрі почуття і стосунки між людьми, якщо цих почуттів і відносин немає. Хоча

нові технології вдосконалюють і покращують рівень комфорту в нашому житті, вони самі по собі не покращують і не погіршують людську мораль. Будь-які технології етично нейтральні. Морально-етичний зміст і смисли завжди створює лише сама людина. Саме тому в інтернет-просторі в технічно нових формах розігруються вічні сюжети. У них знаходиться місце класичним ситуаціям, поведінковим типам, зокрема шахрай і жертва.

Одним з найбільш поширених є шахрайство в сфері романтичних інтернет-знайомств, або шлюбне інтернет-шахрайство, що відноситься до одного з видів скаммерінгу. Суть його в тому, що шахрай-скаммер розпочинає листування (іноді й відеоспілкування) з потенційною жертвою та за допомогою певних психологічних прийомів викликає у неї почуття емоційної близькості або навіть закоханості, створює ілюзії взаємних почуттів, привабливих перспектив взаємин і можливого партнерства / шлюбу. Потім, коли жертва вже досить довіряє скаммеру, він просить її про грошову допомогу (переказ, оплата рахунку), необхідну нібито в зв'язку з якимись несподіваними прикрими обставинами. Історії, які розповідають шахраї своїм потенційним жертвам (як правило, для ролі жертв обирають жінок, хоча іноді за такою ж схемою скаммери намагаються обдурити і чоловіків), досить схожі за сюжетом. Зазвичай, шахрай спочатку представляється вдівцем (як варіант – вдівцем з дитиною), часто військовим, якому залишилося кілька місяців до закінчення контракту, або представником якоїсь престижної в соціумі професії. На деякому етапі спілкування (від декількох тижнів до декількох навіть місяців) шахрай намагається отримати від своєї жертви певну суму грошей. Найбільш поширені при цьому легенди: потрібно переправити цінності (часто нібито на збереження самій же жертві обману) і слід заплатити за посилку митниці або кур'єрській службі; потрібно заплатити за розірвання його трудового контракту (щоб швидше, нарешті, зустрітися особисто); гроші потрібні на лікування (трапилася, наприклад, аварія); його неповнолітня дитина нібито втратила банківську картку, а батько, з якої-небудь причини, не може зараз сам зробити переказ і т. д. і т. п. Досить набрати в пошуковій системі слова "шахраї на сайтах знайомств" або "шлюбні інтернет-аферисти" чи будь-який схожий запит – і можна ознайомитися з великою різноманітністю створюваних шахраями легенд і сюжетів. До речі, кількість результатів, знайдених пошуковими системами на подібні запити, свідчить про актуальність проблеми.

Звісно, довірливий користувач мережі страждає від скаммерінгу насамперед внаслідок власних помилкових дій, скоєних під впливом

викликаних шахраєм емоцій і почуттів. Тому проблема в подібних ситуаціях значною мірою міститься саме в віктимній поведінці самої жертви. Адже сценарії обману далеко не ідеальні і практично завжди мають чимало досить сумнівних моментів, які повинні були б настожити, попередити про небезпеку, вказати на очевидність шахрайства.

Для того щоб розібратися в причинах поширеності і, нерідко, успішності шлюбного інтернет-шахрайства, слід перш за все зрозуміти причини ірраціональної поведінки жертв. Що саме дозволяє сучасній розумній і освіченій, як правило, людині не помітити очевидну безглуздість і нереальність ситуації, коли практично незнайома людина після кількох днів листування починає писати іншій незнайомій людині про симпатії, спалах почуттів, кохання і залучати до обговорення якогось спільного майбутнього?

Звичайно ж, потенційні жертви інтернет-шахрайства піддаються ризикам, обумовленим, перш за все, психологічно. З одного боку, шахраї часто досить добре підготовані і грамотно розставляють психологічні пастки. З іншого боку, ці психологічні хитрощі і прийоми падають, як правило, на ґрунт, добре підготований прагненням більшості людей мати близьку людину, любити і бути коханим. Проте можна припустити, що психологічна каузальність деякою мірою пов'язана і з загальними процесами, властивостями і фактами культури. Адже навіть психологічно обумовлені вчинки дуже значною мірою корелюються з нашими уявленнями про реальність, її норми і можливості.

Сучасні технології, безперечно, мають свою долю відповідальності. Вони не тільки умовно скорочують для нас реальний простір і час, а й провокують деяке скорочення традиційних культурних процесів і форматів. Характерним прикладом є текстінг – особливий спосіб письма, який дозволяє зменшувати необхідну кількість знаків при спілкуванні за допомогою SMS. Показово, що в текстінгу сенс класичного "я тебе люблю" передаються лише двома знаками: "лю". Я. А. Ушеніна зауважує: "Современный человек-влюбленный живет в тесных объятиях мегаполиса, в среде постоянного временного цейтнота, где побеждает статус неукорененности, где царствует мгновенный "коннект" и такой же быстрый "дисконнект", где свадебный кастинг совершается на расстоянии, а в социальных сетях можно "подобрать" себе тысячу невест и вести с ними параллельную переписку" [2, с. 120].

Здавалося б, саме в технологічних трансформаціях комунікативних процесів, що призводять до певних деформацій, прискорення і віртуалізації традиційних життєвих ритуалів, можна угледіти і основ-

ну причину віктимності (в даному випадку – як певної втрати відчуття реальності) жертв шлюбних інтернет-шахрайств. Почуття любові, як одне з основних для людської сутності, є, можливо, занадто вразливим при зустрічі з прискореними і скороченими комунікаційними технологіями.

Втім ще до появи сучасних інформаційних технологій та ЗМІ в культурі існували інші різноманітні джерела інформаційного контенту та комунікації. Одним з таких свого роду медіаресурсів здавна виступала художня література, яка від самої своєї появи як культурного феномену була і досі залишається потужним комунікатором та чинником формування картини світу для своїх читачів. Більш того, задовго до появи самого терміна "віртуальний світ" література вже була здатна вводити багатьох своїх читачів у віртуальні світи. Згадаймо хоча б О. С. Пушкіна і його Тетяну Ларіну:

*Ей рано нравились романы;
Они ей заменяли всё;
Она влюблялася в обманы
И Ричардсона и Руссо.*

Якщо пушкінській героїні романи "замінювали все" – то чому ж це не той самий прояв спокуси віртуальних світів, нібито більш привабливих і яскравих порівняно з повсякденністю?

Ескапізм, втеча традиційного читача або сучасного геймера в віртуальний світ, який здатний "замінити все", – це один з наслідків впливу художньо і / або технологічно створеного штучного простору на свого реципієнта. Інша ж потенційна проблема прямо протилежна і полягає в тому, що реципієнт, навпаки, переносить властивості і якості штучного віртуального світу в світ реальний, в своє реальне життя.

На мою думку, у таких негативних комунікаційних ситуаціях, як скаммерінг, далеко не завжди усвідомлюється шкідлива роль деяких стереотипів сприйняття традиційних художніх світів. А втім, успішність шахрайства за допомогою інтернет-знайомств значною мірою може бути зобов'язана безлічі літературних і кінематографічних сюжетів, в яких любов між героями спалахує з першої зустрічі, з першого погляду. Переконливість художніх образів впливає на картину світу потенційної жертви, яка на підсвідомому рівні може отожднювати себе з героями художніх творів і допускати можливість подібної прекрасної історії з власною участю. А оскільки в художньому світі між раніше не знайомими героями дійсно миттєво спалахує почуття любові, яке не піддається сумніву і не потребує інших

доказів і аргументів, крім слів, аж до самого фіналу історії, який нібито все і підтверджує, і доводить, то читачка / читач готові так само довіряти першим же словам незнайомця з інтернет-сторінки чи сайту про нібито його велике почуття, як колись словам Ромео повірила Джульєтта в художньому світі п'єси У. Шекспіра. Цей специфічний вплив художніх світів і їх героїв, що сприяє формуванню зайвої довіри до змістово скорочених, раціонально сумнівних і нежиттєздатних особистісних відносин в реальному житті реципієнта, можна назвати "ефектом Джульєтти".

У подібних ситуаціях спрацьовують і деякі потенційні можливості впливу естетичного вербального тексту на людину. Досліджуючи вербальні засоби впливу на поведінку людини, зокрема лінгво-сугестивні техніки з використанням емотивної кореляції у прагматичних (насамперед, молитовних) текстах, О. В. Климентова пише: "Вербальна сугестія є одним із різновидів мовного впливу, пов'язаним із специфікою лінгвістичного програмування поведінки людини через усне чи письмове мовлення. Основним інструментом такого мовлення є сугестивний текст, який зазвичай емотивно маркується через те, що емоції мають потужний програмуючий потенціал. Будь-яка емоція піддається вербалізації виражальними засобами тексту й може ставати його іманентною характеристикою. Окрім того, вона може привноситись у текст через адаптаційні механізми та долучатися до процесів вербальної дії [1, с. 91].

Втім вербалізації підлягають не тільки емоції, але й почуття, зокрема таке, як кохання. Роль вербалізаторів почуття, як і у ситуації з емоціями, виконують символи, метафори, образи, алюзії тощо. Потужним джерелом зразків специфічних вербалізаторів почуття кохання виступає класична література. Не потребує навіть доведення той факт, що на запитання про приклад найбільш відданого, сильного й щирого кохання більшість наших сучасників (як і вже багато поколінь до нас) згадують насамперед шекспірівські образи Ромео і Джульєтти.

На жаль, реципієнт художньої творчості у більшості випадків сприймає віртуальні художні світи як можливі варіанти, версії або приклади нашого реального світу. Я. А. Ушеніна, аналізуючи присвячену темі любові роботу економіста і демографа А. Вишневського, яка написана ним з істотною оглядкою на художню літературу, ширше – на мистецтво, резюмує: "Тем самым за литературными произведениями признается роль вместилища и переработки человеческих страстей, экспериментальной площадки, на которой про-

игрываются различные любовные коллизии и которая путем вымысла показывает возможный ход событий" [2, с. 121]. При цьому далеко не завжди у читача є необхідне усвідомлення відмінності між умовним і суб'єктивним художнім світом будь-якого твору і реальним життям, в якому для любові не прийнятні скорочені й редуковані форми мистецтва.

Створений митцем художній світ завжди є обмеженою і вкрай скороченою свого роду віртуальної демоверсією потенційно можливого реального світу. Багато що, звичайно ж, залежить від видо-жанрових, стилістичних, історичних та інших особливостей конкретного твору, обставин його появи та подальшого функціонування. Однак будь то класицистична п'єса, в якій за законами стилю реалізується принцип єдності дії, місця, часу, або ж реалістичний роман-епос з безліччю героїв і сюжетних ліній – в будь-якому випадку час, простір, причини і наслідки подій художнього світу в реальному світі (тобто реальним глядачем або читачем) сприймаються в досить стислому, редукованому, скороченому вигляді. Тобто мова тут йде не тільки про особливості хронотопу художнього твору, про те, що будь-який сюжет викладається з виключенням несуттєвих для його розвитку відрізків часу. Скорочення того ж часу відбувається і в самому процесі сприйняття художнього тексту реципієнтом. Наприклад, почуття, що спалахнули між літературними героями, іноді бувають відділеними від їхньої першої зустрічі буквально кількома рядками, які вимагають від читача кілька секунд читання.

Подібним чином відбувається і свого роду причинно-наслідкова редукація або скорочення подій. Художній світ в його умовності ніколи не відображає все різноманіття причинно-наслідкових атракторів реального життя. Він відтворює лише окремі з них, але ці обрані причинно-наслідкові зв'язки в цілісності і завершеності штучного художнього світу цілком достатні. У реальному ж житті на людину завжди в сукупності впливає набагато більша кількість чинників і обставин, ніж таких може бути створено автором у його художньому світі. З цих причин закономірності й час перебігу подій художнього світу не можуть бути скопійовані або перенесені в реальне життя реципієнта без негативних наслідків для нього.

Актуалізація відмінності між світом художнього твору і реальним життям могла б нагадати багатьом жертвам інтернет-знайомств про те, що для любові і планування спільного майбутнього потрібно набагато більше причинно-наслідкових і просторово-часових обставин і відповідностей, ніж кілька (нехай навіть і кілька сотень або тисяч)

текстових повідомлень. Що любов зароджується і потім підживлюється енергією безлічі складових, з яких можна згадати, серед іншого, візуальний контакт, запах, тембр голосу, спільні дії характеру і навіть спостереження за людиною під час роботи. До речі, геніальний Гете правильно вгадав: його Вертер вперше побачив Лотту, коли вона нарізала дітям хліб, і – запалився пристрастю. Проте роман "Страждання юного Вертера" також художній світ, який при некритичному сприйнятті здатний завдати реципієнту шкоди, – що і було свого часу підтверджено низкою скоєних під його впливом реальних самогубств. Тож "ефект Джульєтті", який провокує потенційних жертв скаммінгу на невинувдану довіру до фактично незнайомого співрозмовника, зовсім не є єдиним можливим негативним наслідком впливу художніх текстів на реципієнта.

"Ефект Джульєтті" як такий не пов'язаний саме з новими технологіями. Але сучасні технології створюють для шахрайства вигідні умови за рахунок можливості численних одночасних інтернет-контактів (що статистично підвищує шанси скаммера на "виграш"), а також дозволяють шахраю сховатися за вигаданим ім'ям, приховати своє реальне місцезнаходження і практично гарантовано уникнути відповідальності. Ці обставини створюють додаткову актуальність такого аналізу та інтерпретації художніх творів (зокрема літературних), в яких будуть враховані всі можливі (серед іншого й негативні) впливи на реальну комунікацію, події і процеси реального життя реципієнта. Освічений читач та глядач, який володіє свого роду "технікою безпеки" читання художньої літератури або перегляду фільмів, має виховуватися цілеспрямовано. І перш за все увага має бути спрямована на з'ясування умовностей художнього світу і його розрізнення з реальним життям.

При інтерпретації класичних літературних текстів вкрай корисним буде також врахування досвіду сучасних досліджень у сфері медіаграмотності. Піднімаючи питання медіаосвіти, І. В. Челишева пише: "... одним из путей обеспечения информационно-психологической безопасности личности выступает умение "читать" произведения медиакультуры, развитие самостоятельного, критического мышления, увеличивающего сопротивляемость манипуляционному воздействию медийной информации" [3, с. 7]. Це зауваження І. В. Челишевої цілком може бути віднесено і до інформаційно-психологічної безпеки читача класичної літератури. Адже класична література була своєрідним медіатекстом ще до появи медіатекстів сучасного технологічного типу. І з метою безпеки споживання

інформації вона вимагає від реципієнта тих же правил, умінь і компетентностей, що і сучасне медіасередовище. Скориговані відповідно до проблем часу інтерпретації класичних літературних текстів значною мірою можуть сприяти запобіганню віктимної поведінки наших сучасників у просторі сучасних медіакомунікацій.

Література

1. Климентова О. В. Лінгво-сугестивний аналіз прагматичного тексту: емотивна кореляція *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 90–98.
2. Ушенина Я. А. О новой любви: на границе художественной литературы, философской рефлексии и научных представлений. *Новый филологический вестник*. 2013. № 4 (27). С. 119–128.
3. Чельшева И. В. Методика и технология медиаобразования в школе и вузе. Москва: Директ-Медиа, 2013. 544 с.

References

1. Klymentova, O. V. (2014) Lihvo-suhestyvnyi analiz prahmatychnoho tekstu: emotyvna koreliatsiia [Linguistic suggestive analysis of pragmatic text: emotional correlation]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk – Odessa Linguistic Bulletin* 3, 90–98. [in Ukrainian].
2. Ushenina Ya. A (2013) O novej lyubvi: na granicze khudozhestvennoj literatury, filosofskoj refleksii i nauchny'kh predstavlenij [About new love: on the border of fiction, philosophical reflection and scientific ideas]. *Novyy filologicheskij vestnik – The new philological bulletin*, 4 (27), 119–128. Moscow, RSUH [in Russian].
3. Chelysheva, I. V (2013) Metodika i tekhnologiya mediaobrazovaniya v shkole i vuze [Methodology and technology of media education at school and university]. Moscow: Direkt-Media. [in Russian].

L. Kornieieva

Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

Juliet Effect: love theme in a classical fiction and its effects on the contemporary recipient

The article is concerned with the problem of scamming on Internet dating sites. It is shown that stereotypes that are created by fiction can have a significant impact on the victim's behavior of victims of love scammers. The term "Juliet effect" is proposed to be used to denote the victim's behavior in a love or marriage fraud. The main idea of the article is necessary to teach the reader to distinguish between a conditional artistic world and real life. The article is of interest to literary critics and teachers.

Key words: love, fiction, scamming, online dating, Juliet effect, media communication, identification, texting.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81–11

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-115-125

А. І. Бондаренко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
email: alla_bon@ukr.net

Основні аспекти вітчизняних лінгвокультурологічних досліджень

У статті узагальнено досвід українських мовознавців щодо отримання лінгвокультурологічних знань. На основі методологічних чинників розмежовано основні аспекти досліджень із лінгвокультурології. Уналежнено найбільш помітні праці українських лінгвістів до відповідних напрямків цієї галузі, розкрито новизну та механізми наукових пошуків. Схарактеризовано внесок вітчизняних мовознавців до розбудови термінологічного апарату лінгвокультурології, вироблення методів аналізу, знаходження нових явищ, які характеризують мовно-культурні зв'язки. Висвітлено механізми вирішення ключових проблем цієї дисципліни. Багатомірність лінгвокультурологічних студій пояснює, по-перше, походження аналізованого напрямку досліджень, по-друге, його становлення в межах інших ділянок мовознавства, системне співвідношення з лінгвістичними парадигмами, а по-третє, інтегративну специфіку, зв'язок із низкою суміжних галузей знань.

Ключові слова: *вітчизняна лінгвокультурологія, етнолінгвістичний аспект, стилістичний аспект, соціолінгвістичний аспект, когнітивний аспект, лінгвосинергетичний аспект.*

Як відомо, основи лінгвокультурології закладено в працях учених ХІХ ст., які аналізували сутність культурно значущих мовних явищ: Й. Гердера (ідея неповторності народного духу), В. фон Гумбольдта (теорія впливу мовної специфіки на світосприйняття та словесну творчість народу), О. Потєбні (вчення про фольклор як похідну від мови систему), Ф. Буслаєва (теорія зв'язку історії мови з життям народу та його творчістю), О. Афанасьєва (концепція спів-

відношення світогляду слов'ян та їхньої усної народної творчості). Поштовхом до розвитку лінгвокультурології стала гіпотеза мовної відносності (20-ті роки ХХ ст.), авторами якої є американські дослідники Е. Сепір та Б. Ворф. У ній висловлено припущення, що специфіка мовних структур визначає межі світобачення, сприйняття й пізнання реальності. Незважаючи на те, що ця теорія зазнала критики, її раціональне зерно (етнокультурна специфіка мовних явищ) було використано як каталізатор лінгвокультурологічних студій. У 80-х роках ХХ ст. створено теорію концептуальної метафори (праця "Метафори, якими ми живемо" Дж. Лакоффа та М. Джонсона), яка стимулювала формування когнітивного напрямку в лінгвокультурології.

Аналізована інтегративна дисципліна нового типу вивчає засоби та способи реалізації культурологічної функції мови в процесі дискурсивної практики. Спираючись на певні знакові системи, мова й культура відображають світогляд народу та зазнають змін, трансформації в ході історичного розвитку. Перебуваючи в постійній взаємодії, вони структурують когнітивну діяльність людини, формують її аксіологічну картину світу, регулюють суспільну поведінку, впливають на прийняття нею рішень. Відомим є такий факт: після Другої світової війни працівники американського Корпусу миру зіткнулися з проблемою браку порозуміння з представниками інших культур, хоча у власне мовному плані складнощів не було. Така подія свідчить про важливість досліджень у цій галузі знань у зв'язку із сучасними глобалізаційними процесами, в умовах яких необхідно, виявляючи толерантність до співбесідників, уміти здійснювати лінгвокультурний обмін задля досягнення мети спілкування. Учені, які працюють у площині лінгвокультурологічних студій, розглядають специфічні, притаманні певному товариству співвідношення. Ідеться про закріплення в мові матеріальних і духовних надбань етносів, націй, певних соціальних груп (відповідно до вікових, фахових, релігійних ознак та ін.).

Постановка проблеми. Російський дослідник С. Воркачов переконаний у тому, що лінгвокультурологія виникла на початку 90-х років у Російській Федерації та звідти поступово поширилась на значну частину пострадянського простору [5]. М. Алефіренко менш категорично висловлюється про "батьківщину" цієї лінгвістичної дисципліни, вважаючи, що ідеї вчених ХІХ ст. "знайшли свій живий відгук у багатьох слов'янських країнах, як і в Росії" [1, с. 17]. Ґрунтовними в лінгвокультурології є дослідження Н. Арутюнової (логічний аналіз лінгвокультурних явищ); Ю. Степанова (вивчення лінгвокон-

цептів як культурних констант); Микити та Світлани Толстих (характеристика етнолінгвальних феноменів слов'янських культур); С. Воробйова (обґрунтування терміна "лінгвокультурема"); М. Алефіренка (вчення про ціннісно-культурний простір мови); В. Телії (аналіз фразеологізмів як лінгвокультурних продуктів); В. Красних (типологія прецедентних феноменів) та ін. Значний внесок у розвиток цього напрямку мовознавства зробили польські лінгвісти А. Вежбицька (визначення особливостей лінгвокультури на основі її ключових слів); Є. Бартмінський (теорія етнокультурного профілювання з огляду на компоненти значення); білоруська дослідниця В. Маслова (характеристика репрезентативних явищ лінгвокультури); казахська мовознавиця Г. Алімжанова (зіставна лінгвокультурологія, побудована на вивченні реалем, вокативів, ритуалізованих комунікативних ситуацій, культурно маркованих концептів та ін.). Українські дослідники (В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Кононенко, І. Голубовська, О. Селіванова, А. Мойсієнко, Н. Слухай, О. Левченко, Н. Мех, Т. Вільчинська та ін.) також немало зробили для розвитку лінгвокультурології, про що більш детально йтиметься далі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Диференційний підхід до лінгвокультурологічних досліджень застосувала Л. Кравець, яка виокремила "фразеологічно спрямований (В. Ужченко, О. Селіванова та ін.), концептологічний (В. Кононенко, Л. Лисиченко та ін.), лексикографічний (В. Жайворонок та ін.), лінгводидактичний (В. Кононенко, Л. Мацько та ін.)" напрямки [6]. Пошуки в цій площині тривають з огляду на потребу вироблення класифікаційних критеріїв.

Виділення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Через функціонування в науковому просторі значного корпусу лінгвокультурологічних текстів виникає проблема розгляду основних напрямків української лінгвокультурології. Метою цієї розвідки є їх загальна характеристика, яка визначає такі завдання:

1. Визначити критерії розмежування аспектів лінгвокультурологічних досліджень.
2. Схарактеризувати основні напрямки студій у лінгвокультурології.
3. З'ясувати причини багатоаспектності лінгвокультурологічних пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Низка праць засвідчує незаперечні здобутки українських учених у площині цієї дисципліни. Зокрема, результатом зусиль науковців вітчизняних університетів й АН України є сформовані напрямки в аналізованій

галузі лінгвістики. Етнолінгвістичний аспект визначає етнокультурний вимір мовних знаків і процесів. В. Жайворонок у монографії "Українська етнолінгвістика" схарактеризував константи, які підтримують стабільність, стереотипність лінгвокультури, указавши на роль у них ментальних, психічних особливостей, способу міфологізувати дійсність. У словнику "Знаки української етнокультури" цього автора вміщено ілюстрації з давньої української літератури, усної народної творчості, літописних та біблійних текстів, що створює уявлення про спектр джерел, які живлять, трансклюють і специфікують українську лінгвокультуру.

Специфіка мовно-культурних елементів створює демаркаційну лінію між образами, уявленнями, у яких на аксіосемантичному тлі постає світобуття для представників різних етносів. І. Голубовська реалізувала етнокультурний підхід до специфікації мовних картини світу (монографія "Етнічні особливості мовних картин світу"), спираючись на одиниці не лише лексико-семантичного, фразеологічного рівнів, а й урахувавши граматичні особливості. У праці використано відомості, які створюють уявлення про відмінності картин світу різних народів: українців, росіян, англійців та ін. У межах східнослов'янських лінгвокультур також існує така специфіка. Н. Слухай студіювала особливості словесної образності виразників споріднених етнокультурних пластів (монографія "Художній образ у дзеркалі міфу етносу" та ін. праці).

Репертуар фонових знань, різних у представників етнічних спільнот, використовують, наприклад, у процесі називання матеріальних та духовних об'єктів. О. Селіванова створила вчення про прецедентну мотивацію процесів номінації в етнокультурі (див., наприклад, її монографію "Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке"), а також систематизувала основи етнокультурної компетенції. Аналогізування різнорідних реалій, понять (наприклад, конкретних й абстрактних) висвічує особливий погляд представників одного етнокультурного товариства. Багатогранність картин світу формують фразеологізми. О. Левченко відома як дослідниця компаративного вивчення фразеологічних систем слов'янських мов, вона є авторкою п'ятимовного словника порівнянь, який ілюструє специфіку лінгвокультурних асоціацій.

Етнічне маркування та пов'язані з ним функції мовних одиниць акумулюють фольклорні тексти, у яких закріплено культурну самобутність. С. Єрмоленко, Т. Беценко, А. Мойсієнко, С. Шуляк та ін. схарактеризували лінгвальні знаки етнокультури в різножанровому

репертуарі усної народної творчості (думи, пісні, загадки, замовляння й ін.). Наприклад, у монографії Т. Беценко "Мова українських народних дум: текстово-образні універсалії" та дисертації розглянуто мовні одиниці, які є виразниками антропоцентричної категорії та текстового континууму. Аналіз здійснено в тематично-подієвому, логіко-граматичному, структурно-композиційному та стилістичному аспектах.

Світобачення, яке визначає історію побутування етносу, сконцентроване у своєрідних шифрах його знань і почувань. Культурні здобутки закріплюють шляхом лінгвальної стереотипізації. На лексикографічному матеріалі Т. Семашко проаналізувала закономірності вербалізації сенсорного коду (монографія "Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі"). За допомогою сполучуваності лексики темпоральної групи в складі фразеологізмів та на основі етимологічного аналізу А. Бондаренко виявила основні когнітивно-семантичні вектори часу в наївній (донауковій) картині світу, які створюють уявлення про темпоральний код українців (монографія "Темпоральність у поетичній мові ХХ ст.") [4].

Стилістичний аспект досліджень в аналізованій галузі мовознавства становить розгляд організації художнього дискурсу крізь призму культурних особливостей, пов'язаних з естетично валентною мовотворчістю. С. Єрмоленко створила концепцію лінгвосеміотичних культурних феноменів (монографія "Мовно-естетичні знаки української культури"). Традиційне в лінгвокультурі нагадує про себе впродовж процесу засвоєння мовою усіх соціокультурних змін. Л. Ставицькій належить характеристика національно маркованих мовних одиниць у контексті культурних явищ епохи (монографія "Естетика слова в українській поезії 10–30-х рр. ХХ ст."). Вивчивши наслідки розгортання образних стереотипів, дослідниця з'ясувала співвідношення загальнонародної норми з особливостями мистецького напрямку та словесно-художніх ідіосистем.

Лінгвокогнітивний аспект охоплює численні праці українських науковців, які розробляли методики дослідження національно маркованих концептів та фреймів як форм репрезентації знань, уявлень і переживань виразників національної культури. Дослідники розглядають вербалізацію центральних концептів, сформованих у релігійних, художніх, публіцистичних текстах, а також на рівні розмовної мови. Наприклад, М. Скаб, застосувавши парадигматичний, синтагматичний та словотвірний підходи, простежила динаміку концепту "душа" в українській мовно-світоглядній системі. Розглядану структу-

ру репрезентації знань уміщено в лінгвокультурну площину обрядовості, переживань етносу, розглянуто як форму релігійної свідомості. Мовознавиця запропонувала погляд на сакральну сферу як регламентовану, структуровану та прогнозовану. Лінгвокультурні особливості народу значною мірою визначають його вірування. Т. Вільчинська здійснила дослідження "Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст." в контексті язичницького та християнського світоглядів.

Когнітивний вимір виявляють системні дослідження. Увагу науковців привертає не лише релігійна, а й мистецька картина світу. В. Іващенко в монографії "Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу" розглянула структуру концепту "кобзар". Мовознавиця дослідила механізми концептуалізації та параметри моделювання наповненості мистецтвознавчих сфер. Визначено систему номенів і термінопонять, які репрезентують концепт "кобзар". Структури репрезентації знань учені розглядають за допомогою фрагментів різних картин світу. На основі аналізу макрополів, які вербалізують концепт *logos* (*Розум, Мова, Творчість, Закон*) у наукових, релігійних, художніх текстах, Н. Мех розробила та ввела до наукового обігу багатовимірне поняття "лінгвокультурологема" (див. докторську дисертацію "Лінгвокультурологема ЛОГОС: когнітивний, прагматичний, функціонально-стилістичний аспекти"). У згаданій праці запропоновано обґрунтування кореляцій цієї категорії зі змістом понять *мова, розум, творчість, закон*. Концепт ЛОГОС змодельовано як універсалію, яка перебуває на вершині ієрархії смислових утворень концептосфери.

Лінгвокультурну специфіку становлять також гендерні стереотипи: кожен етнос по-своєму тлумачить особливості узагальнених образів жінки та чоловіка. Т. Сукаленко побудувала модель метафоричного вираження концепту "жінка" в українській лінгвокультурі. На основі мікроконцептів, пов'язаних із зовнішніми, внутрішніми, фізичними й соціальними характеристиками, мовознавиця з'ясувала образну репрезентацію статі (монографія "Метафоричне вираження концепту "жінка" в українській мові"). Дослідниця розмежувала когнітивні паралелі, які допомагають зрозуміти особливості сприйняття жінки в українській лінгвокультурі. Особу жіночої статі аналогізовано з природою, архетипною стихією, твариною, птахом, комахою, рослиною, артефактом (побутовою реалією, продуктом харчування), міфічною істотою (янголом, богинею, відьмою та ін.). У річищі своє-

рідного "гендерного буму" (Л. Ставицька) визначено архетипність, міфологічність, оцінність фемінно маркованого змісту метафор.

До аналізу репрезентації знань в українській лінгвістиці сформовано підхід, в основі якого перебуває врахування множинності когнітивних структур. В. Кононенко відомий як автор видання "Концепти українського дискурсу" та інших праць, у яких розглянуто такі культурно марковані одиниці, як *доля*, *воля*, *надія*, *гріх*, *мати*, *земля* та ін., визначено їхню співвідносність із мовотворчістю класиків української літератури. Лінгвокультурні відомості становлять також структуру фреймів. Л. Кравець визначила основні донорські та реципієнтні зони й окреслила когнітивну карту метафор української поезії ХХ ст., пояснила чинники метафоричного динамізму за допомогою компаративного фрейму (монографія "Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст."). Як бачимо, можна вести мову про два основні підходи до вивчення структур репрезентації знань: інтенсивний (дослідження присвячено одному концепту) та екстенсивний (учений зосереджує увагу на кількох структурах репрезентації знань).

У межах соціолінгвістичного напрямку лінгвокультурологічних студій науковці розглядають явища, пов'язані з виходом за межі мовної норми в річище ігрових традицій національної культури, інтенцією карнавалізації повсякденного спілкування, яке своєрідно нейтралізує психічний негатив від сприйняття буденщини. "Піонерським" лексикографічним виданням, який означає цей напрямок, є "Перший словник українського молодіжного сленгу", який уклала С. Пиркало (за ред. Ю. Мосенкіса). Вивчаючи обценну лексику в контексті соціокультурної ситуації епохи, Л. Ставицька зазначала: "У різнотипних дискурсах жаргонне слово перетворюється на своєрідний концентрат опозиційної до соціально схвалених норм поведінки, альтернативної, необов'язкової парадигми буття" [7, с. 14]. Відомі напрацювання дослідниці – це "Короткий словник жаргонної лексики української мови", "Український жаргон. Словник", "Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників". У передмовах до цих видань мовознавиця наголошувала на використанні позанормативних слів як вияві самобутньої сміхової культури українців у важких суспільних умовах: "У лінгвокультурному просторі жаргонної лексики екзистує окрема людина, покоління, етнос" [7, с. 12].

Аналіз лінгвокультурних феноменів у методичному аспекті дає можливість вивчити проблему викладання культурології в університетах, уточнити її предмет й об'єкт, зміст, завдання та методи

отримання лінгвокультурологічних відомостей. У монографії "Мова у контексті культури" та посібнику "Українська лінгвокультурологія" В. Кононенко застосував текстоцентричний принцип аналізу. Використавши лексикографічний підхід, О. Потапенко уклав "Словник символів культури України", у якому вміщено 22 тематичні групи культурно маркованої лексики. Л. Мацько запропонувала модель лінгвокультурологічного вивчення текстів на основі типології лінгвокультурем (реалем, сигніфікативних та конотативних, тропеїчних і фігуральних, символіко-предметних, а також фразеологізмів, номінацій місяців і свят й ін.) [7, с. 361–364]. Т. Беценко розробила алгоритм розгляду художніх текстів на основі проблемно-тематичного, жанрового, стилістичного аналізу, урахувавши різномірні мовні одиниці, які перебувають у тісному зв'язку з етнолінгвістичними, етноментальними, мовнокультурними, менталітетознавчими відомостями [2].

Актуальним у сучасному взаємозумовленому світі є дослідження проблеми міжкультурної комунікації. Знаючи лінгвокультурні особливості етносів, націй, можна забезпечити продуктивність відносин між народами та особисті взаємини, що важливо з огляду на глобалізаційні процеси. *Міжкультурна комунікація* (термін, який увели Е. Холл і Г. Тейлер) становить обмін інформацією з урахуванням лінгвокультурної специфіки співрозмовників. Якщо згадана теорія в США була затребувана вже в 40-х роках (у зв'язку зі створенням Інституту служби за кордоном), у Західній Європі в 70–80-х, то в Східній – у 90-х рр. ХХ та ХХІ ст., коли країни колишнього "соціалістичного табору" стали здійснювати інтеграцію у світову соціокультурну спільноту.

Українські дослідники активно відгукнулися на нові виклики часу. Ф. Бацевич уклав "Словник термінів міжкультурної комунікації", у якому знайшли місце такі категорії цієї дисципліни, як *лінгвокультурний код*, *культурний шок*, *аккультурація*, *інкультурація* та ін. В. Манакін, автор посібника "Мова і міжкультурна комунікація", який започаткував нову серію видань, аргументує спільність і відмінність лінгвокультур, аналізує картини світу, концептосфери й розглядає їхні специфічні риси. На особливу увагу в цьому джерелі заслуговує розділ "Типи культур і міжкультурні стилі комунікації", у якому пояснено характеристику різних культур за спрямуванням на мету діяльності, за дистанцією до влади, за гендерною ознакою й ін.

Лінгвосинергетичний напрямок лінгвокультурології вивчає мову як об'єкт зовнішнього соціокультурного впливу та постійних змін і

становить сформовану завдяки взаємодії низки підсистем складну систему. Остання надається до лінгвосинергетичного аналізу, який формують праці вітчизняної мовознавиці Л. Піхтовникової. Розглядаючи синергійні риси дискурсу байки, дослідниця здійснює об'єктивацію атрактора й репелера як головних чинників існування нерівновагової системи. Аналізуючи лінгвокультурний феномен часу, А. Бондаренко в докторській дисертації "Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ ст. в інтегративному вимірі" запропонувала погляд на субсистему словесних образів часу вказаного періоду як динамічне нерівновагове утворення. З одного боку, його стимулює соціокультурне середовище, а з іншого – ним керують внутрішні чинники. Упродовж усього століття цю субсистему поповнюють словесні образи часу з експліцитним темпоральним компонентом та семантикою негативної оцінки, що вказує на функції атрактора. Мова йде про мікрополя суспільно-історичного й індивідуально-буттєвого часу. У 20–30-ті та 60–90-ті роки під впливом історико-культурних змін відбувається активне продукування в поетичному мовленні образів з імпліцитним темпоральним компонентом. Таке явище спричинює порушення однорідності субсистеми, що засвідчує функціональний слід репелера, дії якого спрямовані на розхитування аксіологічної однорідності компонентів субсистеми та підтримання синергії позитивної семантики різних оцінних типів (мікрополе природно-космічного часу) [3].

Аналіз сучасної української лінгвокультурології був би неповним без визначення чинників її розгалуженості. Першою й основною причиною такої багатоплановості є те, що цей напрям було сформовано в межах розділів лінгвістики, розвиток яких відбувався поза сучасними когнітивно-дискурсивною та синергетичною парадигмами. Тому вектори лінгвокультурологічних студій відображають особливості дослідницького апарату інших галузей мовознавства. По-друге, лінгвокультурологія використовує дані тих наук, які допомагають виявити глибинну асоціативну семантику: за своєю сутністю розглядає напрям мовознавства інтегративний. Л. Кравець висловлює думку про те, що поліаспектність цієї дисципліни пояснює межування українських лінгвокультурологічних досліджень з іншими галузями гуманітарного знання [6]. Представники лінгвокультурології застосовують відомості з таких дисциплін, як лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвістика тексту, семасіологія, ономасіологія, лінгвокогнітологія, соціолінгвістика та ін. Розглядаючи мовно-культурні зв'язки, слід враховувати також дані психології, соціології, історії, менталітетознавства, етнології й етнографії, а також природничих наук.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в основі розмежування напрямків лінгвокультурології перебуває методологія, яку визначають лінгвістичні парадигми, методи дослідження мовно-культурних співвідношень. Нині у вітчизняному науковому просторі функціонують етнолінгвістичний, стилістичний, соціолінгвістичний, когнітивний, синергетичний та інші аспекти лінгвокультурологічних студій. Перспектива наукових пошуків в означеній площині полягає в подальшому уточненні системної типології напрямків лінгвокультурологічних студій.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта-Наука, 2010. 288 с.
2. Беценко Т. П. Аналіз художнього тексту: лінгвокультурологічний підхід. *Записки з українського мовознавства*. Одеса: Астропринт. 2017. Вип. 24 (1). С. 247–253.
3. Бондаренко А. Образна семантика темпоральності українських поетичних текстів ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 392 с.
4. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття: монографія. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. 324 с.
5. Воркачов С. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Москва: Наука, 2011. Т. 70, № 5. С. 64–74.
6. Кравець Л. Лінгвокультурологія. *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Видавництво енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17. С. 389.
7. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз. *Українська мова в освітньому просторі*: монографія. Київ: Видавництво НПУ, 2009. С. 348–365.
8. Ставицька Л. Українська мова без прикрас. *Український жаргон*: словник. Київ: Критика, 2005. С. 9–19.

References

1. Alefirenko N. (2010). *Lingvokulturologiia. Tsennostno-smyslovoe prostranstvo jazyka: uchebnoe posobie* [Linguocultural studies. Values and meanings of language: a manual]. M.: Flinta-Nauka [In Russian].
2. Betsenko T. (2017). *Analiz khudozhnogo tekstu: lingvokulturolohichnyi pidhid* [Analysis of a fiction text: linguocultural approach]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, 24(1). Odesa: Astroprynt. Pp. 247–253. [In Ukrainian].
3. *Bondarenko A. (2017). *Obrazna semantyka temporalnosti ukrainskykh poetychnykh tekstiv XX stolittia: monohrafiia* [Image semantics of temporality in Ukrainian poetic texts of the 20th century: a monograph]. Nizhyn: Publisher M. M. Lysenko. [In Ukrainian].*

4. Bondarenko A. (2013). *Temporalnist u poetychnii movi XX stolittia: monohrafiia* [Temporality in the poetic language of the XX century: a monograph]. Nizhyn: Publisher M. M. Lysenko [In Ukrainian]

5. Vorkachov S. (2011). Rossiiskaia lingvokulturnaia kontseptologija: sovremennoe sostoiaenie, vector razvitiia [Russian linguocultural conceptology: current state, vector of development]. *Izvestiia RAN. Serii literaturny iazyka*, Vol. 70, 5. Pp. 64–74. [In Russian].

6. Kravets L. (2016). *Lingvokulturolohiia* [Linguocultural studies]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Vol. 17. P. 389. Kyiv: Vydavnytstvo entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [In Ukrainian].

7. Matsko L. (2009). *Lingvokulturolohichniy analiz. Ukrainaska mova v osvithnomu prostori: monohrafiia*. [Linguocultural analysis. Ukrainian language in education: a monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU [In Ukrainian].

8. Stavyska L. (2005). *Ukrainska mova bez prykras* [Ukrainian language as it is]. *Ukrainskyi zharhon: slovnyk*. Kyiv: Krytyka. Pp. 9–19. [In Ukrainian].

A. I. Bondarenko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language and Methodology of Its Teaching, of the Nizhyn Mykola Gogol State University
email: alla_bon@ukr. net

Main aspects of Ukrainian linguocultural studies

The article outlines the contribution of Ukrainian scholars to the development of linguocultural studies as a discipline. It provides a summary of Ukrainian linguists' experience gained in the process of acquiring linguocultural knowledge. The author singles out the main aspects of linguocultural studies, including the ethnolinguistic, the stylistic, the sociolinguistic, the cognitive, the synergetic and other approaches. The most prominent works by Ukrainian scholars are classified according to their approach; the novelty and mechanisms of research are described and their role in sociocultural change is pointed out. The author describes the contribution of Ukrainian scholars to developing the linguocultural terminology and research methods as well as explanation of new linguocultural phenomena. The article indicates ways of solving the problems that arise in the analyzed discipline. The multidimensional character of linguocultural studies is identified and explained by the history of the field and its gradual development within other areas of linguistics; its systemic relationship to linguistic paradigms; and, finally, its integrative specificity and connections with a number of neighboring disciplines. The author outlines the prospects of further scientific inquiry in linguocultural studies aimed at the development of a terminological system and specific research methods.

Key words: *Ukrainian linguocultural studies, ethnolinguistic aspect, stylistic aspect, sociolinguistic aspect, cognitive aspect, linguosynergetic aspect, terminological apparatus, research methods.*

УДК 81'1:159,9

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-126-141

А. С. Зеленько

доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської писемності, компаративізму та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О. А. Зеленько

кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Співвідношення гена та мема – проблема ізоморфізму генного та мовного кодів

Розвідка підсумовує монографію, підготовлену одним із співавторів, присвячену розділу лінгвістичної парадигми "нове вчення" М. Я. Марра. У книзі на основі критичного аналізу основних положень "нового вчення" автори прийшли до висновку, що ініційовані Й. Сталіним езопівською мовою сформульовані елітою радянського мовознавства обвинувачення ученого в ненауковості безпідставні, бо під сумнівом залишається хіба що положення про природу чотирьох елементів. Те визнання сучасним радянським російським і грузинським ученим Т. В. Гамкрелідзе нового вчення мовознавчою парадигмою та актуалізацією американським (у минулому російським) теоретиком Р. О. Якобсоном питання про ізоморфізм генного та мовного кодів зумовили зацікавленість авторів розвідки проблемою чотирьох елементів у вченні М. Я. Марра. Відповідно ними в аспекті сформованої одним з них методології соціальної педології робиться аналіз співвіднесення фізіологенного гена й соціального мема на основі їх зіставного розгляду саме європейським еволюційним біологом Річардом Докінзом. Фактично констатується парадигмальна з'ява соціального мема на основі біологічного гена. Уточнюється природа мема й кваліфікується цей елементарний компонент функційною мовною одиницею, нині представленою фонемою. Якщо його триплетність за аналогією з геном сприймається, то квартетна структура за аналогією з геном кожного з чотирьох генів відкидається, постає пошуком первинних лінгвістичних одиниць і спрямовується на виявлення етнічних цивілізаційних осередків.

Ключові слова: ген, ізоморфізм, мем, нове вчення, парадигма, свідомість.

Нинішня все ще цивілізаційна, виявлювана політично й ідеологічно, лакуна, зокрема нехтування когнітивною сучасною методологією на демократичній ідеології чи навіть фактичним ідеологічним пуризмом, скажімо, у психології, а значить, утвердженням все ще радянської методології й марксистської ідеології у психології, зумов-

лює часом неприйнятну відмову у статусі галузі, кваліфікованої усупереч дивним парадигмальним наукознавчим традиціям. Таким чином, далеко від науковості позиція (фактично традиційної офіційної) галузі шкодить постановці й вирішенню важливих комплексних проблем у гуманітарних галузях, наприклад, у теорії мовознавства.

У розвідці розглядається актуальна у сучасній лінгвістиці проблема ізоморфізму мовного та генного кодів. Проблема ізоморфізму, врешті, звелась до співвідношення біологічного гена та соціального мема. Ця проблема авторами пов'язується з гіпотезою Н. Хомського про психо-фізіологічну зумовленість конкретної звукової природної мови Н. Хомського діадною постановкою питання про паралельне чи послідовне виникнення мовного й генного кодів Р. О. Якобсона [17] та Т. В. Гамкрелідзе [3; 4], теорією звукосимволізму, асоційованої з іменами В. К. Журавльова та В. В. Левицького, теорією лінгвістичної відносності Е. Сепіра – Б. Уорфа, а також "новим вченням" М. Я. Марра.

До речі, наголошуємо, що пуризм і пов'язана з ним недостатня увага до міжпредметності у мовознавстві стала особливо відчутними у вирішенні актуальних теоретичних проблем. Одна з них вирішується у цій розвідці на основі синтезу досліджень у різних галузях. У ній авторами робиться переоцінка все ще остаточно не сприйнятого лінгвістичного спадку радянського антрополога, археолога й теоретика мовознавства М. Я. Марра. Те досить повно робиться одним з них у його невеликій книзі [9]. У ній фактично зроблено ґрунтовну спробу заперечити обвинувачення ученого у ненауковості більшості лінгвістичних положень, зокрема несприйняття палеосемасіологічного процесу, стадіальності характеру розвитку соціального розвитку мовних змін і т. д. [12]. Автори розвідки за езопівським запереченням теоретичного спадку М. Я. Марра елітою радянського мовознавства [12] бачать те, що ті передали сучасникам визнану сучасним колегою Т. В. Гамкрелідзе [14] лінгвістичну парадигму "нове вчення", що по праву передувало утвердженню в російському й українському мовознавстві з часом засвоєних структурної й когнітивної лінгвістик. До речі, езопівське заперечення буржуазної ідеалістичної філософії [2] та психології [11] продемонстроване знову ж таки визначними філософами та психологами.

Актуалізована Р. Якобсоном [17] та Г. Гамкрелідзе [3] проблема ізоморфізму генного та мовного кодів, зокрема питання про паралельну чи послідовну з'яву мовного коду, на думку авторів розвідки, має трансформуватись на основі основоположних поло-

жень у спадку вітчизняних психологів, зокрема про тріадність свідомості та тріадність процесу пізнання, що дає підстави парадигмально витлумачити природу мема. Саме недостатня увага міжпредметності стала причиною некваліфікованого підходу до визначеної проблеми. Невизначеність соціального аналога гена уже згаданого мема підштовхує слабо обізнаних з сучасною психологією лінгвістів, більш-менш орієнтованих парадигмально на когнітивізм, прилучення до активізованої визначними ученими, зокрема американським (а раніше російським) Р. О. Якобсоном та радянським російським (й заодно грузинським Т. В. Гамкрелідзе) проблеми мовного ізоморфізму генного та мовного кодів. До речі, звужена орієнтація етнологів й еволюційного біолога Річарда Докінза не давала можливості йому вирішити згадану проблему. Проблема походження й функціонування мови як комунікативно-когнітивного засобу має трактуватися в аспектах фізіологічному, психологічному й соціальному. Мова заходить про міжпредметне психолого-лінгвістичне дослідження. Під таким кутом зрозуміле звернення авторів до лінгвістичного спадку радянського ученого акад. М. Я. Марра, що до останнього часу фактично не сприймається мовознавцями.

Значною мірою те зумовлене було ставленням до все ще дискусійного (і для авторів розвідки) питання про чотирикомпонентний аналіз. З цього приводу доречно згадані авторами спадки попередника М. Я. Марра, аматора-мовознавця, однокласника Миколи Гоголя П. Я. Лукашевича й послідовника, перекладача-арабіста М. М. Вашкевича. Останні, як і М. Я. Марр, не заперечуючи парадигмальної спорідненості мема з геном, роблять спроби його дешифрувати, не підозрюючи усієї складності. З цього приводу слід нагадати, що якщо вже інформовано про генетичне моделювання на генному рівні еволюції до мамонта від слона і ймовірну еволюцію сучасної людини від неандертальця, а нейробіологи якоюсь мірою здатні відтворити механізм психічної діяльності, то відтворити мовну психічну діяльність через велику опосередкованість закономірностей взаємодії й фактично матеріальну невідтворюваність свідомісної діяльності на мемному рівні психологам та лінгвістам поки що не бачиться реальним, бо йдеться не лише про органічний біологічний, але й культурний соціальний етап функціонування матерії. І тому констатуємо, що як у гена ще не визначені усі функційно значущі компоненти, а в організмі людини функції усього комплексу генів, а в успадкованій від класичної (академічної) граматики, де підсвідомо вичленовується мегаструктурно семантико-лексичні, лексико-грама-

тичні й звукові мовні одиниці, у когнітивній парадигмі мікро- й макро-структурно на мемному рівні ще не відтворена мовою уся структурована психічна діяльність, навіть зважаючи, що обсяг інформації і рівень абстрагованості та узагальнення закономірностей взаємодії пізнаючого суб'єкта на порядки вищі.

Мовознавство як наукова галузь постало фактично із сформуванням писемності. Писемний варіант аудіовізуального вираження комунікативно-когнітивного засобу вираження психічної діяльності дав можливість підсвідомо самопізнатися людині у мові як дзеркалі у процесі формування формальної структурованої системи. Уже класичне (допарадигмальне) мовознавство академічно підсумувалося традиційно визначуваною (фактично започаткованою Вільгельмом фон Гумбольдтом) проблемою про співвідношення мови та мислення. Зауважимо, що лінгвістична проблема авторами розвідки аналізується в аспекті методології соціальної педології, сформованої для обґрунтування реформування вищої школи одним із співавторів цієї розвідки. Вона відтворена у цілому у двох варіантах відповідної монографії, а штрих-пунктирно викладена у виступі на науково-практичній конференції, що відбулася в Ніжинському державному університеті [8]. Основоположною у ній постає категорія загальної психології свідомість (свідомісний аспект), трактована методологічно на основі парадигмального принципу. В аспекті сказаного об'єктивність мови як ідеально-матеріального явища має сприйматися як повсякденно-побутова реальність. До речі, пересічний науковець-гуманітарій був спантеличений визнанням колеги-теоретика, обізнаного глибоко з формалізованими математичними методиками, що в кінцевому наслідку вони опираються на факти повсякденно-побутової реальності. Через те зрозуміло сприймається, що структурування типів граматичних категорій – це різного ступеня й опосередкування почуттєві опосередковані внутрішні, систематично повторювані закономірності взаємодії функціонуючого індивіда на даний момент чи успадковані ним. Один з авторів, пам'ятаючи про започаткування науки визначенням синтезованого об'єкта-предмета у вигляді явища, у своїй книзі [9] диференціював семантичні лінгвістичні субстантивні і предикатні (предикативні) семантичні лінгвістичні категорії у структурі мовної моделі світу. Ієрархічна парадигмальність формування вираженої мовою моделі відтворена теорією академічної граматики. Беремо до уваги, що сформування процесу свідомісного пізнання на основі аналізу психічної діяльності людини, зокрема й мовної як її часткового етапу, відбувається у напрямку,

протилежному від напрямку еволюційного органічного становлення людини у комплексі. Скажімо, психологи, пояснюючи психологічну категорію любові сучасної людини, припускають, що вибір сексуального партнера реалізується фізіологічно відчуттєво на основі гармонії запаху. Зрозумілим стає, що психологічний процес пізнання – це підсвідомий (природою зумовлений, а не лише інстинктивно активізований) пошук взаємодії постійно змінюваної у часі і просторі матерії. На біологічному етапі функціонуванні матерії потенція трансформування природою згаданої інстинктивної взаємодії у підсвідомісно потенційно вгадану взаємодію з трансформуванням повторюваного структурованого відчуття прямує у свідомісну соціальну взаємодію, виявлювану на основі тріадного (наочно-дійового, конкретно-образного, понятійного) мислення. Вона набуває бінарного вигляду підсвідомісно-свідомісною психічною діяльністю пересічного громадянина й свідомісно лідера-елітника (через етапи абсолютизованого роздуму Бога і вождя). Тріадність свідомості й психічного процесу пізнання асоційована авторами зі спадком, зокрема й вітчизняних учених, зокрема педагога й фізіолога Х. Р. Екеблада, психологів М. Я. Грота, Г. І. Челпанова, нині констатована європейським сучасним ученим [13], дає підстави на основі когнітивної парадигми у психології та мовознавстві класичну проблему про співвідношення мислення та мови трансформувати у проблему мовної діяльності як складової психічної діяльності, оперуючи категорією загальної психології свідомості. Тріадна структура механізму формування свідомості демонструється й еволюційним біологом Річардом Докінзом на основі аналізу процесу психічних захворювань людей, а також констатованим зіставленням рівня її у дитини й вищих приматів. Виявляється також, що констатований психологами гармонійно фізіологічного й соціального зумовлений природний пошук сексуального партнера на основі певного запаху така ж реальність, як і реакція завивання собаки на подвір'ї померлого небіжчика. З цього приводу заслуговує на увагу зауваження уже згаданого європейського нейробіолога Діка Свааба про те, що, наприклад, захворювання людини, скажімо, на шизофренію зумовлені на вісімдесят відсотків спадково навіть у зачатті, а решта зумовлені впливом інших різних чинників [13, с. 149]. Зважмо також й на психологічну почуттєво-емотивна опосередкованість гармонії як засобу формування категорії загальної психології тріадної свідомості через її бінарну свідомісно-підсвідомісну соціологізацію. До речі, це наголошується уже згаданим ученим-нейробіологом Д. Сваабом

[13], який вказує на органічну психолого-фізіологічну взаємодію через середню частину мозку вторинної поверхневої кори з первинним гіпоталамусом. У даному випадку мова заходить про тріадну фізіологічну структуру функціонування свідомості. До речі, береться до уваги констатоване нейробіологом Діком Сваабом [13, с. 231–241] зауваження, що обдаровані хворі на аутизм саванти такими постають на почуттєвому рівні з конкретно-образним мисленням, тоді як в соціальному аспекті виявляють недостатність. Автори зважають й на те, що зміна почуттєвого сприйняття часом супроводиться втратою мови та мовлення. У даному випадку згаданим ученим примітивізується мовна діяльність, яка реалізується звуковим і позавербальним виявами. Констатується, що започатковане природно-кліматичними змінами психолого-фізіологічне трансформування фізіологічної форми взаємодії матерії підсумовується на основі членування сприйнятого комплексного тривалого (повторюваного) відчуття в абстрагований соціологізований смисл (зміст). Сказане підсумовується трактуванням тріадної структури категорії свідомості, що реалізує трансформування органічного процесу структурування фізіологічних закономірностей у психологічні. Усе те підсумовується соціологізацією, яка матеріалізується мовною діяльністю.

Беремо до уваги, до речі, й те, що синтезований звуко-зоровий (у єдності з рухо-моторним компонентом) знаковий комунікативний засіб спілкування визначився опосередковано соціально-виробничим процесом взаємодії соціологізованих індивідів з природним середовищем безпосереднім пошуком гармонійного задоволення цивілізаційно ускладнених фізіологічних потреб індивіда-особистості, здатної соціологізувати категорією гармонії у процесі психологічної діяльності самоорганізуючий процес пізнання (й самопізнання) носія антропологізованої свідомості й відповідно носія соціальної форми функціонування постійно змінюваної самоорганізуючої матерії. Таким чином, наслідком аналізу психічної діяльності в авторів розвідки постає питання про комунікативно-гносеологічний антропологізований засіб її вираження, традиційно трактований в академічному мовознавстві проблемою про походження мови та мислення.

Наголосимо, що цикл зарубіжних та вітчизняних досліджень в аспекті співвідношення мови та мислення, асоційований, найперше, з іменем європейського теоретика мовознавства Вільгельма фон Гумбольдта, трансформується у проблему співвідношення психічної (на етапі категорії загальної категорії свідомості) та мовної діяльності як певного етапу звуковою членороздільною мовою

вираженого певного етапу психічної діяльності. Додамо також, що тривалі багаторазові відчуття як закономірності (лише органів між собою чи органів з природними об'єктами) об'єктивізуються почуттям (чи почуттями). Підусвідомлено вони сприймаються відповідно іншими органами на основі набутої знаковості супровідних функційних ознак первинно функціонуючих фізіологічних органів індивіда. Почуттєво об'єктивізована закономірність у процесі структурування фізіологічних закономірностей здебільшого настільки узагальнюється й абстрагується, що втрачає нібито свою первинну органічну природну доцільність, стаючи вторинним формальним засобом. Констатоване вище пояснює механізм функціонування мовної діяльності як певного етапу усієї психічної діяльності людини.

Отже, констатується, що еволюційно візуально-звукова членороздільна мова постала у процесі трансформування наочно-дійових закономірностей функціонування психічної діяльності людини. Обґрунтовується це в аспекті свідомісної методології соціальної педології другого співавтора. Таким чином, констатуємо, що тріадний психосвідомісний аспект обґрунтовує діалектику трансформування гносеологічної, потенційно прихованої дослідницької бінарної субстантивно-предикатної (предикативної) категорії об'єкта у справді наукову інформацію у вигляді структурованої сукупності закономірностей функціонування (матеріальних, ідеальних) якоїсь частки матерії, що самоусвідомлюється, знаковово відтворюючись біологічним геном, а потім соціальним мемом. Між іншим, відзначаємо також, що когнітивна структурно й функційно парадигма підсумовує осмислення походження й функціонування психічної діяльності на етапі з'яви звукової членороздільної мови. Не забуваємо нагадати до того ж, що величезну роботу, до речі, по пізнанню мовної діяльності зроблено так званою академічною граматику.

Отже, констатуємо, що розв'язок питання про ізоморфізм мовного та генного кодів базується на тріадному тлумаченні Х. А. Екебладом психічної діяльності, тріадності категорії загальної психології свідомості у М. Я. Грота й тріадності процесу пізнання у Г. І. Челпанова, а також розрізненні модифікованих категорій соціальної психології соціальної свідомості й етнічної свідомості етнічної психології. Остання реалізована мовною та релігійною підсвідомостями. Підсумовуємо усе те констатацією того, що цивілізаційна свідомісна психічна діяльність людини відтворюється фізіолого-психо-соціальною мовною діяльністю людини, найперше, універсальною складною свідомісною лінгвістичною моделлю світу (й підмоделями) у вигляді

кількарівневої структури концептів на повсякденно-побутовому, художньому й науково-понятійному рівнях. Свідомісна структурна організація моделі світу людини цілеспрямовано відтворюється мовознавством на основі усіх уже згаданих лінгвістичних парадигм в діапазоні від моделі світу до функційної мовної одиниці фонемі, відтвореної членороздільним звуком, співвіднесеним з візуально сприйнятою буквою. Так би мовити, класична граматики своїм типолого-компаративним аналізом через свої лінгвістичні парадигми виходить на соціальні концепти-меми, що постали на основі первинних елементарних відповідників. Вони й становлять предмет дослідження розвідки.

До речі, ізоморфізм мовного й генного кодів, актуалізований саме Р. О. Якобсоном, який разом зі своїми колегами (серед яких був і лауреат Нобелівської премії біолог Ларітьєр), заперечуючи однозначне визначення соціального мема стосовно біологічного гена, міг би своїх колег-мовознавців спрямувати на етнокультурне цивілізаційне комплексне дослідження у мікро- й макроструктурному аспектах. Обґрунтовує ж сформування мема за аналогією з геном Річард Докінз як в аспекті функційно-смысловому, так і лінгвістично [7, с. 291–293]. Від ученого дізнаємось, що у науковому обігу мем як наукову категорію учений фіксує з 1988 року, коли слово увійшло до офіційного переліку для потенційного включення до майбутніх видань Оксфордського словника англійської мови [7, с. 502]. Отже, співвідношення біологічного гена з соціальним мемом авторами розвідки реалізується в аспекті того, що парадигмальна спадкоємність мема від гена, що була проблемою для уже названого глави "нового вчення" М. Я. Марра та його послідовників, підтверджується сучасним еволюційним біологом Річардом Докінзом. Зрозуміло, поняття-терміна у радянського теоретика мовознавства не було. Одним з перших як соціальний елемент його утверджує щойно згаданий дослідник. Соціологізація людини як виду – тривалий фізіолого-психологічний процес в аспекті обох принципів синергетики. Йдеться про надбудову над фізичним паралельним функціонуванням блоків вертикального викидання блоків генів. У згаданого дослідника утвердження мема узаконюється визнанням диференційованих цивілізаційних концептів, починаючи хоча б з категорії віри у носіїв різних релігій та концесій. Пряма спадкоємність гена стосовно ймовірного мема заперечується згаданим біологом. Виявлені ним нейробіологічні хвороби дали можливість йому констатувати невідповідність соціального сучасного співжиття індивіда і

якимось чином хоча б частково нейтралізувати ідеальну психічну й реальну фізичну взаємодію. Стає зрозумілим, що реконструкція соціального мема не може бути аналогом формування чотириваріантного гена, що намагався зробити М. Я. Марр. Парадигмальність мема по відношенню до гена реалізується соціальною природою й з нею зв'язаною глибшою його структуралізацією, що зумовлене вищою мірою узагальнення та абстрагування суб'єктивізованого антропологізованого носія категорії загальної психології свідомості. Застерегти маємо, що соціальний характер мема у європейського дослідника, на жаль, супроводжується нечітким його визначенням. Нечітке структурне визначення мемів Річардом Докінзом ілюструється прикладами різних мелодій, ідей, гасел, модних фасонів, способів виліплювання горщиків чи будівництва арок [7, с. 293]. Це не суперечить, скажімо, членуванню ідеї (мема) Бога на її складові, зокрема виділення релігійної віри. До речі, невизначеність стає зрозумілою ще й зі сказаного науковцем: "Досі я говорив про мему лише так, немов склад одиничного мему є очевидний. Але він, певна річ, далеко не очевидний. Я вже казав, що пісня – це один окремий мем, але як щодо симфонії, скільки мемів у ній? Чи є одним окремим мемом кожен такт, кожна впізнавана фраза пісні, кожен рядок, акорд чи що там ще?" [7, с. 297]. Фактично визнаючи творчі креативні потенції соціального мема, зокрема зважаючи, найперше, на їх здатність забезпечувати свідоме передбачення, здатність моделювати майбутнє в уяві, що обіцяє врятувати нас (носіїв мемів, за автором дослідження) від найгірших егоїстичних проявів сліпих реплікаторів [7, с. 304], власне, від діяння наслідків взаємодії з соціологізованим середовищем (ноосферою), автори чітко наголошують на соціальній природі мема, протиставленого біологічному гену. Соціальне змістове протиставлення мема гену визначається суперечностями у несумісному поєднанні здатності повстати не лише проти невизначеної тиранії егоїстичних реплікаторів, але й "силі протистояти нашим творцям", бо тому суперечить визнанню того, що ми, хоч і створені як машини генів і виховані як машини мемів, але маємо сили протистояти нашим творцям (авторське підкреслення) [7, с. 304]. Між іншим, це співзвучне з обґрунтованою на використаній і в цій розвідці методології соціальної педології, щоб вирішити загальносоціальну проблему. Автор монографії й автори розвідки критично сприймають підсумкові рядки уже згаданої дванадцятої глави книги колеги: "Ми маємо силу ігнорувати егоїстичні гени, з якими народилися, та якщо необхідно, егоїстичні мему,

що їх засвоїли. Ми навіть здатні обговорити способи навмисної культивациі та підживлення щирого, безкорисливого альтруїзму, – щось, чого немає в природі, щось, що ніколи не існувало протягом усієї історії існування світу. Ми створені як машини генів та виховані як множина мемів, але ми маємо сили протистояти нашим творцям. Ми – єдині на Землі, хто здатен повстати проти тиранії егоїстичних реплікаторів [7, с. 304]. Навіть зважаючи на релігійні уподобання автора книги, слід звернути увагу на суперечності у науковому й ідеологічному протистоянні, що не типове для постпротестантської десекуляризованої науки у демократичній Європі. До речі, творча взаємодія з середовищем чи, власне, можливість її використати в аспекті гносеологічному відзначається класиком вітчизняної психології Г. І. Челпановим [15].

Отже, констатуємо, що попередньо парадигмально еволюція трансформування біологічного гена у соціальний мем розтлумачується наявним британським еталоном та еволюційним біологом Річардом Докінзом [7]. Одміни мема від гена, а непрямо – метаморфози еволюції процесу пізнання у процесі зміни складових тріадної фізіолого-психо-соціальної психічної діяльності компактно відтворюються у розділі "Меми. Нові реплікатори" [7, с. 268–304]. Там мова заходить про соціологізацію свідомісного процесу пізнання. На жаль, визначення соціального мема поки що остаточно науково не реалізувалося еволюційним біологом Річардом Докінзом, бо асоціювання його зі складовою концепту Бог універсалізованою категорією віри з біологічним геном не дає для того підстав. Мабуть, через нехтування міжпредметністю дослідження. А тому доречне звернення під цим кутом зору до макроструктурного аспекту, хоч там також немає визначеності. Річард Докінз, зважаючи на відміни мема від гена, наголошує на тім, що той не лише структурно (не бінарно функціонуючий, як ген), але й функційно по-іншому розвивається. Адже якщо триплетність мема за аналогією з геном сприймається, то чотиричленність заперечується. Якщо щодо триплетності генних компонентів й мовних елементів, за М. Я. Марром, можливий збіг, то чотирикомпонентність гена логічніше співвідноситиметься з ймовірними сімома мовноетнічними й релігійними відповідниками. Спроби арабіста М. М. Вашкевича та П. Я. Лукашевича етнолінгвістично пов'язати первинні етномовні компоненти з цивілізаційними центрами спрямовує до палеосемасіологічного аналізу М. Я. Марра, зважаючи на, здавалося б, несумісну спробу вченого поєднати у вирішенні проблеми елементарного мема мікроструктурний соціоло-

гізований лінгвістичний та макроструктурний етноцивілізаційний аналізи.

Зрозуміло, що пошуки первинного соціального мема як універсального комунікативно-когнітивного засобу звукової мови набувають особливої значущості, бо йдеться про носіїв первинних етнокультурних носіїв. Аналізуватися те має відтворенням процесів сформування письма. До речі, регенерація мовної змістової структури рівнями узагальнення та абстрагування компонентів у такому разі обернена порядку процесу реконструкції її форми. До речі, уніфікуючий вплив цивілізаційно сформованого європейського способу співжиття нині завдячує значною мірою утвердженню у світі англійської мови. Оскільки усі цикли функціонування соціальної людини як фізіологічної істоти зумовлені функціонуванням зовнішнього середовища (у вузькому й широкому розумінні), то первинний мем, що постав психологічно на фізіологічному етапі перехідно мав би бути зумовленим матеріально реалізованою соціальною взаємодією расово чи релігійно диференційованих спільнот. Ймовірною може бути семикомпонентна структура. Можливо, з цього приводу заслуговує на увагу фіксована східним фольклором аналогія з сімома чудесами світу (за кольорами веселки, утвердженню розчленуванням світла). У такому разі зосередження на Середземномор'ї М. Я. Марра, як і М. М. Вашкевича, заслуговують на увагу.

У такому разі актуалізуються також питання лінгвістичного компаративізму та типології. Зрозуміло, що заслуговує на увагу звернення до реконструйованої схеми груп та сімей мов і, безумовно, прискіплива увага того ж таки М. Я. Марра до Середземномор'я як цивілізаційного осередку землян. Мабуть, заслуговує на увагу реконструйована схема сімей та груп мов як підсумок типологічного мовознавства у спадку радянського типолога В. М. Світича-Ілліча, який вийшов у пошуку мовних першоелементів на постратичні мови. Аналіз співвідношення мов та звуків і реалізація їх функційною фонемою у звуковій підсистемі англійської мови в її еволюційному становленні спрямовує на розгляд парадигмальної змінюваності, зумовленої наслідками кількарізних функційно-змістових зламів носіїв мови, власне позамавними змінами взаємодіючих етносів. Поки що ні чотиричленний елемента грецького, латинського, слов'янського й берберського триплетів М. Я. Марра, ні російсько-арабська абракадабра М. М. Вашкевича, ні навромацьки вишукуваний кількості етапний слов'янський компонент П. Я. Лукашевича таким вимогам не відповідають. До речі, двозначне ставлення в оцінці психічного здоров'я акаде-

міка-поліглота М. Я. Марра, перекладача-арабіста М. М. Вашкевича, аматора-мовознавця П. Я. Лукашевича мало б уже спокусити мовознавців залученням комп'ютерної техніки перевірити гіпотетичні експериментальні методики, зокрема двох останніх.

Немає сумніву, що сучасні фонемні (не звукові чи буквені) мему – це первинні смисло-емотивні протомему, які (хай ще складніше, ніж генно реконструювати мамонта на основі слона) з якоюсь імовірністю все ж можна. До речі, генна реконструкція неандертальця на основі сучасної людини (одної чи кількох етномовних й релігійних расових варіантів) має здійснюватися, мабуть, після попередньої мемної. Елементарний мем не тотожний фонемі у структурі сучасної мови. Членування мовного потоку у носіїв цивілізаційно відсталіх етносів якоюсь мірою нагадує соціологізацію психічної діяльності людини у процесі формування мовної діяльності, а вона – це тривалий кількарівневий структурований процес. До речі, абетки (алфавіти) сучасних етносів – це наслідки трансформування давніших відповідників мемів. Постає питання, наскільки були співвідносними в аспекті звукових та зорових сприйнять на давньому етапі первинні мему й сучасні фонему (матеріалізовані звуком чи кольором). Тут, до речі, варто згадати про дослідників звукосимволізму В. К. Журавльова, В. В. Левицького.

Процес аналізу формування писемності має сприйматися своїм зворотним порядком для соціологізованого відтворення структурування закономірностей психічної діяльності, так би мовити, на етапі мовної діяльності. Поки що глибинні спроби віднайти функційні аудіо-візуальні первинні відповідники-мему безуспішні. Логічно, що чотиричленність триплетної генної структури не умотивована М. Я. Марром, бо якщо триплетність гена сприймається, то варіативність соціальних мемів спрямовує на вибір первинних етно-релігійних відповідників.

Незбігання звука фізіологічного (фізичного) й фізичної зором сприйманої букви у пошуку смислової фонему (функційної) вказує на те, що первинне її вичленування відбулося на дуже давньому етапі, коли бачене і чути підсвідомим індивідом було одним і тим же членованим змістовим еквівалентом. В аспекті виявлення первинних звукових елементів заслуговує на увагу, мабуть, аналіз спадку українського теоретика мовознавства В. В. Левицького, який відмову від марризму, теорії звукосимволізму підсумовував зверненням до кількісних методик й укладання етимологічного словника германських мов.

Отже, утверджуваний соціальний мем (за аналогією з біологічним геном) як предмет дослідження цілком узгоджується з уже згаданою методологією в аспекті когнітивної парадигми, саме соціальною педологією, зокрема про трикомпонентність категорії свідомості та про тріадність процесу пізнання, асоційовані зі спадком вітчизняних психологів М. Я. Грота [4; 5], Г. І. Челпанова [14; 15]. Питання про соціальний мем органічно поєднується парадигмально з питанням про ізоморфізм мовного та генного кодів. Це здійснюється науковим трансформуванням біологічного гена соціальним мемом. Відповідно авторами те реалізується на основі аналізу книги європейського ученого біолога Річарда Докінза [7]. Як фізіолого-біологічне структурування не вичерпується геном, бо відоме реальне структурування на білковому, що не ігнорує вищі, так соціальний мем – це не лише семантизований структурований концепт, а й, зрозуміло, граматично структурована категорія і навіть представлена розрізнявальними ознаками фонема. Таким чином, названий міф має бути трансформований у реально вирішувану проблему.

Література

1. Бурлак С. Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы. Москва: Астрель CORPUS, 2011. 464 с.
2. Буржуазная философия XX века / ред. коллегия: Л. И. Митьрохина, Г. И. Озерман, Л. И. Шершенко. Москва: Политиздат, 1974. 335 с.
3. Гамкрелидзе Т. В. Об одной лингвистической парадигме. *Вопросы языкознания*. 2005. № 2. С. 3–7.
4. Гамкрелидзе Т. В. Якобсон и проблема структурного изоморфизма между генетическим и лингвистическим кодами. *Бессознательное. Многообразие видения*. Новочеркасск: Агентство САТУНА, 1994. С. 303–305.
5. Гротъ Н. Я. Психологія чувствованій въ ея исторіи и главныхъ основахъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1879–1880.
6. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о реформѣ логики: Опытъ новой теоріи умствѣнныхъ процессов. Изданія института Ф. А. Брокгауза въ Лейпцигѣ, 1882. 394 с.
7. Докінз Річард. Егоїстичний ген / пер. з англ. мови. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 544 с.
8. Зеленько А. С. Нове вчення М. Я. Марра, чаромуть П. Я. Лукашевича та абракадабра М. М. Вашкевича в аспекті когнітивної лінгвістики: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018.
9. Зеленько А. С. Проблема семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика, прагматика, парадигматика): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 355 с.
10. Зеленько О. А. Роль і місце психологічної категорії свідомості в осмисленні процесу реформування вищої школи України. *Матеріали VIII*

Міжнародної науково-практичної конференції "Психологія людини: свідомість і реальність" (м. Ніжин, 30–31 жовтня 2018 року).

11. Основные направления исследований психологии мышления в капиталистических странах / отв. ред. Г. В. Шерохова. Москва: Наука, 1966. 297 с.

12. Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании / под ред. В. В. Виноградова, Б. С. Серебренникова. Москва: Изд-во АН СССР, 1952. 500 с.

13. Свааб Дік. Ми – це мозок. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 490 с.

14. Челпановъ Г. И. Проблема воспріятія пространства въ связи съ ученіемъ объ апіорности и врожденности. Київ, 1896. Часть I. Представленіе пространства съ точки зрѣнія психологіи. 395 с.

15. Челпановъ Г. И. Проблема воспріятія пространства въ связи съ ученіемъ об апіорности и врожденности. Київ, 1904. Часть I. Представленіе пространства съ точки зрѣнія гносеологіи. 129 с.

16. Экебладъ Х. А. Опытъ обзорѣнія биолого-психологическаго изслѣдованія способностей человеческого духа. Санкт-Петербург, 1872. 462 с.

17. Якобсон Р. Жить и говорить. Язык и бессознательное. Москва: Гнозис, 1996. С. 199–202.

Referenses

1. Burlak, S. (2011). Proishozhdenie yazyka. Fakty, issledovaniya, gipotezy [Origin of the language. Facts, studies, hypotheses]. Moscow: Astrel CORPUS [in Ukrainian].

2. Mitrohina L. I., Ozerman G. I., & Shershenko L. I. (ed.) (1974). Burzhuaznaya filosofiya HH veka. [Bourgeois philosophy of the twentieth century] Moscow: Politizdat [in Russian].

3. Gamkrelidze, T. V. (2005). Ob odnoj lingvisticheskoy paradigme [On a linguistic paradigm] *Voprosy yazykoznaveniya—Questions of linguistics*. Vol. 2, 3–7 [in Russian].

4. Gamkrelidze, T. V. (1994). Yakobson i problema strukturnogo izomorfizma mezhdik geneticheskimi i lingvisticheskimi kodami. Bessoznatelnoe. Mnogoobrazie videniya. [Yakobson and the problem of structural isomorphism between the genetic and linguistic codes. The unconscious. The variety of vision] Novocherkassk: Agentstvo SATUNA [in Russian].

5. Grot, N. Ya. (1879–1880). Psihologiya chuvstvovaniy v eya istorii i glavnykh osnovakh [Psychology is felt in its history and main foundations]. Sankt-Peterburg: Tipografiya imperatorskoj akademii nauk [in Russian].

6. Grot, N. Ya. (1882). K voprosu o reformѣ logiki: Opyt novoj teorii umstvѣnnykh processov [Concerning the Reform of Logic: Experience of a New Theory of Intelligent Processes] Izdaniya instituta F. A. Brokgauza v Lejpcigѣ [in Russian].

7. Dokinz, R. (2017). Egoystichnij gen [Dawkins Richard. Selfish gene] (Trans.) Harkiv: Klub simejnogo dozvillya [in Ukrainian].

8. Zelenko, A. S. (2018). Nove vchennya M. Ya. Marra, charomut P. Ya. Lukashevicha ta abrakadabra M. M. Vashkevicha v aspekti kognitivnoyi lingvistiki [The new doctrine of M. Ya. Marr, enchant P. Lukashovich and Abrakadabra MM Vashkevich in the aspect of cognitive linguistics] Nizhin: NDU im. M. Gogolya, [in Ukrainian].

9. Zelenko, A. S. (2016). Problema semasiologiyi v aspekti evolyuciyi lingvis-tichnih paradig (semantika, pragmatika, paradigmatica) [The problem of semasiology in the aspect of the evolution of linguistic paradigms (semantics, pragmatics, paradigm)] Nizhin: NDU im. M. Gogolya [in Ukrainian].

10. Zelenko, O. A. (2018). Rol i misce psihologichnoyi kategoriyi svidomosti v osmyslenni procesu reformuvannya vishoyi shkoli Ukrainy [The Role and Place of the Psychological Category of Consciousness in Understanding the Process of Reforming Higher Education in Ukraine] *Materiali VIII Mizhnarodnoyi nauково-praktichnoyi konferenciyi "Psihologiya lyudini: svido-mist i realnist" (m. Nizhin, 30–31 zhovtnya 2018 roku)* Elektronnii variant [in Ukrainian].

11. Sherohova, G. V. (Eds.) (1966) Osnovnye napravleniya issledovaniy psihologii myshleniya v kapitalisticheskikh stranah [The main directions of research in the psychology of thinking in capitalist countries] Moskva. Nauka [in Ukrainian].

12. Vinogradova, V. V. & Serebrennikova, B. S. (1952). Protiv vulgarizacii i izvrasheniya marksizma v yazykoznanii [Against the vulgarization and perversion of Marxism in linguistics] Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian].

13. Svaab, D. (2016). Mi – ce mozok [We are the brain] Harkiv: Klub simejnogo dozvillya [in Ukrainian].

14. Chelpanov, G. I. (1896). Problema vospriyatiya prostranstva v svyazi s ucheniem ob apriornosti i vrozhdennosti [The problem of space acceptance in connection with the teaching of a priori and innate] Vols. 1. Predstavlenie prostranstva s tochki zrĕniya psihologii. Kyiv [in Ukrainian].

15. Chelpanov, G. I. (1904). Problema vospriyatiya prostranstva v svyazi s ucheniem ob apriornosti i vrozhdennosti [The problem of space acceptance in connection with the teaching of a priori and innate] Vols. 1. Predstavlenie prostranstva s tochki zrĕniya psihologii. Kyiv [in Ukrainian].

16. Ekeblad, H. A. (1872). Opyt obozrĕniya biologo-psihologicheskogo izslĕdovaniya sposobnostej chelovecheskogo duha [Experience in reviewing the biological, psychological and psychological studies of the abilities of the human spirit] Sankt-Peterburg [in Russian].

17. Jakobson, R. (1916). Zhit i govorit. Yazyk i bessoznatelnoe [Live and talk. Language and the unconscious] Moskva: Gnozis [in Russian].

A. S. Zelenko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Mikola Gogol Nizhyn State University

O. Zelenko

candidate of medical sciences, associate professor of Kyiv National University by name Taras Shevchenko

The correlation between the gene and mem – the problem of the izomorfism of the genetical and linguastic codes

The article sums up the monography of the one co-authors. The monography dedicates to the "new reseactc" the authors constates that the incriminations of scientist of a unscientific of the elita of the soviet linguistics is not ground. The incriminations was by I. Stalin. They was state by the language of Aesop. Ungroundless turn out the tesis about four compound. Because the soviet scientist T. Gamkrelidze and american R. Jacobson actuals the problem about the izomorfism genetical and linguastic codes on the researts of the N. Marr. According the metodologu social pedalogy one of the authors this article are analyses the arredation of the gene and mem in the book of the European scientist Richard Dokins. As that has been basis the appearance of the social meme on the base of the biological gene. The authors details the as functiobal component of the linguistical model of the word. wtc correlates with present fonem. If the structure of the social meme as and code has been understand, but the four version of the gene can not take for and because become to look for the ethnical civilized pllaces of the appearance them.

Key words: *gene, consciousness, izomorfizm, meme, new researte, paradigma.*

УДК 811.161.2'37'367.623

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-142-149

О. П. Штонь

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка shtonolena@gmail.com; orcid.org/0000-0002-4830-8210

Семантика відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин

У статті описано розвиток семантики багатозначних відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин, у художньому мовленні. Визначено, що узуально-конотативні та okazіонально-конотативні значення у їх семантичній структурі найчастіше виникають на основі переносів за п'ятьма моделями (подібність за кольором, звуком, здатністю до руху, за твердістю, міцністю, вагою та оцінними ознаками).

Ключові слова: семантика, багатозначний відносний прикметник, назви неаморфних речовин, узуально-конотативне значення, okazіонально-конотативне значення.

Семантичні процеси найбільшою мірою зумовлюють постійний розвиток мови, і особливо яскраво вони проявляються у групі відносних прикметників. Такі одиниці активно збагачують свій смисловий осяг, виявляють здатність наповнюватись новими емоційно-експресивними відтінками, що зумовлене їх характерною особливістю (відносні прикметники – лексеми похідні): з одного боку, семантика їх зумовлена як значенням твірного іменника, так і значенням іменника, з яким прикметник сполучається у контексті, з іншого – у кожному з них потенційно закладений відтінок якості, а тому чим більше якісних сем знаходимо у значенні твірного іменника, тим більше якісних значень може виникнути у відносного прикметника.

Полісемію сучасні мовознавці тлумачать як "вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї лексеми або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином перетинаються" [2, с. 468]. Дослідженню проблем багатозначності, прикметників зокрема, присвячено низку праць зарубіжних та українських семасіологів: полісемію відіменних прикметників вивчали польські лінгвісти школи В. Дорошевського; на матеріалі російської мови

семантику відносних прикметників описано у роботах Ю. Апресяна, Г. Бортник, Н. Донцу, О. Земської, Л. Іванової, С. Кім, Ж. Соколовської, Г. Уфимцевої, Л. Ширіної, О. Шрамма та ін. У наукових розвідках українських мовознавців (М. Білоус, В. Грещука, А. Грищенко, О. Дзівак, М. Іщук, І. Кононенко, Т. Линник, А. Нестеренко, М. Степаненка, М. Тимченка та ін.) висвітлено окремі питання словотвору та семантики прикметників української мови. Багатозначності відносних прикметників присвячена наша монографія "Полісемія багатозначних відносних прикметників української мови: структурно-функціональний аспект". Актуальність статті зумовлена потребою більш детального вивчення семантики багатозначних відносних прикметників окремих тематичних груп, зокрема багатозначних відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин (далі – ВПНАР). Мета наукової розвідки – визначити й описати напрями розвитку переносних конотативних значень у семантичній структурі означених лексем. Джерелом дослідження слугували прозові твори, що ввійшли до таких видань: Гончар Олесь. Твори: в 6 т. Київ: Дніпро, 1978. Т. 4. 566 с.; Гужва В. Ф. Забути, згадати: повість. Київ: Молодь, 1987. 216 с.; Гуцало Є. Парад планет: роман, повісті. Київ: Рад. письменник, 1984. 477 с.; Гуцало Є. Княжа гора: повісті. Київ: Молодь, 1986. 238 с.; Загребельний П. А. Твори: в 6 т. Київ: Дніпро, 1981. Т. 6. 559 с.; Стельмах М. П. Твори: в 7 т. Київ: Дніпро, 1983. Т. 4. 711 с.; Тулуб З. Людолови. Твори: в 3 т. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1: Людолови: роман. Кн. 1. 553 с.; Тютюнник Г. М. Вир: Роман. Київ: Радянський письменник, 1990. 512 с.; Шевчук В. О. Птахи з невидимого острова: роман, повісті. Київ: Радянський письменник, 1989. 470 с.; Яворівський В. О. Марія з полином у кінці століття: роман. Київ: Радянський письменник, 1988. 262 с. Із метою уточнення семантичної структури досліджуваних лексем та напрямків її розвитку додатково використано матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України. Посилання на ілюстративний матеріал, узятий із цих видань, подаватимемо скорочено в дужках.

У монографії ми робимо висновок: особливість багатозначності відносних прикметників полягає "... у тому, що: по-перше, вони можуть мати кілька прямих номінативних значень, які зумовлені словотвірними зв'язками прикметника, утвореного від багатозначного іменника або різних іменників; по-друге, одна і та ж ознака може набувати певних уточнень, специфікацій стосовно предметів різних класів, що оформлюються як різні вторинні номінативні зна-

чення; по-третє, у семантичній структурі прикметників розвиваються переносні якісні значення. А отже, семантична структура БВП нежорсткою і відкритою" [4, с. 189]. Її компонентами слугують лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) із номінативним (первинним номінативним та вторинним номінативним значеннями), узуально-конотативним значенням (далі – УКЗ) та okazіонально-конотативним значенням (далі – ОКЗ). Типи значень виділено залежно від того, має прикметник пряму денотативну співвіднесеність і служить для номінації, чи така денотативна співвіднесеність приглушується і на перший план висуваються емоційно-оцінні конотації [4, с. 189].

Семантика відносних прикметників як лексем похідних зумовлена перш за все значенням твірного іменника. Тому окреслимо особливості іменників – назв неаморфних речовин, які визначено у їх предметному (денотативному) значенні, що формується на основі переліку ключових ознак денотата. Їх семантика орієнтується на об'єктивно виділений відрізок зовнішнього світу. Це зумовлює прозору й однозначну ідентифікацію сем у структурі їх значення. Спеціальна література з фізики протиставляє аморфним речовинам, таким, що не мають суворого порядку в розташуванні частинок (атомів, молекул, йонів) і не утворюють кристалічних ґраток, кристалічні, для яких притаманний суворий порядок розташування частинок. У фізичному тлумачному словнику (автори – М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко) неаморфна, або кристалічна, речовина – це "... тверде тіло, якому притаманна тривимірна періодична структура і яке за рівноважних умов утворення має природну форму правильного симетричного багатогранника" [1].

Наявність видової ознаки функціонального призначення як інтегральної, тобто архісеми у значенні іменників – назв неаморфних речовин дозволяє встановити решту компонентного складу їх значення. Для лексем *аквамарин*, *алмаз*, *аметист*, *граніт*, *рубін*, *сапфір* архісемою є ознака через відношення до неаморфних речовин – "кристал". *Диференційними* ж будуть, наприклад, семи: "коштовний камінь", "зеленувато-блакитного кольору", "різновид берилу" – для *аквамарин*; "коштовний камінь", "прозорий, перев. безбарвний", "перевершує блиском інші мінерали" – для *алмаз*; "магматична гірська порода", "зернистої будови", "складається з кварцу, польових шпатів і слюди" – для *граніту*.

Як архісеми, так і диференційні семи можуть бути *актуальними*, тобто реально представленими у визначенні лексичного значення слова, і *потенційними*, що не входять у структуру лексичного

значення, але супроводжують його у нашій мовній свідомості й здатні актуалізуватися.

У художньому мовленні активно функціонують такі ВП, утворені від іменників – назв неаморфних речовин (каменю, дорогоцінного каміння і подібних до них твердих матеріалів), як: *аквамариновий, алмазний, аметистовий, бетонний, брильянтовий, гранітний, діамантовий, ізумрудний, кам'яний, кришталевий, малахітовий, мармуровий, опаловий, рубіновий, сапфіровий, смарагдовий* тощо.

Такі прикметники найчастіше актуалізують пряме, вторинне номінативне значення, як-от: *"Виноградник нагадував Кості поле якогось химерного марсіанського бойовиська: **бетонні** стовпчики – підпори кущів і дротяна шпалера..."* (Гужва, с. 30); *"Отець Хрисантій поглянув на **мармурове** розп'яття вкляклого Христа..."* (Стельмах, 4, с. 352); *"Міг і Македон накласти головою на фронті, і його ім'я могло б значитися на **гранітній** скелі..."* (Гуцало, с. 198).

Переносні (узуально-конотативні та okazіонально-конотативні значення) виникають на основі як актуальних, так і потенційних сем. Своєрідність переносних значень виявляється у чітко усвідомлюваній внутрішній формі, образності твірної іменника, чіткій установці не на номінацію, а на характеристику, оцінку та емоцію. Такі значення розвиваються внаслідок відшарування від загальної кількості ознак, що складають смисловий обсяг твірної основи, конкретно-чуттєвих і образних. Отже, виникають однопланові асоціації (за кольором, звуком, формою, розміром тощо) або комплексні (відразу за кількома ознаками).

Найчастіше переносні значення ВПНАР актуалізуються за такими моделями.

1. Від ознаки за матеріалом – до ознаки за кольором.

УКЗ за ознакою кольору і блиску знаходимо у лексем *аквамариновий, алмазний, гранатовий, кришталевий, малахітовий, мармуровий, опаловий, порфіровий, рубіновий, сапфіровий, смарагдовий* тощо. На основі актуальної семи, реально присутньої в структурі лексичного значення твірних іменників (наприклад: *аквамарин* – "зеленувато-блакитного кольору", *гранат* – "червоного або бурого кольору", *сапфір* – "прозора-синього або волошково-синього кольору"), актуалізується УКЗ в іменників – назв коштовних каменів і, відповідно, у похідних прикметників: *"Червона кров пливла у цей вечір, сльози також вигравали **рубіновими** вилицями, вся роса відсвічувала червоним – така вже видалася для неї ніч"* (Шевчук, с. 110); *"... порошинки іскор спалахували у ласкавих **аквамаринових***

хвильках" (Тулуб, Людолови, т. 3, 1957, с. 243); "... мерехтіли вогні, чисті, незвичайного **алмазного блиску...**" (Гончар, Собор, 1968, с. 46); "Ось вони [хмари] перегнулися через зеніт, відслоїлись од неба, розкривши частинку його і прихопивши з нього **мармурово-білий вінець**" (Стельмах, 4, с. 356).

2. Від ознаки за матеріалом – до ознаки за звуком.

Переноси за акустичними ознаками найчастіше не є самостійними. Конотативні значення, що виникають на їх основі, можуть вказувати не тільки на наявність чи відсутність звуку, його особливості (тембр, силу, висоту тощо), а й одночасно передавати особливості характеру, поведінки, якщо вони стосуються особи. У такому разі ці значення майже завжди є емоційно-оцінними, особливо тоді, коли здійснюється перенос із неживого об'єкта на живий. У ВПНАР зафіксовано такі УКЗ у прикметників *кришталевий* та *кам'яний*, наприклад: "З Манюрчиного горла тече срібна ріка **кришталевих звуків**" (Ю. Янов., 1, 1954, с. 23).

3. Від ознаки за матеріалом – до ознаки, пов'язаної з рухом, здатністю до руху.

Особливістю таких переносних конотативних значень прикметників є те, що перенос за емпіричними зоровими ознаками у них часто поєднується із переносом за раціональними ознаками. Так, для ВПНАР *кам'яний* значення "нерухомий, непорушний, застиглий" одночасно характеризує внутрішній стан людини: "Далі епізод був такий, що слухачі мусили б, хоч-не-хоч, заусміхатись, проте обличчя в усіх **кам'яні**, і тільки ще напруженіше дивляться..." (Гончар, 6, с. 360).

4. Від тактильної ознаки – до ознаки за твердістю, міцністю, вагою.

За допомогою м'язового напруження може сприйматися вага, щільність, пружність, тугість, твердість тощо. Помічено, що переноси за ознаками твердості, міцності та жорсткості частіше реалізуються одночасно. Хоча різниця між ними існує: *жорсткий* – це "грубий, нееластичний", *міцний* – це "тривкий", *твердий* – це "який не піддається стисканню під час надавлювання". Вказані ознаки об'єктів зазвичай взаємозумовлені. Серед ВПНАР за такою моделлю лексеми *камінний* та *гранітний* у певних контекстах актуалізують ОКЗ, наприклад: "Груша Яеничева – в **кам'яній** корі. Просто як **камінне** дерево" (Гончар, 6, с. 88); "А вода не кінчалася, не послаблювала натиску, з **камінною** тяжкістю давила на Яковенка..." (Загребельний, 6, с. 123).

Емпіричні ознаки (здатність до руху, ознаки, що сприймаються за допомогою м'язового напруження) у ВПНАР стають частиною

комплексних переносів. Це стосується УКЗ "непорушний, застиглий" лексеми *кам'яний* та ОКЗ "міцний", яке можуть розвивати у художніх творах прикметники *бетонний, гранітний*, наприклад: "*Взяли одну лінію, взяли другу, а до третьої дійшли – і стали. Гранітна, хоч зубами гризи...*" (Тютюнник, с. 246). У свою чергу ознаки "важкий" і "тьмянний" перетворюються на ознаку "невизначний, який нічого не виражає", а "твердий", "міцний" – на ознаки "витривалий", "стійкий" чи "який має твердий характер; бездушний, нечулий, черствий". Так, у значенні прикметника *камінний*, утвореного від іменника за назвою матеріалу, власне раціональна ознака "бездушний" формується на основі такого умовиводу: зроблений з чого-небудь – не живий – не здатний відчувати ("*... Дарко, можеш врятувати сина, а не хочеш, камінна в тебе душа й камінне в тебе серце...*") (Гуцало, Княжа гора, с. 32)).

5. Від ознаки за матеріалом – до оцінного значення.

У художньому мовленні на всі конотативні значення, що виникають у досліджуваних лексемах, зазвичай накладається оцінка. Їх особливістю є те, що вони здебільшого виступають частиною комплексних переносів, коли у семантиці прикметника актуалізується одночасно якась зорова, слухова, тактильна чи інша емпірична ознака (наприклад, *кам'яні обличчя* – ознака, пов'язана зі здатністю до руху), власне раціональна (прикметник характеризує емоційний стан людини) та оцінна ознака.

Прикметник *кам'яний* розвиває оцінне конотативне значення "неприродності". Оцінка у такому УКЗ пов'язана із характеристикою обмеженої рухомості. Див., наприклад: "*І крізь ту хмару побачив отаманчук кам'яне непорушне обличчя знахаря...*" (Шевчук, с. 394).

Етична оцінка може супроводжувати УКЗ прикметника *кришталевий* – "високо моральний, бездоганно чистий". На конотативні значення, що виникають на основі переносів за емпіричними ознаками: зоровими (колір, форма, розмір, особливості руху), звуковими, дотиковими тощо, накладається здебільшого естетична оцінка. А тому ВПНАР, позначаючи колір, звук, форму тощо, одночасно несуть переважно позитивне естетичне навантаження, оскільки вони утворені від іменників – назв коштовних каменів (*аквамариновий, алмазний, гранатовий, ізумрудний, кришталевий, рубіновий* тощо): "*З Манюрчиного горла тече срібна ріка кришталевих звуків*" (Ю. Янов., I, 1954, с. 23); "*... мерехтіли вогні, чисті, незвичайного алмазного блиску...*" (Гончар, Собор, 1968, с. 46).

Варто зазначити, що серед усіх оцінних ознак оцінно-прагматичні найчастіше стають основою УКЗ, які словник тлумачить як оцінні, тобто під час їх виникнення на перший план виступає прагматична оцінка. Таке значення – "дуже цінний", наприклад, традиційно розвиває прикметник *золотий*. За аналогією ОКЗ "надзвичайно цінний" може виникати також і у ВПНАР *алмазний, брильянтовий, діамантовий*: "Був у неї єдиний брат, **алмазного таланту живописець**" (І. Волошин, *Озеро серед дібров, с. 120*); "... як не примеркає і твій ясний **алмазний вірш**" (М. Чернявський, *Поезії, 1959, с. 248*).

Виникнення в аналізованих лексем вторинних конотативних значень, як ми уже зазначали, зумовлено семним потенціалом значення твірного іменника: чим більше якісних сем знаходимо у його значенні, тим більше якісних значень може розвинути у відносного прикметника. Наприклад, СУМ тлумачить перший ЛСВ іменника *кам'яний* так: тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді. Похідний ВП *кам'яний* у своїй структурі має декілька ЛСВ із якісною семантикою. Ці ЛСВ співвідносяться із якісними семами твірного іменника. У першому з наведених нижче речень прикметник *кам'яний*, сполучаючись із іменником *обличчя*, актуалізує значення "непорушний, застиглий", у другому, поєднуючись із іменником *серце*, – "бездушний, нечулий, черствий": "І крізь ту хмару побачив отаманчук **кам'яне** непорушне обличчя знахаря..." (Шевчук, *Вибр. тв., с. 394*); "... маленьке **серце** билось під чудовим персом, але було воно **кам'яне**" (Шевчук, *Вибр. тв., с. 62*).

Отже, аналіз багатозначних відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин, які функціонують в українській прозі, дає підстави стверджувати, що типовими для них є семантичні структури із трьома і більше ЛСВ, серед яких вторинні, номінативно-похідні і переносні узуально та okazіонально-конотативні значення, які виникають на основі актуальних, рідше – потенційних сем здебільшого за п'ятьма моделями. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні семантичних процесів лексем інших тематичних груп.

Література

1. Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. Фізичний тлумачний словник. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vakulenko_Maksym/Fizychnyi_tlumachnyi_slovyk/
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
3. Словник української мови: в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР; голова ред. кол. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

4. Штонь О. Полісемія відносних прикметників української мови: структурно-функціональний аспект. Beau Bassin: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. 259 p.

References

1. Vakulenko M. O., Vakulenko O. V. *Fizychnyi tлумachnyi slovnyk* [Physical Interpretation Dictionary] URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vakulenko_Maksym/Fizychnyi_tлумachnyi_slovnyk/;
2. Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 716. [in Ukrainian].
3. Bilodid, I. K. (Ed.) (1970–1980) *Slovnyk ukraïnskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Vols. 1–11. / *Institut movoznavstva im. O. O. Potebni AN URSSR*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Shton, O. (2018). *Polisemiia vidnosnykh prykmetnykiv ukraïnskoi movy: strukturno-funktsionalnyi aspekt*. Beau [Polysemy of the relative adjectives of the Ukrainian language: structural and functional aspect.] Bassin: LAP LAMBERT Academic Publishing. [in Ukrainian].

O. P. Shton

Candidate of Philological Sciences, associate professor of Ukrainian language and methods of its teaching Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
shtonolena@gmail.com; orcid.org/0000-0002-4830-8210

Semantics of the relative adjectives formed from nouns – the names of non-amorphous substances

The article describes the development of the semantics of multivalent relative adjectives formed from nouns – the names of non-amorphous substances. Due to the analysis of such lexemes in the language system and their functioning in modern Ukrainian prose, it has been revealed that there are typical of them semantic structures with three or more lexical-semantic variants, among which there are secondary, nominative-derivative, figurative usual-connotative and occasional-connotative meanings. They derive from actual semes or rarely from the potential semes of generic nouns, mostly on the basis of the hyphenation according to the following five models: 1) from the feature of material to the feature of color; 2) from the feature of material to the feature of sound; 3) from the feature of material to the feature, connected with the motion and the motion-related ability; 4) from the kinesthetic feature to the indication on the feature of hardness, strength and weight; 5) from the feature of material to the attitudinal meaning.

It has been proved in the article that the appearance of the analyzed lexical units of the secondary connotative lexical-semantic variants is caused by the generic noun's component potential meaning: the more qualitative semes we find in its meaning, the more qualitative lexical and semantic variants of relative adjectives can be developed. The originality of the figurative meanings of the relative adjectives, formed from the concrete nouns, is in the plain internal form, the figurativeness of a noun and the clear setting not on the nomination, but on the characteristic, evaluation or emotional sensitivity.

Key words: semantics, multivalued relative adjective, generic noun, names of non-amorphous substances, connotative meaning, occasional-connotative meaning.

УДК 811.111'367.623

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-150-158

A. B. Latun

master student of the foreign languages department of Nizhyn Mykola Gogol State University

Adjective constructions denoting appearance of a person

The article is devoted to the analysis of adjective constructions denoting appearance of a person in Internet news articles which are represented by immediate, modified and extended ones. The conducted investigation reveals, that the group of constructions expressing appealing appearance is more numerous due to the author's intention to attract readers' attention. Immediate adjective constructions state a certain characteristic in the appearance of people, either positive or negative while modified and extended ones are used to emphasize different shades of attractiveness or unattractiveness of people. The constructions under analysis occur in different syntactical positions, namely of the subject, the predicative and the object, and can be a part of compound predicate. In the immediate, modified and extended units, the adjectives are represented by compound, denominative and determining items as well as by participles.

Key words: *adjective construction, immediate construction, modified construction, extended construction, Internet news article, attractive appearance, unattractive appearance.*

Nowadays, the study of a person from different points of view, is carried out by a large number of specific disciplines [4, p. 90–96; 8, p. 45]. Each discipline is concentrated on the individual aspects of a person. To analyze the reality and different aspects of the surrounding world linguists use various linguistic units. One of them is a construction which is defined as a unit of linguistic knowledge that pairs a linguistic form with a meaning [3, p. 288; 8, p. 5; 12, p. 140]. Constructions have a fixed structure but they allow some transformations due to the slots available in their form [18, p.102].

People do not formulate a necessary construction when they need to analyze reality because constructions are entrenched in people's mind [3, p. 302]. They are already in their minds due to the high occurrence in language. Constructions are thought to be complex pairings because they are used to denote internally complex symbolic structures [7, p. 182]. In addition, constructions are considered to be

productive because those units are stored expressions that are clearly discernible as a pattern and may occasionally license novel formations of the relevant type [5, p. 185].

Though constructions and separate adjectives have been constantly studied by many researchers [4, p. 87; 5, p. 46; 11, p. 78–105; 18, p. 101–103], adjective constructions representing appearance of a person in Internet news articles have not been examined so far, so that it requires further study.

The **aim** of our work is the analysis of constructions with adjectives denoting appearance of a person occurring in Internet news articles.

Our paper is intended to solve the following **tasks**:

- 1) to define the notion of construction;
- 2) to identify adjective constructions in Internet news articles;
- 3) to classify constructions denoting appearance of a person.

In Internet news articles the appearance of people is represented by adjective constructions. Adjective constructions always have an adjective acting as the head [1], which may be preceded by premodifiers and followed by postmodifiers [9, p. 288].

Adjectives being a part of the construction are represented by different groups, classified according to their structure, meaning, grammatical characteristics and the degree of those characteristics. Due to their structure adjectives are divided into simple, derivative and compound [14, p. 103]. With regard to the meaning and grammatical characteristics they fall into two large groups: qualitative and relative [8, p. 88]. According to different degrees of characteristics, scholars distinguish scalar, deadverbial, denominal and determining adjective units [16, p. 149–155]. The need for their use arises in the process of communication, because first of all communication involves identification of a person [10, p. 19]. The same we have with news, as it is one of means of communication between people. When one hears some news or information about people he or she tries to imagine the situation and pictures the portrait characteristics and appearance of a person in the picture of the world.

In our paper we mainly rely on paradigmatic and syntagmatic approach to classification of constructions [15, p. 173]. Paradigmatic way of study of constructions is based on different levels of generalization while syntagmatic approach concerns absence or presence of the context, and according to that constructions are divided into immediate, modified and extended [15, p. 173]. In an immediate construction a word combines with a neighboring word. They are word combinations with the

dependent units on the left and on the right. This type of constructions is analyzed without relying on the context. The modified constructions enlarge the immediate ones with additional units. In an extended construction the immediate unit combines with other immediate variants [15, p. 173].

Having analyzed 75 BBC Internet news articles we have singled out 27 examples of units which denote appearance of a person. They are classified according to two different approaches: paradigmatic, focusing on qualities of components, and syntagmatic, emphasizing their number [18, p. 143]. These constructions describe the outward aspects and features of people.

Adjective constructions denoting general appearance of a person with the help of description of some of its aspects are perceived by everyone in the same way in all languages. By the word *appearance* we understand the way a person looks or seems to other people [1]. There is a subjective estimation of a person on the basis of his or her positive or negative aspects of appearance [6, p. 166]. So that adjective constructions which represent general physical appearance are divided into two groups:

- 1) *attractive appearance* which produces positive effect;
- 2) *unattractive appearance* of people which makes the opposite impression.

Adjective constructions which represent attractive appearance of people include immediate, modified and extended. We have singled out 21 of them. The core adjectives in immediate constructions are divided into three subgroups: those describing the highest degree of attractiveness, representing a full of enthusiasm person and denoting males appealing appearance.

The immediate adjective constructions occur in the positions of a predicative and an object. All the adjectives, which are used to describe the appearance, imply that people are good-looking but at the same time they imply different degree of attractiveness. The words *gorgeous*, *wonderful*, *adorable*, *beautiful* and *amazing* present the highest degree having the meaning of being very beautiful, attractive or pleasant [13], e.g. "*She **was a wonderful woman** and had a lovely sense of humour... and that's something somebody should have*" (www.bbc.com, 13.06.19), "*A Conservative MP has been criticised for saying unemployed young people should take farm jobs working with **gorgeous EU women***" (www.bbc.com, 2.10.19), "*She **was an adorable, beautiful daughter and granddaughter***" (www.bbc.com, 31.10.19), "*A spokesman for the German Penz 13. com team said the 27-year-old **was "an amazing***

person who greatly enriched our team. He will be sadly missed" (www.bbc.com, 4.06.19). To describe an attractively full of enthusiasm girl the author of the article uses the adjective *bubbly*, e. g. "*Samantha was a gorgeous, bubbly girl always full of beans and so loveable, and to think that I will never see her again is so very hard indeed*" (www.bbc.com, 2.10.19). As for the word *handsome*, the author of the article uses it to emphasize that the man is physically attractive and has a pleasing and impressive appearance [1], e. g. "*But ultimately their goal is to find a handsome man – which Krantz wrote about in graphic detail*" (www.bbc.com, 24.06.19).

In this group immediate adjective constructions are modified by the adverbs *very*, *so* and *just* to emphasize and intensify the quality of attractiveness, e. g. "*a very great man*" (www.bbc.com, 15.02.19), "*a very good-looking, handsome and charming husband*" (www.bbc.com, 4.04.19), "*he is so energetic*" (www.bbc.com, 6.05.19), "*just a nice boy*" (www.bbc.com, 12.02.19). The numeral *one* gives the exact number of people, e. g. "*one strong woman*" (www.bbc.com, 30.03.19) and the quantifier *a lot of* states vague quantity of humans that is a large amount, e. g. "*a lot of decent people*" (www.bbc.com, 25.05.19). As for possessive pronouns *his* and *her*, they are used to denote belonging and possession to a person or a group of people, e. g. "*his beautiful soul*" (www.bbc.com, 16.07.19), "*her gracious mother*" (www.bbc.com, 13.06.19). The adjective construction is also modified by the abbreviation *EU* which means European Union and reflects being a part of this organization, e. g. "*gorgeous EU women*" (www.bbc.com, 2.10.19). Besides, we have singled out the adjective in the superlative degree of comparison + word denoting nationality, e. g. "*the most adorable Czechoslovakian stuntman*" (www.bbc.com, 27.05.19). The word *Czechoslovakian* denotes nationality of the man and the adjective *adorable* represents him to be very attractive in comparison to other people. One immediate construction is modified the adjective *young* which shows that the woman has not lived for very long [2], e. g. "*the ebullient young woman*" (www.bbc.com, 19.04.19). The adjective *old* in the comparative degree of comparison is used when one object or group is equalized with another, e. g. "*a wonderful older lady*" (www.bbc.com, 25.04.19). In the example, the old lady is considered to have a greater amount of quality of attractiveness in comparison with another person.

Five extended adjective constructions of this group occur in the position of an object, an object complement, constructions represented by passive voice and subjective participle complex.

Adjective construction in the function of an object contains immediate construction of right-hand dependence *in a black designer dress and high heels*, which emphasizes a woman being graceful and attractive in appearance [1], being modified by the adjectives *black* and *designer*, e. g. "*He had come to the villa to meet an elegant woman in a black designer dress and high heels*" (www.bbc.com, 24.05.19). The dress is described with the help of the adjective *black*, which denotes the darkest colour [2] and the adjective *designer*, which is derived from the noun, representing a piece of clothes made by a famous and fashionable stylist to attract people by being new [1]. More than that, the immediate construction *an elegant woman* is extended by the verb *meet*. It expresses man's intention to see that woman and speak with her.

We have singled out one extended adjective construction functioning as an object complement *X finds Y attractive*, e. g. "*Speaking on David Tennant's podcast, the TV host added that "certainly no-one ever finds you **attractive**" on screen if you are a larger size*" (www.bbc.com, 2.04.19). In this sentence the adjective *attractive*, which means to be very beautiful to look at [1], appears as a direct object. The author of the article uses an object complement to give additional information and better description of the subject.

Two constructions are extended by the verbs *portray* and *call* which are used in the passive voice. The present continuous passive voice highlights that the description of that women and girls by others as beautiful or intelligent has a lasting effect on people, e. g. "*You rarely saw curvy, chubby, black women or girls who were being portrayed as **beautiful or intelligent***" (www.bbc.com, 28.02.19). In the second example, the verb *call* shows that people consider Robert Picardo and his wife to be obviously very beautiful, e. g. "*They also were called a **radiant couple** by Robert Picardo, known for his role as The Doctor on Star Trek: Voyager*" (www.bbc.com, 28. 03. 18).

Moreover, we have the adjective construction which is represented by participle complex in which the participle *looking* is used to emphasize the general appearance of the woman which is *serene* and *gorgeous*. More than that, these linguistic units are modified by the adverb *so*, e. g. "*Mother sat there looking so **serene and gorgeous**, really dressed up beautifully and each person came in, all the boys with their cameras and lighting and she thought that was great*" (www.bbc.com, 13.06.19). In this example peacefulness and great beauty of that woman are indicated by those non-gradable adjectives.

Judging by the positive shades of meaning of adjectives *attractive*, *beautiful*, *intelligent*, *radiant*, *serene* and *gorgeous*, these constructions produce significantly positive effect and denote appealing appearance of people.

Adjective constructions denoting unattractive appearance are represented by two immediate constructions, one modified, two extended ones and one idiom. They are less numeral than the constructions of the previous group because authors of the news articles tend to describe people with the help of positive constructions in order to attract readers' attention.

We have singled out two immediate adjective constructions which are used in the syntactical functions of a subject, e. g. "*The notion that for some reason **unattractive** or heavy **people** don't fall in love*" (www.bbc.com, 2.04.19) and a predicative, e. g. "*One minute he was as good as gold, the next he **was horrible***" (www.bbc.com, 4.04.19). The core adjectives in these constructions are *unattractive* and *horrible* which have negative shades of meaning, describing unpleasant to look at and communicate with people [1].

One construction is represented by the adjective *good-looking*, which denotes positive appearance, but being modified by the negative particle *not*, it acquires impugnable meaning, e. g. "*he's not even **good-looking***" (www.bbc.com, 11.06.19). In the example above, it expresses unattractive appearance of a man. Moreover, it is modified by the adverb *even*, which is used to describe something unusual, surprising or unexpected [1] and intensifies the quality of the adjective.

Two constructions contain the extended elements of left-hand dependence represented by verbs of communicative activity *call* and *describe*. The verb *call* shows that a girl considers Irish women to have unappealing appearances, e. g. "*Azealia Banks has called **Irish women ugly** and accused airline Aer Lingus of banning her following a row on a plane*" (www.bbc.com, 22.01.19). As for the verb *describe*, which extends the second construction, it denotes what others say about Ms Baldwin's look, and according to the example she is considered to be untidy and not neat [13], e. g. "*Ms Baldwin, 35, from the Newcastle area, was robbed at about 22:30 GMT on Wednesday at the services, near Rochdale, by what she described as **an unkempt man***" (www.bbc.com, 24.03.19).

In addition, unattractive appearance of a person is represented by the idiom *ugly as sin*. The source domain of this idiom is *sin* which is more concrete and the target domain here is *a person considered to be*

very unattractive [1], e. g. "She said she met Vincent Van Gogh when he would buy paint from her uncle in Arles in 1888, calling him **ugly as sin** and "an awful character" (www.bbc.com, 18.09.19).

To sum up, adjective constructions denoting general physical look of a person can represent attractive and unattractive appearance with the help of various types of linguistic units. The group of constructions expressing appealing appearance is more numerous and is represented by 21 units, containing immediate, modified and extended adjective constructions used in different syntactical functions. The immediate constructions are modified by the adverbs *very*, *so* and *just* to emphasize the attractiveness of people, by the numeral *one* to state the exact number of people, by possessive pronouns *his* and *her* to denote possession of a person, by other adjectives to highlight nationality of a person and state of being old or young. The extended adjective constructions are used with verbs and adjectives which denote what people consider others to be. Five constructions of the second group are mainly immediate and extended which occur in the positions of a subject and a predicative. One construction of this group is represented by the idiom *ugly as sin*. Our investigation shows that the core adjectives in constructions under analysis present different shades of unattractive and unpleasant appearance and their effect on other people. Further research in this realm may be connected with differentiating other groups of constructions indicating traits of people's character in Internet news articles.

Literature

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru>. (accessed 08.11.2019).
2. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com> (accessed 08.11.2019).
3. Croft W., Cruse D. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
4. Croft W. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2001. 416 p.
5. Dąbrowska E. Language, Mind and Brain. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010. 262 p.
6. Dominick J. Wimmer R. Mass Media Research. Belmont: Wadsworth Publishing Co Inc, 2013. 496 p.
7. Evans V. New Directions in Cognitive Linguistics. Bangor: Bangor University Press, 2009. 519 p.
8. Goldberg A. E. Constructions at Work: The nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.

9. Greenbaum S. The Oxford English Grammar. Oxford: Oxford University Press, 1996. 652 p.
10. Herring S. Computer-mediated discourse / ed. by D. Tannen, D. Schiffrin. Oxford: Blackwell, 2015. 24 p.
11. Langacker R. W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. 562 p.
12. Langacker R. W. Construction Grammars: cognitive, radical, and less so. Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. 159 p.
13. Longman Dictionary. URL: <https://www.ldoceonline.com>. (accessed 08.11.2019).
14. Miller J. An introduction to English Syntax. Edinburg: Edinburg University Press, 2002. 190 p.
15. Potapenko S. I. Constructions in English: from paradigmatic to syntagmatic relations. *Література і культура Полісся*. 2017. Вип. 89. С. 172–180.
16. Radden G. Dirven R. Cognitive English Grammar. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. 374 p.
17. Talavira N. English orientating constructions denoting location: classification and article use. *Lingua Posnaniensis*. 2017. Vol. 59. Issue 2. P. 101–120.
18. Talavira N. Verbalization of love in modern English poetry: constructional approach. *Література і культура Полісся*. 2019. Вип. 95, №12. С. 142–149.

References

1. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru>. (accessed 08.11.2019).
2. Collins Dictionary URL: <https://www.collinsdictionary.com>. (accessed 08.11.2019).
3. Croft W. Cruse D. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
4. Croft W. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2001. 416 p.
5. Dąbrowska E. Language, Mind and Brain. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010. 262 p.
6. Dominick J. Wimmer R. Mass Media Research. Belmont: Wadsworth Publishing Co Inc, 2013. 496 p.
7. Evans V. New Directions in Cognitive Linguistics. Bangor: Bangor University Press, 2009. 519 p.
8. Goldberg A. E. Constructions at Work: The nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
9. Greenbaum S. The Oxford English Grammar. Oxford: Oxford University Press, 1996. 652 p.
10. Herring S. Computer-mediated discourse/ ed. by D. Tannen, D. Schiffrin. Oxford: Blackwell, 2015. 24 p.
11. Langacker R. W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008. 562 p.

12. Langacker R. W. Construction Grammars: cognitive, radical, and less so. Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. 159 p.
13. Longman Dictionary URL: <https://www.ldoceonline.com>. (accessed 08.11.2019).
14. Miller J. An introduction to English Syntax. Edinburg: Edinburg University Press, 2002. 190 p.
15. Potapenko S. I. Constructions in English: from paradigmatic to syntagmatic relations. *Literatura i kultura Polissya*. 2017. Vyp. 89. S. 172 –180.
16. Radden G. Dirven R. Cognitive English Grammar. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. 374 p.
17. Talavira N. English orientating constructions denoting location: classification and article use. *Lingua Posnaniensis*. 2017. Vol. 59, Issue 2. P. 101–120.
18. Talavira N. Verbalization of love in modern English poetry: constructional approach. *Literatura i kultura Polissya*. 2019. Vyp. 95, №12. S. 142–149.

А. Б. Латун

магістрантка факультету іноземних мов Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Прикметникові конструкції як засіб зображення зовнішності людини

Стаття присвячена аналізу прикметникових конструкцій на позначення зовнішності людини в інтернет-статтях новин, які представлені безпосередніми, модифікованими та розширеними конструкціями. Проведене дослідження показує, що група конструкцій, які виражають привабливу зовнішність, є більш чисельною через намір автора привернути увагу читачів. Найбільш вживані безпосередні конструкції цієї групи представлені прикметниками, які виражають найвищий рівень привабливості особи, ентузіазм людей та лінгвістичними одиницями, які позначають приємну зовнішність лише чоловіків. Безпосередні прикметникові конструкції вказують на певну характеристику зовнішності людини, позитивну або негативну, в той час як модифіковані та розширені одиниці підкреслюють різні відтінки привабливості чи непривабливості людей. Представлені групи прикметникових конструкцій в реченні зустрічаються в різних синтаксичних позиціях, таких як підмет, присудок, обставина, додаток, означення та можуть виступати частиною складеного присудка. Модифіковані конструкції трансформують безпосередню за рахунок присвійних займенників, які показують належність людині або групі людей, числівників, які уточнюють кількість осіб, прийменників, які підсилюють привабливість або непривабливість, аббревіаціями, які акцентують місце роботи людей та прикметниками в вищому та найвищому ступенях порівняння, які підкреслюють національність та вік людини. Дане дослідження показує, що вище перераховані ступені порівняння використовуються для зіставлення людини з іншою особою або групою людей. Розширені конструкції, які утворюються за рахунок поєднання двох та більше безпосередніх одиниць, представлені дієсловами на позначення комунікативної діяльності людей та забезпечують репрезентацію ставлення інших індивідів до певної особи. Представлені групи прикметникових конструкцій в реченні зустрічаються в різних синтаксичних позиціях.

Ключові слова: прикметникова конструкція, безпосередня конструкція, модифікована конструкція, розширена конструкція, інтернет-стаття новин, приваблива зовнішність, неприваблива зовнішність.

УДК 811.111'373

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-159-168

M. S. Holiak

master student of the foreign languages department
of Nizhyn Mykola Gogol State University

The usage of neologisms characterizing people in feedbacks to online English news

The article is devoted to the analysis of neologisms characterizing people in positive or negative way in feedbacks to online English news. They denote Internet users, professions and modern tendencies. They can be formed by compounding, blending, construction and acronym. The research shows that the group of neologisms which represents modern tendencies is the largest and it is formed by different types of word formation. Modern tendencies demonstrate either positive or negative characteristics concerning a person or a group of people. All neologisms are used in order to show addiction to something, belief or disappointment, anxiety, attractiveness, changes for the better.

Key words: *neologism, classification, Internet user, modern tendency, feedback, online English news.*

Nowadays new phenomena are constantly emerging. With the globalization of the world, every day we can find new words or word-combinations while reading a book or articles. The study of scientific directions for neologisms has revealed a large number of different interpretations and classifications of modern vocabulary [1, p. 34]. Neologisms can be introduced into English language because of the progress of modern science and technology, political struggle, changes in social habits, economic development [1, p. 41], which leads to the coinage of new words.

The term neologism was borrowed from French neologism and first used in English in 1772 [12]. Jaroslav Peprník claims that "a neologism is a new word or sense of a word" [13, p. 75]. Peprník points out that a word is language specific, i. e. there can be a one-word term, for instance, in Latin and an equivalent two or three-word term in English for the very same notion [13, p. 76].

Though neologisms in general have been studied and continue studied by many researchers, such as A. A. Kharkovska, Y. A. Zatsnyi, I. I. Murko and others [2, p. 75]. Neologisms characterizing people in

online English news have not been investigated so far, so it underscores **topicality** of this paper.

The **aim** of our work is the analysis of neologisms in feedbacks of online English news.

To achieve this aim we have to solve the following **tasks**:

- to determine the notion of neologism;
- to single out neologisms in feedbacks to different online news;
- to classify neologisms characterizing people.

We can find neologisms in feedbacks, because here the participants of a conversation to exchange information about basic communicative functions, which are essential in human direct face-to-face communication [4, p. 2]. A. Ramaprasad defines feedback as information about the gap between the actual level and the reference level of a system parameter which is used to alter the gap in some way [13, p. 7]. In news it is reaction.

In our paper we have analyzed neologisms according to the denoted phenomena and word formation: compounding, blending, construction and acronym. One of the most widespread ways of creating new words is compounding (composition) i. e. the process of making new words by means of the words already existing in the language [6, p. 145]. Another way is blending – the process involves making new words by joining two already existing ones and combining their meanings [5, p. 159]. Constructions are stored pairings of form, meaning and function, including morphemes, words, and idioms, partially lexically filled and fully general linguistic patterns [10, p. 220]. The appearance of acronyms in the vocabulary stock of any language is determined by some factors like spread of computer technology all over the world. However, the main source of acronyms is that the internet what means that their usage is restricted to informal writing [3, p. 63].

Having analyzed 72 BBC and The Guardian news articles we have singled out 17 examples of neologisms which denote Internet users (*Twitterverse*, *netflixaholic*, *smombie*, *Tinderella*, *edgelord*), professions (*homework therapist*, *break up*, *life extensionist*, *data humanist*) and modern tendencies (*gender-fluid generation*, *birth striker*, *smober*, *cyberchondriac*, *gender dysphoria*, *askhole*, *economatheist*, *Brexitteer*).

Internet users are indicated by such neologisms: *Twitterverse*, *netflixaholic*, *smombie*, *Tinderella*, *edgelord*.

The users of social media networking are called *Twitterverse*, which is coined by combining one notional word (that is *Twitter* – social media application) and the final element of another word (*universe*) and as a

result we have a blend *Twitterverse*, which means the name for the users of Twitter and the space they occupy [16], e. g. *Wow, I think PewDiePie is one of the most popular person not only in Youtube, but also in the whole Twitterverse* (www.bbc.com, 05.08.2011). From this example we can see that the word *Twitterverse* means area where there are all users of social media Twitter (Youtube). It is used to emphasize the informal communication and it makes the saying brief.

A person who has an addiction to the phone is named *smombie*, which is coined by combining the initial element of one word (that is *smartphone*) and the final element of another word (*zombie*) and as a result we have a blend- *smombie*, which means a person walking around unaware of his or her surroundings entirely absorbed in their smartphone and this word was voted Youth Word of the Year in Germany [16], e. g. *Smombie is the right word to call those who stare gormlessly at their iPhone for hours and you may see them everywhere, head jammed into their little virtual world, texting/tweeting/facebooking* (www.theguardian.com, 29.04.2016). In the example *smombie* is used to emphasize those people, who are going somewhere staring at their smartphones, like *zombie (head jammed into their little virtual world, texting / tweeting / facebooking)*, but this word is used here in informal communication, it is very short-spoken.

Dependence on something is reflected by the neologism *netflixaholic*, which is formed with the help of blending with suffixation, which consists of a noun *Netflix* and a suffix *-aholic*, denoting a person addicted to something and it means a person that is so addicted to Netflix, they dedicate every spare moment of their free time in their life to watching random movies and/or TV shows on Netflix [16], e. g. *I do pay for a BBC TV license and I do pay a subscription to Amazon for a Fire Stick and watched two seasons of a new serial on Netflix on a pay per view basis. I'm a real netflixaholic* (www.bbc.com, 16.09.2019). This example shows somebody's addiction to Netflix, spending a lot of money on it (*pay for a BBC TV license and pay a subscription to Amazon*) and watching different new films or serials (*two seasons of a new serial*).

A user of social media is named *Tinderella*, which is formed by combining one notional word (mobile dating app *Tinder*) and the final element of another word (the classic fairytale *Cinderella*). After this play on words we have a blend- *Tinderella* who is an attractive person on Tinder. *Tinderella* can also refer more generally to any female Tinder user in 2013, and this word was entered on Urban Dictionary as a "really hot girl" on Tinder in October that year [9]. In this article there is a research

between young people whether Tinder is really creating a "dating apocalypse", and that's true, because for someone it is even hobby and a lot of people can find their true love, e. g. *It's very patronising to women to suggest that they're being exploited by Tinder. Women are seen as a bit too eager for love online, they are real Tinderella* (www.theguardian.com, 16.08.2015). Here the word *Tinderella* is used to emphasize the beauty of a girl who is looking for love (*a bit too eager for love online*) and the informal communication between people.

An Internet user is represented by the neologism – *edgelord* that is coined by combining the initial element of one word (*edgy* - impatient and anxious) with the final element of another word (*shitlord* - a person who basks in the bitterness and misery of others), but together they mean someone who expresses opinions saying offensive or controversial things on social media in order to shock people and this term was used in 2015 [16], e. g. *Oh, I believe that he doesn't contradict anti-advertising, but he is a real edgelord, he offends people writing to them not very pleasant responses and they block him* (www.theguardian.com, 16.08.2015). In this sentence the word *edgelord* indicates a person, who writes something insulting to other users of social media (*offends*) and it leads to unpleasant conclusions (*block*).

Professions can be described by such neologisms as *homework therapist, break-up concierge, and data humanist*.

A person who helps kids to solve different issues is called *homework therapist*, which means someone whose job is to help students with their schoolwork, exams and to help them deal with issues such as stress and anxiety [7]. Having read the article about different tips how to beat stress, we have found unusual advice in student blogger shares, e. g. *I know, that in New York, parents will do almost anything to keep their children under control, even pay hundreds of dollars an hour for homework therapist, and this specialized and individual approach may be no big deal for them* (www.theguardian. com, 15.06.2014). Judging by this example, *homework therapist* describes a person who takes care of children (*keep their children under control*) like a nurse (*even pay hundreds of dollars an hour*).

One more profession is represented by the construction *break-up concierge*, which means a person or company whose job is helping people who ended their relationship, for example, they find a new accommodation for them and so on [7], e. g. *My friend had an experience in his life with this break-up concierge company, who helped him to restart his whole life, purchase the furniture and installations,*

some utility changes, it was tricky, because he had been in a relationship for a long time (www.theguardian.com, 23.03.2016). In this sentence the neologisms *break-up concierge* denotes a company who has a goal to help families who divorced with different issues, to change their life for better and not to be depressed, because it is difficult being together for a long time (*tricky*).

A person who deals with information is called *data humanist*, which means someone who presents information in a way that is beautiful to look at and tells a story [7], e. g. *Yeah, but really robots do not ask questions or practically apply knowledge – they can only do what they are programmed to do, but a human brain comes complete with much that a computer cannot deal with, e. g. change the information to look more beautiful to us, as data humanist does, unlike the robots*. From this example we can see that the neologism *data humanist* indicates a person who tells a story better than the robot (*a computer cannot deal*), but who is specially trained for this (*they are programmed to do*).

Modern tendencies are represented by such neologisms: *gender-fluid generation, birth striker, smober, cyberchondriac, gender dysphoria, asshole, life extensionist, economatheist, Brexiteer*.

People who can't define their gender are named *gender-fluid generation*, which means not feeling as though you are only one gender (= either male or female) [8]. In this article some students like having both male and female energies and even a mix of both, in more cases boys don't identify themselves with one gender, but many young girls also wear men's clothes in order to be similar to them, e. g. *Some people argue that certain characteristics are male or female so by this logic if we have characteristics that fit in both categories we are gender-fluid generation* (www.theguardian.com, 23.03.2016). Judging by this example, our generation looks like *gender-fluid*, because nowadays there are a lot of transsexuals (*certain characteristics are male or female*) and unisexual marriage. It makes the communication more realistic spoken and clear to our society.

A person who can't determine his/her gender is represented by the semantic construction *gender dysphoria*. It makes people feel uncomfortable identifying as the gender they were born with, and feeling uncomfortable with their body. It can often make the people going through this depressed [16]. There are some services that provide the holistic treatment to the transgender patients or gender dysphoria patients, e. g. *Specialised treatment sounds essential – what happens with a teenage person with gender dysphoria, who's got hold of medication off*

the internet, turns up (www.theguardian.com, 15.08.2017). Judging by this example, it becomes clear that there are some treatments (*specialised*) for this disease, even teenagers can't identify their gender (*a teenage person with gender dysphoria*). This word is used here to emphasize the illness and to make the saying more short-spoken.

With the intention of characterizing a woman, the construction *birth striker* is used, but we can't guess the meaning when we translate each word individually, it means a woman who chooses not to have children because she is concerned about the world's population being too big [7]. Judging from the article one man believes that his girlfriend will be a perfect wife, except she doesn't want kids, she wants to be child-free, but her husband tries to persuade her about parenting, e. g. *Oh, yeah... my friend... is another "birth striker", deciding when she was about 21 that she didn't want to have children* (www.theguardian.com, 11.11.2018). In the example the neologism *birth striker* is used to emphasize that even in early age (*about 21*) girls refuse to have children.

In order to tell that someone is a recovering nicotine addict, the acronym *smober* is used, where there is an initial element of the word – *smoke* and suffix – *er*, and it describes a person as being quitting the habit of smoking, and it may be a verb- the act of being nicotine free and no longer smoking; like *sober* for an alcoholic [16], e. g. *I smoked from about ages 12–25 but I then quit – and now I am a real smober, it's taken a good 65 years from when lung cancer and smoking were first linked to get where we are now and we do see fewer smokers these days* (www.bbc.com, 28.08.2019). The word *smober* is used in this example to show giving up a habit of smoking, even if a person has been smoking for many years (*from about ages 12–25*), but it has a big influence on our health (*it's taken a good 65 years from when lung cancer and smoking were first linked to get where we are now*).

People who believe the Internet are reflected by the compound noun *cyberchondriac*, which consists of simple stems- *cyber* and *chondriac*, which are independently functioning words of the same part of speech-noun, but when they are connected together, they mean a person who compulsively searches the Internet for information about particular real or imagined symptoms of illness [12]. The Internet can be a hypochondriac's worst enemy though we can find there a large amount of information about different illnesses. In most cases the symptoms will fit our diseases, but it can be deceptive, even on some medical, e. g. *I fell into the cyberchondriac tendency for a while, part of*

the problem is that the 'official' or responsible sites are acting more like lawyers than doctors. Almost every symptom leads to the same EMERGENCY! CALL AMBULANCE NOW! (www.theguardian.com, 09.10.2013). In this sentence the neologism *cyberchondriac* indicates a person who interprets his illnesses via the internet (*sites*) and jumps to wrong conclusions (*EMERGENCY! CALL AMBULANCE NOW*).

A person who does the opposite is called *askhole* that is formed by combining one notional word – *ask* and the final element of another word – *asshole* (a person who doesn't treat other people with respect) [16], and together these words form a blend – *askhole*, which means someone who continually asks for advice but never follows it [10], e. g. *I am glad when my friends ask me for advice and I can help them, but concerning my acquaintance, he is an askhole, he always asks question only for the sake of asking questions, without following my recommendations, he makes me feel used* (www.theguardian.com, 03.11.2017). In the example, the neologism *askhole* presents here a person who never minds pieces of advice (*without following my recommendations*), but likes to ask them annoying others (*feel used*).

People who wish to live for a long time are called *life extensionist*. This construction means a person who wants a longer life and believes it can be accomplished by diet, nutritional supplements, lifestyle changes, etc. [15], e. g. *I am so interested in extending life not even by days or weeks, but even by centuries, for that reason I am life extensionist and I keep to all recommendations: eat and sleep well, exercise, reduce stress and rely on modern medicine to be healthier and life longer* (www.theguardian.com, 23.03.2016). In this sentence the neologism *life extensionist* indicates a person who is obsessed with health (*extending life*) and does everything possible to be lively (*eat and sleep well, exercise, reduce stress and rely on modern medicine*).

With the aim of characterizing a person who rejects the economy, we use the compound noun *economatheist*, where at least one of the constituents has a reduced stem and which consists of 2 stems: *economy*, which is reduced and *atheist* which are joined together and it means a person who denies or disbelieves the existence of the economy and it was used only in 2009 for the first time [16]. Judging by the article, America's booming economy is built on hollow promises and more people don't want to believe in their words and to perceive the most obvious lies, e. g. *I am not sure that there is an economy... May be I am an economatheist, and we are the most confidant voters in the world* (www.theguardian.com, 02.07.2019). In this sentence, the word

economatheist is used to express unbelief (*I am not sure that there is an economy*).

Concerning people who are connected with politics, the acronym *Brexit* is used, which consists of new word *Brexit* and the suffix *-eer*, which means someone who is in favour of the United Kingdom leaving the European Union [7], e. g. *Brexit or no Brexit and irrespective of what party they belong to, pursuit of the national interests of the peoples of the UK would require that Brexiters come forward to the UK electorate with a full account of their foreign associations and allegiances* (www.theguardian.com, 28.05.2019). In this sentence the neologism *Brexit* indicates people who have to respond to British constituency (*the UK electorate*) with full description of their contacts and loyalty (*associations and allegiances*) regardless the party.

To recapitulate, neologisms characterizing people are represented by 17 linguistics units. The group of neologisms which underscores modern tendencies contains 9 examples and is the most numerous. Most of these illustrations are formed with the help of compounding and blending, only one example (*Brexit*) is formed by acronym. The group that introduces 5 linguistics units denoting Internet users has only one way of word formation that is blending. As for the group describing professions there are 3 linguistic units and they are also formed with only one way of word formation – construction. Further research in this area will be connected with differentiation of other groups of neologisms in social media communication.

Literature

1. Заботкина В. И. Неологизмы в современном английском языке: учеб. пособие. Калининград: Калинингр. гос. ун-т, 1982. 79 с.
2. Зацний Ю. А. 11 вересня 2001 року і поповнення словникового складу англійської мови. *Вісник Сумського державного університету*. Суми, 2002. № 4. С 75–79.
3. Adams V. An Introduction to Modern English Word-Formation. London: Longman, 1987. 240 p.
4. Allwood, J., Nivre, J., Ahlsén, E. On the Semantics and Pragmatics of Linguistic Feedback. *Journal of Semantics*. 1992. Volume 9. Issue 1. P. 1–26.
5. Arnold I. V. The English Word. Лексикология современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Высш. шк., 1986. 295 с.
6. Bauer L. English word formation. Cambridge University Press, 1983. 191 p.
7. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/> (accessed 08.11.2019).

8. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
9. Dictionary. com. URL: <https://www.dictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
10. Goldberg, A. E. *Constructions. A New Theoretical Approach to Language*. 2003. Vol. 7. Issue 5. P. 219–224.
11. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
12. Oxford Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (accessed 08.11.2019).
13. Peprník, J. *English Lexicology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 186 p.
14. Ramaprasad A. On the definition of feedback. *Behavioural Science*. 1983. Vol. 28(1). Issue 13. P. 4–13.
15. The Free Dictionary. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
16. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/> (accessed 08.11.2019).

References

1. Zobotkina V. I. *Neolohismy v sovremennom anhliiskom yazyke: ucheb. Posobie*. Kalininhrad: Kalininhrad. hos. un-h, 1982. 79 s.
2. Zatsnyi Yu. A. 11 veresnia 2001 roku i popovnenia slovnykovoho skladu anhliiskoi movy. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu*. Sumy, 2002. № 4. S 75–79.
3. Adams V. *An Introduction to Modern English Word-Formation*. London: Longman, 1987. 240 p.
4. Allwood, J., Nivre, J., Ahlsén, E. On the Semantics and Pragmatics of Linguistic Feedback. *Journal of Semantics*. 1992. Volume 9. Issue 1. P. 1–26.
5. Arnold I. V. *The English Word. Leksikolohiia sovremennoho anhliiskoho yazyka: Ucheb. dlia in-tov i fak. inostr. yaz. 3-e izd., pererab. i dop. M.: Vyssh. shk., 1986. 295 s.*
6. Bauer L. *English word formation*. Cambridge University Press, 1983. 191 p.
7. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/> (accessed 08.11.2019).
8. Collins Dictionary URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
9. Dictionary. com URL: <https://www.dictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
10. Goldberg, A. E. *Constructions. A New Theoretical Approach to Language*. 2003. Vol. 7. Issue 5. P. 219–224.
11. Macmillan Dictionary URL: <https://www.macmillandictionary.com/> (accessed 08.11.2019).
12. Oxford Dictionary URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (accessed 08.11.2019).
13. Peprník, J. *English Lexicology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 186 p.

14. Ramaprasad A. On the definition of feedback. *Behavioural Science*. 1983. Vol. 28(1). Issue 13. P. 4–13.

15. The Free Dictionary URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (accessed 08.11.2019).

16. Urban Dictionary URL: <https://www.urbandictionary.com/> (accessed 08.11.2019).

Голяк М. С.

магістрантка факультету іноземних мов Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Використання неологізмів на позначення людей у відгуках до онлайн-новин англійською мовою

Стаття присвячена аналізу неологізмів на позначення людей з позитивного чи негативного боку, які представлені у відгуках на онлайн-новини англійською мовою. Неологізми збагачують лексичний склад мови і таким чином підтверджують її динамічну природу. Неологізм – це одиниця словникового складу, слово або словосполучення, використані в мові в певний період на позначення нового чи наявного поняття або в новому значенні та які з'явилися в результаті запозичення, калькування, словосполучення, абрєвіації, розширення або звуження значення. Словниковий склад англійської мови постійно змінюється та поповнюється новими мовними одиницями. Найпоширенішими сферами виникнення неологізмів є ті, в яких відбуваються інновації: сучасні технології, науковий прогрес та всі ті події та фактори, які й приводять до появи неологізмів. Виокремлені у відгуках на онлайн-новини неологізми позначають користувачів Інтернету, професії та сучасні тенденції. Дослідження показує, що група неологізмів, яка представляє сучасні тенденції, містить 9 прикладів, є найчисельнішою і утворена різними типами словотворення. 8 прикладів побудовані за допомогою з'єднання, і лише один приклад (*Brexitteer*) утворений абрєвіатурою. Група, яка представлена 5 лінгвістичними одиницями, що позначають користувачів Інтернету, має лише один спосіб словотворення – з'єднання. Наше дослідження показує, що всі неологізми, що описують користувачів Інтернету, утворені за допомогою 2-х слів, пов'язаних між собою. А група, яка описує професії, налічує лише 3 мовні одиниці, і вони також утворені лише одним способом словотворення – словосполученням. Сучасні тенденції відображають позитивні або негативні характеристики, що стосуються людини чи групи осіб. Всі неологізми використовуються для того, щоб показати залежність від чогось, віру чи розчарування, тривогу, привабливість, зміни на краще.

Ключові слова: неологізм, класифікація, користувач Інтернету, сучасна тенденція, відгук, англійські онлайн-новини.

УДК 811.161.1'255

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-169-180

В. А. Сидоренко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри славянської філології, компаративістики і перекладу Нежинського державного університету імені Ніколая Гоголя

К вопросу о реализации категории оказиональности в поэтическом тексте

Категорію okazjiональності не можна вважати маловивченою в сучасному мовознавстві. Упродовж другої половини минулого століття з'явилися праці, у яких були обґрунтовані теоретичні засади вивчення цих одиниць: їх ознаки, відмінність okazjiональних слів від потенційних, їх структурно-семантична характеристика, функціонування в текстах різних жанрів. Однак слід зауважити, що в останні два десятиліття цікавість до таких новоутворень не згасає. Нові дослідження присвячені аналізу таких типів okazjiоналізмів, про які раніше не йшлося: наприклад, фонетичні, okazjiональні фразеологізми, "невичні" поєднання слів (синтаксичний рівень категорії okazjiональності). Саме таким okazjiональним словосполученням і присвячена ця розвідка. Об'єктом дослідження стали нетрадиційні поєднання слів, характерні для ідіостилю Анни Ахматової. Аналіз цих одиниць базувався на підходах, запропонованих Н. Г. Бабенко.

Ключові слова: okazjiоналізм, типи новоутворень, канонічне слово, валентність, нетрадиційні сполучення слів, експресія поетичного тексту.

По мнению многих исследователей, термин "оказиональный" впервые был зафиксирован в работе "Принципы истории языка" Г. Пауля в 1880 году [9, с. 93]. В современной же лингвистике он "прижился" только после его использования в статье Н. И. Фельдман "Оказиональные слова и лексикография", опубликованной в 1957 году в журнале "Вопросы языкознания" [14, с. 14], хотя в одной из статей последних лет упоминается имя Розалии Шор, которая использовала термин "оказиональные выражения" еще в 30-е годы в исследовании под названием "Язык и общество" [15, с. 2].

Определение, предложенное Н. И. Фельдман, актуально и сегодня, спустя более 60 лет: "Оказиональное слово, образованное по языковой малопродуктивной или непродуктивной модели, а также по okazjiональной (речевой) модели и созданное на определенный случай либо с целью обычного сообщения, либо с целью художественной. Подобно потенциальному слову, okazjiональное

слово есть факт речи, а не языка. Точно так же я понимаю и окказиональную форму слова" [14, с. 64–73].

Активное и разноаспектное изучение авторских новообразований в русистике началось относительно недавно, во 2-й половине прошлого века, когда появились работы, направленные на теоретическое осмысление категории окказиональности. Это исследования Эр. Ханпире, А. Г. Лыкова, В. В. Лопатина, М. А. Бакиной, Е. А. Земской, в которых внимание акцентировалось, в первую очередь, на структурно-семантических особенностях таких новообразований. Каждый из этих ученых внес определенный вклад в разработку данной проблематики.

На наш взгляд, существенно "расширила" представление о категории окказиональности работа Н. Г. Бабенко "Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ" (1997) Автор предлагает выделять пять типов окказионализмов: фонетические, лексические, грамматические (морфологические), семантические и окказиональные (необычные) сочетания слов, которые и стали объектом нашего рассмотрения.

Проблему окказионализмов нельзя назвать малоизученной, однако исследования, посвященные образованию и функционированию этих новообразований, появившиеся в последние два десятилетия, свидетельствуют о том, что интерес к ней не утрачен. Чаще всего они рассматриваются в нескольких аспектах: а) с точки зрения структурно-семантической характеристики; б) новообразования и лексикография; в) новообразования в СМИ; г) поэтические окказионализмы, их изобразительно-выразительная функция; д) новообразования в других языках и особенности их перевода на русский язык.

Окказионализмы новейшего времени проанализированы с точки зрения структурно-семантической и функционально-прагматической в исследовании Ю. Н. Пацулы, словообразовательная и семантико-стилистическая характеристика поэтических новообразований дается Б. Н. Гаджимурадовой [10; 5]. О проблемах окказионального слова и окказиональной деривации идет речь в работах В. Церулы и Н. В. Коновальцевой [15; 7], а окказиональные фразеологизмы, их роль в художественном тексте, в частности, в произведениях В. Токаревой и Б. Акунина рассмотрены Е. Н. Ермаковой [6].

Проблема вхождения / невхождения новообразований в словаря также актуальна. Традиционно все исследователи считают, что окказионализмы не могут быть зафиксированы в толковых словарях и в словарях новых слов, в отличие от неологизмов, однако попытки

составления "особых" словарей предпринимались еще в 70-е годы прошлого века.

В отечественной лексикографии есть опыт составления словаря окказионализмов одного автора. Составитель такого словаря – В. Н. Валавин, и нет "ничего удивительного в том, что этим автором стал замечательный русский поэт В. В. Маяковский", который "обогастил наше представление о возможностях русской словообразовательной системы" [4, с. 3].

В 1995 году Н. Н. Перцовой был создан "Словарь неологизмов Велимира Хлебникова" [11], который содержит более пяти тысяч неологизмов из опубликованных произведений этого автора. Продолжив работу над творчеством поэта, исследовательница смогла вдвое увеличить этот список, на что указала в книге "Словотворчество Велимира Хлебникова", изданной в 2012 г. [11, с. 84].

Использование авторских новообразований в СМИ – еще один аспект современных исследований. Авторы рассматривают их как средство создания экспрессии в публицистике, функционирование таких лексических единиц в политической сфере, актуальные тенденции в окказиональном словообразовании.

Аналізу поетических новообразований в идиостилях М. Цветаевой, А. Ахматовой, А. Блока, Е. Евтушенко, Л. Мартынова также посвящены некоторые работы, опубликованные в последнее время [1; 8; 12].

Окказионализмы как объект перевода – еще одно направление исследований, ставшее актуальным в современном глобализованном мире. Образование и особенности перевода окказионализмов-англицизмов стали предметом рассмотрения в ряде работ последних лет. Такие новообразования чаще всего относят к безэквивалентной лексике, а материалом "служит" современная фантастика, англоязычные СМИ, произведения того или иного автора.

Цель нашей работы – проанализировать окказиональные (необычные) сочетания слов, характерные для поэзии Анны Ахматовой.

По мнению Н. Г. Бабенко, такие сочетания слов в конкретных художественных текстах "выступают" в роли тропов и представляют собой "стечение лексем, сочетаемость которых в узусе невозможна, поскольку противоречит закону семантического согласования вследствие отсутствия общих сем в их лексических значениях" [3, с. 9–12]. Исследовательница предлагает рассматривать такие сочетания в двух аспектах – лингвистическом и как одну из особенностей авторского идиостиля. Она обращает внимание на то, что

такие сочетания слов – не предмет синтаксиса, поскольку синтаксическая сочетаемость, как правило, не нарушается, речь идет об объединении "несоединимых понятий", о нарушении "сложения смыслов" [3, с. 63–64].

Использование нетрадиционных сочетаний слов в поэтических текстах чаще всего "базируются" на метафорическом переносе, который "разрушает" устоявшееся восприятие привычных вещей, объединяя "несоединимое" на уровне обыденного сознания, что способствует двуплановости создаваемых образов. "Столкновение" прямого и переносного значений в слове и "порождает" необходимую эмоционально-экспрессивную окраску.

Среди необычных сочетаний слов в ахматовской поэзии можно выделить "цветовые", когда в словосочетании с семантикой "признак+предмет" использовано колоративное имя прилагательное, характеризующее предмет, вообще не имеющий цвета, или не имеющий "такого" цвета. Например, в стихотворении "В Царском Селе", которое молодая поэтесса посвятила Пушкину-лицеисту, словосочетание **шорохам зелёным** – метонимический перенос, расширяющий значение цветового имени прилагательного и передающий звуковые ассоциации, подкрепленные еще одним словосочетанием с семантикой "звука" – **шелест шагов**: *"А там мой мраморный двойник, / Поверженный под старым клёном, / Озерным водам отдал лик, / Внимает шорохам зелёным". – "Смуглый отрок бродил по аллеям / У озерных глухих берегов. / И столетие мы лелеем / Еле слышный шелест шагов"* [2, с. 8].

В прилагательном **зелёный** актуализировано также переносное значение – "... неопытный вследствие молодости" [13, т. I, с. 606], которая позволяет себе порой пессимистические настроения: лирическая героиня сравнивает себя с разрушенной мраморной статуей, увиденной в парке, называя ее своим двойником и "предполагая": *"Я тоже мраморною стану"*. Эту метафору можно "расшифровать" по-разному: с одной стороны, это о бренности жизни, о ее скоротечности, а с другой – о будущем признании ее поэзии, возможно, о славе, которая пришла к поэту Пушкину позже, но "начиналась" с этого парка, с этих шорохов.

Цветовые имена прилагательные имеют широкую сочетаемость, однако они "способны попадать" в ситуацию окказионального употребления, когда каноническое слово "помещается" в необычный контекст. К таким можно отнести словосочетание **голубые хризантемы**, поскольку хризантем такого цвета в природе не существует

(есть информация, что несколько лет назад в Японии при помощи генной инженерии были получены такие цветы). Использование этого прилагательного можно объяснить тем, что лирическая героиня Анны Ахматовой "не любит" обыденность, пытается противостоять ей, отсюда – и цвет у хризантем как символ чего-то недостижимого, неосуществимого (ср.: *голубая мечта, голубая даль, голубая каёмочка*): *"И всегда открывается книга / В том же месте. Не знаю зачем! / Я люблю только радости мига / И цветы голубых хризантем"* [2, с. 34].

У Анны Ахматовой есть стихотворение, написанное в 1914 году вскоре после начала Первой мировой войны и названное "Июль 1914". Предчувствие беды, тревога передается разными языковыми средствами, одно из них – окказиональное словосочетание **красная влага**, эвфемистическая замена лексемы **кровь**, которой, вместо дождя, обильно была омыта земля: *"Не напрасно молебны служились, / О дожде тосковала земля: / Красной влагой тепло окропились / Затоптанные поля"* [2, с. 8].

Появление окказиональных сочетаний слов может быть мотивировано не только лексическим значением объединяемых слов, но и контекстом всего поэтического произведения. К таким образованиям можно отнести ряд словосочетаний, зафиксированных в ахматовских текстах. Одно из них – **муравьиное шоссе**, использованное автором в стихотворении "Обман", где речь идет о молодой девушке, любящей и мечтающей о любви. Лирическая атмосфера произведения передается посредством конкретных деталей, способствующих созданию зрительно воспринимаемой картины действительности. Перед читателем, как в "замедленном кино", проходят "кадры", где весна сменяется летом, а лето – осенью, и вот уже и зима на пороге: *"Весенним солнцем это утро пьяно; Жарко веет ветер душный; Листьям последним шуршать! О, Вы приедете к нам / Завтра по первопутку"* [2, с. 16–18]. Одна из таких деталей в летнем пейзаже – муравьи, вечно спешащие по каким-то своим "муравьиным делам": *"Сухо пахнут иммортели / В разметавшейся косе, / На стволе корявой ели / Муравьиное шоссе"* [2, с. 17].

Лексемы **косе – шоссе** – рифмуются, но не только поэтому, на наш взгляд, "предпочтение" было отдано слову **шоссе** из синонимического ряда: **дорога, тропа, тропинка, путь** в процитированном контексте. Это слово к началу XX века еще не вошло в активный словарь, хотя было заимствовано из французского в

первой половине XIX в., однако такие дороги еще не стали к тому времени распространенными на территории Российской империи, поэтому была в этой лексеме некая новизна, "незатёртость" в сравнении с другими из приведенных синонимов.

Определенной романтикой овеяно словосочетание **приморская девчонка**. Одно из значений имени прилагательного **приморский** – "... Живущий в приморье, на берегу моря" [13, т. III, с. 425], однако в анализируемом словосочетании оно приобретает дополнительные коннотации, обусловленные не столько конкретным контекстом, сколько внетекстовыми факторами: людей, родившихся и выросших у моря, отличают определенные черты характера (такowymi их традиционно наделяет наше воображение): независимость, взаимоподдержка, бунтарство. Экспрессия словосочетания усиливается стилистически маркированным существительным **девчонка**, по всей видимости, с актуализированной семой "*легкомысленная, несерьёзная*": "*Стать бы снова приморской девчонкой, / Туфли на босу ногу надеть, / И закладывать косы коронкой, / И взволнованным голосом петь*" [2, с. 60].

Анализируя окказиональные поэтические новообразования Анны Ахматовой, мы обратили внимание на то, что в её текстах довольно часто упоминаются названия цветов, в частности, роз: "*И на террасе запах роз слышней; Целый букет принесут / Роз из оранжереи; Тех желто-розовых некрупных роз / Название которых я забыла; Я к розам хочу, в тот единственный сад, / Где лучшая в мире стоит из оград*".

Одно из необычных сочетаний – **новогодние розы**. Лексическая сочетаемость сложного имени прилагательного **новогодний** достаточно широка – "всё, что относится к Новому году, связано с ним". Роза – "не обязательный", а скорее "индивидуальный" атрибут Нового года, навеянный воспоминаниями героини, вызывающий ряд личностных ассоциаций, что делает такое новообразование романтически-возвышенным, "обновляет" восприятие: "*Новогодний праздник длится пышно, / Влажны стебли новогодних роз*" [2, с. 45].

Как уже отмечалось, семантика некоторых словосочетаний не мотивирована входящими в него компонентами и требует определенных фоновых знаний. Например, **стрелецкая луна** из стихотворения "Стансы", написанном в 1940 году: "*Стрелецкая луна. Замоскворечье... Ночь. / Как крестный ход, идут часы Страстной Недели...*" [2, с. 231].

Относительное прилагательное **стрелецкий** зафиксировано в словарях: "Прил. к стрельцы" [13, т. IV, с. 285], однако его сочетаемость ограничена, и к началу XX века оно уже стало лексической единицей из пассивного словаря.

Стрелецкая луна, на наш взгляд, – словоупотребление, которым поэтесса "отсылает" читателя к картине В. И. Сурикова "Утро стрелецкой казни", сюжет которой связан с событиями Петровского времени. У каждого такая луна может вызывать индивидуальные ассоциации: возможно, она холодная, зловещая, отстраненная; ассоциации могут быть связаны также с цветовыми характеристиками, хотя основная смысловая нагрузка определяется историческим контекстом. Данное окказиональное словосочетание выступает в роли номинативного предложения, функция которого – обозначать наличие, существование предмета или явления, что позволяет стать ему идейным центром произведения, имплицитно события прошлых веков на действительность, в которой жила Анна Ахматова.

Попробуем проанализировать еще одно словосочетание, имплицитно указывающее на исторические события, – **ленинградская беда** ("Причитание" (1944)). Определение **ленинградский** имеет довольно широкую валентность (указание на всё, что имеет отношение к этому городу, претерпевшему неоднократные переименования), а поскольку во многом город уникален, то круг определяемых понятий может быть значительным. Хотелось бы также заметить, что у этого прилагательного, в силу разных причин, произошло "приращение смысла", реализуемое не только в определенных контекстах, но и в сознании людей старшего поколения: **ленинградский** – это духовный, интеллигентный, особый, не похожий на других. Однако в ахматовском контексте **ленинградская беда** – это, с одной стороны, конкретные события – блокада, голод, смерть, разрушения, пережитые городом и его жителями, а с другой – глубина страданий, которые определяются словом **беда** [13, т. I, с. 67]: "**Ленинградскую беду** / Руками не разведу, / Слезами не смою, / В землю не зарю" [2, с. 269].

В этот же период, еще в эвакуации, но уже после снятия блокады Ленинграда, Анна Ахматова написала небольшой поэтический текст с названием "Победителям" (1944), где есть пронизывающе-выразительное словосочетание – **незатейливые парнишки**. Прилагательное **незатейливые**, имея ограниченную валентность ("Простой, без затей, незамысловатый" [13, т. II, с. 445]) и объединившись с разговорным **парнишки** (мальчишки, подростки) [11,

т. III, с. 24], актуализирует сему "простой", в результате чего создается образ победителей – простых мальчишек, спасших любимый город на Неве, страну, а потом и Европу: *"Вот о вас и напишут книжки: / "Жизнь свою за други своя", / Незатейлевые парнишки – / Ваньки, Васьки, Алешки, Гришки – / Внуки, братики, сыновья"* [2, с. 231].

Некоторые нестандартные словосочетаний в ахматовских поэтических текстах мотивированы фразеологизмами, которые подвергаются трансформациям. Примером такой трансформации можно считать фразеологические сочетания **кромешная тьма (мука); кромешный ад (мрак)**, где происходит лексическая замена: *"И будь слугой смиреннейшим того, / Кто был твоим кромешным супостатом"* [2, с. 175].

Окказиональное словосочетание сохраняет в определенной мере семантику и эмоционально-экспрессивную окраску мотивирующего слова – враг-мучитель, создавший невыносимую ситуацию для лирической героини.

В современном русском языке используются устойчивые сочетания: **оставить след – исчезнуть без следа**. В одном из поздних стихотворений А. Ахматова говорит: *"Когда я город навсегда покину / И устремлюсь к желанному притину, / Свою меж вас еще оставив тень"* [2, с. 365].

В словосочетании **оставив тень**, на наш взгляд, объединилась семантика двух канонических выражений, что позволяет определить такую разновидность трансформации фразеологизмов, как фразеологический намек.

Еще одно окказиональное словосочетание можно рассматривать как фразеологический намек – **покаянная рубаха** (ср.: **смирительная рубашка**). Разговорный вариант опорного слова – **рубаха** – вносит некий демократизм в трансформированное выражение в сравнении с каноническим, а семантическая близость зависимых компонентов очевидна: *"И даже собственную тень, / Всю искаженную от страха, / И покаянную рубаху, / И замогильную сирень"* [2, с. 450].

Расширение фразеологизма – одна из разновидностей его трансформаций, что можно наблюдать в следующем контексте: *"Осень смуглая в подоле / Красных листьев принесла"* [2, с. 103].

Канонический фразеологизм **принести в подоле** (родить ребенка вне брака) имеет ограниченную сферу употребления, однако в приведенном контексте, используя олицетворение, автор создает возвышенно-романтический образ осени, которая еще не

успела утратить летний загар – **осень смуглая** (метафора, окказиональное сочетание слов), но уже успела изменить цвет листьев, "родить" своих, осенних, детей.

В этом же стихотворении, написанном, по всей видимости, после посещения Крыма, есть еще один намек на устойчивое словосочетание, понимание которого требует дополнительной информированности: *"Вновь подарен мне дремотой / Наш последний звездный рай – / Город чистых водометов, / Золотой Бахчисарай"* [2, с. 102].

В данном контексте речь идет, по всей видимости, о знаменитом фонтане слез в Бахчисарае, воспетом А. С. Пушкиным в поэме "Бахчисарайский фонтан". Фонтан действительно был не один в Бахчисарае, отсюда множественное число в тексте – **водомёт**. У непосвященного читателя может возникнуть вопрос: почему **водомёт**, а не привычный **фонтан**? Думаем, что здесь ощущается некая саркастичность, характерная для Анны Ахматовой.

Дело в том, что еще в начале XIX века А. С. Шишков, борясь с засильем заимствованной лексики, предлагал заменить иноязычные слова собственно русскими. Так, вместо заимствованного из итальянского языка **фонтана** он предлагал использовать русское слово **водомёт**, что и нашло отражение в ахматовском тексте.

Таким образом, категория окказиональности в поэтических текстах Анны Ахматовой может быть реализована и на уровне необычных, нетрадиционных сочетаний слов. Не нарушая синтаксической сочетаемости, но объединяя в одно целое слова с разной лексической сочетаемостью, поэт актуализирует дополнительные, имплицитные смыслы, способствующие созданию оригинальных образов.

Проанализированные словоупотребления – словосочетания, семантика которых определяется схемой "признак + предмет", и трансформированные фразеологизмы – позволяют сделать вывод о том, что они являются характерной особенностью идиостиля Анны Ахматовой и используются ею в разные периоды творчества.

Литература

1. Азарова Л. Е. Окказиональные имена существительные, образованные способом сложения в поэтической речи Л. Мартынова. *Русская филология: Украинский вестник*: республиканский научно-методический журнал. Харьков, 1998. Вып. 1–2. С. 3–7.
2. Ахматова А. А. Собрание стихотворений и поэм в одном томе. Москва: Э, 2018. 752 с.
3. Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ. Калининград, 1997. 130 с.

4. Валавин В. Н. Словотворчество Маяковского. Опыт словаря окказионализмов. Москва: Азбуковник, 2010. 624 с.

5. Гаджимурадова Б. Н. Индивидуально-авторские неологизмы в современной поэзии: словообразовательная и семантико-стилистическая характеристика: дисс. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01. Махачкала, 2003. 187 с.

6. Ермакова Е. Н. Окказиональность как проявление инновационных процессов в сфере слово- и фразообразования современного русского языка. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*. 2015. № 6. С. 95–99.

7. Коновальцева Н. В. Окказиональное словообразование в языке и речи: очерки по русской окказиональной деривации. Самара: Изд-во Сам. ГПУ, 2003. 166 с.

8. Муратова Е. Ю. Художественная роль окказиональной лексики в творчестве Е. Евтушенко. *Русская филология*. Витебск, 2014. № 2 (55). С. 59–63.

9. Пауль Г. Принципы истории языка: учебное пособие. Москва: ИИЛ, 1960. 93 с.

10. Пацула Ю. Н. Окказионализмы новейшего времени: структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.02. Ростов-на-Дону, 2005. 167 с.

11. Перцова Н. Н. Словарь неологизмов Велимира Хлебникова. Вена–Москва: Wiener Slawistischer Almanach, 1995. 560 с.

12. Петриченко М. А. Из наблюдений над окказиональными образованиями в творчестве Е. А. Евтушенко. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент, 1980. Ч. 2. С. 154–157.

13. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. Н. Евгеньевой. Москва: Русский язык, 1985–1988.

14. Фельдман Н. И. Окказиональные слова и лексикография. *Вопросы языкознания*. 1957. № 4. С. 35–38.

15. Церула В. Проблематика окказионального слова. URL: www.ff.unipo.sk.jak/4_2010/cerula.pdt

References

1. Azarova, L. E. (1998). *Okkazional'nye imena sushchestvitel'nye, obrazovannye sposobom slozheniya v poeticheskoy rechi L. Martynova* [Occasional nouns formed by the method of addition in the poetic speech of L. Martynov]. *Russkaya filologiya: Ukrainiy vestnik*. Respublikanskiy nauchno-metodicheskiy zhurnal. Vyp. 1–2. Khar'kov, 1998. S. 3–7.

2. Akhmatova, A. A. (2018). *Sobranie stikhotvoreny i poem v odnom tome* [Collection of poems and poems in one volume]. Moskva: Izdatel'stvo "E", 2018.

3. Babenko, N. G. (1997). *Okkazional'noe v khudozhestvennom tekste. Strukturno-semanticheskiy analiz* [Occasional in a literary text. Structural semantic analysis]. Kaliningrad, 1997. 130 s.

4. Valavin, V. N. (2010). *Slovtvorchestvo Mayakovskogo. Opyt slovary okkazionalizmov* [The words of Mayakovsky. Experience in the dictionary of occasionalisms]. Moskva: Azbukovnik [in Russian].

5. Gadzhimuradova, B. N. (2003). *Individual'no-avtorskie neologizmy v sovre-mennoy poezii: Slovoobrazovatel'naya i semantiko-stilisticheskaya kharakteristika* [Individual-author neologisms in modern poetry: Word-formation and semantic-stylistic characteristics]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Makhachkala [in Russian].
6. Ermakova, E. N. (2015). *Okkazional'nost' kak proyavlenie innovatsionnykh protsessov v sfere slovo- i frazobrazovaniya sovremennogo russkogo yazyka* [Occasionality as a manifestation of innovative processes in the sphere of word and phrase formation of the modern Russian language]. Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. A. Nekrasova. (6) 2015., 95–99.
7. Konoval'tseva, N. V. (2003). *Okkazional'noe slovoobrazovanie v yazyke i rechi: ocherki po russkoy okkazional'noy derivatsii* [Occasional word formation in language and speech: essays on Russian occasional derivation]. Samara: Izd-vo Sam. GPUJ [in Russian].
8. Muratova, E. Yu. (2014). *Khudozhestvennaya rol' okkazional'noy leksiki v tvorchestve E. Evtushenko* [The artistic role of occasional vocabulary in the work of E. Evtushenko]. Russkaya filologiya. Vitebsk, 2014. № 2 (55). S. 59–63.
9. Paul, G. (1960). *Printsipy istorii yazyka: uchebnoe posobie* [Principles of a History of Language: A Tutorial]. Moskva: IIL, 1960. 93 s. [in Russian].
10. Patsula, Yu. N. (2005) *Okkazionalizmy noveyshego vremeni: struktumo-semanticheskii i funktsional'no-pragmaticheskii aspekty* [Occasionalisms of modern times: structural-semantic and functional-pragmatic aspects]: dis. ... kand. filol. nauk: 10. 01. 02. Rostov- na-Donu [in Russian].
11. Pertsova, N. N. (1995). *Slovar' neologizmov Velimira Khlebnikova* [Dictionary of neologisms Velimir Khlebnikov]. Vena-Moskva: Wiener Slawistischer Almanach [in Russian].
12. Petrichenko, M. A. (1980). *Iz nablyudeniy nad okkazional'nymi obrazovaniyami v tvorchestve E. A. Evtushenko* [From observations of occasional formations in the work of EA Yevtushenko]. Aktual'nye problemy russkogo slovoobra-zovaniya. Ch. 2. Tashkent [in Russian].
13. Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian language: in 4 volumes]: v 4–kh t. / Pod red. A. N. Evgen'yevoy. Moskva: Russkiy yazyk, 1985–1988. [in Russian]
14. Fel'dman, N. I. (1957). *Okkazional'nye slova i leksikografiya* [Occasional words and lexicography]. Voprosy yazykoznaniya. (4)1957, 35–38. [in Russian]
15. Tserula, V. (2010) *Problematika okkazional'nogo slova* [Occasional Word Problems] [Elektronnyy resurs]: www.ff. unipo. sk. jak/4_2010/cerula. pdt

V. A. Sydorenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative and Translation of Nizhyn State University named after Nikolai Gogol
email sidorenko_2007@ukr. net

To the question of the implementation of the category of occasionality in a poetic text

The category of criminality cannot be considered as poorly understood in modern linguistics. During the second half of the last century, works appeared that substantiated the theoretical

foundations of studying these units: their features, the difference between the words of words from potential, their structural and semantic characteristics, functioning in the texts of different genres. However, it should be noted that in the last two decades the interest in such tumors has not diminished. New research is devoted to the analysis of the types of occasionalism that have not been discussed before: for example, phonetic, occasional phraseologisms, "unusual" combinations of words (syntactic level of the category of criminality). This is the kind of casual phrase that this intelligence is dedicated to. The subject of the study was the unconventional word combinations characteristic of Anna Akhmatova's idiosyncrasy. The analysis of these units was based on the approaches proposed by N. G. Babenko.

Key words: occasionalism, types of tumors, canonical word, valence, unconventional word combinations, expression of poetic text.

УДК 81'38–021.24:821.161.2.06–3(092)
DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-181-193

В. В. Красавіна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка

Текстуальна синонімія як зображально- виражальний засіб художнього мовлення (на прикладі прози Михайла Коцюбинського)

У статті простежено своєрідність контекстуальної синонімії в художньому мовленні, зокрема на прикладі творчості Михайла Коцюбинського, визначено синонімічну ситуацію, проаналізовано семантико-стилістичні особливості контекстуальних синонімів у прозі письменника, указано на їх комунікативно-прагматичний потенціал, окреслено їх місце в індивідуально-авторській картині світу.

Ключові слова: синонім, контекстуальний синонім, синонімія, контекст, синонімічна ситуація, синонімічний ряд, троп, стилістична фігура, ідіостиль.

Однією з найважливіших комунікативних якостей мовлення є його багатство. Мовлення тим багатше, чим рідше в ньому повторюються ті самі лексичні одиниці чи їх комбінації. "Вибір потрібного слова, правильне його вживання – неодмінна ознака яскравого й виразного мовлення. Щоб точно передати думку співрозмовникові, необхідно досконало володіти мовою, якою розмовляємо. Кращим є усне і писемне мовлення у того, хто багато читає, хто наполегливо опановує синонімічні багатства рідної мови. Особливо велика роль у художній мові, та й у повсякденному мовленні, слів-синонімів. Багатство синонімів – одна з найпоказовіших ознак багатства мови і нашого мовлення", – зазначає відомий український мовознавець І. Вихованець [1, с. 125].

Коли прагнуть досягти бездоганної за формою мови, добирають синоніми; коли хочуть щось спростити, приховати справжній смисл – теж підшукують синоніми.

Синоніми – це такі слова, які відмінні одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням [2, с. 31].

"Синонімія найповніше виявляється в лексичі, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю" [3, с. 559], а саме в абстрактній порівняно з конкретною, на рівні переносних значень порівняно з прямим, в стилістично забарвленій порівняно з нейтральною. Синоніми утворюють "синонімічні ряди, що складаються зі слів або інших окремих значень, а також стійких словосполучень (номінативних та граматичних). Ядром кожного стилістичного ряду є його домінанта – лексична одиниця, що має найзагальніші для цього ряду семантичні особливості" [4, с. 3]. Домінантою завжди виступає слово, яке являє собою стилістично нейтральну лексичну одиницю, тобто номінацію з нульовою стилістичною характеристикою, яка є просто найменуванням без оцінного та експресивного забарвлення.

У сучасному мовознавстві домінує функціональний напрям дослідження мовних явищ, зокрема й синонімії. У зв'язку з таким підходом, з нашого погляду, частково чи повністю зникає потреба дискутувати з приводу деяких аспектів розгляду синонімії (наприклад, чи виключати із синонімічної системи мови слова, співвідносні з історизмами, архаїзмами, діалектизмами, варваризмами, а також запозичені, які повністю тотожні з номінаціями сучасної мови, тощо). Функціональний підхід вивчення синонімії дозволяє також включати в синонімічний ряд не тільки слова й фразеологічні звороти у своєму прямому значенні, але й ті, що називають одне й те ж саме поняття об'єктивної дійсності у своєму вторинному, переносному значенні, якщо таке значення закріплене вживанням. За таких обставин багатозначне слово може опинитися в декількох синонімічних рядах, оскільки значення полісемічного слова підтверджується іншими словами ряду. Саме такого принципу дотримувалися автори-укладачі найповнішого видання українських синонімів 2001 р.

Лексична синонімія постійно перебуває в колі зацікавлень зарубіжних та вітчизняних мовознавців. Значний внесок у її розвиток зробили Ю. Апресян, О. Ахманова, М. Богдан, Р. Будагов, Л. Булаховський, А. Бурячок, В. Ващенко, В. Виноградов, А. Григор'єва, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, С. Караванський, А. Коваль, М. Кочерган, Б. Кулик, Л. Мацько, Л. Лисиченко, Ф. Нікітіна, І. Олійник, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Тараненко, Є. Чак та ін., які вивчали природу синонімії, класифікацію синонімів, з'ясовували принципи й критерії синонімічності в ономазіологічному, функціональному та стилістичному аспектах тощо.

Особливу увагу також науковці приділяють вивченню ідіостилю письменника, зокрема, синонімію в художній творчості митців досліджували: Т. Шевченка – В. Ільїн; І. Франка – І. Ошипко, Л. Полюга; Лесі Українки – І. Олійник; М. Рильського – Г. Колесник; О. Довженка – М. Фащенко; І. Багряного – О. Ярова; У. Самчука – Г. Горох; М. Дочинця – Л. Прокопович та інші. Лексичну синонімію художніх творів М. Коцюбинського у середині ХХ ст. вивчав відомий мовознавець Л. Паламарчук.

Мета нашої розвідки – проаналізувати семантико-стилістичні особливості контекстуальних синонімів на прикладі художньої прози М. Коцюбинського, визначити їх комунікативно-прагматичний потенціал, окреслити їх місце в ідіостилі письменника.

Синоніми демонструють розвиненість та гнучкість літературної мови, а також відображають специфіку ідіостилю митця.

Письменник є не лише носієм національної культури загалом і мови зокрема, а й її творцем. Користуючись загальнонародною мовою свого часу, він відбирає, комбінує і відповідно до свого творчого задуму об'єднує різноманітні групи лексики словникового запасу свого народу, щоб змалювати цілісну національну картину його буття.

Для дослідження оказіональної синонімії обрали художню прозу Михайла Коцюбинського – неперевершеного стиліста, який завжди старанно зважував смислові відтінки та експресивний потенціал кожного слова, творчо використовував багату синонімію української загальнонародної мови, досягаючи цим надзвичайної виразності й одночасно простоти своїх художніх творів. Як зазначав О. Бочковський, громадський діяч і науковець-емігрант, у своїй передмові до перекладу новели "Intermezzo" чеською мовою: "Мало у кого з сучасних українських письменників розповідь досягає такого рівня художності, як у М. Коцюбинського. Читач не просто сприймає зображення – перед його очима постає чудовий образ, що захоплює своєю художньою довершеністю та різноманітністю барв".

Окрім загальноновживаних синонімів, митець активно використовує й контекстуальні. "Контекстуальні синоніми творяться в процесі індивідуального акту мовлення в тому разі, коли мовцеві не вистачає наявних у мові або відомих йому синонімів для передачі тієї чи іншої думки з необхідними для цього змістовими і стильовими та оцінними нюансами. Досить часто як контекстуальний синонім використовується слово з досить далеким від означуваної реальності змістом у зв'язку з тим, що саме в ньому мовець знаходить потрібні для себе семантичні асоціації", – констатував відомий мовознавець І. Білодід [5, с. 127–128].

Оказіональні синоніми в контексті набувають нового звучання внаслідок використання великих можливостей переносного вживання слова. Беручи до уваги те, що, на відміну від загальнономовних, у контекстуальних синонімах нейтралізація семантичних відмінностей відбувається в межах лише якогось конкретно взятого поняття, як, наприклад, "Ліс обгортає їх, холодний, сумний, мовчазний" ("Ялинка"), ми можемо розглядати це явище більш широко й говорити вже не тільки про синонімію, а й про синонімічну ситуацію.

"Синонімічною ситуацією можна назвати використання (навмисне чи ненавмисне, зважаючи на жанр твору) можливості, яка є в мові, по-різному називати одне й те ж, засноване на синонімії як властивості системи мови. Це поняття, таким чином, функціонально-стилістичне" [6, с. 21]. Частка об'єктивного і суб'єктивного в синонімічній ситуації залежить від того, якою є ознака спрямованість твору.

"Одно тільки дратувало Яринку, робило їй навіть прикрість – се заборона бавитися з селянськими дівчатами та хлопцями... Фі! "Хлопські діти!" – які в них манери, яка груба моральність! Адже то "бидло", а не люди! – чула вона навкруги. Однак мала Яринка, під впливом оточення, мало-помалу оговтала з такими поглядами, ба й сама стала в такі відносини до "бидла", у яких були батько та мати. Вона небагом зрозуміла, що мужиків створено лиш на те, аби орати батькову ниву, служити за фірманів, кухарів, робітників. Навіть більше. Вона сердечніше відносилася до справжнього бидла, ніж до тої "нижчої раси" ("Хо").

Як видно з прикладу, синонімічний ряд "селянські дівчата та хлопці", "хлопські діти", "бидло", "не люди", "мужики", "фірмани", "кухар", "робітники", "нижча раса", взятий відокремлено, поза контекстом, зазнає значних змін у бік послаблення. З іншого боку, ми спостерігаємо, як Коцюбинський, розширюючи творчі межі слововживання, створює цілісну картину суб'єктивної оцінки, чим посилює експресивність художньої оповіді й вплив на читача.

У художньому мовленні часто стираються межі поділу синонімів на семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні.

У деяких творах Михайла Коцюбинського спостерігаємо поєднання різностильових синонімів, що стимулюється композицією та ідейним спрямуванням твору, щоб дати вичерпну характеристику персонажам, як у наведених нижче прикладах, показати нікчемність, боягузтво і навіть підступність так званих "патріотів" України в казці-новелі "Хо". *"Адже й він (Макар Іванович – В. К.) українець, і він*

патріот". "Макар Іванович так завзято бігає по хаті і так кривиться, аж дід Хо... не може вдержатись від сміху. Старий знає, що небезпечність не скаламутить лояльного життя добродія Літка, й весело хіхікає. ... От перелякана людина! Мені б нічого й стояти тут, так утішно дивиться, коли доросла людина, громадянин, мов заєць той, полохається абичого. Почекаю ще часинку, забавлюся, бо нема нічого втішнішого, як такий страхолох – "філ"..." "... Як же се він, Макар Іванович, урядовець, людина офіційно лояльна, прилюдно виступить з ним у такій справі, що вже сама з себе трохи... як би се сказати... ну, трохи небезпечна?"

Одним із варіантів синонімічних ситуацій може слугувати вживання образних порівнянь понять, асоціацій, побудованих на зіставленні, де автор подає низку суб'єктивних оцінок одного й того ж самого предмета, явища за різноманітними, подекуди навіть протилежними ознаками, що видно з поданих уривків: "Урешті ся забавка докучає дитині, вона починає човгатись на руках у няньки, намагаючись до кота... Але киця добре пам'ятає болючі пестоці маленької деспотки й дипломатично кліпає очима, не рушаючись із місця. Аж ось нетерпляча ручка досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кім скулить очі, жалібно нявчить... далі ж, немов діткнутий електричною іскрою, виривається й тіка від комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів..." ("Хо"). Порівняймо ще: "Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквално ховаючи щось за пазуху. Оце чисте, виплекане, немов вилізани матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка..." ("Fata morgana").

Творча уява митця часто вимагає побудови такої синонімічної ситуації, коли синонімічний ряд виходить далеко за межі наявних слів чи навіть словосполучень, тобто включає в себе цілий ряд емоційно-експресивних висловлювань для змалювання конкретних соціально-побутових обставин, психологічного стану персонажів тощо. Порівняймо в новелі "Подарунок на іменини", де М. Коцюбинський змальовує гнів і роздратованість головного героя: "Карло Петрович Зайчик, околдочний надзиратель, вернувся нарешті зі служби додому. Фу-ти! Ну-ти! Він був голоден і злий. Скрипів чобітьми, гримав дверима. Базарні лайки і гармидер участка ще клекотіли у ньому, сердито ворушили губи і квадратове лице, налили кров'ю кулак, ще важчий од грубого персня. Ввійшов у

світлицю, лягнув по-офіцерськи лакерованим чоботом в чобіт і з досадою кинув картуз на вікно... Нетерпляче пощипував хліб і жував, солучи носом... Він плутав, кричав на Дорю, тицяв грубим пальцем в задачник... і врешті так впріє, що Дорі неприємно було дивитись... Він зі злістю одкинув од себе задачник і піднявся сердитий та збентежений украй".

Аналізуючи різні типи синонімічних ситуацій у творчому доробку Михайла Коцюбинського, ми наголошуємо на тому, що їх усіх об'єднує, перш за все, експресивна функція. Однак слід визнати, що елементарним типом синонімічних відношень є все ж таки вживання мовленнєвих засобів із метою запобігання лексичній тавтології. Це і є головним чином тими прозорими випадками синонімічної заміни, яка здійснюється шляхом використання як стилістично однорідних, так і неоднорідних елементів [7, с. 95].

Порівняймо: "...Чи думає вбивати! Чи було страшно? Хіба тоді, як почали кричати, щоб ніхто не почув. Як він зарізає першого? Чи других легше було забити? Чи кінчає зразу, чи, може, мучив?" ("Persona grata"); "Потім вони (Маланка з Гафійкою – В. К.) разом встали, підійшли, немов змовились, до стола і мовчки взяли за рибу. Вони поїли все до крихти, висмоктали кісточку, висьорбали юшку і, мов голодні коти, виплизали навіть миску" ("Fata morgana").

Дехто з вітчизняних мовознавців намагався вивести абсолютно рівнозначні слова за межі синонімії. Однак такий підхід не став загальноприйнятним, навпаки, Л. Булаховський, І. Білодід та інші науковці не тільки виділили явище абсолютної синонімії, а й дали йому конкретне пояснення. Основною особливістю абсолютних синонімів, як зазначають мовознавці, є тотожність їх лексичного значення й емоційно-експресивного забарвлення, вони обов'язково відносяться до одного стилю мовлення, особливо якщо йдеться про запозичені з інших мов відповідники (*космос – всесвіт, майдан – площа*).

Але, з нашого погляду, слід зробити певне застереження, якщо йдеться про використання застарілої, просторічної, діалектної лексики.

У прозі Михайла Коцюбинського зустрічаємо такий вид синонімії, коли митець вводить діалектні слова, своєрідні стилістичні "вкраплення", в художні твори, щоб передати локальний колорит. Місцева говірка гуцулів полонила письменника під час його перебування в Криворівні. Діалектна лексика в повісті "Тіні забутих предків" допомагає передати звичаї, традиції, вірування, побут,

неповторний дух Гуцульщини, надає твору яскравого романтичного забарвлення. Діалектизми вживаються як у мові персонажів, так і авторській. Коцюбинський сам подає загальноновживані відповідники до них: *кресаня* (бріль); *арідник* (злий дух); *грунь* (верх); *денцівка* (сопілка); *лудіння* (одежа); *дроб'єте* (вівці) тощо. Наприклад: "*Котивсь (Іван – В. К.) зеленими царинками маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забрався в темний ліс, де заджує кивали над ним галузками, як ведмідь лабами. ... Ледве помітний у лісовім зелі, збирав квітки і косичив ними свою кресаню, а утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на остривах..."* Уривок із повісті свідчить, що діалектні слова сприяють втіленню задуму про істинну красу, сенс людського буття, моральні цінності як природний стан людини. (Використання загальноновживаних слів замість локальних значно знизило б рівень романтичного пафосу твору.)

Натрапляємо в художньому доробку М. Коцюбинського на міжмовну синонімію в новелах кримського та бессарабського циклів, де кримськотатарські та молдавські слова автор уживає переважно в мові персонажів. Ці слова-варваризми служать у згаданих творах письменника своєрідним стилістичним засобом, допомагають характеризувати персонажів та індивідуалізувати їх мовлення. Порівняймо: "*О! його всі парубки бояться, бо він сильний... Хто з ним зрівняється силою? Ніхто! Он учора Петраки, теж сильний флакев (молд. парубок) намігсь боротися з ним, то мало з парубка душа не втекла...*" ("Пе коптьор"); "*– Служи у війську, коли дають домуз (татар. свиня) їсти. Розумієш, хитрий який; зварить із свинини юшку, м'ясо дає своїм, а юшку нашим: на, їж!*" ("Під мінаретами").

Текстуальна синоніміка Михайла Коцюбинського тісно пов'язана з тропами, які доповнюють і збагачують її. Індивідуально-авторські епітети, порівняння, метафори, перифрази, ідіоми тощо у своїй більшості є семантичними новотворами й використовуються для заміни звичайних найменувань.

Письменник мав безмежно багату уяву: у буденних речах, явищах, діях помічав подібності. Ось якою низкою метафоризованих текстуальних синонімів передає митець переляк дитини: "*кров збігається до серця*"; "*серце починає бити на гвалт*"; "*обгорнений невимовним жахом*"; "*жах збільшує зіниці*"; "*відбира голос*"; "*деревить тіло*"; "*тремтяче від жаху*"; "*мокре від поту*"; "*затамовує навіть віддих*" ("Хо"). Візьмемо інший мікротекст, де герой новели намагається згадати своє минуле: "*робив розкопки (в пам'яті)*";

"порпався"; "збирав окремі дрібниці"; "складав докупи і намагався зліпити ціле"; "думка стрибала"; "думка блукала по іншому полю" ("Persona grata").

Картину смутку та безнадії в оселі Андрія Волика Коцюбинський змальовує так: "цідять морок вікна"; "хмуряться вогкі кутки"; "гнітять низька стеля"; "плаче зажурене серце"; "світить порожнім оком голод"; "нужда товчється по кутках" ("Fata morgana"). Часто метафора завершує ряд лексичних синонімів, підсумовуючи сказане: "Все частіше краплі стікали з дахів, зі стін. Вони грали, співали, дзвеніли, міняли темп, силу і голос. Незабаром вулиця обернулась у симфонію крапель" ("Сон").

Спостерігаємо підсилення текстуальних лексичних синонімів синонімічними порівняннями: "Ідуть та йдуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі... немов осінній дощ" ("Fata morgana"); "Нема рідної душі, щоб щирим словом, співчуттям загоїла рани сердечні, заспокоїла, підтримала... Відрізана, як скибка від хліба, самотня, як хрест на роздоріжжі ..." ("Хо").

Вдається письменник і до метонімічної синонімії, яка дає змогу виділити в зображуваному найбільш характерну деталь чи рису: "Просто не вірить, щоб ся палка молодіж, яка скоро зіткнеться зі справжнім життям, витримала боротьбу... Адже такі Макари Івановичі мали свої хвилини ваги, а тепер що з ними сталося?.." ("Хо"). "Народ обліпив зборню так густо, що свити злились в одну суцільну лаву..."; "Біля зборні зібрався весь мир" ("Fata morgana"). "І всі кричали разом з Абрумом, кричали беззубі роти, кричали зморшки мудрості й досвіду, скакали борода й білі та худі руки" ("Він іде!").

Спостерігаємо у творах і складніші поєднання тропів і фігур (наприклад, алегорія, метафора, заперечне порівняння), які підсилюють синонімічну ситуацію: "То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі... Він ішов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги..." ("Дорогою ціною").

Компонентами синонімічного ряду в художньому тексті часто виступають перифрази, евфемізми. Продемонструємо деякі авторські знахідки: "дипломатичний хід" (брехня); "писати за біг дасть" (задарма); "темна сила" (режим царату); "кандидат на шибеніцю"

(український патріот); "поважна особа" (начальник); "місце страждань" (шпиталь); "молоді українці" (укр. патріоти); "співак невіЛЬНО-го народу" (український письменник); "дикий тур" (український народ); "будучий хлібороб" (іроніч. – учитель на селі). Вторинні номінації надають текстам підсиленої експресивності, емоційності, оцінності, оригінальності, дозволяють точніше передати думку.

Отже, синонімічна тропіка у творах М. Коцюбинського відіграє надзвичайно важливу художню функцію, "... такі слова та їх групи стикаються один з одним, виконуючи в певних контекстах роль засобу нагнітання смислу і враження, зосереджуючи увагу на схожому, в якомусь, може, навіть дуже спеціальному напрямі думки, змісті" [8, с. 436].

У синонімічні відношення вступають і фразеологізми. Але ми хочемо наголосити, що такі сполуки широко вживаються і в рядах звичайних лексичних синонімів як образний засіб художнього мовлення.

Письменник найчастіше вживає фразеологічні одиниці, підсилюючи лексичні синоніми: "Дівка здорова, чиста, хоч води напийся"; "Боже, Боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди..." ("Fata morgana"); "А що там хтось стогне, хтось пропадає – заплющити очі, затулити вуха, як робить більшість, – і моя хата скраю" ("Хо"); "Хилитався на санях, мов п'яний ... все було байдуже, нічого не страшно, і по коліна море" ("Що записано в книгу життя"); "– Як там він (Семен Ворон) у вас? Чи в його всі вдома? – покрутив становий коло чола. – Зайця часом в голові немає?.. Не хочять – і не треба! Баба з воза – коням легше" ("Ціпов'яз").

Як бачимо, художні тексти, в яких превалюють експресивні мовні засоби, мають значний потенціал для розширення синонімічних зв'язків. За таких умов у синонімічні відношення можуть вступати нерівнозначні за семантикою слова. Згадаймо вислів французького мовознавця Ш. Баллі: "Буває, що одне й теж саме слово в одних випадках виражає винятково логічний, а в інших – переважно емоційний зміст".

Так може виглядати синонімічна ситуація, основна функція якої полягає в нагнітанні експресії висловлювання. Порівняймо: "Комиш шумів. Він їжився перед нею (Соломією – В. К.), тіснив з боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав жорстким листом ... Соломія накинулась на нього і почала трощити зі злості, з озвірінням, як свого ворога. Вона рвала його, памала,

крутила і біла ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався в горі китицями, раніє їй руки і тільки корінням тремтіє, немов од скритого реготу..." ("Дорогою ціною"). У синонімічні ряди об'єднані не тільки дієслова, а й словосполучення, зокрема тропейчні: комиш шумів, їжився, тіснив, настає, ловив, колов, різав, згинався, упирався, зчіплювався, раніє, тремтіє; Соломія рвала, ламала, крутила, біла, трощила зі злості, з озвірінням. У поданому вище мікротексті ми спостерігаємо синонімічну градацію висхідного характеру, хоча у творах письменника трапляється й зворотна градація, тобто нисхідного типу, як наприклад: "Потім, надалі, Лазар скорився. Затих і вже не сперечається, коли будили по ночах. Йшов на роботу байдужий, як ремісник, але в очах у нього з'явилось знову щось скритне і запечатане. Тепер він більше мовчав, покинув коверзування, був тихий, слухняний..." ("Persona grata"). Підкреслені слова синонімічного ряду є однопредметними, вони ніби "нанизані" на один смисловий стержень, хоча за граматичними ознаками не належать до однієї частини мови. Компоненти синонімічного ряду в таких мікроконтекстах розташовуються, як правило, по висхідній емоційно-експресивній лінії, утворюючи ампліфікацію, нагромадження синонімів, для підсилення емоційного впливу художньої мови. Ампліфіковані синонімічні ряди надають особливого "шарму" художнім описам письменника. Наприклад: "... Вже що не робить світло: і зайчиком плигає біля альтанки, пробившись крізь листя горіха, і золоту сіткою падає на землю, і мигтить, і переливається, намагаючись присунутися ближче до темного закутка, – та ба! Ніяк не може" ("Хо"). Повторення сполучника *і* сприяє виразненню кожного компонента синонімізованих слів і словосполучень. Порівняймо бійку чумаків із нападами: "Брязкіт дрюччя, крики, стогін, прокльони, благання о поміч, хрип конаючих, дикі голоси сполоханих птахів, лопотання їх крил – усе те зіллялося в один несказаний галас, в одну хвилю диких згуків..." ("На крилах пісні"). Як видно, безсполучниковість у синонімічному ряду допомагає створити динамічну картину, надає розповіді стрімкості, відтворює швидкий рух, раптову зміну подій. Принагідно зауважимо, що різноплановий синонімічний ряд брязкіт, крики, стогін, прокльони, благання, хрип, дикі голоси об'єднаний спільними домінантами галас і хвиля звуків.

Одним із оригінальних прийомів уживання синонімів у текстах Михайла Коцюбинського є їх антонімізація, побудова на протиставленні (ризикнемо назвати це своєрідним оксимороном – текстуаль-

ною синонімічною антитезою), що дозволяє створювати різноманітні художні ефекти в мікротекстах: "*Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та і вже*"; "*Ти глянь на мене: гадаєш – Хома перед тобою? Худобина*"; "*Сяду з челяддю обідати, кожне від мене ніс верне – смердить. А ти гадаєш – пахне?*" ("Fata morgana").

Отже, контекстуальна синонімія є одним із найдієвіших мовленевих засобів, що слугує естетичним вимогам заміни, порівнянню, протиставленню й загалом емоційно-експресивному наповненню художнього твору. Контекстуальні синоніми в різних словесних сполученнях, виявляючи різні відтінки свого загального значення, стають співвідносними зі словами кількох синонімічних рядів, нерідко досить віддалених один від одного. Зіставлення в одному синонімічному ряду слів із нерівнозначною семантикою й неоднаковою стильовою належністю, підсилених стилістичними фігурами, тропами, дає змогу художнику слова надати оповіді потрібного колориту, тональності, виділити найважливіше в процесі творення художнього образу, у плані його ідейно-художнього змісту, а також передати суб'єктивне ставлення до зображуваних предметів та явищ дійсності. Узуальні й оказіональні синоніми, які в контексті набувають нового звучання, відбивають специфіку стилю письменника, є важливим художньо-стилістичним засобом репрезентації його світобачення.

Література

1. Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ: Рад. школа, 1990. 282 с.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Радянська школа, 1965. Ч. I. 424 с.
3. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; ред. В. М. Русанівський та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.
4. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 1999–2000. Т. 1. 1040 с.
5. Сучасна українська літературна мова за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. С. 128.
6. Сучасна українська літературна мова: Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 588 с.
7. Винокур Т. Г. Синонимия и контекст. *Вопросы культуры речи*. Москва, 1964. Вып. 5. 215 с.
8. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів: Світ, 2003. 430 с.
9. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5 т., 1975. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ: Наукова думка, 495 с.
10. Коцюбинський Михайло. Збірка творів / уклад. та передм. Н. Левченко. Харків: Прапор, 2008. 336 с.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1990). *Taina slova* [A Mystery of Word]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
2. Zhovtobriukh, M. A. & Kulyk B. M. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Chastyna I [Course of Contemporary Ukrainian Literary Language. Part I]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
3. NASU, O. O. (2000). Potebnia Institute of Linguistics, Institute of Ukrainian Language. *Ukrainska mova* [The Ukrainian Language]. Encyclopedia. Ed. by V. M. Rusanivskiyi [et al.]. Kyiv: M. P. Bazhan Ukrainska entsyklopedia [in Ukrainian].
4. Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Holovashchuk, S. I., et al. (1999–2000). *Slovnnyk synonimiv ukrainskoi movy* [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language] (Vols. 1–2): Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language] (1973). Ed. by I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
6. Suchasna ukrainska literaturna mova: Stylistyka [Modern Ukrainian Literary Language: Stylistics] (1973). Ed. by I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Vynokur, T. H. (1964) *Synonimia i kontekst* [Synonymy and Context]. *Voprosy kultury rechi* [Issues of Speech Culture]. Issue 5. Moscow. 215 p.
8. Babych, N. D. (2003). *Praktychna stylistyka i kultura ukrainskoi movy* [Practical Stylistics and Ukrainian Language Culture]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
9. Bulakhovskiyi, L. A. (1975). Selected Works (Vols. 1–5): Vol. 1. *Zahalne movoznavstvo* [General Linguistics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Kotsiubynskiyi, M. (2008). *Collected Works*. Compiling and Foreword by N. Levchenko. Kharkiv [in Ukrainian].

V. V. Krasavina

Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

Textual Synonymy as an Expressive Means of Fiction (Exemplified by Mykhailo Kotsiubynskiyi's Prose)

In the article the specificity of contextual synonymy in fiction, in particular in the works written by Mykhailo Kotsiubynskiyi, is observed.

Occasional synonyms acquire a novel sounding in the context due to the employment of a huge potential of the figurative use of words.

Creative imagination of the artist often requires a construction of such a synonymic situation when a synonymic row goes far beyond the limits of available words or even word combinations, namely, it includes a whole spectrum of emotional and emphatic expressions used for depicting certain social and living conditions, psychological state of the characters, etc. Thus, contextual synonymy is one of the most effective means of speech serving the aesthetic needs of replacement, comparison, contrast and overall emotional and expressive content of the work of fiction. Contextual synonyms express various shades of their general meaning in different word combinations and correlate with the words of several synonymic rows, often

quite distant from one another. Juxtaposing words with nonequivalent semantics and dissimilar style, emphasized by figures of speech and tropes, in one synonymic row, makes it possible for the writer to provide the narration with a certain colouring, tone, highlight the most important elements in the process of creating an artistic image in the plane of its ideological and artistic content, as well as convey the subjective assessment of the depicted objects and phenomena. Occasional synonyms, which acquire a new sounding in the context, reflect the specificity of writer's individual style and make an important stylistic device of his outlook.

Key words: *synonym, contextual synonym, synonymy, context, synonymic situation, synonymic row, trope, stylistic device, individual style.*

УДК 811.161.2:821.161.2'6(092)

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-194-201

І. І. Коновал

аспірантка кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; innakonoval24@gmail.com

Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка

У статті схарактеризовано особливості лексичної індикації емоційних станів художніх персонажів у мовотворчості Олександра Довженка. Проаналізовано одиниці емотивної комунікації. Розглянуто різні мовознавчі підходи до визначення поняття "емотивність". Здійснено спробу розмежувати лінгвістичні поняття "емотив-номінатив", "емотив-конотатив" та "емотив-афектив". Досліджено специфіку вербалізації ключових емоційних концептів художніх персонажів. Встановлено, що кількість негативних емоцій в ідіолекті Олександра Довженка, виражених різними емотивними засобами, значно перевищує число позитивних емоцій. Домінуючими емоційними концептами в художніх контекстах є "страх", "тривога", "злість", "гнів", "горе".

Ключові слова: емотивність, емоція, емотив-номінатив, емотив-афектив, емотив-конотатив, Олександр Довженко.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова наділена значним арсеналом засобів репрезентації емоцій. Основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, яке пов'язане із суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти. Маркований лексичний шар орієнтований на виділення окремих нетипових денотатів серед низки подібних. Значущість експресивів виявляється в конкретний період комунікації або зумовлюється мовленнєвою ситуацією. Аналіз лексичного експресивного складу вказує на наявність універсальних та національно-специфічних рис у позначенні фрагментів картини світу. Особливості вираження емоцій в мові були предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних мовознавців, серед яких: Ю. Апресян, Ш. Баллі, Є. Бедфорд, О. Вольф, Є. Галкіна-Федорук, В. Телія, В. Шаховський.

Питання класифікації лексем-емотивів ще й досі знаходиться в розряді дискусійних. Єдиної типології емотивів не існує. Це зумовлено розмаїттям критеріїв, покладених у їх основу, а також суперечкою між існуючою розбіжністю в поглядах науковців щодо доцільності диференціювати поняття емотивної та емоційної лексики.

Мета наукової статті полягає у виявленні засобів вербалізації конкретних емоцій художніх персонажів у мовотворчості О. Довженка.

Предметом дослідження є емотивно-афективна та емотивно-конотативна лексика в ідіолекті О. Довженка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Одиницями емотивної комунікації є емотиви, одиниці мови, у семантичній структурі яких є емоційна складова у вигляді семантичної ознаки, семи, конкретизатора значення, завдяки чому ця одиниця адекватно використовується усіма носіями мови для вираження емоційного ставлення / стану мовця [8, с. 24].

У концепції вітчизняного лінгвіста В. Шаховського про категоризацію емоцій у лексико-семантичній системі мови йдеться про різновиди емотивів – афективи й конотативи. Під афективом російський германіст розуміє слово, значення якого є єдиним способом вербалізації емоції, без її найменування (вигуки, вигукові слова, лайлива, пестлива, нецензурна лексика). Конотатив В. Шаховський визначає через семантичну структуру слова й апелює до його емотивно забарвленої семи, або семемі емотивно-суб'єктивної оцінки [8, с. 25]. Змістовий аспект емотиву характеризується різною логікою: афектив тяжіє до особливої емоційної логіки, під час якої знижується ступінь самовладання [4, с. 19], а конотатив – до логіки розуму, що висуває принципово нові ідеї, дає можливість вийти за межі відомого, забезпечує прогрес наукового пізнання [4, с. 159].

Над питанням правомірності зарахування емотивів-номінативів на позначення конкретних емоційних переживань, сема емотивності яких входить до предметно-логічного значення слова, дискутують мовознавці: І. Арнольд, А. Бабкіна, О. Вайгла, К. Тимофєєв, Д. Шмельова, В. Шаховський та інші. Дослідники виключають із емотивної лексики слова-номінації емоцій, зауважуючи, що одиниці, які позначають конкретні почуття, емоції та настрої, жодного відношення до емоційної лексики не мають [5, с. 23].

Інтенсифікація емотивної виразності досягається стилістичними прийомами й фігурами та засобами різних мовних рівнів. Провідну роль у лінгвостилістичній системі будь-якої мови виконує емоційна

лексика, яка актуалізує людські почуття та настрої. В. Чабаненко виокремлює наступні типи емоційних лексем: 1) зі слабкою експресивністю, яка виявляється при кореляції емоційно й оцінно-нейтральних, але стилістично маркованих форм; 2) з помірною експресивністю, емоційно-оцінний компонент якої не викликає особливої психологічної напруженості мовлення; 3) зі значною експресивністю, що має яскраво виражене образне підґрунтя [7, с. 10–11].

В. Шаховський, детермінуючи емотивність як лексичну категорію, виділяє лексичні емотивні одиниці, що називають емоції, та ті, що їх виражають та описують. Власне емотивною називає лише лексику, яка призначена для мовного вираження емоцій [8, с. 145].

Аналізуючи емотивність як семантичний компонент слова, слід звернути увагу на емотивні семи, які об'єктивно існують у семантичній системі мови й виникають на основі певних логічно-предметних оцінних та експресивних компонентів семантики слова.

Більшість мовних емотивних знаків мають комплексний характер. У лінгвістиці існує обмежена кількість позаконтекстних вербалізаторів емоційних станів, які репрезентують їх на кодовому рівні. До них зараховують вигуки, інвективну та пейоративну лексику. Емоції часто виражаються комплексними знаками, що співвідносяться з іншими об'єктами, які не мають емоційного навантаження в немовленнєвій ситуації.

Лексика на позначення емоцій не є емотивною, вона – індикативна, логіко-предметна. Вербалізована емоція є логічною думкою про безпосередню перцепцію [8, с. 93–94].

Л. Камуліна виділяє чотири основні підходи до визначення статусу емотивності як мовної категорії [3, с. 75]. Лексикоцентричний підхід полягає в тому, що лексичні одиниці слугують основним засобом вираження емоцій в мові. Комунікативний підхід визначає емотивність функціонально-семантичною категорією, адже їй притаманні такі ознаки, як узагальнена семантична функція та взаємодія лексичних і граматичних елементів. Психологічний підхід аналізує мовні одиниці, що мають різну емотивну значущість, на асоціативному рівні. Вони не можуть існувати поза емоційно-оцінним контекстом уживання, адже не містять емоційних та оцінних складників.

У межах когнітивного підходу емотивність розглядається як мовна концептуальна модель емоцій. О. Філімонова наголошує на варіативності реалізації категорії емотивності текстом та його конститутивними одиницями (словами, словосполученнями, реченнями) [6, с. 112].

Отже, емотивною лексикою називаємо всю сукупність засобів, які виражають емоції та почуття. Американський психолог К. Ізард виділяє десять фундаментальних емоцій в емоційній системі людини: радість, здивування, горе, печаль, гнів, обурення, страх, жах, відчай, сором [2, с. 63].

Беручи за основу класифікацію емоцій К. Ізарда (фундаментальні емоції при цьому диференціюємо на позитивні та негативні), у статті ми спробували проаналізувати базові групи лексичних індикаторів емоцій, представлених у мовотворчості Олександра Довженка.

Серед названих емоцій у художній творчості Олександра Довженка домінують негативні, що, в свою чергу, апелюють до різного ступеня вияву: від мінімального (печаль, горе, страх) до максимального (обурення, гнів, жах). Емотивно-оцінними засобами вербалізації досліджуваних емоційних станів слугують лексичні засоби першого порядку (прямі об'єктиватори емоції горя та печалі в мові), напр.: **3 пристрасним риданням металась вона в малій своїй літній хатині, б'ючись грудьми об стіни, розриваючи на собі одяг. Все протестувало в ній, все потопало в стражданні. А коли проносили милого зблизька і стіни заступонили від співу, вона впала на постіль у сутенному кутку майже непритомна** [1, с. 133]. Надмірний емоційний стан горя представлений емотивними дієсловами, дієприслівниковими зворотами, поєднані безсполучниковим зв'язком, що створює ефект емоційної градації, та віддієслівними іменниками із семантикою страждання. **Опанас тяжко зітхнув. Слово "печаль" він вимовив майже пошепки** [1, с. 132]; **Жах і пекуча туга затамували подих. Трохи розтулені губи посохли й застигли в такому неповторному зломі, немов опалила їх блискавка. Вдаривши з неба! "Василю мій! Василю мій!"** [1, с. 130]. Емотивні риторичні звертання, порівняльні звороти та прямі емотиви-номінативи репрезентують стан афекту художніх героїв з приводу втрати близької людини.

Лексичні засоби другого порядку (емотиви-експресиви) вербалізують психологічні та фізіологічні реакції, що супроводжують емоцію горя та печалі, напр.: **Вицвіли в матері очі від чекання, сліз і багато чого, про що й розповісти неможливо, чого не втілиш ні в які слова. Як тихо й сумно в цій хаті!** [1, с. 82]; **Опустились у полі руки, що сіяли** [1, с. 83]; **Почувши про таку біду, мати зразу в слъози** [1, с. 58]; **При спогляданні лиха здалось мені на одну якусь мить, що загibaє не село моє, а весь народ. Чи може бути**

щось жакливіше на світі?! [1, с. 62]. Репрезентантами емоційного стану горя є емотивні фразеологічні одиниці (**опустились руки, в сльози, вицвіли очі від сліз**) та риторичні запитання.

Близьким до горя та печалі є емоційний стан відчаю та підвищеної тривоги, який супроводжується лексично вираженим афективним потоком свідомості у формі емотивних риторичних звертань, окликів та фразеологічних одиниць, напр.: **Біжить за поїздом машиніст, з відчаєм розмахуючи руками. І хочеться крикнути йому: "Братці, зупиніться! Що ж ви робите?! Загинете! Вріжеться усім составом у тупик так, що й кісток ваших ніхто не збере. Не зустрінуть вас ні матері, ні жінки, ні діти!" [1, с. 87]; І, можливо, вперше за чотири страшні роки замислився німецький солдат, відчув себе людиною, розвів руками: де ж ворог? Що діється? Хто я? Кого і в ім'я чого вбиває? Навіщо все це? Яка темна сила обернула мене на ката? [1, с. 85].** Прийом нанизування питально-риторичних речень у вигляді парцельованих конструкцій дає змогу письменнику увиразнити суть проблеми. Стилістична фігура асиндетон надає розповіді стислості та динамічності. **Напруження дійшло до краю. Наближається гроза [1, с. 84]; Хвилюється зал: "Геть! Геть! Не давайте йому слова!" [1, с. 95]; Тривога зростає. На вокзалі вже зчинилась паніка [1, с. 98]; А вдома прокинулася дитина й плаче, покинута в ліжку, – страшно їй, малій, самій. Але батькам тепер не до неї вже [1, с. 99].**

В ідіолекті Олександра Довженка спостерігаємо емотивні засоби на позначення емоції страху, напр.: **Трохи страхітлива посмішка, звернена в порожнечу неба, перекосила солдатське лице й вишкірені великі зуби [1, с. 85]; Тихо! Чує міністр в кабінеті, як калатає його старе склеротичне серце. Обличчя в міністра стає все тривожнішим і тривожнішим [1, с. 99]; Старий чиновник розгублено забігав по килиму, зовсім спантеличений, тре скроні [1, с. 99]; Старий єврей-швець злякано відвертається від вікна. Він збагнув, що це стрілянина [1, с. 100]; Затремтіли в оратора руки. Забігали очі. Одвисла щелепа. Чорт його знає, вилетіли всі думки з голови, і всі слова, й почуття, всох язик, тільки мізерний високий трудний звук бринів десь усередині, та й не звук, а відчуття безсилового звуку [1, с. 104]; Начальник заводу – полковник – має гострі очі. Він пильний, безсердечний, засмиканий тривогою й страхом [1, с. 89].** Внутрішній стан художніх персонажів обумовлений загрозою реального чи передбачуваного лиха.

Він супроводжується неконтрольованими тимчасовими фізіологічними змінами в організмі людини. Вербалізація досліджуваної емоції здійснюється за допомогою емотивних прислівників та прикметників з семою страху. Фразеологічні вирази комунікативного характеру (**калатає серце, забігали очі, одвисла щелепа, вилетіли всі думки з голови**), які є рівноцінні простому реченню, репрезентують несвідомі дії організму в стані тривоги та страху.

Емоційний стан гніву, який протікає у формі афекту й спричинюється раптовим виникненням значної перешкоди на шляху задоволення надзвичайно важливої для суб'єкта потреби, має своє відображення в наступних художніх контекстах, напр.: *Підійшов швидко й рішуче, зіпхнув його з трибуни і в гніві став перед солдатами* [1, с. 94]; *Тиміш, обурений, обертається до президії залу* [1, с. 95]; *Б'є озвірілий солдат коня* [1, с. 82]; *Обивателі, чиновники, що так недавно горлали на площі славу Центральної раді, стоять з глеками розгублені, злющі. Розгублені й люті жінки. Поступово починається лайка* [1, с. 100]; *Ось солдати з розпачливою лайкою "розв'язують національне питання"* [1, с. 94]. Засобами номінації емоційного концепту "гнів" є емотиви-експресиви, виражені якісними прикметниками, та емотиви-номінативи з первинним емотивним смислом на позначення гніву. *Солдат уже ладен убити машиніста. Додому солдатові треба – три роки гнів в окопах* [1, с. 86]; *Як вовча згряя, мечуться в пільмі вулиць гайдамаки* [1, с. 100]; *Розпач душить Білоконя й ненависть така, аж хата стругонить і сіни* [1, с. 112]; *Грюкне кулак по столу – підстрибнув хліб і ніж на піваршина. Створилась тиша, як перед вибухом бомби* [1, с. 113]. Дискрипція емоційного стану гніву здійснюється імпліцитно емотивними фразеологічними одиницями та порівняльними зворотами.

Не менш виразним є емоційний концепт "жах (афект)". Надмірний стан переляку, що супроводжується пригніченістю, іноді тремтінням та відсутністю активної реакції щодо усунення джерела страху, спостерігаємо в наступних художніх висловлюваннях, напр.: *На вокзалі Київ-Пасажирський телеграфіст охоплений жахом. І телеграфістку охопив жах. І ще когось [1, с. 88]. Голова зробився більший за свою бороду. Ох боже ж мій! Який дурень, не прочитавши, підсунув мені, близькозорому, цю телеграму? Що ж тепер робити?* [1, с. 96]. Стан безпорадності художнього персонажа підсилює прийом гіперсемантизації на контрасті та риторичні звертання й запитання до надприродного духовного ества. **Кри-**

чать жінки! Тікайте! Заплющіть очі! Зараз потрощиться поїзд і загинуть герої, великомученики, брати [1, с. 88]; **Паніка в міщансько-буржуазному домі** [1, с. 100]. Парцельовані риторичні оклики підсилюють ефект розгубленості та надмірного страху.

В ідіолекті Олександра Довженка художні персонажі зрідка переживають емоційний стан радості та захоплення, напр.: **Приємно їсти паску й крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять по воді. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінні. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодким** [1, с. 48]. Стилістичний прийом ампліфікації підкреслює внутрішнє почуття задоволення. **Василь був щасливий. Скинувши картуза, він витер мокрий лоб і, прислухавшись до гомону, весело привітався з народом** [1, с. 124]; **Йй-богу. А от увечері мене щось неначе так тягне до тебе, Наталю** [1, с. 126]. Вербалізаторами емоції радості виступають емотивні прислівники, якісні прикметники та фразеологічні одинці.

Отже, дослідження базових емоційних станів комунікантів (радості, горя, печалі, гніву, обурення, страху, жаху) на мовному рівні в проаналізованих групах емотивів з перевагою лексичних одиниць на позначення негативних емоцій указує на загальну напружену психологічну тональність художнього контексту. Репрезентантами емоційних станів персонажів слугують лексичні засоби першого порядку, представлені емотивами-номінативами, та лексичні засоби другого порядку (емотиви-афективи та емотиви-конотативи), виражені лексико-граматичними категоріями (субстантивними конструкціями, прикметниками, прислівниками, формами дієслова), порівняльними зворотами, риторичними звертаннями й запитаннями та фразеологічними одиницями.

Література

1. Довженко О. Твори: в 5 т. / упоряд. Ю. Солнцева, Т. Дерев'яно. Київ: Дніпро, 1983. Т. 1. 439 с.
2. Изард К. Психология эмоций / перев. с англ. Санкт-Петербург, 1999. 464 с.
3. Калимуллина Л. Семантическое поле эмотивности в русском языке: диахронический аспект (с привлечением материала славянских языков): монография. Уфа: РИО Баш ГУ, 2006. 344 с.
4. Психологічний словник / уклад. В. Войтко. Київ: ВШ, 1982. 216 с.
5. Тимофеев К. Рецензия на книгу: Современный русский язык: Лексика: курс лекций. *Вопросы языкознания*. Москва, 1955. № 2. С. 23–26.
6. Филимонова О. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в научном тексте: учебное пособие. Престо, 2007. 225 с.

7. Чабаненко В. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1982. 167 с.
8. Шаховский В. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка: монография. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.

References

1. Dovzhenko, O. (1983) *Tvory v piaty tomakh* [Works in five parts] Part. 1 / uporiadn. Yu. Solntseva, T. Derevianko. Kiyv: Dnipro. 439 p. [in Ukrainian].
2. Izard, K. (1999) *Psykholohyia emotsyi* [Psychology of emotions] / Translation from Eng. Saint Petersburg. [in Russian].
3. Kalimullina, L. (2006) *Semanticheskoe pole emotyvnosti v ruskom yazyke: diakhronicheskyi aspekt* [The semantic field of emotion in the Russian language: a diachronic aspect] (s pryvlechenyem materyala slavianskykh yazykov) : monograph. Ufa : RYO Bash HU. 344 p. [in Russian].
4. *Psykholohichniy slovnyk* [Psychological dictionary] / Voitko V. K. (1982) : High school. 216 p. [in Ukrainian].
5. Tymofeev, K. (1955) *Retsenzuya na knyhu: Sovremennyi ruskyi yazyk: Leksyka: (Kurs lektsyi)* [Book Review: Modern Russian language. Lectures Course. Vocabulary]. *Voprosy yazykoznavyia*. M. № 2. P. 23–26. [in Russian].
6. Fylymonova, O. (2007) *Emotsyolohyia teksta. Analiz reprezentatsyi emotsyi v nauchnom tekste*: [The emotionality of the text. Analysis of representations of emotions in a scientific text]. Presto. [in Russian].
7. Chabanenko, V. (1982) *Osnovy movnoi ekspresii* [Basics of language expression]. Kiyv: High school. 167 p. [in Ukrainian].
8. Shakhovskiy, V. (2008) *Katehoryzatsyia emotsyi v lekzyko-semanticheskoi systeme yazyka* [Categorization of emotions in the lexical and semantic system of language]. M: Yzd-vo LKY. [in Russian].

I. I. Konoval

PhD student of of Ukrainian language department

Nizhyn Mykola Hohol State University; innakonoval24@gmail. com

Representation of the emotional state of the artistic character by means of emotionally-valued semantic in Alexander Dovzhenko's idiolect

The article describes the features of the lexical indication of artistic characters' emotional states in Oleksandr Dovzhenko's idiolect. The units of emotional communication are analyzed.

Different linguistic approaches to the definition of "emotion" are considered. A brief review of the works of outstanding foreign and Ukrainian linguists who researched emotional-evaluative lexical units (K. Izard, V. Chabanenko, V. Shakhovskiy, I. Arnold, L. Kamulina) has been presented. An attempt to differentiate the linguistic concepts "emotion-nominative", "emotional-konotativ" and "emotional-affective" was made.

The specificity of verbalization of key emotional concepts is explored. According to research of American psychologist K. Izard, we highlight ten fundamental emotions in a person's emotional system: joy, wonder, grief, sorrow, anger, indignation, fear, horror, despair, shame. It was established that the number of negative emotions in the idiolect of Alexander Dovzhenko, expressed by various emotional means, far exceeds the number of positive emotions. Dominant emotional concepts in artistic contexts are "fear", "anxiety", "anger", "sorrow".

Key words: emotionality, emotion, emotion-nominative, emotional-affective, emotional-konotativ, Alexander Dovzhenko.

УДК 811.161.2'38

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-202-213

Н. О. Баранник

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології початкового навчання Кременчуцького педагогічного коледжу імені А. С. Макаренка

Архаїзми в романах С. Склярєнка "Святослав", "Володимир"

У статті здійснено спробу розкрити сутність понять дослідження: "пасивний словниковий запас", "застаріла лексика", "історизми", "архаїзми". Доведено, що застаріла лексика є однією із жанровоутворювальних ознак історичного твору. На прикладі романів С. Склярєнка "Святослав", "Володимир" проаналізовано власне лексичні, лексико-словотворчі, лексико-фонетичні архаїзми. Обґрунтовано вплив архаїчної лексики на характер історичного твору.

Ключові слова: історичний твір, пасивний словниковий запас, застаріла лексика, історизми, архаїзми.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Лексичний склад мови конкретного художнього твору, як відомо, визначається низкою чинників, серед яких одним із найважливіших є належність твору до певного жанру, або той естетичний принцип, згідно з яким автор, з одного боку, моделює зображуваний світ, а з іншого, добирає засоби його вербалізації. Переконливим прикладом цього є твори на історичну тематику, домінантною ознакою яких є застаріла лексика. Лінгвістичні праці, присвячені вивченню мовних особливостей історичних творів, мають важливе значення, оскільки допомагають осмислити загальні закони розвитку мови, простежити динаміку еволюції її словникового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання визначеної проблеми. Лінгвістичні дослідження останніх років засвідчують інтерес науковців до проблем, пов'язаних із розвитком мови, з одного боку, до певних механізмів, що дозволяють удосконалювати способи номінації лексичних одиниць, а з іншого – актуалізації тенденцій до розвитку слова і всього лексичного фонду.

Варто зазначити, що пласт *застарілої лексики* як самостійний науковий об'єкт дослідження упродовж певного часу вивчався дослідниками лише у зв'язку з іншими проблемами мовознавства

(праці Л. Булаховського, І. Гальперіна, О. Гвоздева, О. Галкіної-Федорук, М. Шанського, Д. Шмельова, Л. Донець, Л. Лисиченко, Л. Скрипник та ін.). Процеси архаїзації на матеріалі російської, англійської, німецької, французької мов досліджували А. Ялишева, Ю. Шевчук, І. Волченко, І. Забавіна та ін. У функціональному аспекті хронологічно марковану лексику вивчали О. Галкіна-Федорук, Л. Лисиченко, М. Шанський, Д. Шмельов. Як засіб стилізації українських історичних романів другої половини ХХ століття хронологічно маркована лексика була досліджена Г. Гайдученко. Відповідний інтерес у цьому аспекті становлять і історичні романи С. Скляренка. Недостатність досліджень в обраному напрямі і зумовила вибір теми нашої публікації.

Мета статті – дослідити особливості стилістичних архаїзмів у романах С. Скляренка "Святослав", "Володимир".

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний роман як жанр у цілому формується і набуває широкого поширення у зв'язку з затвердженням у художній літературі принципу історизму, який передбачає художнє осмислення конкретної епохи, її історично неповторного вигляду, колориту. Історизм як основний принцип реалістичної літератури з погляду мови потребує об'єктивно-історичної відповідності стилю зображуваному світу [3, с. 63–67].

В історичних романах підкреслюється дистанція між минулим і сьогоденням, що знаходить вираження у великій кількості історичних довідок, коментарів, описів побуту, моралі, звичаїв епохи, в обов'язковій наявності історичних персонажів.

Г. Винокур стверджував, що між історією мови та історією життя не існує строгого паралелізму. Будь-яка епоха має свою мову, проте це не означає, що кожна епоха неодмінно повинна відрізнитися від мови сусідніх із нею епох. Зміни в мові, зазначає вчений, відбуваються безперервно, проте ніколи не зачіпають усіх її форм і складових частин; одні елементи змінюються, інші залишаються незмінними, а в результаті будь-яка мова в будь-який момент свого розвитку, своєї історії становить собою своєрідне "схрещування", поєднання пережитків різних епох, тому в ній наявні як факти сьогодення, так і факти тисячолітньої минувшини [1, с. 411].

Однією із визначальних ознак історичного жанру, на думку О. Єгорової, є наявність у тексті спеціальних мовних засобів, характерних для описуваної епохи і не властивих сучасності. Йдеться про історизми й архаїзми, які становлять одну з найбільш очевидних особливостей історичних романів на відміну від неісторичних,

сучасних. Ця особливість виявляється не тільки в наявності специфічних мовних елементів, оскільки багато з них можуть бути використані і в творах на сучасні теми, а й у їхній функціональній своєрідності, у широті й частоті їх уживання [3, с. 63–67]. На важливій ролі застарілої лексики як жанровоутворювальної ознаки історичного твору наголошує також і А. Коваленко і вказує на її основне призначення в тексті – створення історичного колориту [4].

Термін "застаріла лексика" використовується більшістю вітчизняних лінгвістів для позначення слів, що належать до пасивного словника мови, це, зокрема, історизми й архаїзми. Зважаючи на ступінь застарілості лексем, їх поділяють на дві великі групи: 1) слова, значення яких не зрозуміле носіям сучасної мови без відповідних лексикографічних довідок; 2) слова, зрозумілі носіям мови, але які знаходяться в пасивному словнику і використовуються з певною, передусім стилістичною, метою [10, с. 540].

Аналіз навчально-наукових і довідкових джерел засвідчив, що термін "архаїзм" у лінгвістиці функціонує як у широкому, так і вузькому значеннях: він може позначати взагалі застарілі слова, зокрема історизми (О. Гвоздєв, Л. Булаховський, Л. Зіндер, М. Степанова, І. Чернишова), а може протиставлятися їм, тобто позначати тільки одну категорію застарілої лексики (О. Галкіна-Федорук, І. Арнольд, І. Гальперін, В. Стариченок та ін.). Різниця між архаїчними (архаїзмами) та історичними (історизмами) лексичними одиницями полягає у відмінності прийомів уведення їх у художній текст. Для введення історизмів характерним є прямиий спосіб: експліцитне або імпліцитне тлумачення, тлумачення слова за допомогою пояснювальних слів. Архаїзми входять у лексико-стилістичну парадигму, тобто мають синонімічні й антонімічні відповідники. Функціонування архаїзмів у тексті може відбуватися шляхом включення застарілого слова в синонімічний ряд, сполучуваності його з сучасним словом. Отже, *історизми* – "слова, вживані для позначення предметів, явищ, понять, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв'язку з соціально-побутовими й суспільно-політичними змінами" [9, с. 193], а *архаїзми (стилістичні архаїзми)* – слова, що "переходять з активного словника в пасивний або й зовсім зникають із суспільного вжитку, забуваються носіями мови через витіснення їх рівнозначними словами, що з тих чи інших причин виявляються більш прийнятними для називання тих самих предметів, подій, явищ, понять, для вираження тих самих думок, почуттів" [8, с. 233].

Найбільш повним нам вбачається визначення архаїзмів, запропоноване Г. Гайдученко: слова, що позначають актуальний для даної мовної спільноти референт, але характеризуються ізольованістю фонетично-графічної, морфологічної, словотвірної чи лексико-семантичної форми на тлі сучасної мовної системи, внаслідок чого в їхній семантичній структурі вирізняється сема "архаїчний", яка відносить їх на периферію лексичного складу мови, з одного боку, та на периферію відповідного синонімічного гнізда, з другого, і надає йому експресивної конотації у мові та виразної стилістичної функції у тексті [2].

Застаріти може не лише слово в цілому, а й окреме його значення, його сполучуваність, вимова, порядок слів. На думку А. Ялишевої, слова широкою семантики менше зазнають процесу архаїзації. Усі застарілі слова (як історизми, так і архаїзми) відрізняються низькою частотністю вживання в сучасній загальнолітературній мові, обмеженою сферою вживання, периферійною позицією в словнику, наявністю тимчасового семантичного компонента в смисловій структурі слова [5, с. 729–730].

Слід також зауважити, що сам процес архаїзації не є прямолінійним. Часто застарілі слова підлягають переосмисленню значення слова, розширенню його семантики, унаслідок чого можуть знову повертатися до активного складу мови. Архаїзми, використані в тексті, мають завжди бути мотивованими.

Проведене дослідження переконливо засвідчило, що мова історичних романів С. Скляренка двопланова за своєю природою. У творах вдало поєднано сучасну письменникові мову та мову епохи Київської Русі. Характер їх сполучення, обсяг, способи, прийоми введення елементів архаїчних елементів у тканину художнього твору визначають творчу індивідуальність автора.

Використання застарілої лексики в романах зумовлене необхідністю вибрати найбільш виграшний у художньому розумінні варіант серед можливих номінацій, відтворити специфіку мовлення зображуваного часу. Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива йому часова приуроченість роблять твори цінним засобом художнього зображення дійсності.

Аналіз романів С. Скляренка "Святослав" та "Володимир" засвідчує, що саме архаїчна лексика є одним із найпотужніших засобів в історичному жанрі, вагомим чинником мовотворчості письменника, продуктивним репрезентантом колориту епохи Київської Русі.

Найбільшою за кількісним виявом у творах є група **власне лексичних архаїзмів**, тобто слів, які застаріли в цілому, витіснені з

мови синонімічними заміниками того ж значення, але іншої основи. За морфологічним критерієм виділяємо підгрупи архаїчних утворень, зокрема:

1. Архаїчні іменники:

а) на позначення частин тіла людини, зокрема: **перса** (жіночі груди), **стан** (тулуб, талія), **рамена** (плечі), **уста** (губи, рот), **чоло** (верхня надочна частина, лоб), **черев**о (те саме, що живот). Наприклад: "... **уста** **пашіли**, **витонченим** **рукам** **її**, **персам**, **усій** **постаті** **могли** **б** **позаздрити** **самі** **богині**" [6, с. 31]; "... **то** **просто** **якихось** **невідомих** **їм** **людей**, **що**, **спираючись** **на** **посохи**, **згинаючись** **від** **мішків** **на** **раменах**, **їшли** **невідомо** **куди** **ї** **звідки**" [6, с. 242];

б) на позначення абстрактних понять: **живот** (життя), **брань** (війна, битва), **лжа** (неправда, брехня), **надоба** (потреба, необхідність), **вражда** (недоброзичливе, неприязне ставлення і дії, ворожнеча), **згуба** (загибель, смерть кого-, чого-небудь), **рать** (битва); **победа** (перемога в бою) та ін. Наприклад: "**Змилуйся** **наді** **мною**. **Даруй** **живот!**" [6, с. 489]; "**І** **коли** **Володимир** **пішов** **на** **брань** **з** **Ярополком** **... став** **великим** **князем** **і** **поламав** **усі** **закони** **Ярополка**" [7, с. 456]; "**Але** **не** **хочу** **я**, – **сказав** **далі** **князь** **Святослав**, – **щоб** **про** **цю** **вражду** **нашу** **ї** **суд** **знали** **ї** **глузували** **ромеї**" [6, с. 586]; "– **Русь** **не** **могла** **жити** **так**, **як** **жила** **допреже**, **тяжка** **дань** **з** **племен** **і** **родів** – **то** **була** **згуба** **для** **Русі**, **муж** **мій** **Ігор** **за** **цю** **дань** **загинув...**" [6, с. 51]; "**Веди**, **князю**, **далі** **воїв** **на** **рать**" [6, с. 428];

в) на позначення осіб за родом діяльності: **головники** (вбивці), **предстательниця** (покровителька, заступниця) та ін. Наприклад: "**Головники** **вбили** **князя** **Ярополка!**" [7, с. 188]; "**Наша** **мати** **княгиня** – **мудра**, **справедлива**, **вона** **перша** **предстательниця** **людей** **руських** **і** **перед** **богом**, **і** **перед** **усім** **світом**" [6, с. 47].

2. Дієслівні архаїзми на позначення дій, процесів: **перетесати** (поставити своє клеймо, печать), **умикати** (викрадати дівчину, жінку, щоб узяти її за дружину), **ректи** (промовляти), **відати** (знати), **веліти** (давати розпорядження), **видіти** (бачити), **волити** (урочисте бажати), **блюсти** (берегти, охороняти), **імати** (мати), **лучатися** (траплятися, про яку-небудь пригоду) та ін. Наприклад: "**Алчна** **душа** **в** **князя** **Оскола**, **не** **може** **він** **задовольнити** **своїї** **жадоб** **и**, **насилає** **скотниці**, **збирає** **землі**, **перетісує** **ліси**, **замикає** **гони**" [6, с. 37]; "**Ти** **речеш** **правду**, **княгинє**, – **згоджується** **ї** **похитує** **сивою** **головою** **священик**" [6, с. 55]; "– **Не** **відають** **люди**, **що** **створять**, – **гомонить** **Золота** **палата**" [7, с. 409].

3. Прислівникові архаїзми представлені у романах такими лексемами: **безлік** (те саме, що безліч. Дуже велика, незліченна кіль-

кість кого-, чого-небудь), **сукупно** (спільно, разом), **вельми** (дуже), **прежде** (в значенні "ще до, перед"), **ако** (нині, сьогодні), **вельми** (дуже, значною мірою), **допреже** (дотепер). Наприклад: "– Бачу я навкруг велику землю, багато племен і родів, що прожили **безлік** віків, перемогли ворогів, збудували **города**" [6, с. 55]; "Адже в той час, коли ми **сукупно** з болгарами рубались у Преславі на стінах, хтось відчинив ворота в горді..." [6, с. 545]; "О люди, люди, всі ви такі, **днесь** служите одному, **заутра** другому..." [7, с. 483].

4. Прикметникові архаїзми на позначення ознак, властивостей: **отень** (батьківський), **суций** (який існує), **лживий** (схильний до неправди), **ліпший** (кращий). Наприклад: "... по закону давньому відомо, що якщо **отень** двір буде без діла, то належить меншому синові" [6, с. 25]; "... вої готували харч на день **суций**..." [6, с. 516]; "– Князь Регволд – **вельми** хитрий і **лживий**, – відповів на це Михало" [7, с. 97]; "**Ліпші** ж мужі з Гори, що були своїми людьми в теремах княжих, поспішали зараз до князя Святослава" [6, с. 421].

5. Числівникові архаїзми та слова на позначення кількості: **многих** (багатьох), **тьма** (багато) та ін. Наприклад: "Дякуємо, Василевсе-княже, бажаємо й тобі з царицею здоров'я, щастя, **многих** літ життя" [7, с. 381]; "Але, – віє далі Святослав, – устрояя руську землю, ти забула, що є в ній **тьма** племен, земель, людей" [6, с. 271].

6. Займенникові архаїзми представлені словесними формами **мя** (те, що й мене; Р. в. 1-ої ос. одн. займенника я), **тя** (тебе), **ню** (її). Наприклад: "– Видиш **мя** немоцну суццю, з болем відповіла вона" [6, с. 416]; "Держать **тя**, княже, Новгород по ряду, яко установила княгиня Ольга" [6, с. 433]; "– Відасте ви, діти, – продовжує князь, – що отці мої і сам такожде довго збираша землю Руську, устрояша її, брань приймаша за **ню** із многими ворогами" [7, с. 435].

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що найбільшу за обсягом групу лексико-семантичних архаїзмів у романах становлять дієслова та іменники, оскільки вони є номінаціями життєвих процесів, дій людей, а також абстрактних і конкретних понять із ними пов'язаними. Меншою за кількісним виявом є прислівникова група архаїзмів, що характеризує означувані дії за часовими, просторовими, способовими її виявами. Обмежено автор використовує в текстах лексико-семантичні архаїзми, виражені займенниками та числівниками.

Привертають увагу в романах **лексико-словотвірні архаїзми**, визначальними особливостями яких є відмінність їх від сучасних лексем-відповідників специфічними суфіксами та префіксами. Серед них зафіксовані:

– структурний компонент складних слів **благо-**: "Може ж, хоч Христос **благословить** і освятить наші добра?!" [7, с. 290]; "Нехай, Никифоре, буде він у Константинополі, одружиться з дочкою якогось благородного патриція" [6, с. 364]; "Много сем **благодарен**..." [6, с. 490] та ін.;

– структурний компонент **много-**: **много**трудно, **много**літня. Наприклад: "Той стомився, хотів спочити після далекої й **много**-**трудної** дороги" [7, с. 443];

– префікс **су-**: **супроти**, **сукупно**, **суций**, **супроводжувати**: "... там високо в небо вставали димки – вої готували харч на день **суций**" [6, с. 516]; "Він лежав у лодії, яку **супроти** течії десяток жилавих рук" [7, с. 5]; "Будемо **сукупно** з ними – переможемо ромеїв" [6, с. 339];

– префікс **со-**: **содіяти**, **сотворити**, **соцарствувати**: "Владою, даною мені від Бога, розрішаю й прощаю тобі всі **содіяні** тобою гріхи і молитимусь" [6, с. 526]; "Судовством, лжею, а наіпаче татьбою правди ніколи не **сотворити**" [7, с. 156]; "У Константинополі залишились і мусять **соцарствувати** з Іоанном два її сини – Василь і Костянтин" [6, с. 481];

– префікси **во-**, **воз-**, **вос-**: **воздавати**, **воздвигнути**, **возданіє**, **возвеличувати**, **вознісся**, **восхотіти**, **вокняжіння** та ін. Наприклад: "... вчить тому, що сам уміє, готує Святослава до **вокняжіння**" [6, с. 43]; "Дивно же єсть се, колико добре сотворив Володимир Руській землі, хрестив ю, ми ж, християни суцє, **не** **воздаємо** почесті **супроти** оного **возданію**..." [7, с. 541]; "Ти **воздвиг** за довге своє життя багато чудових споруд, але цей терем найбільше любий моєму серцю..." [7, с. 468];

– префікси **д'**, **в'**: **д'горі** (догори), **в'єдно** (в одне ціле). Наприклад: "Священик Григорій молитовне підняв очі **д'горі** й промовив..." [6, с. 114]; "... "Аще брати твої робитимуть по покону отців – будь **в'єдно** з ними" [6, с. 435];

– префікс **у-**: **утверждатися** (стверджуватися): "Нелегко **утверждається** Христова віра над Дніпром, ой, нелегко" [6, с. 465];

– префікс **по-**: **повідісти**, **повідати** (розказати, розповідати): "Проте головники, хоч їх били дрюками и телеснею, не признавались, сказали, що можуть **повідісти** правду тільки князеві" [7, с. 189];

– суфікс **-ець**: **лічець** (лікар), **посланець** (посол): "Вона ждала, що от-от, кожної хвилини, до неї з'явиться **посланець** від проедра Василя" [7, с. 44]; "– Вже ніякі **ліцці** й жертви мені не допоможуть..." [6, с. 417];

– суфікс **-ник**: "*Не **войник** я тепер не цар Петро, страх, страх то був*" [6, с. 350].

Стилістичної виразності мові романів надають **лексико-морфологічні архаїзми**, яким властива застаріла граматична форма. Це, як правило, різні частини мови, які дещо по-іншому були виражені в далекому минулому.

З-поміж аналізованих архаїзмів у текстах були зафіксовані:

– застарілі форми дієприслівників і дієслів: **погибоша**, **побиваша**, **сяяши**, **хоцеша**, **устроюя**, **погреб** (погребі, захорони), **мать** (мати), **даби повіли** (або розповіли). Наприклад: "*... пробували напиться води з Дніпра обри – **погибоша**, а ті, що лишились, побігли за гори на захід...*" [6, с. 46]; "*... княгиня Ольга, **устроюя** землю, **устроюя** й свої добра – у своїх землях, в лісах і над ріками вона веліла поставити знамена...*" [7, с. 258]; "*Многих ворогів мала Русь – і всіх **побиваша***" [6, с. 47]; "*– І ти, княгине, немало зробила, – додає священик, – **устроюя** Русь, ти биша для неї, аки денниця перед сонцем, **сяяша**, аки місяць уночі*" [6, с. 55]; "***Погреб** мя і їди, яможе **хоцеша**...*" [6, с. 418];

– застарілі іменникові форми із специфічними закінченнями і суфіксами: **людіє** (люди), **гов'яда** (гов'ядини), **кур** (курей), **приключай** (пригода, випадок), **згуба** (загибель), **словесами** (словами). Наприклад: "*Не гоже синам Ігоревим дома бути, коли **людіє** їх стоять на брані. Чи так говорю, брате Улібе?*" [6, с. 315]; "*Пам'ятай і те, що ми нині православні християни, латинської церкви не хочемо, молимося руськими **словесами***" [7, с. 513]; "*... у дворах не тільки баранів чи **гов'яда**, а й **кур** немає*" [6, с. 86]; "*Магістр Іоанн вчиняв у Місії безумні злочини проти священних храмів, він пограбував багато **церквієв**, а ризи й святі сосуди використав для власного вжитку*" [6, с. 555]; "*Під охороною пастухів, що носили в руках бичі, а про всяк **приключай** мали за спиною й луки зі стрілами, табуни ці з ранньої весни до осені по черево бродили у високій траві на луках понад Россю*" [6, с. 251];

– застарілі форми прислівників: **пощо** (навіщо), **паче** (більше), **нічню** (вночі), **прежде** (в значенні "ще до, перед"), **вельми** (дуже): **денно** (щодня, щоденно), **нощю** (вночі), **ужо** (потім), **пощо** (навіщо). Наприклад: "***Ужо** я скажу, – суворо й грізно продовжує він, – і за вас, новгородчі, і за тебе, Володимире-княже!*" [7, с. 88]; "*Віримо, будемо **денно і нощю** молити Христа*" [6, с. 115]; "*– Княжичу, – сказала Малуша, коли вони залишились тільки вдвох, – **пощо** женешся за мною?*" [6, с. 244]; "*– Де вже нам до гриднів, – сказав*

він, – а тим **паче** до бояр" [6, с. 331]; "– Чує нині **ніччю** рик, – відповів Ант. – Пиду поникаю... / – То, може, пішли би оба?" [6, с. 8];

– застарілі форми займенників: **аз** (1-ша ос. займенника я), **ті** (твоїм), **іже** (в значенні які). Наприклад: "Ти такоже постоїте в мене на Почайні, якоже **аз** в Суді..." [6, с. 194]; "– То **аз** не буду **ті** рабом?" [6, с. 348]; "– Усі князі руські – **іже** за Кия і преже нього, поховані були по нашому покону, й над всіма ними людіє робили тризну" [6, с. 422];

– застарілі форми прийменників, сполучників, часток: **не токмо** (част., не лише, не тільки), **аки** (сполуч., як), **ак** (аби, якби), **ак** (спол., аби), **яко** (спол., як), **аще** (спол., якщо), **опріч того** (прийм., крім того), **зана** (спол., церк.-слов. сполучн. тому що). Наприклад: "– Ні, такі **не токмо** поганці-християне, много їх є й серед людей нашої, істинної віри" [6, с. 47]; "– І ти, княгине, немало зробила, – додає священник, – устря Русь, ти биша для неї, **аки** денниця перед сонцем, акож, **яки** місяць уночі" [6, с. 55]; "– Буду в'єдно з ними, а **аще** зрадять покон – будь їм в татя місто, – промовив за батьком княжич Володимир" [6, с. 435]; "– Нас послали новгородці, – почав тисяцький Михало, що говорив якось півуче, трохи не так, як поляни, але зрозуміло й просто, – і люди всіх земель верхніх, **даби** повіли, **што** блюдемо ряд з княгинею Ольгою і служимо Київському столу" [6, с. 432].

У процесі аналізу художнього мовлення С. Складенка були виокремлені й **лексико-фонетичні архаїзми** – слова, що зазнали видозмін певних звуків. На сучасному етапі вони мають дещо інше фонетичне оформлення. До цієї групи належать застарілі слова, які характеризуються, в основному, чергуванням звуків, усиченням або, навпаки, вставленням одного або двох звуків, у результаті чого слово, маючи відповідник у сучасній мові, набуває іншого, відмінного звучання застарілості. Серед таких форм спостерігаємо:

– неповноголосся **-ра-, -ла-**, що відповідає сучасному **-оро-, -оло-**: **здравий** (здоровий), **владар** (володар), **владарювання** (володарювання). Наприклад: "**Здрава** будь, княгине! – мовили вони" [6, с. 31]; "У далеких землях були повними **владарями** й брали уроки з людей князі, поставлені Києвом" [6, с. 58]; "Проте, це було **непевне, неспокійне владарювання**" [6, с. 141].

– усичення, випадання одного або кількох звуків: **сли** (посли), **мста** (помста), **оба** (обоє), **іними** (займ., іншими), **вкруг** (навкруги), **доста** (достатньо), **вої** (воїни), **Михало** (Михайло), **півуче** (співуче), **в'єдно** (воєдино) та ін. Наприклад: "– Я чую вас, бояри й воєводи, –

промовила вона, – і пошлю **слів** до Ітиля і Царгорода" [6, с. 23]; "– Світ незмінний, княгине, – вгадує нитку її думок і відповідає священик, – ми тільки **іними** очима зримо й бачимо його" [6, с. 56]; "І так довго, як велів покон, **вої** ходили **вкруг** вогню" [6, с. 262]; "Це була справедлива мста" [6, с. 280];

– вставляння одного чи кількох звуків: **окіян** (океан), **кровію** (кров'ю), **людіє** (люди), **одікласти** (одкласти), **такожде** (також) та ін.: "Ант теплыми очима подивився на онуку, **одіклав** набік комишину" [7, с. 281]; "Коли їхати все вище й вище, буде Оковський ліс, далі Волк, Заволоччя, ще далі верхні землі, Новгород і Крижаний **окіян**" [6, с. 25]; "... таким його сотворив Отець, **кровію** окропив Син, Дух Божий витає над ним" [6, с. 56]; "Але **людіє** стояли тверді духом" [6, с. 417];

– чергування звуків: **назі** (голі, нагі), **лик** (обличчя): "Мої вої ідуть назі й босі, – ми не візьмемо скарбів болгарських каганів" [6, с. 490]; "– Не суть важливе те, яким **лика**м вклоняється людина, важливе те, якого бога сповідає вона в душі своїй" [6, с. 56].

Як засвідчує аналіз опрацьованого мовного матеріалу, архаїчна лексика в історичних романах введена переважно до прямої чи непрямой мови персонажів, рідше до мовлення автора. Архаїзми в невластне прямій мові дозволяють С. Скляренку не лише передати живе мовлення персонажів, а й дати оцінку подіям, історичним особам, створити їх психологічну характеристику. Стилiстична система романів вибудована не на протиставленні мови автора й мови зображуваної епохи, а навпаки, на створенні стилізованої розповіді, яка ніби зближує автора з героями і подіями у творах.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Із викладеного вище можна зробити висновки про те, що кращі зразки історичної художньої літератури мають не лише естетичну, а й історико-пізнавальну цінність, оскільки здатні відтворити минулу епоху в її цілісному вигляді, розкриваючи в живій, образній формі суспільну діяльність, ідеологію, побут, психіку її представників. Стилiстичні функції застарілих слів виявляються в максимальній реалізації цих можливостей у контексті. Наявність архаїзмів у тканині художнього твору, взаємодія та співвіднесеність їх із іншими словами на різних рівнях є виявом стилістичного функціонування застарілої лексики й зумовлене потребою вибрати найбільш доцільний у художньому розумінні варіант серед можливих номінацій. Через те, що застарілі слова рідко вживані в мові, вони яскраві, своєрідні, контрастні до інших загальноновживаних лексем, і тому вносять у текст своєрідне емоційне навантаження.

Література

1. Винокур Г. О. О языке художественной литературы: учеб. пособие для филол. спец. вузов / сост. Т. Г. Винокур; предисл. В. П. Григорьева. Москва: Высш. шк., 1991. 448 с.
2. Гайдученко Г. Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream>.
3. Егорова О. Н. Лингвостилистика исторического романа. *Вестник Вятского государственного университета. Филологические науки*. 2016. С. 63–67.
4. Коваленко О. В. Хронологически маркированная лексика как фактор текста в жанре исторического романа (на материале художественной прозы В. Скотта): дисс. ... канд. филол. наук. Одесса, 2002. 202 с.
5. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. 3-е изд., стереотип. Москва: Флинта, 2011. 840 с. URL: <http://znanium.com/catalog/product/454159>.
6. Склярєнко С. Святослав: роман. Донецьк, 2004. 640 с.
7. Склярєнко С. Д. Володимир: роман. Харків: Фоліо, 2007. 542 с.
8. Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1973. 439 с.
9. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 2002. 493 с.
10. Языкознание: большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.

References

1. Vinokur, G. O. (1991). *O yazyke kxudozhestvennoy literatury. Uchebnoye posobiye dlya filologichyeshkikh spetsialnostyey vuzov* [On the language of fiction: Textbook for filological specialities]. Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].
2. Hajduchenko, H. (2009). *Istoryzmy ta arkhazmy yak osnovni vyrazhal'ni zasoby istorychnoi stylizatsii*. [Historicisms and archaisms as the main expressive means of historical stylization]. *Naukovyj visnyk KhDU: Seriya "Linhvistyka" – Scientific Bulletin of KhSU. Ranfe Linguistics*. Kherson. 65–68 [in Ukrainian].
3. Yegorova, O. N. (2016). *Lingvostilistika istoricheskogo romana. Filologicheskie nauki* [Linguistical stylistics of a historical novel]. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Vyatka State University. Philological sciences*. 63–67 [in Russian].
4. Kovalenko, O. V. (2002). *Khronologicheski markirovannaya leksika kak faktor teksta v zhanre istoricheskogo romana (na materiale khudozhestvennoy prozy V. Skotta)* [Chronologically marked vocabulary as a factor of text in the historical novel genre (based on the material of V. Scott's prose)]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 Russkiy yazyk. *Candidate's thesis*. Odessa [in Russian].
5. Ivanova, L. Yu., Skovorodnikova, A. P., Shiryayeva, E. N. i dr. (Eds.). (2011). *Kultura russkoy rechi : Entsiklopedicheskiy slovar-spravochnik*. [Culture of Russian Speech: Encyclopedic Dictionary. under the editorship of L. Yu. Ivanova,

A. P. Skovorodnikova, E.N. Shiryayeva etc.]. 3-e izd., ster. M.: Flinta. URL: <http://znanium.com/catalog/product/454159> (Last accessed: 10.09.2019) [in Russian].

6. Sklyarenko, S. (2004). *Svyatoslav*. roman. D.: [Svyatoslav: novel D.] Vy'davny'czstvo Stalker - Stalker Publishing House Donetsk [in Ukrainian].

7. Sklyarenko, S. D. (2007). *Volody'myr*: roman [Volodymyr: novel]. Xarkiv: Folio – Publishing House Folio [in Ukrainian].

8. Bilodid, I.K (Eds.). (1973). *Suchasna ukrains'ka literaturna mova: leksyka i frazeolohiia*. [Modern Ukrainian Literary Language: Vocabulary and Phraseology]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

9. Hryshenko, A. P., Mats'ko, L. I., Pliusch, M. Ya. ta in. (2002). *Suchasna ukrains'ka literaturna mova*: Pidruchnyk [Modern Ukrainian Literary Language; Textbook]. Kyiv: Vyscha shkola – High school [in Ukrainian].

10. Yartsyeva, V. N. (Eds.). (1998). *Yazykoznanie. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar* [Linguistics. Big Encyclopedic Dictionary]. 2-e y'zd. Moscow Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya, Big Russian Encyclopedia [in Russian].

N. O. Barannyk

pedagogical sciences candidate, associate professor of pedagogy and psychology of primary education chair, Anton Makarenko Kremenchuk Pedagogical College

Archaisms in the novels "Sviatoslav", "Volodymyr" by S. Sklyarenko

The author of the article attempts to reveal the essence of the research concepts: "idiostyle", "passive vocabulary", "obsolete vocabulary", "historicisms", "archaisms"; to analyze the specifics of using archaisms in the novels "Sviatoslav", "Volodymyr" by S. Sklyarenko.

Obsolete vocabulary is an issue of constant interest of both national and foreign linguists who study it from the functional side as well as a means of historical stylization in the literary works. Archaic words are widely used by writers, historians, journalists for reflecting the past or for other stylistic purposes. Therefore, the studied layer of vocabulary is a topical linguistic problem, as it allows to trace the processes of language variability, makes it possible to determine the time frame of its evolution, to predict its further development, etc. The lack of the researches that represent the features of archaic vocabulary in the novels by S. Sklyarenko led to the choice of the theme of the article.

The author of the article clarifies the specifics of the historical novel. It is proved that obsolete vocabulary is one of its genre-forming features. The linguistic nature of archaisms and historicisms is analyzed and the methods of their introduction into the literary text are determined. On the example of the novels "Sviatoslav", "Volodymyr" by S. Sklyarenko the lexical, lexical and word-forming, lexical and phonetic and phonetic archaisms were analyzed. The comparison of this group of vocabulary with its synonymic neutral one indicates the expressiveness, unusualness and contrast of archaisms. While analyzing the language material it was found out that the archaic vocabulary, introduced mainly to the direct or indirect speech of the characters, rather than to the speech of the author himself, vividly represents the living language of the past, indicating its distance from the modern linguistic norms.

Key words: historical work, passive vocabulary, obsolete vocabulary, historicisms, archaisms.

УДК 811.112.2'367:821.161.2'6(092)

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-215-221

Г. М. Вакуленко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Функціонально-стильові особливості речень з однорідними членами в романах Івана Багряного

У статті розглянуто структурно-семантичні особливості однорідних членів речення, ужитих у художньому мовленні романів Івана Багряного. Увага акцентується на тому, що однорідні компоненти використовуються автором як вагомі елементи для створення портретів, змалювання пейзажів. Визначено, що в ідіолекті письменника найтиповішими є дієслівні однорідні ряди, якими автор передає динаміку оповіді, конкретизує, створює описові картини. Активно функціонують прикметникові однорідні ряди, які репрезентують яскраві атрибутивні характеристики осіб, предметів, просторових понять, явищ природи. Менш уживана в аналізованих романах іменникова однорідність, яка підкреслює масштабність зображуваного. Особливої стилістичної виразності така однорідність набуває в ролі метонімії, коли навмисна актуалізація найважливіших, на думку автора, слів, фокусування на них уваги надає контексту живорозмовних інтонацій. Окреслено основні функціонально-стильові вияви речень із однорідними членами в досліджуваних текстах. Аналіз показав, що цікавим стилістичним явищем у розглядуваних романах є відокремлення однорідних компонентів, яке привертає увагу, акцентує на ознакових характеристиках особи чи предмета. Виявлено, що парцельовані однорідні присудки виконують емоційно-експресивну функцію, а парцельовані другорядні члени речення доповнюють, уточнюють певну інформацію. Загалом, речення з однорідними членами в ідіолекті Івана Багряного підпорядковані естетичним настановам письменника, постають засобом художньої інтерпретації його ідіостилію, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену, високохудожню оповідь, надають їй ознак оригінальності.

Ключові слова: однорідні члени речення, однорідні компоненти, метафоризація, парцеляція, повторення, відокремлення, ідіолект Івана Багряного.

Синтаксичні засоби наділені величезними експресивними можливостями, що виявляються у здатності їх стилістично варіюватися, передаючи найтонші відтінки думки, посилюючи виразність та оригінальність мови.

Над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень в українському мовознавстві плідно працюють

Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітко, Н. Кондратенко, Н. Конопленко, Н. Ладиняк, Н. Сологуб та інші вчені. На думку лінгвістів, саме засоби експресивного синтаксису є універсальними складовими конструювання будь-якого художнього тексту [4, с. 268; 6, с. 112]. Єдність комунікативно-прагматичної й естетичної функцій авторських текстів певною мірою зреалізовують й однорідні члени речення як експресивні синтаксичні конструкції, які входять до системи образних засобів, формують художній образ.

Одним із найвизначніших представників української діаспори, якого можна вважати найактивнішим творцем національної мови, є Іван Багряний. Герої його романів постають перед читачами яскравими, оригінальними, неповторними особистостями, що мають не лише безсмертну душу, а й самобутній національний характер. Мова творів письменника чітка, відшліфована як у граматичному, так і в стилістичному аспектах, зрозуміла для сприйняття читачем.

На сьогодні вже достатньо широко проаналізована творчість Івана Багряного, зокрема, в літературознавчому аспекті. Мова художньої прози письменника стала об'єктом дослідження М. Братусь, І. Завальнюк, Г. Маклакової, Н. Сологуб, А. Ярової та інших мовознавців. Лінгвісти насамперед звернули увагу на семантичну структуру індивідуально-авторських метафор, епітетів, символів, на зв'язок мовного стилю з біблійними джерелами.

Естетичні функції романів Івана Багряного розглядали Л. Денисенко, Л. Копейцева, Н. Ладиняк, Л. Марчук, О. Чехівський. Але, на наш погляд, ця тема не вичерпана остаточно, синтаксичні конструкції з однорідними членами речення в художньому мовленні романів Івана Багряного потребують додаткової уваги з погляду функціонально-стилістичного, що й робить тему нашого дослідження актуальною.

Мета статті – проаналізувати структуру й семантику речень, ускладнених однорідними членами, окреслити функціонально-стильові особливості рядів однорідних компонентів як основних засобів художньої інтерпретації ідіолекту Івана Багряного.

Романи І. Багряного визначаються важливою художньо-естетичною цінністю, актуальною й для нашого сьогодення проблематикою, усією ідейно-образною структурою, спрямованою на утвердження двох цінностей – національних і загальнолюдських. Художнє мовлення аналізованих романів презентує досить широку палітру експресивних синтаксичних побудов, важливе місце з-поміж яких посідають конструкції з однорідними членами речення.

Як відомо з теоретичних джерел, одним із засобів ускладнення синтаксичної структури речення є однорідні компоненти. У сучас-

ному українському мовознавстві вже виробилося традиційне бачення цієї синтаксичної категорії, проте кожен лінгвіст робить акцент на найбільш важливих ознаках.

На думку П. Дудика, однорідні члени речення – це члени речення, які різняться семантично, з'єднані між собою сурядним, безсполучниковим чи сполучниковим зв'язком, а з іншими членами – підрядним синтаксичним зв'язком, виконують однакову синтаксичну функцію, відповідають на те саме питання і найчастіше вимовляються інтонацією переліку [5, с. 191].

Подібне трактування знаходимо в К. Шульжука, який наголошує на таких особливостях однорідних членів речення:

- займають позицію одного члена речення;
- пов'язуються з одним і тим самим членом речення підрядним зв'язком;
- поєднуються між собою сурядним зв'язком;
- здебільшого виражаються однаковими частинами мови;
- переважно виражають однотипні поняття [10, с. 153].

Однорідними можуть бути всі члени речення – як головні, так і другорядні, напр.: *Утікають ліси, і пустелі, і гори...* [3, с. 55] – однорідні підмети; *Ешелон вилетів до синього моря і зі скрегогом став* [3, с. 32] – однорідні присудки; *Все більше було туги і безоглядної рішеності на щось надзвичайне у власника того понурого голосу і тих мерехтливих очей* [3, с. 60] – однорідні додатки; *Віз, заколисуючи, екзальтованих пасажирів десь в невідомий і вимріяний, казковий рай, в дивне золоте ельдорадо* [3, с. 34] – однорідні означення; *На команду варта заметушилась навколо порожнього ешелону і по всій території* [3, с. 36] – однорідні обставини.

Основними засобами вираження однорідності у блоці однорідних членів є інтонація та сполучники сурядності. Способи поєднання однорідних членів можуть бути різні: лише інтонацією, без сполучників, лише сполучниками сурядності, а також комбіновано – безсполучниковим і сполучниковим зв'язками, напр.: *Широкими і незграбними літерами було написано* [2, с. 189]; *Фантастичні, реальні, дивовижні аксесуари нерозшифрованої жаскої легенди – таємничої легенди про зникнення душ* [2, с. 3]; *Він був глибоко інтелігентною людиною, тихою, спокійною і непохитною, фундаментальною в своїй вірі* [3, с. 154].

Нами спостережено, що в художньому мовленні розглядуваних романів І. Багряного однорідні члени речення постають як вагомі елементи для створення портретів, змалювання пейзажів. А їхня важливість полягає в тому, що вони підкреслюють найбільш зна-

чущі ознаки змальовуваного в певному тексті явища чи дії. Наприклад: портретний опис: **Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля, коваль Чумак** [2, с. 11]; **Сидить тиха, задумана, стискає руками маленький папірець** [2, с. 5]; **У бриджах і гімнастерці кольору хакі, шкіряних крагах, з планшеткою через плече, з маленькою валізою в руці** – він стояв і посміхався, стріпнувши буйним руським чоботом [2, с. 10]; опис рідного краю: **Через гори високії, через води глибокії, через краї чужі несходимі мчить воно ластівкою...** [2, с. 2]; **Вони поїхали на обмин, через Гребенюкову греблю, через величезну Сінну площу геть до ливарні, що маячила за міським парком** [2, с. 24]; **Шеренгою, як і колись, над центром височіли церкви – Успенська, Спаська, Миколаївська, Собор, Юр'ївська** [2, с. 24]. Як бачимо, заявлені однорідні компоненти, надаючи синтаксичній конструкції стилістичної виразності, підкреслюють найважливіші ознаки, постають живими, динамічними, тонально рівними і водночас розлогими.

Як ми помітили, найтиповішими однорідними рядами у мовотворчості письменника є дієслівні ряди, якими Іван Багряний передає динаміку оповіді, пожвавлює, конкретизує, створює описові картини тощо. Наприклад: **Вони терплять дивні пригоди, перемагають страхітних потвор, Зміїв Гориничів, драконів і відьом, визволяють один одного з біди та з неволі** [2, с. 35]; **А оце вже нове – кукурудзяний чагарник підходить аж до двору, а потім переступав через парканчик і заповнював собою весь двір, обступивши хату щільним муром** [2, с. 30]; **Мов ужалений, начальник підскочив, вихопив пістоля і стрибнув до вагона, – порожньо** [3, с. 93]; **Кинули роботу, підписали контракти на Далекий Схід, дістали підйомні, сіли й поїхали. Шукав води, пив і йшов далі** [3, с. 130].

Досить продуктивні в досліджуваному масиві й прикметникові однорідні ряди, за допомогою яких автор відтворює яскравість атрибутивних характеристик осіб, предметів, просторових понять, явищ природи, як-от: **Уявлюваний замученим каторжником, обдертим, і худим, і нещасним, він тим часом мав вигляд гордої, сильної й високопоставленої особи** [2, с. 15]; **А тоді перевела очі на своїх синів і довог дивилася на них диким, страшним поглядом – повним здивування, жаху, відчаю, жалю й кричущого невисловленого запитання "хто?"** [2, с. 29]; **Я не знаю всіх подробиць про вас, але знаю, що про вас ходить багато фантастичного, дикого, неймовірного** [2, с. 42]; **І купували його скільки хотіли тепер: купували гармонійки і гармонії, свистілки і сопілки, купували**

вибагливі дрібнички – дерев'яні, паперові, глиняні, ликові, розмальовані, випалені, різьблені генієм вятської російської цивілізації [3, с. 51]; *Над чагарником височів лапатий, розлогий клен біля хлівця* [2, с. 31].

Менш уживана у розглядуваних романах іменникова однорідність, яка підкреслює масштабність зображуваного. Домінують у досліджуваних матеріалах конструкції з однорідними підметами і додатками, напр.: *Тож не хмари, то казкові баскі коні, і вичитані з книжок горбаті верблюди, і фантастичні слони і кораблі* [2, с. 33]; *Згадали свої пригоди хлоп'ячі, своє мисливство, своє рибальство* [2, с. 33].

Особливої стилістичної виразності іменникова однорідність набуває в ролі метонімії. Як відомо з наукових джерел, метонімія – це перенесення лексичного значення на основі суміжності позначуваних понять. Наприклад: *Камера, стіни заходились від реготу* [2, с. 450]; *Але "тюрма, автоматчик, акус жадібно ловили непевну чутку і вірили в неї"* [2, с. 510]; *Тюрма була не в силі відпекатись галюцинації, відчаю, психозу, що зринули для цілої камери* [2, с. 406].

Як бачимо, зосередження уваги на найважливіших моментах і надає контексту живорозмовних інтонацій. За допомогою метонімії автор уподібнює всіх людей, знеособлює їх, підкреслює, що в'язні – одне ціле – *"арештантська збірна душа"* [2, с. 372], *"камера завмирала, впокорена цією людиною"* [2, с. 361].

Цікавим функціонально-стильовим виявом речень з однорідними компонентами в художньому мовленні романів є відокремлення однорідних членів речення і їх постпозиційне розташування, що привертає увагу, акцентує на ознакових характеристиках особи, предмета чи явища, напр.: *Мов на команду, хлопці звелись, – чотири бравих гульвіси, чотири синьооких пройдисвіти, кремезні, вигартовані вітрами, негодами та мандрями, злютовані короткою, але міцною дружбою, що на неї нагло так хтось замірився; чотири товариші – шукачі пригод, незнаних країн і ліпшої долі!* [3, с. 77]; *Старий Чумак, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався* [3, с. 2]; *Паперова горошинка, просякла потом, притиснена пальцем до долоні, проміниться в серці так, як колись той образ Божої Матері* [2, с. 169]; *І життя повертається, розганяючи темряву, розсуваючи понурі цементові мури* [3, с. 69]; *Шість рядів арештантів звелися на ноги і стали щільно, ставши під одну стіну, утворивши прохід для чергового* [2, с. 95].

Мова творів Івана Багряного виявляє інтенцію до активного парцелювання однорідних членів речення. Як видно з проаналізованого фактичного матеріалу, найактивніше зазнають парцеляції однорідні присудки чи однорідні головні компоненти односкладних речень, напр.: *Це він тут лежав місяці, а може й роки, чекаючи на нього, чекаючи свого призначення. І дочекався* [1, с. 57]; *По голому кряжу, по становуку, вигналися три вершини черідкою. І стали* [1, с. 60]; *Чекаючи їх, Григорій нікуди не ходив уже, а сидів з самого ранку на призьбі і виглядав. І хвилювався* [1, с. 74]; *Вони всі дуже поспішали. Майже бігли* [1, с. 254]; *В ерюкоті коліс зринає пісня, важка, бурлацька. І наростає, наростає...*[1, с. 25]; *Ну відтоді і почалося. І поперло. І погнало!* [1, с. 45].

Таке парцелювання однорідних присудків, на нашу думку, допомагає письменникові не тільки увиразнити головне, а й надати потрібної спрямованості, тональності усьому текстові, створити ефект динамізму, стрімкості подій, що відбуваються. Іншими словами, парцельовані однорідні присудки виконують у художньому контексті передусім емоційно-експресивну функцію.

Нами спостережено, що досить часто Іван Багряний повторює присудок. Парцеляція повторюваного присудка не лише акцентує на його семантиці, а й стилістично розширює предикат основної частини, поглиблює її зміст, створює емоційний ефект [8, с. 47–48]. Наприклад: *Ось туди все цей мчить. Мчить без віддиху і без оглядки* [3, с. 32]; *Так він ішов і трудився через усю землю. Ішов і сіяв, ішов і сіяв* [2, с. 44]; *Незабаром стежка пішла вниз. Пішла вглибину* [2, с. 97].

Не меншу тенденцію виявляють у художньому мовленні І. Багряного і парцельовані другорядні члени речення, які наділені високою, граматичною самостійністю і особливим семантичним навантаженням: *Десь нагло розітнувся далекий рев. Лютий і страшний* [3, с. 61]; *Ніч. Чорна, безмежна ніч* [3, с. 23]; *Випив Григорій. Спирт, вогненний, та чомусь гіркий* [3, с. 23]; *Але вони – співаки – бачили за тим усім таки село. Широке село. Українське село. Рідне їхнє! Квітуче. Зворушливо гарне* [3, с. 237]. Як бачимо, парцельовані однорідні другорядні компоненти виступають у функції доповнення, уточнення і навіть емоційного виділення певної інформації.

Отже, ряди однорідних членів речення у романах Івана Багряного постають засобом художньої інтерпретації його ідіолекту. Поєднання різних однорідних компонентів, неоднакових форм їхнього вираження дає змогу авторові нагромаджувати певні якості

висловлення, художньо забарвлюючи його. Найчастіше однорідні компоненти перебувають у синонімічних відношеннях, поєднуються сполучниковим, безсполучниковим і комбінованим зв'язками, зазнають парцелювання, повторення, синтаксичного відокремлення і набувають стилістично-виразних ознак метонімії.

Конструкції з однорідними членами речення в художньому мовленні Івана Багряного підпорядковані естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену, високохудожню оповідь, надають їй ознак оригінальності.

Література

1. Багряний І. Сад Гетсиманський: роман. Харків: Фоліо, 2017. 570 с.
2. Багряний І. Тигролови: роман. Харків: Фоліо, 2015. 364 с.
3. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. *Актуальні проблеми синтаксису*: матеріали Міжнар. наук. конф. (19–21 жовт. 2006 р.) Чернівці: Рута, 2006. С. 267–275.
4. Дудик П. С., Прокopcук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ "Академія", 2010. С. 191.
5. Ермоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 112–125.
6. Жуковський Г. М. Багряний І. Вибрані твори. Київ: Книга, 2007. 636 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк: ДоНУ, 2001. 662 с.
8. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1999. С. 47–48.
9. Ладиняк Н. Б. Експресивні синтаксичні структури у художньому тексті (на матеріалі творів Івана Багряного). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Абетка–Нова. 2005. Вип. 11: у 2 т. Т. 2. С. 109–117.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Академія, 2004. С. 153.

References

1. Bahrianyi, I. (2017). *Sad Hetsymanskyi* [Sad Gethsemane]: roman. Kharkiv: Folio [in Ukraine].
2. Bahrianyi, I. (2015). *Tyghrolovy* [Tigrolovi]: roman. Kharkiv: Folio [in Ukraine].
3. Huivaniuk, N. (2006). *Ekspresyivnyi syntaksys: dosiahnennia i problemy. Aktualni problemy syntaksysu*. [Expressive syntax: achievements and problems]: materialy. *Mizhnar. nauk. konf., 19-21 zhovt r.*: Chernivtsi: Ruta., 267–275 [in Ukraine].
4. Dudik, P., Prokopchuk, L. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy*. [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: VTs "Akademiiia" [in Ukraine].
5. Yermolenko, S. (2005). *Linhvostylistyka: osnovni poniattia, napriamy y metody doslidzhennia*. [SLinguostylistics: basic concepts, directions and methods of research]. *Movoznavstvo*. 3–4, 112–125 [in Ukraine].

6. Zhukovskiy, H. (2007). Bahrianyi I. *Vybrani tvory*. [Selected Works]. Kyiv: Knyha: Book [in Ukraine].

7. Zahnitko, A. (2001). *Teoretychna hramatyka ukraïnskoi movy*. [Theoretical grammar of the Ukrainian language]. Syntaksys: monohrafiia. Donetsk: DoNU. [in Ukraine].

8. Koniukhova, L. (1999). Yavyshche partseliatsii v movi suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii: dys. ... kandydata filol. nauk [The phenomenon of parcellation in the language of modern mass communication]: 10.02.01. Lviv,. P. 47–48 [in Ukraine].

9. Ladyniak, N. (2005). Ekspresyvni syntaksychni struktury u khudozhnomu teksti (na materialy tvoriv Ivana Bahrianyho). [Expressive syntactic structures in artistic text (based on the works of Ivan Bagriany)]. Naukovi pratsi Kam'ianets - Podilskoho derzhavnogo universytetu: Filolohichni nauky. Vyp.11: Vol. 1–2, 2. Kam'ianets – Podilskiy: Abetka – Nova.. Vol. 2, 109–117 [in Ukraine].

10. Shulzhuk, K. (2004). Syntaksys ukraïnskoi movy. [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: "Akademiia" [in Ukraine].

G. M. Vakulenko

PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Methodology of Mykola Gogol Nizhyn State University

Functional and Stylistic Features of Sentences with Homogeneous Parts in Novels by Ivan Bagriany

The article focuses on the structural and semantic features of homogeneous parts of a sentence used in the artistic language of novels by Ivan Bagriany. The fact that homogeneous components are used by the author as significant elements for creating portraits, depicting landscapes is emphasized. It is determined that the most typical in the writer's idiolect are the verb homogeneous series, by which the author conveys the dynamics of narration, specifies, creates descriptive pictures. The adjective homogeneous series, which represent the vivid attributive characteristics of people, objects, spatial concepts and natural phenomena, actively function. The noun homogeneity, which emphasizes the scale of the depicted, is less used in the analyzed novels. Such homogeneity acquires particular stylistic expressiveness in the role of metonymy, when the intentional actualization of the most important words, according to the author, focusing attention on them gives the context colloquial intonations. The basic functional and stylistic examples of sentences with homogeneous parts are outlined in the studied texts. The analysis has shown that an interesting stylistic phenomenon in the novels under consideration is the detachment of homogeneous components, which attracts attention, emphasizes the characteristic features of a person or an object. Parcelled homogeneous predicates have been found to perform an emotional-expressive function, and parcelled secondary parts of a sentence add, specify certain information. In general, sentences with homogeneous parts in Ivan Bagriany's idiolect are subordinated to the aesthetic aims of the writer, serve as a means of artistic interpretation of his idiostyle, actualize information, make a tense, highly artistic narration more expressive, give it characteristics of originality.

Key words: *homogeneous parts of a sentence, homogeneous components, metaphorization, parcelling, repetition, detachment, idiolect of Ivan Bagriany.*

УДК 811.161.1'38:811.161.1'42

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-222-235

О. В. Банзерук

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Інституту філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

А. С. Банзерук

студентка IV курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Функционирование метонимии и синекдохи как тропов и стилистических приемов в идиостиле Николая Гоголя

В статье представлены метонимия и синекдоха как тропы и стилистические приемы в идиостиле Николая Гоголя. Выявлен механизм их тропообразования. Продемонстрирована предметно-конкретная семантика различных моделей в раннем гоголевском творчестве. Прослежены особенности функционирования анализируемых тропов-стилистических приемов в роли символов в текстах зрелых лет. Выдвинута и доказана гипотеза о синтезе метонимии и синекдохи как основы эсхатологической модели мира писателя, охваченной вселенским хаосом и абсурдностью бытия.

Ключевые слова: метонимия, синекдоха, троп-стилистический прием, модель, механизм образования тропа, идиостиль, функционирование, символ.

Актуальность рассматриваемой проблемы. Virtuозное речевое мастерство и специфический стиль Николая Гоголя интересовали исследователей с самого начала его творческого пути. Необычайный дар владения словом был отмечен современниками. Противоречивая личность писателя, проблемы, поднимаемые им в произведениях, а также неповторимая авторская манера (идиостиль) заставляли все последующие поколения ученых обращаться к гоголевскому феномену, рассматривая его творчество в различных аспектах. Но, несмотря на многообразие научной литературы о самом писателе и его творениях, глубина гоголевской поэтики так и остается до конца не постигнутой, раскрыты не все секреты его творческой лаборатории. Все перечисленные факторы и дают

основания для поиска новых оттенков в семантике слова, поворотов в сюжете и образной системе. Особенно пристальным интерес к творчеству великого художника слова и его неповторимым творениям становится в юбилейные годы.

По мнению С. Машинского, Николай Гоголь "был один из самых удивительных и своеобразных мастеров художественного слова. Среди великих русских писателей он обладал, пожалуй, едва ли не наиболее выразительными приметамы стиля. Гоголевский язык, гоголевский пейзаж, гоголевский юмор, гоголевская манера в изображении портрета – эти выражения давно стали обиходными. И тем не менее, изучение стиля, художественного мастерства Гоголя все еще остается далеко не в полной мере решенной задачей" [1, с. 39–40]. Одной из них считаем лингвостилистический анализ ярких образных языковых средств гоголевского идиостиля, среди которых важное место занимают троп-стилистический прием метонимия и ее разновидность синекдоха.

Постановка проблемы. Изучение специфики индивидуально-авторской манеры художника слова и его роли в литературном произведении является одним из приоритетных направлений лингвостилистических студий, к которому не ослабевает интерес исследователей. Внимание современных лингвистов текста направлено на изучение произведения как антропоцентрической иерархической системы, обусловленной языковой личностью автора, с его национальными, психологическими, социально-культурными и когнитивными особенностями [2].

В арсенале языковых средств, способствующих созданию образности, выразительности текста, придающих ему экспрессивность и неповторимость, особой продуктивностью отличаются метонимия и синекдоха. Будучи средствами вторичной номинации, они оказывают влияние на читателя, придают произведению богатейшую ассоциативность, имплицитность, позволяют выразить авторскую индивидуальность [3, с. 86]. Сказанное обуславливает необходимость анализа метонимии "как составляющей языкового сознания творца текста" и его неповторимой художественной картины мира [2].

Степень изученности проблемы. Метонимию как один из видов полисемии и изобразительно-выразительных средств языка рассматривают в курсах лексикологии, стилистики (Н. Шанский, М. Кожина, Д. Шмелев, А. Калинин и др.); в монографиях по семантике и грамматике (С. Ульманн, Ю. Апресян, А. Тараненко) и в работах по языковой номинации (В. Телия, В. Вовк, Н. Арутюнова, А. Тараненко, Е. Гинзбург). Исследованы семантическая природа и структура

метонимии (С. Маслова-Лашанская), рассмотрено ее соотношение с другими тропами, в частности синекдохой и метафорой (А. Тараненко), проанализированы отдельные типы метонимических связей, переносов, моделей (Л. Ефремов, О. Раевская). Метонимия в именах собственных была предметом внимания А. Суперанской, О. Фоняковой, М. Бич. Анализ метонимических переносов на уровне грамматики предпринимали А. Бирих, А. Тараненко. Метонимия рассматривалась также в аспекте проблем лингвистической поэтики, художественного текста (Е. Ярцева, А. Брагина, В. Вовк).

В лингвистике существуют разные определения анализируемого языкового средства, что обусловлено длительной традицией его изучения. В большинстве работ под метонимией понимают "... троп или механизм речи, состоящий в регулярном или окказиональном переносе имени с одного класса объектов или единичного объекта на другой класс или отдельный предмет, ассоциируемый с данным по смежности, сопредельности, вовлеченности в одну ситуацию" [4, с. 127].

Современное состояние вопроса. В последнее время заслуживают внимания когнитивные теории тропов, в том числе метафоры и метонимии, которые дают возможность глубже понять механизмы формирования последней как явления повседневного сознания (Р. Дирвен, Дж. Лакофф, Дж. Радден, М. Тернер), раскрыть особенности функционирования метонимии в тексте и дискурсе (А. Капранов, О. Раевская, А. Худолий, А. Барселона). Современные украинские лингвисты, в частности Е. Селиванова, видят основу метонимии в наличии тесной связи между категориями и понятиями в мышлении человека и определяют ее как "семиотическую закономерность, которая проявляется при перенесении обозначений одного компонента события на другой, имени класса объектов на объект этого класса, обозначение части вместо целого и целого вместо части по смежности в пределах одной ситуации" [5, с. 104].

В лингвистической литературе существует несколько попыток выделения типов метонимического переноса (М. Бондарко, Г. Пауль, Н. Покровский, С. Ульман и др.). В нашей статье воспользуемся классификацией А. Удинской как наиболее универсальной и полной. В соответствии с ней выделяют шесть групп: каузальную, атрибутивную; локальную; темпоральную; синекдоху; комбинированную [6, с. 28]. Согласно с мнением исследовательницы, наиболее продуктивным среди названных типов метонимического переноса считаем атрибутивный. Причину частотности данного типа метонимии в худо-

жественном творчестве Н. Гоголя видим в "потребности номинации предметов или явлений по наиболее приметному признаку с целью его акцентуации" [2]. По мнению А. Кубрак, связь между определенным предметом или явлением и его признаком отображается в сознании человека "в виде ситуативно обусловленной ассоциации" [7, с. 159] и предопределяет контекстуальный характер метонимического переноса признака на объект. Переносный смысл, возникающий в результате такой транспозиции, имеет субъективный характер и отражает своеобразие картины мира писателя.

Обозначение явлений действительности метонимией атрибутивного типа осуществляется по таким моделям: "характеристика личности – человек наделен этой характеристикой", "характеристика явления или предмета – явление или предмет наделены этим свойством" и т. д.

Таким образом, метонимия принадлежит к языковым явлениям, разработанным достаточно полно и всесторонне. Однако остается еще целый спектр вопросов, связанных с употреблением данного выразительного средства в художественной речи, которые ожидают своего рассмотрения. Кроме того, мало изучена метонимия и в литературном дискурсе Николая Гоголя. Попыткой восполнить этот пробел и определяется актуальность данного проекта.

Цель и задачи исследования. Целью нашего исследования является изучение функционирования метонимии и синекдохи как доминантных тропов и стилистических приемов в идиостиле Николая Гоголя. Намеченная цель предусматривает решение таких задач:

- 1) выяснение механизма возникновения метонимии и синекдохи;
- 2) выявление типов и продуктивных моделей метонимического и синекдохического переносов в текстах писателя;
- 3) определение особенностей функционирования метонимии и синекдохи в художественной речи Николая Гоголя разных лет.

Изложение основных результатов исследования. На основе анализа научных источников и собственных наблюдений выдвигаем гипотезу о том, что механизм возникновения метонимии и синекдохи можно представить в виде нескольких взаимосвязанных процессов.

1. Актуализация одной из сем в значении лексемы – "часть в значении целого" (например, **нос, голова**) – при нивелировании остальных признаков.

2. Абстрагирование выделенного свойства, качества предмета, персонажа, благодаря чему осуществляется переход к понятию "целое" (нос – часть лица, голова – часть тела).

3. Дальнейший переход этого понятия к более общему по отношению к исходному (нос – часть лица человека – лицо человека; голова – часть тела человека – тело человека) – "человек".

4. Уточнение и конкретизация нового значения в контексте, например, "наиболее влиятельное лицо, представитель привилегированного сословия", "умный, рассудительный человек" и т. д.

Иллюстрацию к первому типу переноса находим в повести Н. Гоголя "Майская ночь", где каламбурно обыгрывается значение украинизма **голова** по отношению к сельскому председателю Каленику.

Примером второго вида семантического сдвига служит повесть "Нос", в которой одноименная часть лица статского советника майора Ковалева, покинув однажды утром своего хозяина, свободно и с пафосом разгуливала по Набережной. В результате метонимического употребления возникает своеобразная двуплановость семантики: сохраняя свое основное лексическое значение, метонимия в тексте приобретает новые связи: по смежности или родству. Сочетаемость метонимически переосмысленного слова при этом нарушается. Именно нарушение обычной сочетаемости слова в речи, алогичность связей и служит сигналом метонимического сокращения [8, с. 72]. Свойство метонимии подвергаться информативной редукции объясняет ее широкое употребление в разговорной речи и литературном творчестве.

Приобретение образным средством дополнительной функциональной нагрузки в художественной речи превращает его в троп-стилистический прием. Функция метонимии складывается из собственно стилистической роли и дополнительной семантической информации, которая возникает при участии тропа в эстетическом оформлении всего произведения. "Так, – считает исследователь, – метонимия в разговорной речи – троп, а в художественном тексте – троп-стилистический прием" [9, с. 20].

Если метонимия представляет собой как бы сжатое описание, состоящее в том, что из содержания мысли выделяется существенный для данного предмета или персонажа в данной ситуации признак, то синекдоха, напротив, выражает одно из свойств предмета, именуя часть предмета вместо его целого, при этом называя часть и лишь подразумевая целое. Мысль сосредоточивается на том из признаков или той из частей целого, которые или бросаются в глаза, или почему-либо важны, характерны для данного контекста. Другими словами, мысль переносится с целого на его часть, потому

в контексте синекдохи легче, чем при метонимии, говорить о переносном смысле образа.

Анализируя метонимию в произведениях разных лет Николая Гоголя, мы отметили разнообразие ее структурно-семантических моделей, выполняющих различную функциональную нагрузку. Проиллюстрируем некоторые из них, наиболее частотные и выразительные.

1. "Содержимое вместо содержания". Вследствие неоднородности и многочисленности внутри данной модели выделяем следующие разновидности.

"Название города, государства вместо его жителей": *Вы слышали от отцов и дедов, в какой чести была земля наша: и грекам дала себя знать, и с **Царьграда** брала червонцы* ("Тарас Бульба"); *Онемела **Феррара**, пугая дикой мрачностью своего герцогского дворца* ("Рим").

"Название награды по имени человека, в честь которого она была дана": *Он думает, что так вот приехал, да сейчас тебе **Владимира** в петлицу так и дадут. А мне нравится **Владимир**. Вот **Анна третьей степени** уже не так* ("Ревизор").

"Фамилия автора вместо названия произведения": *В стороне лежит, в густой пыли, том давний, **Платон и Шиллер** своенравный, **Петрарка, Тик, Аристофан** да позабытый **Викельман*** ("Ганц Кюхельгартен").

2. "Форма вместо содержания". Данная модель, в свою очередь, также представлена неоднородно.

"Собственно форма вместо содержания": *Кажись, теперь **весь свет** съел бы* ("Ревизор"); ***Багратион** с орлиным носом глядел со стены чрезвычайно внимательно на эту покупку* ("Мертвые души").

"Видовое вместо родового": *... потомок **фамилии**, составляющей когда-то честь, гордость и бесславие средних веков* ("Рим").

"Название поста, чина вместо человека, его занимающего": *Странные дела делаются в Испании... **престол** упразднен и **чины** находятся в затруднительном положении* ("Записки сумасшедшего").

"Название науки вместо человека, изучающего ее": *... он (профессор – О. Б.) сек розгами по пальцам **риторику**, в другом же классе другой профессор отделявал по рукам **философию*** ("Вий").

"Название материала вместо предмета из него": *Сабли страшно звукнули; **железо** рубило **железо*** ("Страшная месть"); *... и наплечники в **золоте**, и нарукавники в **золоте*** ("Тарас Бульба").

"Название места, местности вместо названия людей, находящихся или живущих там": ... *весь колебался и двигался живой берег* ("Тарас Бульба"); *гостиница* *объялась непробудным сном* ("Мертвые души"); *бурса и семинария* *носили какие-то подобия сюртуков* ("Вий"); ... *угощает наша бакалейная миргородская лавка* ("Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем"); ... *улицы запестрели, оживились* ("Коляска").

Довольно частотна в произведениях Николая Гоголя разных лет и синекдоха как разновидность метонимии, идентифицирующая предмет по его характерному признаку и возникающая благодаря замене прямого значения переносным на основе различных количественных отношений. Представим структурно-семантические модели гоголевской синекдохи.

1. "Часть вместо целого предмета".

"Часть тела человека вместо его самого": ... *где пошатнулась с хмеля козацкая голова, там и лежит и храпит на весь Киев* ("Страшная месть"); ... *серые глаза* *продирались довольно увертливо сквозь щазу насунувшихся бровей* ("Гетьман").

2. "Элемент внешнего облика вместо самого человека": ... *в его (художника – О. Б.) уединенную комнату никогда не заглядывала богатая либеря* ("Невский проспект"); *Только местами вдруг высовывался какой-нибудь не виданный землею чепец или даже какое-то чуть не павлинье перо* ("Мертвые души").

3. "Множественное число в значении единственного": *Музыканты грянули; дивчата, молодицы, лихое козачество в ярких жупанах понесли* ("Страшная месть"); *Скоро все общество разделилось на четвертные партии в вист и расселось в разных углах генеральских комнат* ("Коляска").

4. "Единственное число в значении множественного": *Она (тетушка – О. Б.) тщательно собирала для него копейку* ("Иван Федорович Шпонька"); ... *землишка маленькая, мужик ленив* ("Мертвые души"); ... *француз тайно согласился с англичанином выпустить на Россию Бонапарта* ("Старосветские помещики"); ... *чернобровой горожанке снится гусарский ус и шпоры* ("Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем").

Таким образом, в ходе анализа языкового материала мы убедились, что метонимия и синекдоха в раннем творчестве Николая Гоголя отличаются пестротой и разнообразием моделей с конкретно-предметной семантикой. Назначение таких тропов, по нашему мнению, – в раскрытии гоголевской идеи приоритета вещи

в современном ему мире, обезличивающего и превращающего персонажей в бездушные предметы.

Вместе с тем следует отметить, что в реалистически зрелом творчестве наблюдается "намагничивание" тропов, то есть их средоточие вокруг одного смыслового стержня. Таким центром, притягивающим к себе образные средства, по нашему мнению, является основная мысль писателя, ставшая лейтмотивом всех его произведений, – идея абсурдности бытия, нелепости устройства мира, а также алогичность человеческой жизни на фоне нарушенной гармонии. Будучи менее многочисленными, синекдохи и метонимии позднего творчества писателя намного богаче и глубже по содержанию. Их сравнительно редкое использование писателем глубоко продумано, целесообразно и более эффективно. В этом проявилась жизненная мудрость Гоголя и совершенствование его художественного мастерства.

Изменение мировоззрения повлекло за собой и кардинальные перемены в идиостиле. Синекдоха и метонимия зрелого этапа образованы на основе тех же выше рассмотренных языковых моделей. Многие из реалистических тропов "Петербургских повестей", "Ревизора" и "Мертвых душ" перешли в разряд символов, утратили индивидуально-авторскую интерпретацию, получив обобщающий смысл. Поэтому синекдохи и метонимии зрелого гоголевского творчества представляют, с нашей точки зрения, наибольший интерес. Только на основе "синекдохи, способной конденсировать контекст, спрессовывать ассоциации, ускорять нашу мысль, уплотнять смысловое пространство текста" [10, с. 205], и могли быть созданы произведения, задуманные Гоголем, – "Невский проспект", "Нос", "Шинель", "Записки сумасшедшего" и особенно "Мертвые души".

Специфика этих приемов, в частности синекдохи, удачно использована писателем как выразительное средство образной "вивисекции" (Е. Добин), то есть анатомического анализа или расчленения тела. Действительно, Гоголь, как опытный хирург (точнее – патологоанатом) с помощью синекдохи – анатомического ножа – как бы вскрывает человеческую плоть с целью выяснения причин смерти, сначала – души, а затем и самой физической оболочки. В связи с этим цикл "Петербургских повестей" и поэма "Мертвые души" воспринимаются как яркая клиническая картина душевного и телесного недуга, которую писатель-врач-аналитик записывает в историю болезни пациента. В роли больного выступает весь социум – от высшей столичной знати до мелких чиновников 14-го разряда.

Специфической особенностью реалистической синеждохи Н. Гоголя является, на наш взгляд, комплексность ее значения, а также сложность в "декодировании" (И. Арнольд). Возникая на основе соположения однородных явлений, в тексте она стремится избавиться от предметно-чувственной основы, заложенной во внутренней форме. Это приводит к абстрагированию образа, представленного в тропе. Обобщающая функция тропа проявляется в автономном существовании частей лица, тела или деталей одежды персонажа; вещей, принадлежащих ему и характеризующих его своим самостоятельным поведением, что достигается благодаря семантическому **сдвигу** при помощи персонификации. При этом индивидуально-авторские коннотации нивелируются и фактически перестают восприниматься. Это означает, что интерпретация тропа-стилистического приема при кажущейся потенциальной многозначности становится однонаправленной, возводя личностно-субъективный смысл в ранг общепринятого. Так **синеждоха перерастает в символ**. "Иносказательность символа прозрачна, и если не все его уровни легко прочитываются, то только вследствие недостаточной культурной "включенности" реципиента" (И. Шама). Таким образом, подвергаясь сложным процессам абстрагирования и грамматической транспозиции, гоголевские синеждохи типа "нос", "усы", "бакенбарды" и др., заменяющие персонажей, становятся **оказионной метафорой**. Возникая на основе олицетворения и благодаря появлению у тропа устойчивого значения, такая метафора трансформируется в символ.

Схематически этот процесс можно представить так:

где стрелками обозначены семантические и морфологические процессы, в результате которых это превращение становится возможным: 1) выход периферийной семы в положение ядерной; 2) сглаживание остальных сем; 3) ослабление связей денотата с реальностью, а тем самым внутренней формы тропа; 4) переход от конкретного образа к абстрактному; 5) абстрагирование (переход к моносемности); 6) переход категории лица из категории неодушевленных существ в категорию одушевленных; 7) утрата тропом личностного смысла, приобретение символического значения. Указан-

ные процессы можно проиллюстрировать на примере гоголевской синекдохи – тропа-стилистического приема **Нос**.

В самом начале одноименной повести лексема "нос" еще не воспринимается как троп: найденное цирюльником в свежеиспеченном хлебе хрящевидное инородное тело оказалось ничем иным, как человеческим носом. Нос становится образным средством (синекдой), когда майор Ковалев узнает в незнакомце в генеральском мундире собственный нос, совершенно бесследно исчезнувший однажды утром. Нос, преуспевший на службе больше, чем его хозяин, начинает самостоятельную жизнь, абсолютно не зависимую от Ковалева. Семантически это выражается в выдвигании в центр семы 'часть человеческого лица' и нивелировании остальных сем ('остаться с носом', 'водить за нос', 'не видеть дальше своего носа'). Следуя логике авторского замысла, принципу реалистической фантастики, в основе которой – гротеск, воспринимающий в качестве нормы автономное существование частей лица, тела, элементы одежды персонажа, синекдоха "нос" стремится избавиться от своей внутренней формы, то есть от кровной связи со своим хозяином. Это становится возможным благодаря переходу лексемы "нос" в семантическую категорию лица. Став главным действующим лицом повести, Нос оттесняет майора Ковалева на второй план сюжетно, композиционно и семантически. Морфолого-семантический переход подкрепляется метафорическими глаголами, которые принимают на себя функции одушевленных существ: Нос свободно разъезжает в карете, прогуливается по Невскому проспекту, вбегает по ступенькам в департамент, негодует на осмелившегося с ним заговорить чином ниже стоящего Ковалева и т. д.

Акцентирование писателем внимания на генеральском мундире Носа, чересчур свободном его поведении настраивает читателя на новый смысл: Нос воспринимается уже не как часть лица, а как Чин, Мундир, имеющий роковую власть над человеком. При этом происходит еще один "прыжок" (А. А. Потенбя) образности: из частной детали внешности конкретного человека нос становится самостоятельным понятием, способным образовывать новые смыслы: 'водить за нос' и 'остаться с носом'. Формирование метафорических (фразеологических) значений – свидетельство того, что в семантике лексемы "нос" произошел еще один процесс – переход от конкретного образа к абстрактному, выраженному фразеологически. Нос воспринимается не как часть лица, не как самостоятельный персонаж, а как Должность, Чин, затмевающий человеческое в человеке. Достигается

это при помощи абстрагирования, что проявляется в снятии контекстом полисемии и актуализации ядерной семы. Это, в свою очередь, приводит к нивелиации индивидуально-авторских коннотаций смысла лексемы "нос" и приобретению ею постоянного символического значения, которое синекдоха "нос" приобретает, выходя за узкие рамки гоголевской повести. Это новое значение получает общечеловеческий, философский смысл.

При интерпретации подобного рода сложных семантических явлений в художественной речи усиливается роль "фоновых" знаний (О. Фоякова). Поэтому считаем возможным раскрытие смысла образного комплекса синекдоха – метафора – символ осуществить при помощи ономастологического анализа.

Гоголевская синекдоха, спецификой которой является укрупнение детали, ассоциируется с приемом "наезда камеры", характерного для киноискусства. Сущность его состоит в том, что фигура в целом не появляется, в то время как часть ее настолько приближается к глазам, что заполняет собой все поле зрения. Авторское освещение крупного плана столь сильно, а вся фигура так погружена в тень, что часть как бы отъединяется от целого, сосредотачивая в себе суть образа [11, с. 81]. Поэтому в бездушной, безликой чиновнице-дамской массе живыми оказываются лишь атрибуты чина – бакенбарды, усы, плащи, сапог, башмачок, сабля, – замещая собой личность владельцев. Этим объясняется персонификация предметов, так подробно и со вкусом выстраиваемых в длинные ряды перечислений: *Вы здесь встретите бакенбарды единственные, пропущенные под галстук, бакенбарды бархатные, черные, атласные, черные, как соболь или уголь... Здесь вы встретите усы чудные, никаким пером, никакую кистью не вообразимые; усы, которым посвящена лучшая половина жизни; усы, на которые излили восхитительные духи и ароматы и которые умастили все драгоценнейшие и редчайшие сорта помад...* ("Невский проспект").

Таким образом, в гоголевской синекдохе образно раскрываются жизненные наблюдения писателя, которые молодой чиновник-неудачник черпал из окружавшей обстановки. Он пришел к выводу: в чиновничьем бюрократическом государстве не существует конкретного человека, над всем господствует **Чин**.

Выводы и перспектива дальнейших исследований. Проанализировав языковой материал, мы пришли к ряду выводов. Синекдоха и метонимия – тропы-стилистические приемы – важнейшие средства вторичной номинации, доминирующие худо-

жественные приемы в идиостиле писателя, служащие основой для возникновения других типов образности в художественной речи.

Метонимия как средство взаимопроникновения предметов, с одной стороны, и синекдоха как способ видения мира в расчлененных образах – с другой, составляют две грани единой картины мира Николая Гоголя, а также являются приметами его идиостиля. Синтез названных языковых средств представляет эсхатологическую модель мира, по мысли писателя, объятая вселенским хаосом и проникнутого идеей абсурдности бытия.

Если для раннего гоголевского творчества были характерны синекдохи и метонимии вещественно-конкретной семантики, то для этих же тропов в реалистических произведениях писателя свойственно употребление в роли символов. Перспективным, по нашему мнению, может быть и функциональный анализ атрибутивной (признаковой) метонимии. Однако, это – тема для будущего исследования.

Литература

1. Машинский С. И. Художественный мир Гоголя: монография. Москва: Просвещение, 2007. 512 с.

2. Мельник С. М. Стилистические и когнитивные аспекты функционирования метонимии и синекдохи в современной украинской художественной прозе. *Концепт*. 2013. № 5. URL: <http://e-koncept.ru/2013/13115.htm> (дата звернення: 10.10.2019).

3. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики. *Логический анализ языка. Модели действия*. Москва: Наука, 1992. С. 84–90.

4. Арутюнова Н. Д. Метонимия. *Лингвистический энциклопедический словарь* / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва: Советская энциклопедия, 1990. С. 300–302.

5. Удинська А. Г. Метонімічні переноси казуального типу на позначення людини в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2007. 23 с.

6. Кубрак А. Контекстна реалізація метонімії в художній прозі англійського модернізму. *Лінгвістика*. 2011. № 2. С. 157–163.

7. Сиротина В. А. Метонимия и метонимический эпитет в художественной речи. *Русский язык в школе*. 1980. № 6. С. 72–76.

8. Хованская З. И. Структурно-функциональный анализ художественной речи: автореф. ... дисс. д-ра филол. наук: 10.02.01. Москва, 1976. 38 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: монографія. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

10. Хеджиян Л. Странность. *Логос. Ленинградские международные чтения*. Ленинград, 1991. С. 201–211.

11. Добин Е. Н. Сюжет и действительность. Искусство детали: монография. Ленинград: Советский писатель, 1981. 432 с.

12. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. / сост., подгот. текстов и коммент.: И. А. Виноградова, В. А. Воропаева. Москва; Киев: Московская патриархия, 2009–2010.

References

1. Mashinskij S. I. Hudozhestvennyj mir Gogolya: monjgrafiya. M.: Prosveshenie, 2007. 512 s.
2. Melnik S. M. Stilisticheskie i kognitivnye aspekty funkcionirovaniya metonimii i sinekdohi v sovremennoj ukrainskoj hudozhestvennoj proze. *Koncept*. 2013. № 5. URL: <http://e-koncept.ru/2013/13115.htm> (data zvernennya: 10.10.2019).
3. Kubryakova E. S. Glagoly dejstviya cherez ih kognitivnye karakteristiki *Logicheskij analiz yazyka. Modeli dejstviya*. M.: Nauka, 1992. S 84–90.
4. Arutyunova N. D. Metonimiya. *Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar / pod. red. V. N. Yarcevoj*. M.: Sovetskaya enciklopediya, 1990. 682 s.
5. Udinska A. G. Metonimichni perenosi kazuzalnogo tipu na poznachennya lyudini v anglijskij ta ukrayinskij movah: avtoref. na zdobuttya nauk. stup. kand. filol. nauk. Doneck, 2007. 23 s.
6. Kubrak A. Kontekstna realizaciya metonimiyi v hudozhnij prozi anglijskogo modernizmu. *Lingvistika*. 2011. №2. S. 157–163.
7. Sirotnina V. A. Metonimiya i metonimicheskij epitet v hudozhestvennoj rechi. *Russkij yazyk v shkole*. 1980. №6. S. 72–76.
8. Hovanskaya Z. I. Strukturno-funkcionalnyj analiz hudozhestvennoj rechi: avtoref. na zdobuttya nauk. stup. d-ra filol. nauk. M., 1976. 38 s.
9. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika: napryami ta problemi: monjgrafiya. Poltava: Dovkillya, 2008. 712 s.
10. Hedzhiyan L. Strannost. *Logos. Leningradskie mezhdunarodnye chteniya*. L., 1991. S. 201–211.
11. Dobin E. N. Syuzhet i dejstvitelnost. *Iskusstvo detail: monjgrafiya*. L.: Sovetskij pisatel, 1981. 432 s.
12. Gogol N. V. Polnoe sobranie sochineniy i pisem: v 17–ti t. / sost., podgot. tekstov i komment.: I. A. Vinogradova, V. A. Voropaeva. M., K.: Moskovskaya patriarhiya, 2009 - 2010.

O. V. Banzeruk

associate Professor, Cand. Phil. D., associate Professor of the Institute of philology, translation and journalism of Nizhyn State University named after Mykola Gogol
E-mail: oksana.banzeruk@ukr.net

A. S. Banzeruk

a fourth-year student of Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: lina.banzeruk@ukr.net

The functioning of metonymy and synecdoche as tropes and stylistic techniques in the lexicostatistics of Nikolai Gogol

One of the dominant topics in text linguistics is the study of the peculiarities of the language and style of the writer. Particular interest arises while their investigation in the works of the most famous masters of the word, to whom Nikolai Gogol belongs. The means of

individualization of the author's manner, the author's lexicostatistics are linguistic means of secondary nomination. Among them particularly productive are metonymy and synecdoche as elements of linguistic thinking and author's individual worldview. Despite the sufficiently extensive study of metonymy and synecdoche in various aspects, the peculiarities of the functioning of the analyzed tools in discourse, artistic text, including Gogol, are not fully understood. The mechanism of the trope occurrence has not been disclosed. Their functions in Gogol's texts have not been analyzed. Attempt to fill these gaps makes our research relevant.

The article describes the process of formation of these tropes. Structural-semantic models of metonymy in Nikolai Gogol's works of different years are distinguished. Emphasis is placed on their subject-specific character in the early work of the writer, offering the idea of the man's callous nature in the contemporary world of those times. It is proved that the metonymy and synecdoche of writer's mature years, formed on the basis of the same models, act in a new function for them - the trope-stylistic technique which is simultaneously the outgrowing the boundaries of Gogol's creativity symbol in a broader sense. The hypothesis has been put forward that the synthesis of these expressive means forms an eschatological model of the world, which, according to M. Gogol, is engulfed in universal chaos and the absurdity of existence.

Key words: *metonymy, synecdoche, trope-stylistic technique, pattern, process of tropogenesis, lexicostatistics, functioning, symbol.*

УДК 811.112.2'38

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-236-245

М. І. Блакко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Емотиви у відображенні картини світу (на матеріалі короткого оповідання П. Зюскінда "Die taube")

Емотиви у короткому німецькому оповіданні розглядаються як засоби відображення емоційної та художньої картини світу. Реконструкція "картини світу" є метою лінгвокультурологічного підходу до вивчення мовних одиниць. Мова розглядається при цьому як засіб інтерпретації сукупності знань людини про світ, її культури, а також ментальності нації. Емоційна картина світу є закодований в емотивній лексиці та її семантиці специфічний емоціональний спосіб вказувати на світ. З'ясовано, що емотиви у короткому оповіданні Патріка Зюскінда "Die Taube" називають, описують та виражають десять базових вроджених емоцій: радість, інтерес, гнів, страждання, страх, огиду, зневагу, сором, вину та здивованість. Здійснено лексико-семантичний поділ емотивів на позитивні та негативні, встановлено їх лексико-граматичну організацію у художньому творі. Кількісний аналіз досліджуваних одиниць виявив, що у тексті оповідання переважають емотиви неагативної семантики – 123 одиниці (96 %). Найчастотнішою емоцією, відображеною в аналізованому творі, є страх – 44 одиниці (34 %). Досліджено лексико-граматичні механізми реалізації авторської художньої картини світу, тобто актуалізації у художніх образах світобачення та світосприйняття письменника. Встановлено, що іменники на позначення емоцій, емоційних станів людини, об'єктів та суб'єктів, що є носіями цих станів, налічують 58 репрезентацій, що становить 45 % від загальної кількості лексичних одиниць. Емотивність аналізованого тексту, домінування серед емотивів лексики з ознаками предметності становлять специфіку твору, реалізовану у художній картині світу. Доведено, що мова відтворює раціональну та емоціональну сторони пізнавальної діяльності людини, а емоційне, чуттєве активно використовується автором тексту як спосіб привернути увагу до соціальних та індивідуальних проблем німецького суспільства.

Ключові слова: емотиви, емоційна картина світу, негативні емотиви, позитивні емотиви, Патрік Зюскінд, художня картина світу, "Die Taube".

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Антропоцентрична лінгвістика керується положенням про те, що наукові об'єкти слід

вивчати з урахуванням їхньої ролі у житті людини та їх сприяння розвитку і самовдосконаленню особистості. Мова, як одна з активних форм пізнання навколишнього середовища, відображає світ, осягнути який розумом людина прагне з давніх-давен [5; 6]. Емоція досліджується у мовознавстві як одна з форм відображення світу, хоча ще у ХХ столітті взаємодія мови та емоцій вважалася маргінальною галуззю прикладної або прагматико-функціональної лінгвістики. Лінгвісти зосереджувалися на відображальній функції мовних виразів, а вплив емоцій на пізнання та регулятори суспільних відносин вважався незначним [11, с. 116; 12]. Відомий вчений-лінгвіст Геннадій Колшанський вважав, що "емоції відображають не явища і предмети навколишнього середовища, а відношення, в яких вони перебувають з людиною, тобто не властивості предметів та явищ, а їх значення для людини" [4, с. 27]. Подібне розуміння емоцій дало підставу дослідникам розглядати емотивні компоненти семантики слова (тобто емоції, які маніфестуються засобами мови) як специфічний (емоціональний) спосіб вказувати на світ через спеціалізовану (емотивну) лексику та її семантику (емотивну) [1, с. 8; 2; 10, с. 2].

Сьогодні лінгвістична наука акумулювала достатню кількість знань про емоції; вже сформована лінгвістична парадигма вивчення емоцій, а психологічна наука визнала факт єдності розуму та емоції у структурі мовної особистості. Експериментально доведено існування взаємозв'язку між психикою, свідомістю, мисленням та мовою. Крім того, не викликає заперечень той факт, що кожна мова має власні емотивні знаки для вербалізації, тобто для відображення та вираження емоційного ставлення людини до світу та до себе [9, с. 13].

Виділення раніше не вивчених частин загальної проблеми.

Антропоцентричність когнітивної лінгвістики дозволяє тлумачити поняття "картина світу" як відображення творчої свідомості, світогляду письменника, його інтенції у процесі створення художнього тексту [7, с. 118]. Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена загальною спрямованістю сучасних мовознавчих досліджень на опис тих фрагментів емоційної картини світу, які вербалізовані у художньому тексті. Особлива роль в актуалізації емоційної картини світу належить лексичним засобам – емотивам, які експліцитно або імпліцитно вербалізують емоції.

Звернення до проблеми виокремлення, опису та інтерпретації емотивної лексики відповідає найважливішим потребам сучасності: взаємозв'язок між мовою та емоціями залишається актуальним,

оскільки в епоху панування масової культури все простіше стає апелювати до людини за допомогою емоційних спонувань, через звернення до почуттів або розуму особистості. Сучасне суспільство надає перевагу не власним міркуванням, а все більш охоче слідує за оновленням певних вебсторінок у соцмережі та наслідуює чиїсь приклади, особливо, якщо сформульовані іншими думки чинять емоційний вплив.

Метою цієї статті є встановлення та опис специфіки емотивних знаків у короткому оповіданні П. Зюскінда "Die Taube". Об'єктом дослідження є емотивна лексика цього оповідання, а предметом вивчення – її лексико-семантичні, лексико-граматичні та лінгвокультурологічні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріалом нашого дослідження є 128 лексичних одиниць різних частин мови: іменники, дієслова, прикметники, прислівники. Всі одиниці відібрані з оповідання відомого німецького письменника-постмодерніста, автора роману "Парфуми", Патріка Зюскінда. Його новела "Die Taube" / "Голубка" опублікована у 1987 році. В книзі розповідається історія життя "маленької людини", охоронця банку 50-річного Джонатана Ноеля. Головний персонаж новели – самотня людина, яка пережила сильні потрясіння у дитинстві та намагається ізолювати себе від будь-яких подій. Джонатан Ноель мешкає у скромній, маленькій кімнаті та не любить будь-які зазіхання на свій особистий простір. Але одного разу в його спокійному, розміреному житті з'являється голубка.

У проведеному дослідженні виділено емотиви, що називають, описують та виражають у творах десять базових вроджених емоцій за класифікацією американського психолога Керолла Ізарда: радість, інтерес, гнів, страждання, страх, огида, зневага, сором, вина та здивованість [3]. За семантикою всі досліджувані одиниці поділяємо на дві групи за критерієм "позитивна / негативна емоція". Емотиви групи на позначення позитивних емоцій об'єднують лексичні одиниці на позначення радості, інтересу, а емотиви групи негативної семантики позначають страх, відразу, презирство, зневагу, сором, провину, страждання та лють.

Таблиця 1

**Лексико-семантична організація емотивів
у новелі П. Зюскінда "Die Taube"**

№	Лексико-семантична група емотивів	Кількість	
		абсолютна	відносна
1.	Емотиви позитивної семантики	5	4 %
2.	Емотиви негативної семантики	123	96 %
Разом:		128	100 %

Як демонструє кількісний аналіз (табл. 1) лексико-семантичної організації емотивів, у тексті новели переважають емотиви негативної семантики – 123 одиниці (96 %). Основною емоцією, яка червоною ниткою пронизує всю новелу, є страх. Кількість емотивів на позначення страху налічує 44 одиниці, що становить 34 % від загальної кількості аналізованих одиниць. Емотиви описують стан страху, його симптоми, реакцію персонажа на джерело страху. Автор прагне якнайточніше передати всі відтінки однієї з базових емоцій людини *die Angst* "страх" і послуговується синонімами цього слова, наприклад: *das Entsetzen* "жах", *das Grausen* "жах, страх", *der Schreck* "переляк, страх", *die Furcht* "страх". Іменник *die Angst* позначає менший ступінь страху порівняно з іншими членами цього синонімічного ряду: *der Schreck* – *das Grausen* – *das Entsetzen*, а іменник *die Furcht* вказує на осмислене почуття страху перед конкретною, вже відомою небезпекою [8, с. 36]. До емотивів-іменників належать і експресивні композити, наприклад: *die Entsetzenserstarrung* "заціпеніння від жаху", *der Todesschreck* "смертельний переляк", *die Schreckensgedanken* "лячні думки" та інші.

Так, у реченні *Und jetzt erst durchzuckte Jonathan der Schreck, jetzt sträubten sich seine Haare vor blankem Entsetzen* [13, с. 12] головний герой переживає страх, позначений іменником *der Schreck* "переляк, страх", який пройняв його. Семантика цього іменника вказує на несподіваність виникнення страху через небезпеку [8, с. 36], а використання дієслова *durchzucken* "пронизувати", що асоціюється з фізичною дією, робить можливим тлумачення страху як активної сили, яка з'являється раптово і заволодіває людиною. Збільшення ступеня інтенсивності страху позначає сполучення віддієслівного іменника *das Entsetzen* "жах" та прикметника *blank* "розм. справжнісінький". Від цього жаху у Джонатана волосся стало дибки, що характеризує фразеологізм *seine Haare sträubten sich*.

Дієслівний іменник *das Grausen* "жах, страх", який належить до поетичного стилю та має позначку *poem.* [8, с. 36], характеризує стан Джонатана від побаченої на сходах голубки. Пережитий жах надав йому впевненості в своєму намірі ніколи не повертатися в кімнату: *Mit Grausen wendete er sich ab und stieg die Treppe hinunter. Er war sich in diesem Augenblick sicher, daß er nie wieder würde zurückkehren können* [13, с. 22].

Момент раптового виникнення емоції жаху передає іменник *das Entsetzen* "жах, жажливість" [8, с. 36]. Цю раптовість підкреслює іменник *die Erstarrung* "заціпеніння", яке тривало лише мить: *Damals*

floh er, nach einem Moment der Entsetzenerstarrung, in das rettende Postamt, bezahlte seine Stromrechnung [...] [13, с. 39].

Індиферентний синонім *die Angst* "страх" вказує у контексті на страх такого ступеня інтенсивності, позначеного прикметником *fürchterlich* "жахливий", що тіло персонажа починає тремтіти. Знак оклику підсилює емоційний зміст висловлення: *Ja, er hatte Angst! Weiß Gott, er zitterte und hatte Angst, wenn er nur diesen schlafenden Clochard ansah: Er hatte mit einemal fürchterliche Angst davor [...]* [13, с. 44].

Іменники на позначення симптомів та наслідків страху номінують хвороби: *der Kreislaufkollaps* "непритомність", *der Herzinfarkt* "інфаркт міокарда", *der Schlaganfall* "інсульт", *der Tumor im Gehirn* "пухлина головного мозку", *das Stechen im Brust- und Schulterbereich* "поколювання за грудиною та біль у плечах", *der kampffartige Schmerz* "сильний біль", *das Verdämmern des Bewusstseins* "тимчасова втрата свідомості", *die Lähmungserscheinungen* "ознаки паралічу"; а у сполученні з дієсловами та дієприкметниками вказують на такі зовнішні ознаки страху, як *zitternde Hände* "тремтячі руки", *der Schweiß* "піт", *mit wild klopfendem Herzen* "із сильним серцебиттям", *eiskalte Stirn* "холодне наче лід чоло" тощо.

Наведений далі приклад ілюструє зовнішні ознаки страху персонажа після несподіваної зустрічі з голубом у коридорі: холодне наче лід чоло, спітнілі шия та спина, сильне серцебиття, тремтіння, порушення координації рухів тощо: *Er drehte das Sicherheitsschloß, wankte die drei Schritte zum Bett, setzte sich zitternd, mit wild klopfendem Herzen. Seine Stirn war eiskalt, und im Nacken und das Rückgrat entlang spürte er, wie ihm der Schweiß ausbrach* [13, с. 13].

Прикметники *grauenvoll* "жахливий, страшний", *entsetzlich* "жахливий, страхітливий", *fürchterlich* "жахливий, страшний", *ängstlich* "боязкий, несміливий", *ekelhaft* "гидкий, бридкий", *gräßlich* "жахливий, страшний, огидний" тощо характеризують позначений предмет за ступенем вираження страху або дають іронічну оцінку дій персонажа. Так, у наведеному далі фрагменті прикметник *grauenvoll* "жахливий, страшний" у предикативній функції характеризує ступінь вираження огиди, яку відчуває Джонатан від побаченої на вулиці неприємної сцени: *So elend, so ekelregend, so grauenvoll war dieser Anblick, daß Jonathan noch heute erschauerte, wenn er sich bloß daran zurückerinnerte* [13, с. 39]. А у реченні *Über die Taube wollte er gar nicht eingehender reden, dieses entsetzliche Problem ging ja nur ihn selbst etwas an* [13, с. 27] прикметник *entsetzlich* "жахливий, страхітливий"

вживається в атрибутивній функції для характеристики проблеми. Її суть в тому, що птах випадково залетів у коридор, постояв на сходах та напроти кімнати Джонатана Ноеля, залишив там свої екскременти, чим зруйнував спокій та картину світу персонажа, який розгубився від страху та втік із кімнати. На нашу думку, автор у такий спосіб іронізує над несміливою поведінкою 50-річного чоловіка, охоронця чужих лімузинів у банку, людини, яка діє за інструкцією, але у не готова взяти на себе відповідальність у нестандартній ситуації та захистити свій спокій.

Дієслова позначають набуття персонажем певного емоційного стану: страху, напр., *erschrecken* "лякати; злякатися", *schrecken* "лякати", *entsetzen* "жахати, викликати жах"; огиди, напр., *ekeln vor* "відчувати огиду від чогось". Дієслова з семантикою "відчувати" *spüren*, *fühlen*, *empfinden* у сполученнях із соматизмами вказують на симптоми страху, напр., дієслово *spüren* позначає страх Джонатана, який не помітив лімузин, що чекав на проїзд через шлагбаум: *Er eilte nicht, er stürzte hinzu – fast wäre er in seiner Hast gefallen – er schloß das Gatter auf, schob es zurück, er salutierte, ließ passieren, er spürte, wie sein Herz pochte und wie die Hand am Mützenschirm erbehte* [13, с. 37].

Дієслова на позначення звучання та рухів людини, напр., *schreien* "кричати", *erschauern* "здрігатися, тремтіти від чогось" тощо теж використовуються автором для характеристики емоційного стану персонажа. В кінці новели Джонатан переживає страх перед самотністю та виявляє у своїй поведінці крайню невірноваженість. Цей відчай у наведеному фрагменті передає дієслово *schreien* "кричати": *Er war im Begriffe zu schreien. Er wollte diesen einen Satz, dass er doch ohne die anderen Menschen nicht leben könne, in die Stille hinausschreien, so groß war seine Not, so verzweifelt war die Angst des greisen Kindes Jonathan Noel vor der Verlassenheit* [13, с. 68].

Ненавість, яку Джонотан Ноель відчуває до себе та до всього світу – до відвідувачів кафе, машин, викликає у нього думки перетворити весь світ на руїни: *So universal, so titanisch war der Haß des Jonathan Noel an diesem Nachmittag, daß er die Welt in Schutt und Asche hätte legen mögen wegen eines Lochs in seiner Hose!* [13, с. 57]. Авторська характеристика ненависті у наведеному фрагменті як *universal* "універсальну" та *titanisch* "титанічну" та вживання цих епітетів у підрядному наслідковому реченні дозволяють інтерпретувати цю емоцію як таку, що може керувати людиною. А вказівка на причину ненависті – дірка в штанах – дозволяє припустити, що автор іронізує над персонажем, якого дрібниця доводить до психологічного стресу.

Джонатану не вдалося швидко вирішити свою проблему – в ательє мадам Топелль йому запропонували почекати з ремонтом три тижні. Думка про те, що такий тривалий час він мусить ходити на службу в розірваному та заклеєному клейкою стрічкою марки Тезафільм одязі, зіпсувала йому настрої на другу половину дня – він відчував злість та горе: *Den Nachmittag verbrachte er in einer Stimmung von Jammer und Wut. Er stand vor der Bank, auf der obersten Stufe, dicht vor der Säule, lehnte sich aber nicht an, denn er wollte seiner Schwäche nicht nachgeben* [13, с. 53].

Емоція страждання, яку переживає Джонатан, позначається у наведеному контексті дієсловом *leiden* "страждати" та віддієслівним іменником *das Leiden* "страждання". Ці емотиви вказують на діяльність, яка нікому не подобається, проте автор підкреслює бажання персонажа страждати, оскільки страждання виправдовувало та стримувало прояви його ненависті та люті: *Er wollte jetzt leiden. Je mehr er litt, desto besser. Das Leiden war ihm gerade recht, es rechtfertigte und schürte seinen Haß und seine Wut, und die Wut und der Haß schürten ihrerseits wieder das Leiden, denn sie brachten sein Blut in immer hitzigere Wallung und preßten immer neue Schweißwellen aus den Poren seiner Haut* [13, с. 54].

Таблиця 2

Кількісні параметри лексико-граматичної організації емотивів у новелі П. Зюскінда "Die Taube"

№	Частини мови	Кількість	
		абсолютна	відносна
1.	Іменники	58	45 %
2.	Прикметники	50	40 %
3.	Дієслова та дієприкметники	20	15 %
Разом:		128	100 %

Таблиця 2 демонструє, що серед емотивів переважають іменники на позначення емоцій, емоційних станів людини, об'єктів та суб'єктів, що є носіями цих станів – загальна кількість 58 одиниць. Емотиви з семантикою ознаковості, що вказує на властивості, якості об'єктів та суб'єктів, котрі є носіями емоційних станів, налічують 50 одиниць, а дієслів та дієприкметників, яким властиві ознаки активності, дієвості, – всього 20 одиниць.

Отже, проведене дослідження продемонструвало, що особлива роль в реалізації емоційної картини світу належить вербалізованим виразам емоцій – емотивам, які використовуються письменником для унаочнення емоційних станів, носіїв цих станів, властивостей об'єктів

та суб'єктів, дій людини. У творі Патріка Зюскінда "Die Taube" емотиви допомагають автору реалізувати свою інтенцію, емоційно змоделювати інформацію та вплинути на читача. Найчастотнішим емотивом у новелі є лексика на позначення базової емоції страху: 34 % від загальної кількості проаналізованих одиниць. Емоції постають важливим феноменом для німецького соціуму, вони впливають на вчинки людей та керують їх поведінкою, повідомляють про важливі ситуації навколишнього середовища та відіграють визначальну роль у міжособистісних контактах. У художньому творі емотиви виступають як засоби відображення емоційної та художньої картини світу, за допомогою яких автор прагне привернути увагу до соціальних та індивідуальних проблем німецького суспільства. Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення ролі емотивів в іронічному зображенні дійсності у творах П. Зюскінда.

Література

1. Костомаров П. И. Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. № 2 (58). Т. 1. С. 198–203.
2. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца XX века*. Москва: Ин-т языкознания РАН, 1995. С. 144–238.
3. Hielscher M. Emotion und Textverstehen (Psycholinguistische Studien). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1996. 232 S.
4. Schwarz-Friesel M. Sprache und Emotion. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2013. 400 S.
5. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва: Наука, 1975. 232 с.
6. Бойко Н. І. Статус емотивного компонента в семантичній структурі експресивного слова. *Наукові записки НДУ ім. Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2002. С. 7–14.
7. Водяха А. А. Эмоциональная картина мира: реализация эмоционального кода. *Acta Linguistica*. 2007. Vol. 1. № 2. P. 25–32.
8. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва: URSS, 2019. 206 с.
9. Шаховский В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. Москва: Либроком, 2010. 128 с.
10. Москвичова О. А. Художня картина світу у сучасній лінгвокогнітивній парадигмі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика"*. Вип. 34. Т. 1. 2018. С. 117–120.
11. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт Петербург: Питер, 2000. 464 с.
12. Рахманов И. В., Минина Н. М., Мальцева Д. Г., Рахманова Л. И. *Немецко-русский синонимический словарь*. Москва: Рус. яз., 1983. 704 с.
13. Süskind P. Die Taube. Zürich: Diogenes Verlag, 1990. 100 S.

References

1. Kostomarov, P. Y. (2014) Antropotsentrizm kak vazhnyy priznak sovremennoy lyngvistiky. [Anthropocentrism as the most important feature of modern linguistics] *Vestnyk Kemerovskogo gosudarstvennogo unyversyteta – Bulletin of the Kemerovo State University*. Vol. 1, No.2 (58), 198–203 [in Russian].
 2. Kubryakova, E. S. (1995). *Evolutsiya lingvisticheskikh idei vo vtoroy polovine XX veka (opyt paradigmalnogo analiza)*. [Evolution of linguistic ideas in the second half of the 20th century (experience of paradigm analysis)] *Jazyk i nauka kontsa XX veka*. Moskva: In-t jazykoznanija RAN [in Russian].
 3. Hielscher, M. (1996) *Emotion und Textverstehen (Psycholinguistische Studien)*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 232 p.
 4. Schwarz-Friesel, M. (2013) *Sprache und Emotion*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. 400 p.
 5. Kolshansky, G. V. (1975) *Sootnoshenie subektivnykh i obektivnykh faktorov v yazyke*. [Relation of subjective and objective factors in the language]. Moskva [in Russian].
 6. Bojko, N. I. (2002) Status emotyvnogo komponenta v semantichni strukturi ekspresyvnogo slova [The status of the emotional component in the semantic structure of the expressive word]. *Naukovi zapysky NDU im. Gogolia. Filolohichni nauky. – Scientific notes of NDU them. Gogol. Philological Sciences*, 7–14 [in Ukraine].
 7. Vodjakha, A. A. (2007) *Emotsionalnaya kartyna mira: realizatsiya emotsionalnogo koda*. [Emotional picture of the world: emotional code implementation]. *Acta Linguistica*, Vol. 1, 2. 25–32.
 8. Shakhovsky, V. Y. (2019) *Kategorizatsiya emotsiy v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka*. [Categorization of emotions in the lexical-semantic system of language]. Moskva [in Russian].
 9. Shakhovsky, V. Y. (2010) *Emocyy: Dolingvistika, lingvistika, lingvokulturologiya*. [Emotions: Dolinguistics, linguistics, linguoculturology]. Moskva, [in Russian].
 10. Moskvychova, O. A. (2018) Khudozhnya kartyna svitu u suchasniy linhvokohnitynii paradyhmi [Artistic picture of the world in the modern linguistic cognitive paradigm] *Naukovy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Linhvistyka – Kherson State University Scientific Bulletin. Linguistics Series. Issue 34*, Vol. 1.[in Ukraine].
 11. Izard, K. E. (2000). *Psykholohiya emotsiy*. [Psychology of emotions.]. Sankt Petersburg, [in Russian].
 12. Rakhmanov, Y. V., Mlynyna, N. M., Maljceva, D. G. & Rakhmanova, L. Y. (1983). *Nemetsko-russkiy sinonimicheskij slovar* – [German-Russian synonymous dictionary]. Moskva, [in Russian].
 13. Süskind, P. (1990) *Die Taube*. Zürich: Diogenes Verlag. 100 p.
-

M. I. Blazhko

Candidate of Sciences (Germanic Philology), Associate Professor, Head of German Language Department, Faculty of Foreign Languages, Mykola Gogol State University.

Emotives in reflecting worldview: a case of Patrick Süskind's short story "Die taube"

The paper treats emotions in a short German story as a means of reflecting the author's emotional and artistic worldview. Its reconstruction is the goal of the linguocultural approach to the study of language regarded as a means of interpreting the human totality of knowledge about the world, culture as well as the mentality of a nation. The article supports the idea that the emotional worldview is encoded by the semantics of emotional vocabulary referring to the world in a specific emotional way. It is revealed that the linguistic units in Patrick Süskind's short story "Die Taube" name, describe and express ten basic human emotions: joy, interest, anger, suffering, fear, disgust, disrespect, shame, guilt and wonder. The paper divides lexical-semantic units into those denoting positive and negative emotions as well as discusses their lexical-grammatical organization in a work of fiction. The quantitative analysis of the words under study finds that negative semantics is predominant in the story being expressed by 123 linguistic units (96%). The most frequent emotion rendered in the analyzed work is that of fear represented by 44 units (34%).

The article discusses the lexical grammatical mechanisms of implementing the author's artistic worldview, i. e. its actualization in the artistic images of the writer's worldview. Nouns referring to emotions, emotional states of a person, objects and subjects serving as carriers of those states are found to have 58 representations, which is 45% of the total number of lexical units.

The emotionality of the analyzed text and the dominance of the vocabulary with objective meaning are the specific features of the author's worldview. It is proved that language reproduces rational and emotional aspects of human cognitive activity while emotional and sensual aspects of worldview are actively employed by the author of the text to draw the audience's attention to social and individual problems of German society.

Key words: emotives, emotive worldview, negative emotives, positive emotives, Patrick Süskind, belletristic worldview, "Die Taube".

УДК 811.161.2'276.6:32"2018/2019"

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-246-253

М. І. Степаненко

доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Оновлення українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.

У статті проаналізовано лексичні новотвори, мотивувальною базою яких є прізвище кандидата на пост Президента України і вже новообраного – шостого – Гаранта Конституції України Володимира Зеленського. З'ясовано, зокрема, специфіку семантики, конотативний потенціал цього розряду слів. Схарактеризовано також мовні особливості новотворів, встановлено значення зв'язки між ними. Доведено, що на процес формування лексем онімного й неонімного походження впливають різноманітні інтра- й екстралінгвальні чинники. Перші віддзеркалюють саму системність мови і її номінативну та експресивну природу, другі – політичне буття держави в усьому його багатогранні.

Ключові слова: кандидат у Президенти / Президент України Володимир Зеленський, лексичні новотвори, звукосполюка Зе, онімні новоутворення, інтра- / екстралінгвальні чинники.

Надмірну політизацію українського суспільства послідовно й точно фіксує мова. Ідеться передусім про розширення політичного лексикону – суспільно-політичної лексики та термінології, перифрастичних структур. Механізм його творення пов'язаний із дією інтра- й екстралінгвальних чинників. До власне мовних чинників слід віднести насамперед "номінативну безвихідь або внутрішньомовну потребу в називанні нової реальності", "принцип економії мовної енергії та зусиль, лінгвальних засобів", "прагнення до новизни та свіжості, емоційності й еспресивності" [4, с. 261]. З-поміж позамовних чинників найважливішими є такі, як політична активність людей (участь у різноманітних політичних акціях, дискусіях, відвіданні мітингів, обговорення політичних подій), діяльність політичних партій, робота Верховної Ради України тощо. Механізм, про який мовиться, скрупульозно проаналізований і системно схарактеризований у монографіях "Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон" [2] та "Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік" [3]. Основна мета пропонованої статті – семантичний

і конотативний аналіз новітніх лексем онімного походження періоду 2018–2019 рр.

Щодо специфіки лексичних новотворів, то їхнє функційне ядро становлять ті, мотивувальною базою яких є прізвище кандидата на пост Президента України і вже новообраного – шостого – Гаранта Конституції України Володимира Зеленського. Принагідно зауважимо, що в українській мові спостережено тенденцію формування нових слів на базі прізвища Президента України. Пор.: Кравчук – *кравчукізм, кравчучка, кравчуківець, кравчукіст, антикравчуківець, антикравчукіст*; Кучма – *кучмізм, кучмократія, кучмознавство, кучмівщина, кучмотека, кучмобачення, кучмізація, кучманізм, кучмагейт, кучмовоз, Кучмастан, кучмівець, кучман, кучманіст, кучмак, кучмобот, кучміст, кучмолиз, кучмоноїд, кучмономенклатурник, неокучмізм, антикучмівець, антикучміст, антикучмолиз, антикучмоноїд, антикучмяк*; Ющенко – *ющенківець, ющенкізм, ющенківщина, ющенкобот, ющенколюб, ющенколикий, антиющенківець*; Янукович – *януковець, януковичізм, януколикий, янукізм, янукодоти, янукіана, януковщина, янукофіл, янукофоб, янукобот, антиянуковець*; Порошенко – *порошенківщина, порошенкофіл, порошенкофоб, порохобот, порошенкізація, порошенківець, антипорошенківець* (див.: [2, с. 30–35]).

На основні антропоніма Зеленський постали новотвори *зеленськівець (зеленськівці)* ('член(и) команди Володимира Зеленського, член(и) політичної партії "Слуга народу"'), *зеленофіл (зеленофіли)* ('прихильник(и), симпатик(и) Володимира Зеленського'), *зеленофоб (зеленофоби)* ('ненависник(и) Володимира Зеленського'), *зеленщина (зеленізм)* ('система правління Володимира Зеленського'), *зеленізація* ('запровадження зеленщини [зеленізму]'), *дезеленізація (антизеленізація)* ('викорінення зеленщини [зеленізму]'), *зеленобот* ('той (ті), хто підтримує Володимира Зеленського як політика'), *зеленоміка* ('економіка доби правління Володимира Зеленського') напр.: *І цілком може бути, що умовні "порошенківці" та ще більш умовні "зеленськівці" разом попросять Старикову та її заступників Володимира Майбоженка, який перед президентськими виборами втік до Тимошенко, та "радикала" Миколу Стариченка полишити свої крісла... [МК, 26.04.2019]; Безвіз же на хліб не намажеш, правильно, Зеленофіли? [КН, 03.04.2019]; Микита: Ну це неправда, ми просто зеленофоби... [ТВ, 19.01.2019]; ["Зеленський – це зброя проти Росії нового покоління.] Запит на "зеленщину" в Росії сьогодні дуже високий, і ситуація навколо Єкатеринбурга це добре ілюструє" [О, 21.05.2019]; І лише напере-*

додні дня тиші перед другим туром виборів, коли вже було зрозуміло, що країну очікує початок епохи **"Зеленізації"**, він [Олексій Горань] дозволив собі зробити філософсько-історичне зауваження в своєму персональному блозі... [S, 8–9.06.2019]; **Зеленізм** не пройде! [ЦН, 31.07.2019]; То що нам чекати на **деЗеленізацію** у майбутньому? [G, 25.07.2019]; Я **ЗЕленобот** і не соромлюсь цього! [I, 9.04.2019]; **З зеленоботами** розмовляти про політику неможливо [УБ, 20.06.2019]; **Новини зеленоміки**: люди, які не платили комунальні, сподіваються, що їм це пробачать люди, які не платили податки... [LJ, 02.09.2019].

Крім лексеми антропонічного походження, на позначення представників політичної сили "Слуга народу" **зеленськівець** (зеленськівці) використовують ту, що має неонімну природу, – **слугонародівець** (слугонародівці), напр.: **Слугонародівець** ... йде в суд [НЗ, 22.07.2019]; **Які ідеї слугонародівці** несли в маси до оголошення рейтингів "слуги народу" і виграшу Зеленського на виборах президента? [В, 21.06.2019].

Із новим значенням почали функціювати спільнокореневі слова **зеленіти**, **позеленіти**, **зелений**. Дієслово **зеленіти** експлікує семантику 'зміцнення позицій Володимира Зеленського як політика і його політичної сили "Слуга народу", напр.: **Депутати "зеленіють"** навесні: чи буде Верховна Рада лояльною до Володимира Зеленського [112, 12.04.2019]; **Ми бачимо, як депутати на ходу "зеленіють"** [ЦН, 24.04.2019]; **Тим паче, що у зв'язку з перемогою Володимира Зеленського на президентських виборах частина облради вже починає "зеленіти"** [МК, 26.04.2019]. За вербатовим **позеленіти** закріпилося значення 'перехід на бік Володимира Зеленського й очолюваної ним політичної сили', напр.: **Джерело 112. ua у складі БПП прогнозують, що "позеленіють" від 30 % до 50 % пропрезидентських парламентарів** [112, 12.04.2019]. Прикметник **зелений** (зрідка **зелененький**) реалізує семантику 'який пов'язаний із діяльністю Володимира Зеленського та його політичної сили'. Типовим для нього є сполучення з іменниками **команда**, **країна**, **ревани**, **заколот**, **чума**, **нашестья**, **лихо**, **шквал**, **влада** і под., напр.: **Зелений ревани** [СП, 25–31.07.2019]; **Олександр Ганущин зазначив: "[У цьому залі є група людей, котрі готові поборотися за це крісло, але їм станом на сьогодні бракує голосів.] Вони цілком серйозно задумалися над тим, щоб дочекатися, коли прийде нова "зелена влада", підкріпитися підтримкою адміністративного ресурсу та реалізувати цю боротьбу за крісло голови ЛОР"** [ЛП, 21.05.2019]; **Декомунізація та "зелена команда"**:

В'ятрович розкритикував Разумкова [УІ, 16.07.2019]; **Зелена країна**: реванш лівих чи революційний прорив? [РУ, 26.04.2019]; "Ми об'єднуємо з Віталієм Кличком наші зусилля проти нашестя **зеленої чуми** на самоврядування Києва і захоплення України", – сказав Ляшко [Д, 01.08.2019]. Типовою для розгляданих субстантивно-ад'єктивних конструкцій є негативна конотація. Її репрезентує основний носій валентності. До речі, якісний прикметник **зелений** (**зелені**), (**зелененький** [**зелененькі**]) може субстантивуватися, виражаючи семантику "член(и) команди Володимира Зеленського", напр.: **Раджу "зеленим" зарубати це на носі** [С, 1–7.08.2019]; **Всі ці "зелененькі" будуть розуміти, що в них є політичне майбутнє, поки вони лояльні до своєї партії** [ТП, 24.07.2019]. Конотація активізується в бік пейоративності, коли аналізований субстантивований іменник набуває форми середнього роду, напр.: **"Я абсолютно не згодна з тим, що це "зелене" розбіється на якісь групи, і що його зможуть купити якісь олігархи, і що вони будуть між собою конкурувати"** [ТП, 24.07.2019].

Із прізвищем лідера партії "Слуга народу" пов'язані символи цієї політичної сили. Вони – одна з важливих ланок, "за допомогою якої відбувається взаємодія між суспільством та владними суб'єктами, і є компонентом формування політичної свідомості громадян" [1, с. 172]. Крім цієї функції, символіку використовують "для посилення впливу і збільшення кількості прихильників та активістів політичної сили, для залучення населення до орбіти своєї діяльності, особливо під час передвиборчих кампаній, і для згуртування власних рядів, мотивації вже існуючих партійних кадрів" [1, с. 174]. Візуальний складник партійної символіки "Слуги народу" – зелений колір, який асоціюється насамперед з оновленням, весною, сподіваннями, захистом, перемогою, надіями, і конкретне, максимально просте графічне зображення – початковий склад ЗЕ прізвища Зеленський, представлений різними графічними модифікаціями, як-от: **Зе, ЗЕ, Зе!, ЗЕ!!!, "Зе", "ЗЕ"**.

Для звукосполюки **Зе** регулярним є сполучення із семантично неоднорідними словами *депутат, виборець, президент, команда, секта, план, корпоратив, дипломатія* та ін., напр.: **Зе! Президент** [УТ, 2019]; **Верховна Рада в руках "Слуги народу": команда Зе обійшла Гройсмана навіть у Вінниці** [20т, 23.07.2019]; **Вінницю у новій Верховній Раді будуть представляти політики від "Команди Зе"** [20т, 23.07.2019]; **"Зе" кандидат переміг у 121 окрузі на Львівщині** [ЛП, 24.07.2019]; **Очільник "Зе!Команди" на Закарпатті** [У, 18.02.2019]; **Секта "Зе"**. [Як Володимир Зеленський буде свою

мережу] [ГК, 15.02.2019]; **ЗеКорпоратив**: день виборів у штабі переможця першого туру [Т, 01.04.2019]; **Зе-дипломатія**: хто та як керуватиме зовнішньою політикою за нового президента [ЄП, 21.05.2019].

Зе вживається також як субститут антропоніма Володимир Олександрович Зеленський. У такому разі ця звукосполюка функціює з іменниками *президент*, *кандидат*, *пан*, *містер* або побутує самотійно. За умови її автономного вживання роль ономасіологічного маркера виконує контекст, пор.: *Немає й сумнівів, що кандидат Зе, якщо стане президентом, буде звичайнісінькою розмінною монетою для биття, а простіше – банальною ширмою* [Т, 05.04.2019]; *Сладок Порошенка: що успадкує пан "Зе"* [БЦ, 24.04.2019]; *Нічого, окрім шкоди для України, містер Зе не зробив* [УМ, 17.04.2019] і *Щойно розвіється дим від святкових феєрверків, як половина прихильників почне вимагати від нього* [Володимира Зеленського] *те, що сама собі намріяла, а вже за кілька місяців рейтинг Зе впаде нижче плінтуса і, врешті, його зненавидять* [Т, 05.04.2019]; *Від "Зе" до Порошенка: що думають команди кандидатів про НАТО, ЄС, Донбас та реформи* [ЄП, 26.02.2019].

Нарешті, Зе є засобом мовної гри. Найпоширеніший її тип – вияскравлення звукосполюки Зе у виразно конотованих фрагментах тексту, у якому йдеться про Зеленського та / або його команду, напр.: *Камікад-Зе* [Т, 05.04.2019]. Зміст цього дискурсу – повний крах майбутньої президентської каденції Володимира Зеленського: *"Від його бездумного вчинку постраждає <...> не лише він, а й усі громадяни, разом із тими, хто за нього голосував чи ще проголосує <...> в президента-коміка шансів виплисти і з тієї субстанції, в яку його штовхають, майже немає"* [Там само].

Володимир Зеленський асоціювався передусім із "Студією Квартал-95". Це творче об'єднання досить відчутно впливало на українське суспільство, одних воно захоплювало, інших дратувало. До розряду широковживаних слів улився іменник *кварталізація* із семантикою 'надмірний вплив на суспільну свідомість через телебачення шоу-проектів і розважальних програм російською та попсованою українською мовою "Студії Квартал-95", напр.: *Вас не тягне блювати від суцільної "кварталізації" українського інформаційного простору?* [S, 2016]; *Хіба хтось сумнівається, що 15 років "кварталізації" України – це шлях Зеленського в президенти?* [Е, 11.04.2019]. У зв'язку з участю *головного квартальника* [Pol, 12.12.2018] у президентських перегонах і його президентською діяльністю іменник *кварталізація* актуалізує новий план змісту –

‘зміцнення влади Володимира Зеленського через призначення на керівні посади учасників "Студії Квартал-95"', напр.: **Кварталізація йде повним ходом... [Дивує чергове порушення президентом вимог законодавства.]** [А, 23.05.2019]. Функційної активності набувають лексеми *квартильний (и), квартилівець (вці)* ('учасник(и) "Студії Квартал-95"'), напр.: **Квартильніки також анонсували перший випуск проекту** [П, 26.06.2019]; **Сергій Шефір розповів, як квартилівці допомагатимуть Зеленському вирішувати державні справи** [ТСН, 09.06.2019]; **Квартилівці розповіли, як їм без Зеленського: бракує його хрипкого голосу** [ТБ, 06.06.2019].

В українській мові вже утрадиційнилася активізація після чергових парламентських виборів через неузгодженість дій у Верховній Раді, міжфракційні чвари, безкінечні дискусії лексем на зразок *коаліціяда, спікеріада, прем'єріяда, міністеріяда, прокуроріяда*. У 2019 році такого не сталося: очільника Верховної Ради, прем'єр-міністра, профільних міністрів 29 серпня обрали за кілька вечірньо-нічних годин. Цей процес досить точно відбиває складне слово *владотрус*, що закріпилося в синтаксичній конструкції усталеного візрця *ніч владотрусу* [ТСН, 01.09.2019].

Отже, лексико-семантичний ресурс сучасної української мови перебуває в постійному русі. На його механізм впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Знакові для суспільства події через сферу називання знаходять безпосереднє віддзеркалення в мові. Особливості зміни президентської влади в державі, проведення парламентських виборів отримують своє номінування за вже випрацюваними і специфічними моделями. Найновіші лексичні одиниці, мотивувальною базою яких слугує прізвище шостого Президента України Володимира Зеленського й очолюваної ним політичної сили, об'єктивно або суб'єктивно відображають суспільні, політичні й інші досягнення України.

Література

1. Лісовська М. М. Парти́на символіка як комунікаційний компонент формування політичної свідомості в Україні. *Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців*: Всеукр. наук. конф., Львів, 27 трав. 2011 р. / Нац. ун-т "Львівська політехніка". Львів: Вид-во Львів. політех, 2011. С. 172–174.

2. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастичон: монографія. Харків: Іванченко І. С., 2017. 616 с.

3. Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік: монографія. Полтава: Дивосвіт, 2018. 588 с.

4. Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2019. Вип. 50. С. 258–268.

Список використаних джерел і їхніх умовних скорочень

- 112** – 112.ua: сайт телеканалу URL: <https://ua.112.ua>.
20m – 20minut.ua: новинний портал Вінниці URL: <https://vn.20minut.ua>.
А – Апостроф URL: <https://apostrophe.ua>.
БЦ – Бізнес Цензор URL: <https://biz.censor.net.ua>.
В – Вікна URL: <http://vikna.if.ua>.
ГК – Главком URL: <https://glavcom.ua>.
Д – День : сайт газети URL: <https://day.kyiv.ua>.
Е – Еспресо URL: <https://espresso.tv>.
ЄП – Європейська правда URL: <https://www.euointegration.com.ua>.
ІУ – Інтерфакс-Україна URL: <https://ua.interfax.com.ua>.
КН – Країна новин: Блоги URL: <https://krainanews.biz.ua>.
ЛП – Львівський портал: інформаційна агенція URL: <https://portal.lviv.ua>.
МК – Моя Київщина URL: <http://mykyivregion.com.ua>.
НЗ – Новини Закарпаття інфо URL: <http://novinizakarpattya.info>.
О – Обозреватель URL: <https://www.obozrevatel.com>.
П – Погляд: інформаційна агенція URL: <https://www.poglyad.tv>.
С – Свобода: газета – 2018–2019 рр.
СП – Слово Просвіти: всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2018–2019 рр.
Т – Тиждень.ua URL: <https://tyzhden.ua>.
ТБ – Таблоїд URL: <https://tabloidpravda.com.ua>.
ТВ – Таблоїд Волині URL: <https://volyn.tabloyid.com>.
ТП – Телеканал "Прямий": URL: <https://prm.ua>.
ТСН – ТСН: сайт інформагентства URL: <https://tsn.ua>.
УБ – Укрбаш – український цитатник: URL: <https://ukrbash.org>.
УМ – Україна молода: щоденна українська інформаційно-політична газета.
ЦН – Цензор. НЕТ URL: <https://censor.net.ua>.
G – Genclips.net URL: <https://www.genclips.net>.
I – I.ua. Блог URL: <http://blog.i.ua>.
LJ – LiveJournal : блоги URL: <https://vivagor.livejournal.com>.
Pol – Politeka URL: <https://politeka.net/ua>.
PU – PolUkr: польсько-український портал URL: <http://www.polukr.net>.
S – Site.ua – блог-платформа URL: <https://site.ua>.
UI – UAINFO URL: <https://uainfo.org>.
YT – YouTube URL: <https://www.youtube.com>.

References

1. Lisovska, M. M. (2011) Partijna simbolika yak komunikacijnij komponent formuvannya politichnoyi svidomosti v Ukraini [Party symbolism as a

communication component of the formation of political consciousness in Ukraine]. *Ukrayina v sistemi globalnogo informacijnogo obminu: teoretiko-metodologichni aspekti doslidzhennya i pidgotovki fahivciv: Vseukr. nauk. konf. – Ukraine in the System of Global Information Exchange: Theoretical and Methodological Aspects of Specialist Research and Training: All-Ukrainian. Sciences. Conf. Lviv, 27 trav. 2011 r. Vid-vo Lviv. politeh, 2011. 172–174* [in Ukrainian].

2. Stepanenko, M. (2017). Politichne sгодodennya ukrayinskoyi movi: aktualnij perifrastikon [Political Present of the Ukrainian Language: Actual Perifrasticon]. Harkiv [in Ukrainian].

3. Stepanenko, M. (2018). Publicistichno-politichni perifrazi v ukrayinskij movi: 2017 rik [Publicistic and political paraphrases in the Ukrainian language: 2017]. Poltava: Divosvit [in Ukrainian].

4. Stishov, O. A. (2019). Nova suspilno-politichna leksika i terminologiya v suchasnij ukrayinskij movi [New socio-political vocabulary and terminology in modern Ukrainian] *Lingvistichni doslidzhennya: zb. nauk. pr. Harkiv. nac. ped. un-tu imeni G. S. Skovorodi. – Linguistic Studies: Coll. Sciences. Harkiv, 50, 258–268.* [in Ukrainian].

Stepanenko M. I.

Doctor of Philological Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Innovations in ukrainian political lexicon in 2018–2019

The article focusses on the analysis of the new lexical items which have as their motivation base the name of the presidential candidate who later became the newly elected sixth President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. In particular, the peculiarity of semantics and connotative potential of these words have been revealed. Linguistic properties of these new lexical items have been characterized as well as semantic relationships between them have been identified. Different intra- and extralingual factors have been proved to influence the formation of the words from both proper nouns and common nouns. The former factors reflect the ontology of the language as a system together with the nominative and expressive nature of the language, while the latter factors represent the political existence of the state with all its versatile aspects.

Key words: presidential candidate / President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, new lexical items, sound combination Ze, new lexical items derived from proper nouns, intra-/extralingual factors.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

УДК 81'255.4

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-254-266

О. М. Петрик

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, e-mail: petrykhelena2000@gmail.com;

М. В. Романова

магістрантка II курсу ННІ ФІЛОЛОГІЇ, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, e-mail: ifromdybovyazivka@gmail.com

Специфіка перекладу порівнянь у поемі М. Лермонтова "Демон"

Статтю присвячено особливостям перекладу порівнянь на матеріалі поеми М. Лермонтова "Демон" та її перекладу, виконаного В. Сосюрою. Доведено, що порівняння як мовний феномен виступають потужним засобом характеристики явищ, сприяють розкриттю задуму, позиції, світовідчуття поета, виявляють суб'єктивно-оцінне ставлення до фактів об'єктивної дійсності. Порівняння М. Лермонтова вирізняються експресивно-оцінними характеристиками, репрезентують індивідуальний погляд на той чи інший предмет або явище чи на схожість з іншим предметом чи явищем, містять відображення картини світу народу, до якого належить автор.

Труднощі передачі порівнянь зумовлені в першу чергу особливостями поетичного перекладу: оригінальністю форми, розміру, рими, ритміко-інтонаційної своєрідності, значно більшої ваги окремого слова, широкого використання фонетичних засобів організації тексту. Не менш важливими ознаками є своєрідність і специфіка образної системи кожної з мов. З'ясовано, що для забезпечення адекватності в перекладі порівнянь та збереження індивідуального стилю автора перекладачеві необхідно володіти конкретними прийомами перекладу. Найуживанішим прийомом у В. Сосюри виступає калькування, оскільки оригінальні порівняння легше йому піддаються через те, що на них рідше накладається відбиток соціальної специфіки. Але прийнятним цей прийом може бути лише за умови збігу образів вихідної та перекладної мов. Найпоширеніший тип перекладацьких трансформацій – заміни – В. Сосюра використовує задля

обов'язкового збереження форми вірша або коли в мові перекладу не виявлено повного стилістичного відповідника чи цей відповідник не може бути використаним через неадекватність емоційно-експресивного забарвлення. Опущення перекладач не застосовує, а компенсує пропущені порівняльні конструкції іншими тропами, зберігаючи смисл висловлення. Частовживані додавання допомагають перекладачеві зберегти форму поеми, рідше – компенсувати втрати, та найбільше в них виявляється перекладацька майстерність В. Сосюри, розуміння внутрішнього світу поета, глибинного прочитання оригіналу, тонкого відчуття індивідуального стилю, знання мови й бездоганного володіння її багатствами.

Ключові слова: порівняння, поетичний переклад, адекватність, прийоми перекладу, калькування, заміни, опущення, додавання.

На сьогодні в перекладознавстві все більше уваги приділяється окремим теоріям перекладу, до яких можна віднести й переклад художніх творів. Оскільки обсяг перекладної художньої літератури неухильно зростає, а якість перекладу залишає бажати кращого, виникає потреба зіставного аналізу тексту оригіналу й перекладу з метою виявлення найбільш удалих стратегій перекладу та критеріїв оцінки якості перекладу.

В умовах міжкультурної комунікації, коли між автором і читачем виникає проміжна ланка – перекладач, який бере на себе відповідальність представити іноземного автора співвітчизникам, включаючи в переклад усі нюанси культури, особистості, індивідуального мислення й стилю автора, перекладачеві необхідні конкретні прийоми перекладу, що дозволять правильно відтворювати індивідуальний стиль автора.

Художній текст являє собою певну модель світу, це складне переплетіння змістотвірних та структуротвірних кодів. Завдання перекладача – зберегти й передати всі тонкощі тексту оригіналу, розшифровуючи закладену в ньому інформацію. Саме якість художнього перекладу визначає сприйняття оригінального тексту реципієнтом перекладу, його бачення іншомовної культури.

Забезпечуючи естетичний вплив на читача, у художньому тексті, як у жодному іншому, автор широко використовує різні зображально-виражальні засоби мови, де одним із найяскравіших виступає порівняння. Це потужний засіб характеристики явищ, він значною мірою сприяє розкриттю задуму, позиції, світовідчуття поета, виявляючи суб'єктивно-оцінне ставлення до фактів об'єктивної дійсності.

Загальновідомо, що процес порівняння є обов'язковим елементом мисленнєвої діяльності людини, "без неї неможливий аналіз ознак предмета й визначення його місця в довкіллі, це один із

прийомів пізнання зовнішнього світу, унаслідок застосування якого виникає нове знання про реалії" [2, с. 13].

Порівняння являє собою складне, багатоаспектне явище. Як мовний феномен воно має давню історію. Детальне його вивчення представлено трьома напрямками: риторико-поетологічним, літературознавчим, лінгвостилістичним. У граматичному аспекті порівняння вивчали Л. Прокопчук, С. Рошко; у стилістичному М. Брандес, І. Голуб, Г. Довженко, О. Марчук, Л. М'яснянкiна; у функціональному А. Романченко, Н. Шаповалова, О. Щепка. Проте доводиться констатувати: сьогодні ще мало уваги приділяється проблемі перекладу порівнянь у поетичному тексті зі збереженням виразності й експресивності та функції репрезентанта авторського ідіостилію.

Виконання повноцінного перекладу вірша зі своєю вишуканою римою й художніми образами є набагато складнішим завданням, ніж переклад прозового тексту. Природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового – значно більша вага окремого слова, широке використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність. Під час перекладу варто брати до уваги оригінальний розмір, риму вірша, щоб у друготворі, як і в оригіналі, також розкривався змістовий аспект поетичної форми.

Труднощі передачі порівнянь у поетичному тексті також зумовлені своєрідністю і специфікою образної системи кожної мови, що формується під значним впливом історії, культури, соціального буття народу. Та, незважаючи на це, категорія образності принципово є перекладною, оскільки вона є іманентним чинником мови і може бути віднесена до розряду міжмовних універсалій.

М. Лермонтов належить до кращих світових майстрів слова, поетичне обдарування яких ставить творчість поза часом і дає змогу багатьом наступним поколінням читачів відкривати нові глибини навіть у широко відомих творах. Його поезія була перекладена багатьма мовами. Український же читач побачив її у вірцевих перекладах М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, В. Швеця, М. Терещенка, Д. Білоуса, Л. Первомайського.

Для аналізу був обраний переклад поеми "Демон", здійснений В. Сосюрою [8]. Такий вибір обґрунтовано схожістю бентежності духу поета й перекладача, романтики невдоволення світом, самим собою та місцем, яке вони займають у житті. У роботі В. Сосюра адекватно відобразив особливості оригіналу: зображально-виражальні засоби, точність рими. Маючи блискучі знання, відчуття музики, віртуозно володіючи словом, перекладач прекрасно зобразив

бурю емоцій, відданість пристрасті, пережив і відтворив усі почуття й особливості поезії оригіналу.

Переклад поетичних порівнянь належить до сфери вузько-спеціалізованих перекладацьких питань. Необхідним чинником його здійснення є максимальне наближення до оригінального тексту. Виняткову роль у перекладі відіграє талант перекладача, його здібність знаходити такі відповідники, які б природньо, органічно сприймалися людьми іншої культури.

У художньому мовленні процес пізнання доквілля здійснюється за допомогою образів. Поет аналізує дійсність, абстрагує, синтезує й узагальнює явища об'єктивного світу й у такий спосіб пізнає його. А пізнаючи, він помічає й відбирає ті конкретні, яскраві деталі пізнаваних явищ, у яких виявляється головне, загальне для них, закономірне – суть явищ і які потім узагальнюються в типових образах. Така особливість художнього мислення зумовлює специфіку порівнянь у художньому мовленні.

У поезії порівняння зазвичай використовують для розкриття ознак одного предмета через зіставлення його з іншим. Під час зіставлення двох предметів ознаки відомого переносяться на пізнаваний, які стають характерними для останнього. За допомогою порівнянь автор зображує саме ті деталі, які, крім яскравості свого вираження, найбільш точно відображали б спостережене ним явище чи предмет [7, с. 77].

Порівняння М. Лермонтова вирізняються експресивно-оцінними характеристиками, виявляють відношення автора до предмета мовлення й справляють значний вплив на отримувача повідомлення. Вони репрезентують індивідуальний погляд на той чи інший предмет або явище чи на схожість з іншим предметом чи явищем та містять відображення картини світу народу, до якого належить автор.

У перекладі порівняння М. Лермонтова викликають труднощі, оскільки для їхнього відтворення необхідний талант перекладача, здібність знаходити такі еквіваленти, які були б співзвучні картині світу людей іншої культури.

Під час перекладу порівнянь зрідка можна скористатися прийомом аналогу, який властивий для перекладу стійких словосполучень (кліше, фразеологізмів) на взірць *взяти до уваги / принять во внимание; порядок денний / повестка дня; обоє рябоє / два сапога пара; теревені правити / бобы разводить; для милого друга і вола з плуга / для милого дружка и сережка из ушка*. Це пояснюється тим, що авторські порівняння не зафіксовані в словниках. Описовий пере-

клад теж маловживаний, оскільки призводить до повної втрати образності. Дослівний переклад хоча й не завжди можливий, але найбільш прийнятний за умови збігу образів вихідної та перекладної мов.

Оригінальні порівняння легше піддаються цьому прийомові перекладу через те, що на них рідше накладається відбиток соціальної специфіки. Абстрагуючись від них, можна умовно отримати якийсь "інваріант людського оточення", у якому зв'язок речей і явищ, побачених суб'єктом, повинен відповідати критерію істинності. Суб'єктивне начало в авторському образі, як це не парадоксально звучить, має бути досить об'єктивним, оскільки будь-який відправник мовлення розраховує на те, щоб бути зрозумілим, тобто на соціалізоване, типізоване сприйняття свого повідомлення [6].

Зважаючи на праці Л. Бархударова та В. Комісарова [1; 5], у яких представлені типи трансформацій у перекладі порівнянь, з'ясували, що В. Сосюра послуговується такими прийомами:

- 1) дослівний переклад (калькування);
- 2) заміни різних типів;
- 3) опущення;
- 4) додавання.

Калькування – це тип трансформації, зорієнтований на відтворення форми транслатема, унаслідок чого відбувається передача мовного знака мови оригіналу шляхом відтворення морфемної будови слова або послівного порядку в словосполученні. Наприклад:

Лучом румяного заката

*Твой **стан**, как лентой, обовью... [9, с. 13].*

Вечірнім променем рум'яним

*Твій **стан**, як стрічкою, пов'ю... [8, с. 154].*

Значна кількість застосування калькування пояснюється тим, що цей прийом допомагає В. Сосюрі зберегти індивідуально-авторське бачення й пізнання світу.

Залишаючи незмінними структуру й образ у порівнянні, перекладач намагається зробити друготвір адекватним та еквівалентним на рівні окремих сегментів тексту. Наприклад:

*И **Терек**, прыгая, как львица*

С косматой гривой на хребте,

Ревел... [9, с. 116].

*І **Терек**, буйний, як левиця,*

Піднявши гриву на хребті,

Ревів... [8, с. 130].

Зберігаючи порівняльну конструкцію *Терек как львица* → *Терек як левиця*, перекладач наголошує на образності, символічності в поемі. Образ річки є важливим для автора: він покликаний відтворити утаємничений, дикий, дещо суворий, чарівний край. Порівняння підкреслює підтекст (повинно статися щось погане), викликає потрібні асоціації в читача, оскільки в лексемі *левиця* імпліцитно представлені семи 'сильний', 'грізний', 'страшний'.

... *Отважный князь не молвил слова;*
В руке сверкнул турецкий ствол,
Нагайка щелк – и, как орел,
Он кинулся... и выстрел снова! [9, с. 122].
Підвівся князь на стременах,
Немов орел, щоб стать до бою... [8, с. 136].

М. Лермонтов використовує для порівняння образ *орла*, одного з найбільш розповсюджених, однозначних та універсальних символів, що втілює міць, швидкість та інші ознаки тварин у всій величі. У слов'ян орел асоціюється з такими рисами, як гордість, сміливість, мужність, справедливість. Разом із тим народ виділяє його з гурту, зображуючи як окрему, несупільну істоту. Орел волелюбний, але й самотній, правдивий, але й жорстокий, як саме життя [4, с. 312]. Князь постає перед читачем як гордий, відважний, сильний володар.

Цікавими в цій групі є одиниці, у яких основні складові порівняння збережено, але різна структура і в додаткових семантичних елементах наявна заміна чи додавання / опущення. Наприклад:

То не был ада дух ужасный,
Порочный мученик – о нет!
Он был похож на вечер ясный:
Ни день, ни ночь, – ни мрак, ни свет! [9, с. 126].
То був не пекла дух жажливий,
Він ніби вечір був мінливий:
Ні світло дня, ні ночі тьма... [8, с. 140].

Структура в зіставлюваних одиницях представлена по-різному: якщо в оригіналі компаративним показником є лексико-семантичний засіб *похож на*, то в перекладі – це синтаксичний засіб, порівняльний сполучник *ніби*. Додатковий семантичний елемент *демон был похож на вечер ясный* в українському перекладі відтворено як *демон ніби вечір був мінливий*. Причому російський варіант усталеного постпозитивного означення відтворює семантику "ничем не омрачєнный, спокойный, чистый; исполненный прямоты, искренности", що допомагає читачеві розкрити внутрішній стан героя, його став-

лення до Тамари. Український варіант акцентує увагу на іншій рисі характеру демона "який швидко змінюється", тобто він може бути ніжним і відвертим з Тамарою і водночас караючим, безкомпромісним з іншими.

Емоційно-експресивне забарвлення порівнянь інколи важко піддається перекладові, оскільки формується не лише лексичними засобами. Засобом посилення експресивності тропу на фонетичному рівні може бути звукопис, який тісно пов'язаний із підтекстом та допомагає передати найглибші думки й відтінки почуттів. Наприклад:

*Он был могуц, как вихорь шумный,
Блистал, как молнии струя [9, с. 142].
Він весь, як вихор темнокрилий,
Як чорна блискавка сія [8, с. 159].*

Використання асонансу [у] в оригіналі допомагає підкреслити сильний, владний, могутній образ, оскільки звук [у] є напруженим. Проте відтворення звукопису в перекладі є проблематичним через об'єктивні причини (звукова різнооформленість відповідників). Незважаючи на це, перекладач використовує асонанс [и] та алітерацію [р], які створюють ефект сили й міці. Крім того, заміна лексеми *шумный* на *темнокрилий* та додавання прикметника *чорна* посилюють створюваний образ у перекладі, увиразнюють його, роблячи утаємниченим, але разом із тим візуалізованим. Акцентуючи увагу на різних звуках, перекладач сприяє більш повному і яскравому втіленню авторських думок і почуттів.

Отже, для досягнення адекватності та збереження семантичної еквівалентності В. Сосюра активно послуговується калькуванням, яке зорієнтоване на відтворення форми, що допомагає йому максимально відтворити ідіостиль М. Лермонтова.

Заміни – найбільш поширений тип перекладацької трансформації. Інколи в мові перекладу не виявляється повного стилістичного відповідника слову вихідної мови. Навіть коли словник і подає відповідник, що належить до тієї чи іншої стилістичної категорії, що й іншомовне слово, часто цей відповідник не може бути використаним через неадекватність емоційно-експресивного значення. Для поетичного перекладу це ще й ускладнюється обов'язковим збереженням форми твору (рима, ритм, римування, розмір).

Встановлено, що при перекладі поеми відбувалася заміна як суб'єкта порівняння, так і об'єкта порівняння. Наприклад:

Твоей **любви** я жду, **как дара**... [9, с. 137].

Від тебе **щастя** жду, **як дару**... [8, с. 153].

Цього разу суб'єкт **любовь** "чувство горячей сердечной склонности, влечение к лицу другого пола" замінено на **щастя** "стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь". Перекладач, використавши **генералізацію** (різновид заміни), показав не лише почуття героя, але і його загальний стан, оскільки щастя включає в себе й почуття любові, у такий спосіб розширивши контекст.

Цікавими в межах цієї групи є порівняння незвичної структури: суб'єкт порівняння → ознака → об'єкт порівняння (який одразу ж стає суб'єктом порівняння) → ознака → об'єкт порівняння. Наприклад:

Но луч луны, по влаге зыбкой

Слегка играющий порой,

Едва ль сравнится с той улыбкой,

Как жизнь, как молодость, живой... [9, с. 119].

Проміння місячне, що грає

По розхвильованій воді, –

*Хто з ним **ці чари порівняє,***

Як цвіт, як щастя, молоді? [8, с. 132].

Автор порівнює *луч луны* з *улыбкой* головної героїні твору Тамари, проте наголошуючи на неможливості, несумісності зіставлення, оскільки суб'єкту порівняння не вистачає тієї ознаки (*живой*) для можливості зіставлення й порівняння. У той же час *улыбка* з об'єкта порівняння переходить у суб'єкт порівняння: *улыбка* → *жизнь, улыбка* → *молодость*. Цікавим є той факт, що ознака в такому незвичному порівнянні залишається сталою, однаковою (*живой – такой, который живет, обладает жизнью; полный жизненной энергии*).

Перекладач зумів зберегти в перекладі незвичну структуру порівняння (*проміння місячне* → *чари* → *цвіт, щастя*), але використав при цьому **лексичні й граматичні заміни**. У словосполученні *луч луны* зв'язок керування представлений поєднанням іменника в Н. в. з іменником у формі Р. в. належності; у перекладі в словосполученні *проміння місячне* – зв'язок узгодження – сполучення іменника з прикметником у формі Н. в. Отже, наявна граматична заміна форми слова й частини мови (*луна // місячний*).

Застосована генералізація (*улыбка // чари*) є цілком виправданою: перекладач концентрує увагу не тільки на елементі зовнішності, а й показує внутрішній світ та риси характеру героїні – вона надзвичайної вроди, юна, сповнена життєвої енергії.

Примітно, що в порівнянні його об'єкт *молодость* при перекладі замінюється іншою лексемою, але не втрачається, а переходить в ознаку порівняння *молодий*, що сприяє збереженню лексичної наповнюваності тексту.

Лексична заміна порівнянь *как жизнь, как молодость // як цвіт, як щастя* гармонійно вписується в текст друготвору. Перекладач використовує органічніші форми для української мови, малює читачеві більш звичні образи.

Опущення – це різновид трансформації, що полягає в опущенні в тексті перекладу семантичних компонентів, що мають експліцитне вираження в тексті оригіналу [10, с. 74], тобто це такий прийом перекладу, коли з об'єктивних причин перекладач не зберігає в перекладі той чи інший образ, лексему, поняття.

У досліджуваному матеріалі контекстуально невиправданих пропусків не виявлено. Пропуск порівнянь, які є типовим художнім засобом і характерною рисою творчості М. Лермонтова, призведе до порушення смислу поеми. Тому В. Сосюра компенсує пропущені порівняльні конструкції іншими сполуками, зберігаючи смисл висловлення. Наприклад:

Как пери спящая мила,

Она в гробу своем лежала,

Белей и чище покрывала... [9, с. 139].

Як пері в сні, вона була

В гробу над білим покривалом,

... Печальний сніг її чола... [8, с. 156].

Використана метафора заміщує порівняння й акцентує увагу в тексті на ознаці зіставлення – *білий* (спочатку вона з'являється за допомогою прикметника *білий* у прямому значенні). Через використаний образ снігу посилюється прихована сема кольору.

В іншому прикладі пропуск порівняння також компенсується метафорою, яка, проте, характеризує не спосіб згадування мрій, як порівняння, а минущість мрій, їхню плинність:

И долго сладостной картиной

Он любовался – и мечты

О прежнем счастье цепью длинной,

Как будто за звездой звезда,

Пред ним катилися тогда... [9, с. 120].

Він тішив зір... Дух самоти,

В тумани мрій він знов полинув

Про щастя давнє, в давні дні,

Що одивіли удалині... [8, с. 134].

У таких прикладах смисл зберігається, але певною мірою порушується художня образність мови поета. Від читача більше не вимагається творчого сприйняття оказіональної ознаки, якої набуває суб'єкт у процесі порівняння його із семантично не пов'язаним поняттям.

Додавання – це різновид трансформації, що полягає у введенні в текст перекладу семантичних компонентів, що не мають експліцитного вираження в тексті оригіналу [10, с. 75], тобто це розширення в перекладі тексту оригіналу, що пов'язане з необхідністю передачі повноти його змісту. Уведені в текст порівняння допомагають перекладачеві зберегти форму поеми, у деяких випадках компенсувати втрати, проте найбільш яскраво в них виявляється перекладацька майстерність, розуміння внутрішнього світу поета, глибинного прочитання оригіналу, тонкого відчуття індивідуального стилю, знання мови й бездоганного володіння її багатствами.

Наприклад:

Опасен, узок путь прибрежный!

Утесы с левой стороны,

Направо глубь реки мятежной... [9, с. 120].

Тривожна путь на узбережжі,

Ліворуч – скелі, наче вежі,

Праворуч – річки глибина... [8, с. 135].

У перекладі автор навмисно вводить у текст порівняння *наче вежі* "висока вузька споруда, що має висоту значно більшу за ширину і будується окремо або як складова частина фортеці, палацу", щоб, по-перше, увиразнити змальовувану картину – сувору красу гірського краю, а по-друге, викликати інші асоціації. Лексема *вежа* у другому лексико-семантичному варіанті має значення "в'язниця" з негативною конотацією, що вже на підсвідомому рівні налаштовує й готує читача до чогось поганого, біди, нещастя з героєм. У цьому випадку порівняння є імпліцитним засобом розкриття підтексту в перекладі, разом з тим воно органічно вписується в індивідуальний стиль М. Лермонтова.

У прикладі:

То остановится [Тамара], глядит –

И влажный взор ее блестит... [9, с. 119].

То раптом спиниться на мить –

І погляд, як огонь горить... [8, с. 132] –

використаний прийом додавання робить багатшим образ. В оригіналі ефект виразності досягається за допомогою лексеми *взор* з ремаркою традиційно-літературне, яка належить до поезії висо-

кого стилю. У перекладі автор замінює образ на нейтральне слово *погляд*, але компенсує це, увівши в текст порівняння *погляд* → *як огонь*. Завдяки цьому текст стає яскравішим, експресивнішим, підкреслює індивідуально-авторську майстерність перекладача.

У поетичному творі додавання вживаються для збереження форми тексту (розміру, типу, римування), призводять до розширення структури висловлення, до певних стилістичних і образних змін й представляють власне бачення перекладача тексту оригіналу.

Отже, дослідження порівнянь у перекладному аспекті дозволило виявити, що вони не тільки є засобом реалізації задуму чи слугують вирішенню авторського художнього завдання, але й виступають активним засобом виразності й експресивності, що зумовлює максимальне їх збереження в перекладному тексті. Тому не існує єдиного універсального способу їхнього відтворення. Незважаючи на це можна виявити загальні закономірності, що реалізуються на практиці: поряд з тим, що В. Сосюра відстоює позицію точності авторському текстові, застосовуючи калькування, але й визнає можливість маневру (застосування різних типів трансформацій), коли це викликано мовною чи художньою необхідністю.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Международные отношения, 1975. 190 с.
2. Берелехис О. А. Некоторые проблемы описания функционально-семантического поля сравнения. *Актуальные проблемы современного языкознания: материалы научно-практической конференции*. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1998. С. 13–16.
3. Голуб И. Б. Стилистика русского языка. Москва: Айрис-пресс, 1997. 448 с.
4. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ: Орфей, 2002. 448 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты. Москва: Высшая школа, 1990. 253 с.
6. Коралова Л. А. Прагматические аспекты передачи образности в тексте перевода. URL: <http://www.thinkaloud.ru/science/kor-obraz.pdf> (дата звернення: 10.11.2019).
7. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во КДУ, 1959. 108 с.
8. Лермонтов М. Ю. Вибране: для ст. шк. віку. Київ: Школа, 2009. 288 с.
9. Лермонтов М. Ю. Стихотворения; Поэмы; Маскарад; Герой нашего времени. Ленинград: Художественная литература, Ленингр. отд-ние, 1988. 416 с.
10. Семенов А. Л. Основные положения общей теории перевода: учеб. пособие. Москва: Изд-во РУДН, 2004. 99 с.

References

1. Barkhudarov, L. S. (1975) *Yazyk i perevod: voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda* [Language and translation: questions of general and private theory of translation]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].
2. Berelekhis, O. A. (1998) Nekotorye problemy opisaniya funktsional'no-semanticheskogo polya sravneniya [Some problems of describing the functional-semantic field of comparison] *Aktual'nye problemy sovremennogo yazykoznavaniya – Actual problems of modern linguistics*, 13–16 [in Russian].
3. Golub, I. B. (1997) *Stilistika russkogo yazyka* [Stylistics of the Russian language]. Moscow: Ayris-press [in Russian].
4. Zavads'ka, V., Muzichenko, Ya., Talanchuk, O., Shalak, O. (2002) *100 nayvidomishikh obraziv ukrains'koi mifologii* [100 most famous images of Ukrainian mythology]. Kyiv: Orfey [in Ukrainian].
5. Komissarov, V. N. (1990) *Teoriya perevoda: lingvisticheskie aspekty* [Translation Theory: Linguistic Aspects]. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].
6. Korolova, L. A. (1981) *Pragmaticheskie aspekty peredachi obraznosti v tekste perevoda* [Pragmatic aspects of image transfer in the text of translation]. URL: <http://www.thinkaloud.ru/science/kor-obraz.pdf> (Last accessed: 10.11.2019) [in Russian].
7. Kucherenko, I. K. (1959) *Porivnial'ni konstruktsii movy v svitli hramatyky* [Comparative constructions of language in light of grammar]. Kyiv: Vyd-vo KDU [in Ukrainian].
8. Lermontov, M. Yu. (2009) *Vybrane: st. shk. viku* [Favorite]. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].
9. Lermontov, M. Yu. (1988) *Stikhovvoreniya; Poemy; Maskarad; Geroy nashego vremeni* [Poems; Masquerade; Hero of our time]. Leningrad: Khudozhestvennaya literature [in Russian].
10. Semenov, A. L. (2004) *Osnovnye polozheniya obshchey teorii perevoda* [The main provisions of the general theory of translation]. Moscow: Izd-vo RUDN [in Russian].

O. M. Petryk

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Mykola Gogol Nizhyn State University, e-mail: petrykhelena2000@gmail.com

M. V. Romanova

graduate student in Slavic Languages and Literature (including translation) of Mykola Gogol Nizhyn Institute of Philology, Translation and Journalism of Mykola Gogol Nizhyn State University, e-mail: ifromdybovyazivka@gmail.com

The Peculiarities of Comparisons Translation in M. Lermontov's Poem "The Demon"

The paper deals with peculiarities of comparisons translation on the material of M. Lermontov's poem "Demon" and its translation, made by V. Sosyura.

It is proved that comparisons are powerful linguistic means of phenomena characterization, they contribute to the revealing of ideas, positions, worldview of the poet; demonstrate his

subjective-evaluative attitude to objective reality facts. Comparisons of M. Lermontov are expressive-evaluative in their character; they represent an individual view on a particular object or phenomenon or resemblance to another object or phenomenon, reflect the worldview of the people to which the author belongs.

Difficulties in translating comparisons stem mainly from the peculiarities of poetic translation: originality of measure, rhyme, rhythmic-intonational specificity, much greater role of a single word, widespread use of phonetic means of text organization. The peculiarities and specificity of the imagery system of each language are also important.

It has been found that, in order to ensure the adequacy of comparisons translation and to preserve the individual style of the author, the translator needs to have specific methods of translation. Calquing is mostly widely used in V. Sosyura's translations, since original comparisons are easier for him because they are less often imprinted with social specificity. But this method can be acceptable only if the images of the original language and the languages of translation match. Substitution, which is the most common type of translation transformation, is used by V. Sosyura for the compulsory preservation of a poem form, or it is used in case when there is no complete stylistic correspondence in the language of translation or this correspondence cannot be achieved due to the inadequacy of an emotionally expressive colouring. The omission is not applied, but the omitted comparative constructs are compensated by other tropes, maintaining the meaning of the expression. Frequently used additions help the translator preserve the form of the poem, sometimes they also compensate for the losses; they also fully reveal V. Sosyura's translation skills, deep understanding of the poet's works and his inner world; they demonstrate translator's subtle sense of individual style, knowledge of the language and impeccable mastery of linguistic means.

Key words: comparison, poetic translation, translation techniques, calques, substitutions, omissions, additions.

УДК 821.161.1.04.09(092)=030.11

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-267-279

A. Rolik

Associated professor of Mykola Gogol Nishyn State University

Pejorative vocabulary in the works of Mykola Gogol and its rendering in German translations

The article is dedicated to the contrastive analysis of the constituents of insulting illocutionary acts in the discourses of the words by M. V. Gogol and their German translations. The main attention deals with lexical means of insulting however the dominance of the speaker's intention is to degrade the hearer.

The need for comparative study of speech acts, in particular on the material of translations of works of fiction, is determined by the accumulated volume of knowledge about speech acts and the need to separate the universal provisions of the theory of speech acts from nationally relevant ones.

The aim of the article is a comparative analysis of the constituents of illocutionary acts of insult in the discourse of works by M. V. Gogol and their German translations, as fiction models reality, and therefore the texts of fiction are the most accessible source for considering the features of these speech acts.

As one of the initial stages, a comparative study of speech acts presupposes the isolation of their invariant and variational parts. The invariant part of speech acts consists of the essential, characterological constituents, and the variational constituents are insignificant. Essential constituents are fixed, or preset, and nonessential ones are non-fixed, or not pre-set. In the descriptions of speech acts only fixed constituents are subject to specification. If some constituent turns out to be unspecified, this does not mean that it is not present at all, but it only testifies to the fact that this speech act is not sensitive to it, i. e. with respect to this speech act this constituent is not relevant. There are also such constituents which may remain non-actualized.

By insult we understand the inflicting of a heavy verbal grievance and thus it is this that differs it from a curse and ordinary abuse. After all, even if under certain circumstances something that is not directly addressed to the addressee can be perceived by him as offensive, then this happens despite the speaker's intention. And in the speech act of insult, the speaker realizes his emotionally motivated intention of humiliating the addressee. If the addressee is present, then if he does not silently take down the insult, then in this dialogical situation he will react either with a response insult or with protesting objections. In the absence of the addressee, this speech act will take the form of a monologue.

According to some researchers, the verbal act of insult is aimed specifically at its public implementation, in which the most complete communicative effect is achieved, because in the absence of witnesses, it is only a cathartic reaction to interpersonal relations with the goal of getting rid of negative emotions and redistributing the existing interpersonal status.

The speaker can insult a person by using various lexical means, endowing him with various negative qualities, attributing to him deviations from the generally accepted norms of behavior or by identifying him with something that is perceived by others unequivocally negatively. In this case, the lexical unit must have an appropriate denotative or connotative value components.

The possibilities for translating maledictory vocabulary are determined by its belonging to either absolute abusive words, which are fixed in dictionaries as such, or relative ones when they are only in a certain context.

Abusive and coarse-vernacular vocabulary carries an extremely large stylistic load. It is comparatively easier to find its equivalent rendering, than that of proper or colloquial-vernacular words.

Objective factors which predetermine the choice of a proper equivalent are supplemented by subjective factors that depend on the translator's individuality, determined by his artistic perception, personal qualities and the peculiarity of the selection of linguistic means in the process of translation.

Key words: *contrastive analysis, illocutionary act, insult, translation, lexical means, speaker, hearer.*

The need for comparative study of speech acts, in particular on the material of translations of works of fiction, is determined by the accumulated volume of knowledge about speech acts and the need to separate the universal provisions of the theory of speech acts from nationally relevant ones. In addition, the relevance of such studies stems from the fact that the core of the theory of speech acts has a supranational character, and therefore it is possible to determine whether a statement is universal or nationally relevant only through comparative analysis.

The theory of speech acts is traditionally associated with the book of the English logician J. Austin "How to do things with words", although the problems of the study of speech acts were considered in the scholarly works of W. Humboldt, Ch. Bally, C. Buehler, E. Benveniste, L. Wittgenstein. J. Austin's ideas were developed by J. Serle and P. Strosen, who defined the concept of three levels of speech act: illocution, perlocution and locution. Further development of the concept of speech activity necessitated the construction of a general communicative theory and its concretization, which would take into account the experience and experimental studies of psycholinguistics, text theory and functional linguistics. This led to a transition from an analysis of the theoretical language constructor to a comprehensive study of communication in the aggregate of all its components [7, p. 130–131].

The aim of the article is a comparative analysis of the constituents of illocutionary acts of insult in the discourse of works by M. V. Gogol

and their German translations, as fiction models reality, and therefore the texts of fiction are the most accessible source for considering the features of these speech acts.

As one of the initial stages, a comparative study of speech acts presupposes the isolation of their invariant and variational parts. The invariant part of speech acts consists of the essential, characterological constituents, and the variational constituents are insignificant. Essential constituents are fixed, or preset, and nonessential ones are non-fixed, or not pre-set. In the descriptions of speech acts only fixed constituents are subject to specification. If some constituent turns out to be unspecified, this does not mean that it is not present at all, but it only testifies to the fact that this speech act is not sensitive to it, i. e. with respect to this speech act this constituent is not relevant. There are also such constituents which may remain non-actualized.

Differences between languages in the field of speech acts are determined, first of all, by the following two points: 1) language differences and 2) cultural differences. The differences themselves are of two types: linguistic and non-linguistic. Language differences are reduced to the difference in the formed constituents of the speech act (i. e. utterances), and non-linguistic differences – mainly to the difference of forming constituents. The differences in the formed constituents are mainly determined by the differences between languages, and the differences in the forming constituents are due to the difference in cultures.

In view of the fact that speech acts are sensitive to the cultural component, it becomes possible to vary within the same language, but different cultures. So, for example, there is an act of speech duel, which is characteristic only of the Negro population of New York. It is a verbal contest and it boils down to mutual insult. The winner is chosen by the spectators as the one who more skillfully parries the "blows" of the opponent and deals "blows himself [6, p. 133–134].

Such speech acts are ritual and have been known since the days of Ancient Greece, where during the Eleusinian festivals, during the passage of a procession along a bridge, exchanges of jokes and tricks were made, which were called "hepherisms. A similar form of ritual insult can be found in ancient poetry, where they precede armed fights of heroes [ibid].

However, unlike the ritual insults mentioned above, they should have hurt the enemy so emotionally that he was ready to move from a verbal confrontation to an armed one. A vivid example of such a ritual insult to the enemy before the start of a battle is given by Mykola Gogol in the story "Taras Bulba [2, p. 128–129]:

"Two Cossacks moved forward from the Zaporozhye ranks. One was still quite young, the other was older, both sharp-tongued at words, in fact they were not bad Cossacks either: Okhrim Nash and Mykita Golokopytenko. Demid Popovich, a stocky Cossack, rode after them ... And Popovich, he was strong at the caustic word:

"... You must be a brave army for sleepy people!" Golokopytenko said, glancing at the rampart.

"Just joy, we'll cut your forelocks! Others shouted from above.

"And I would like to see how they will trim our forelocks!"

Popovich said, turning on his horse in front of them. And then, glancing at his own people, he said: "Well, the Poles might be right. If they are led by the fat one, they'll be protected well enough".

"Why do you think it will be good protection for them? The Cossacks said, knowing that Popovitch, indeed, was already preparing to crack a joke.

"Well, because the whole army will hide behind him, and you'll never reach anyone with a spear because of his belly!

All Cossacks laughed...

"Retreat, retreat faster from the walls!" cried the leader. The Poles seemed unable to stand the caustic word and the colonel waved his hand.

As soon as the Cossacks stepped aside, there was a case-shot from the rampart".

By insult we understand the inflicting of a heavy verbal grievance and thus it is this that differs it from a curse and ordinary abuse. After all, even if under certain circumstances something that is not directly addressed to the addressee can be perceived by him as offensive, then this happens despite the speaker's intention. And in the speech act of insult, the speaker realizes his emotionally motivated intention of humiliating the addressee. If the addressee is present, then if he does not silently take down the insult, then in this dialogical situation he will react either with a response insult or with protesting objections. In the absence of the addressee, this speech act will take the form of a monologue.

The illocutionary act of insult is preceded by a gross violation of the expected behavioral norm by one of the participants.

By means of an illocutionary act of insult, the speaker may pursue the following intentions regarding the addressee: 1) suppression of him, 2) humiliation, 3) insult, 4) irritation, 5) defeating him in a verbal duel. If the illocutionary act of insult occurs in public, then we can talk about the

intention to discredit and humiliate the addressee in the eyes of those present. In relation to the speaker himself, there is observed satisfaction of the need for self-expression and increasing personal status.

According to some researchers, the verbal act of insult is aimed specifically at its public implementation, in which the most complete communicative effect is achieved, because in the absence of witnesses, it is only a cathartic reaction to interpersonal relations with the goal of getting rid of negative emotions and redistributing the existing interpersonal status [12]. Interestingly, confirmation of it can be found in the works of Mykola Gogol, for example, the following excerpt:

"When, during the utterance of this word without witnesses, Ivan Ivanovich lost his temper and got into such anger, in which God forbid to see a man – what now, judge, my dear readers, what now, when this murderous word was uttered in the meeting, in which were a lot of ladies, before whom Ivan Ivanovich liked to be especially decent?..

He cast a glance at Ivan Nikiforovich – and what a glance! If executive power were attached to this glance, it would turn Ivan Nikiforovich into dust" [2, p. 218].

The speaker can insult a person by using various lexical means, endowing him with various negative qualities, attributing to him deviations from the generally accepted norms of behavior or by identifying him with something that is perceived by others unequivocally negatively. In this case, the lexical unit must have an appropriate denotative or connotative value component, which the speaker uses. The insult lexemes most frequently used in illocutionary acts in the works by M. V. Gogol analyzed by us can be divided into four main groups:

1) emotionally neutral lexical units, the meaning of which contains semes with conceptually negative appraisal elements: зверь (beast), бревно (log), сухарь (biscuit), лгунья (liar);

2) emotionally negatively colored LU, which do not contain evaluation elements: баба (a woman), дурак (a fool), сумасшедший (a madman);

3) emotionally colored LU containing semes with conceptually negative appraisal elements: негодяй (scoundrel), дрянь (rubbish), срамница (sham), негодница (rascal), пьяница (drunkard), сатана (satan), ведьма (witch);

4) swear words: скотина (cattle), сука (bitch).

Using the words of the first group, the speaker aims at giving a negative assessment to the addressee and humiliating him. Lexemes of the second group, whose meaning is devoid of evaluation, convey

additional information about the speaker's emotionally negative attitude toward the referent. The addressee, in turn, must feel emotionally rejected and discredited. Accordingly, when using the words of the third group, negative evaluative conceptual elements may dominate, respectively, through which the speaker demonstrates either a negative evaluation or negative emotions towards the addressee. The words of the fourth group, in addition to showing an emotionally negative attitude towards the addressee, signal the intention of the speaker to insult and humiliate him.

The classic function of abusive words is to insult the addressee and at the same time release the speaker from negative emotions. However, in the absence of an addressee, only a part of this function is realized, namely, relieving him of negative emotions [5; 12].

The possibilities for translating maledictory vocabulary are determined by its belonging to either absolute abusive words, which are fixed in dictionaries as such, or relative ones when they are only in a certain context [5, p. 13].

Abusive and coarse-vernacular vocabulary carries an extremely large stylistic load. It is comparatively easier to find its equivalent rendering, than that of proper or colloquial-vernacular words.

Objective factors which predetermine the choice of a proper equivalent are supplemented by subjective factors that depend on the translator's individuality, determined by his artistic perception, personal qualities and the peculiarity of the selection of linguistic means in the process of translation.

The study of high-frequency polysemantic colloquial words of the poem "Dead Souls мошенник "swindler, подлец scoundrel and дрянь "trash (each having 20 usages) indicates that their completely equivalent reproduction in German translation is rare. As a rule, they acquire a rather long list of partial and relative equivalents representing them in translation. Some of them are also repeated, some are used singly. For example, for the 20 instances of usage of the word подлец "scoundrel in the original there are also 20 in translation, of which the absolute majority (14) belongs to the full equivalent Schurke, four partial equivalents Schelm, Spitzbube, Schuft and two lexical substitutions.

A different situation is observed with two other words мошенник scam and дрянь trash.

In the original, the word мошенник swindler occurs 20 times, in translation – 15. At the same time, the equivalent of Spitzbube accounts for only half of the translations used (7), and the rest are distributed

among four partial ones Schelm (1), Bösewicht (2), Schuft (1), Schurke (4). In five cases lexical changes are observed, in most cases the invariant value is transferred to another element of the message.

As for the lexeme дрянь trash, in the original of the poem we registered 19 word – usages, which in the translation correspond to only three equivalents (Nichtigkeit). In other cases, there are different types of translation transformations.

The use of a complex methodology for studying the lexeme, taking into account and generalizing the ability of the word as a unit of nomination of the reflected area of reality and the property of designating a single referent in a particular situation, allows us to deeper penetrate into the semantic potential of a given word.

The semantic structure of the word дрянь trash consists of 10–12 lexico-semantic variants (LSVs) with expanded definitions. There are three main meanings in it, that are fixed by dictionaries as LSVs:

I. What is unprofitable and unnecessary; rubbish, nonsense. II. What is bad, naity, of poor quality. III. About a bad, worthless, nasty person.

In the German translation, the implementation of these variant meanings, organized by these archesemes, is observed, cf., for example:

I) 1. ... а умершие души в некотором роде совершенная дрянь.
... and the dead souls are in some way perfect trash [3, p. 49].

... daß aber todte Seelen, sozusagen, völlige Nichtigkeiten wären [11, p. 49].

2. ... а поступил как бы совершенно чужой, за дрянь взял деньги.

... and acted as if completely alien, he took money as if it were rubbish [3, p. 108].

... er benahm sich wie mit einem ganz Unbekannten, für Nichts nahm er Geld! [11, p. 150].

3. ... наговорил такую дрянь, что даже им обоим сделалось совестно.

... heuttered such rubbish that even they both became ashamed [3, p. 196].

... und solchen Unsinn sprach, daß sie sich Beide schämen mußten [11, p. 304].

II) 4. Селифан ... вытащил тут же из-под козел какую-то дрянь из серого сукна, надел ее в рукава ...

Selifan ... pulled out from under the coach-box some rubbish made of gray cloth, put it into his sleeves ... [3, p. 52].

Selizhan ... warf rasch eine Art von Mantel um, den er hinter dem Bocke hervorgezogen ... [11, p. 56].

5. ... в вино мешает всякую дрянь.

... he adds all sorts of rubbish to the wine [3, p. 71].

... er fälscht den Wein mit gebrannten Stöpseln, mit geriebenem Flieder [11, p. 91].

6. ... сегодня за обедом объелся всякой дряни...

... today at dinner I ate all sorts of rubbish ... [3, p. 197].

... ich habe heute bei Tische, der liebe Himmel weiß was zusammengegessen, ich fühle schon ein Gepolter im Magen [11, p. 304].

III) 7. – Такая дрянь! – говорил Ноздрев, стоя перед окном и глядя на уезжающий экипаж. – Вон как потащился! Да ведь с ним нельзя никак сойтиться ...

"Such a rotter!" – said Nozdryov, standing in front of the window and looking at the departing coach. "See how he departs! ...

I cannot meet him half-way ... " [3, p. 81].

"Abscheulicher Kerl! Sagte Nosedrew, am Fenster stehend und dem Wagen nachsehend [11, p. 108].

8. – Дрянь же ты!

– The rotter! [3, p. 84].

"So bist du ein Esel! [11, p. 114].

9. Из нее все можно сделать, она может быть чудо, а может выйти и дрянь, и выйдет дрянь!

Everything can be done out offer, she can be a miracle, and she can turn no be rubbish, and there will be rubbish! [3, p. 94].

"Aus ihr läßt sich nun Alles formen, ein Prachtwerk, oder ein verkrüppeltes Wesen! [11, p. 128].

Thus, the three lexemes under consideration, giving 59 usages in the original poem by M. V. Gogol "Dead Souls are represented in the German translation by the use of 20 lexemes (the total number of usages is 54). The average frequency of their use is, respectively, 20 in the original and only 2. 7 in translation. Such a sharp decrease in the average frequency of using a lexical unit constantly distinguishes the text translated, which is characterized simultaneously by a sharp increase in the vocabulary due to synonymous series.

As regards the metaphorical pejorative vocabulary, it should be borne in mind that a metaphor based on a specific vocabulary is not derived from the meaning of the word and not even from the logical concept, but rather from the current ideas about the class of realities, because of the conventioned established usage.

In the translation of metaphors, all the tasks inherent in the translation are concentrated and clearly manifested, namely, they are aimed at bringing the reader of the translation as close as possible to the native speaker of the source language so that he can draw the full depth of meaning and associations embedded in the given linguistic figure. Being a means of complex information, a metaphor in translation naturally requires complete preservation of all its informativeness, otherwise there is a threat of loss of its semantic complexity. In this case, it is necessary to achieve an unambiguous presentation for a foreign reader. At the same time, in the metaphor itself, ambiguity, a secondary meaning, which is often of paramount importance, has already been in salled. In addition, the metaphor causes a certain associative chain in the mind, proceeding from the basic lexical image, to recreate which in translation can be very difficult due to cultural differences and, mainly, due to the discrepancy of the lexical-semantic volume of meaning in this pejorative lexicon [1; 4].

Having expounded briefly the main difficulties in translating the metaphorical pejorative vocabulary, let us now turn to the concrete examples of the implementation of translation tasks by comparing the German translations of M. Gogol's works "The Nose", "The Night Before Christmas" and "The Tale of How Ivan Ivanovich Quarreled with Ivan Nikiforovich" with the originals. After the analysis we have identified the following main methods:

1) preservation in the target language of the image of the source language, for example:

– "А вы, Иван Иванович, настоящий гусак".

"– And you, Ivan Ivanovich, are a real goose" – "Und Sie, Iwan Iwanowitsch, sind ein richtiger Gänserich" [10, p. 19].

"Вы, Иван Никифорович, разносились со своим ружьем, как дурень с торбою".

"You, Ivan Nikiforovich, are so crazy about your rifle, like a good-sounding chopper, ..." – "Iwan Nikiforowitsch, Sie versteigen sich mit Ihrem Gewehr wie der Narr im Märchen mit dem aufgemalten Futtersack" [10, p. 18–19].

"Где это ты, зверь, отрезал нос? – закричала она с гневом. – Мошенник! Пьяница! Я сама на тебя донесу полиции. Разбойник какой!"

– Стой, Прасковья Осиповна! ...

– И слушать не хочу! ... Сухарь поджаристый! Знай умеет только бритвой возить по ремню, а долга своего скоро совсем не состоянии будет исполнять, потаскушка, негодяй! Чтобы я стала за

тебя отвечать полиции? Ах ты, пачкун, бревно глупое! Вон его! Вон! Неси куда хочешь! Чтобы я духу его не слыжала!"

"Where did you, beast, cut off the nose? she screamed in anger.

– The swindler! drunkard! I'll report you to the police. The robber!

"Stop, Praskovya Osipovna! ...

"And I don't want to listen! The roast cracker! You only know how to sharpen a razor against a belt, and you will not be able to perform your debt at all, a slut, a scoundrel! So should I answer for you to the police? Oh, you sloven, stupid log! Get out! Out! Take it where you want! So that I wouldn't hear of him!

Ivan Yakovlevich stood absolutely dead. He thought and thought – and did not know what to think" [2, p. 221–222].

"Wem hast du diese Nase abgeschnitten, du Vieh? kreischte sie wütend. "Du Gauner! Du besoffener Kerl! Ich werde dich selber bei der Polizei anzeigen. So ein Räuber! ...

"Halt, Praskowja Osipowna! ...

"Davon will ich nichts hören! ... Du angebrannter Zwieback! Kann nichts anderes, als sein Messer am Riemen abziehen, und wird bald überhaupt nicht mehr imstande sein, seinem Geschäft nachzugehen, der Herumstreicher, der nichtsnutzige! Ich soll mich deinetwegen vor der Polizei verantworten? ... Ach, du Sudler, du dummer Klotz! Hinaus mit ihr! Hinaus! Bring sie, wohin du willst! Daß ich kein Sterbenswörtchen mehr von ihr höre!"

Iwan Jakowlewitsch blieb wie zerschmettert stehen. Er überlegte, überlegte – und wußte nicht, was er denken sollte [8, p. 83].

2) replacement of a standard image of the source language by a standard image of the target language, for example:

"– чтобы я духу его не слыжала!"

"– So that I wouldn't hearing you!" – "daß ich kein Sterbenswörtchen mehr von ihr höre!" [8, p. 83].

3) translation using an identical metaphor plus a semantic explanation, for example:

"– Так это ты, сука, – сказала дьячиха подступая к ткачихе, – так это ты, ведьма, напускаешь ему туман и поишь нечистым зельем, чтобы ходил к тебе?"

"– So it's you, bitch, said the deacon, approaching the weaver, "so you're a witch, stuperfying him and treating him to an unclean potion to make him come to you? – "Du bist das, du Hündin! Schrie die Frau Vorsängerin und trat vor die Weberin hin. "Du bist das also, du Hexe, die ihm Nebel vor die Augen legt und ihm Tee aus Hexenkräutern einflößt, damit er zu dir kommt? [9, p. 85].

3) semantic translation of the metaphor, for example:

"– Мне странно, Иван Иванович: вы, кажется, человек известный ученостью, а говорите как недоросль".

"It's strange to me, Ivan Ivanovich: you seem to be a man known for learning, but you speak like an ignoramus. – "Das ist doch seltsam, Iwan Iwanowitsch! Man kennt Sie doch, meine ich, als einen gelehrten Menschen, aber Sie reden wie ein unmündiges Kind daher [10, p. 18].

4) omitting the metaphor, for example:

"– Как же вы смели, сударь, позабыв и приличие и уважение к чину и фамилии человека, обесчестить таким поносным именем?"

"– How did you dare, sir, having forgotten both decency and respect for the rank and surname of a person, dishonor such a name?"

"– Wie konnten Sie es wagen, sehr geehrter Herr, den Anstand und die Achtung vor dem Rang und dem Namen eines Menschen zu vergessen und ihn mit einem schimpflichen Namen zu belegen? [10, p. 19].

The difficulties in translating maledictory vocabulary are due primarily to cultural taboos, value systems and stereotyped ideas, as many researchers note [5, p. 14] and point out its intensive national specificity. The search for equivalents in translation should therefore be carried out taking into account the following criteria: a) intensity, b) nature (absolute, relative), c) frequency, d) stylistic colouring.

Література

1. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини: навч. посіб. для студ. факультетів іноз. мов. Вінниця: Нова книга, 2008. 256 с.

2. Гоголь Н. В. Повести; Ревизор. Москва: Худож. лит., 1984. 352 с.

3. Гоголь Н. В. Мертвые души: поэма. Москва: Просвещение, 1982. 256 с.

4. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова): підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.

5. Німецько-український словник лайливих слів / укладач О. Гаврилів. Львів: Апріорі, 2005. 144 с.

6. Почепцов О. Г. Речевые акты: универсальное и национально-специфическое. Сопоставительное изучение структурно-семантических и коммуникативных единиц иностранного и родного языков. Киев: КПИИЯ, 1985. С. 130–134.

7. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.

8. Gogol Nikolaj. Die Nase. Petersburger Novellen. München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1984. S. 82–117.

9. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1981. 93 S.

10. Gogol Nikolaj. Die Geschichte, wie sich Iwan Iwanowitsch mit Iwan Nikiforowitsch zerstritt. Stuttgart: Philipp Reclam jun, 1983. 75 S.
11. Gogol Nikolai. Die toten Seelen. Diogenes Verlag AG Zürich. 368 S.
12. Schumann H. B. Sprecherabsicht: Beschimpfung. ZPSK. 1990. Heft 2. Band 43. S. 259–281.

References

1. Baran, Ja. A., Zimomrja, M. I., Bilous, O. M. & Zimomrja, I. M. (2008). *Phraseology: signs and magnitudes* [Frazeologija: znakovi velichini. Navchal'nij posibnik dlja studentiv fakul'tetiv inozemnih mov]. Vinnytsa: Nova Knyha Publ., 2008. 256 p.
2. Gogol, N. V. (1984). *The story; The Inspector* [Povesti; Revizor]. Moskow, Art. Lit. Publ., 1984. [in Ukrainian].
3. Gogol, N. V. (1982) *Dead Souls: Poem* [Mertvye dushi: pojema]. Moscow, Education Publ., 1982. [in Ukrainian].
4. Kiyak, T. R., Oguy O. D., Naumenko A. M. Theory and practice of translation (German) [Teorija ta praktika perekladu (nimec'ka mova): pidruchnik dlja studentiv vishnih navchal'nih zakladiv]. Vinnitsa, Nova knyha Publ., 2006. 592 p.
5. German-Ukrainian dictionary of maledictory words / O. Havryliv [Nimec'ko-ukraïns'kij slovník lajlivih sliv / ukladach O. Gavriliv]. Lviv, Apriori Publ., 2005. 144 p.
6. Pocheptsov, O. G. Speech acts: universal and nationally specific [Rechevye akty: universal'noe i nacional'no-specificheskoe]. *Comparative study of the structural and semantic and communicative units of foreign and native languages* [Sopostavitel'noe izuchenie strukturo- semanticheskij i kommunikativnyh edinic inostrannogo i rodnogo jazykov]. Kyiv, KGPIIYA Publ., 1985. P. 130–134.
7. Selivanova, O. O. *Current Affairs and Directions* [Aktual'ni naprjami suchasnoï lingvistik]. Kyiv, 1999. 148 p.
8. Gogol Nikolaj. Die Nase. *Petersburger Novellen*. München, Deutscher Taschenbuchverlag Publ., 1984. P. 82–117.
9. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten. Frankfurt am Main, Insel Verlag Publ., 1981. 93 p.
10. Gogol Nikolaj. Die Geschichte, wie sich Iwan Iwanowitsch mit Iwan Nikiforowitsch zerstritt. Stuttgart, Philipp Reclamjun, 1983. 75 p.
11. Gogol Nikolai. Die toten Seelen. Diogenes Verlag AG Zürich. 368 p.
12. Schumann H. B. Sprecherabsicht: Beschimpfung. ZPSK. Band 43. 1990. Heft 2. P. 259–281.

A. Ролік

доцент кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Пейоративна лексика в творах М. В. Гоголя та її передача в німецьких перекладах

Мета статті полягає в порівняльному аналізі конститuentів ілюктивних актів образи в дискурсах творів М. Гоголя та їхніх німецьких перекладах. Основна увага

при цьому приділяється лексичним засобам, оскільки у намірі мовця домінує інтенція принизити адресата.

Необхідність порівняльного вивчення мовних актів, зокрема на матеріалі перекладів творів художньої літератури, визначається вже накопиченням обсягом знань про мовні акти і необхідністю відокремити універсальні положення теорії мовних актів від національно релевантних. Крім цього, актуальність подібних досліджень випливає з того, що ядро теорії мовних актів має наднаціональний характер, а отже, встановити, чи є певний стан універсальним або національно-релевантним, можна лише за допомогою порівняльного аналізу.

Як один із вихідних етапів порівняльне вивчення мовних актів передбачає виділення їх інваріантної і варіативної частин. Інваріантну частину мовних актів складають істотні, характерологічні конституенти, а варіативну – несуттєві. Істотні конституенти є фіксованими, або заданими, а несуттєві нефіксованими, або незаданими. В описах мовних актів специфікації підлягають лише фіксовані конституенти. Якщо якийсь конституент виявляється неспецифікованим, то це ще не означає того, що він взагалі відсутній, а свідчить лише про те, що цей мовний акт до нього не чутливий, тобто стосовно до даного мовного акту цей конституент не є релевантним. Існують і такі конституенти, які можуть залишатися неактуалізованими.

Під образю розуміють нанесення тяжкої словесної образи, і таким чином саме цим вона відрізняється від прокляття і звичайної лайки. Адже навіть якщо за певних обставин щось, що не адресоване безпосередньо адресату, може бути сприйнято ним як образливе для нього, то це відбувається незалежно від інтенції мовця. А в мовному акті образи адресант реалізує свою емоційно мотивовану інтенцію приниження адресата. У разі присутності адресата при цьому, якщо він не буде мовчки зносити образу, у цій діалогічній ситуації він буде реагувати або відповідною образою, або протестуючими запереченнями. У разі відсутності адресата даний мовний акт матиме форму монологу.

На думку деяких дослідників, мовний акт образи спрямований саме на його публічну реалізацію, при якій досягається найбільш повний комунікативний ефект, адже в разі відсутності свідків йдеться тільки про катарсичні реакції на міжособистісні відносини з метою звільнення від негативних емоцій і перерозподілу існуючого міжособистісного статусу.

Інтенцію образити кого-небудь мовець може реалізувати за допомогою різних лексичних засобів, наділяючи адресата різними негативними якостями, приписуючи йому відступи від загальноприйнятих норм поведінки або ж ідентифікуючи його з чимось, що сприймається оточенням однозначно негативно. При цьому лексична одиниця повинна мати відповідний денотативний або конотативний компонент значення, який і використовує мовець.

Можливості перекладу маледиктивної лексики визначаються її належністю або до абсолютних лайливих слів, які зафіксовані в словниках як такі, або до відносних, коли вони є такими лише в певному контексті. Щодо метафоричної пейоративної лексики, слід мати на увазі, що метафора, яка базується на конкретній лексичній одиниці, випливає не із значення слова і навіть не із логічного поняття, а скоріше з уявлень, які існують про клас реалій в силу регламентації сталим слововживанням.

Складнощі перекладу маледиктивної лексики обумовлюються, в першу чергу, культурними табу, системами цінностей і стереотипними уявленнями, що відзначають багато дослідників, вказуючи на інтенсивну національну специфіку таких одиниць. Тому пошук еквівалентів при перекладі повинен проводитися з урахуванням певних критеріїв: а) інтенсивності, б) природи (абсолютні, відносні), в) частотності, г) стилістичної забареленості.

Ключові слова: порівняльний аналіз, ілокутивний акт, образа, переклад, лексичні засоби, мовець, адресат.

УДК 81'25

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-280-293

N. I. Liepukhova

Docent of German language Department Nizhyn Mykola Gogol State University

'We went to the west to return to the east', or Ukrainian translators abroad

The establishment of the Ukrainian state, Ukraine's relations with other countries, interaction between the Ukrainian culture and other cultures are impossible without translation. Translation acts as a connecting link between languages and cultures, unites peoples, contributes to their mutual understanding, cooperation and mutual enrichment with spiritual values and traditions. During hard times for the Ukrainian state, when its best representatives had to leave their homes and go abroad, the Ukrainian diaspora became a lifeboat for the Ukrainian people and culture. The representatives of the Ukrainian diaspora (poets, writers, literary scholars, critics, etc.) not just published their works abroad but were actively involved in translation practice, translated into Ukrainian, introducing the Ukrainian reader to the best achievements of the world literature, as well as promoted their own literature and culture abroad, translating from the Ukrainian language. The article outlines the major milestones of the life and work of the famous translators, belonging to the Ukrainian diaspora, such as Yurii Klen, Mykhailo Orest, Ihor Kostetsky, Igor Kaczurowskyj, Anna-Halja Horbatsch, Sviatoslav Hordynsky, Yurii Lucky, Oleh Zuievsky, Vira Vovk.

Key words: *Ukrainian diaspora, translation, Ukrainian translators, Ukrainian publications abroad.*

Migration processes were always an integral part of the evolution of human civilization. Looking at the migration processes of tribes, peoples, ethnic groups, particular personalities through the lens of history, one can speak about the objective reasons caused by certain crisis phenomena (political, religious, social, economic, etc.) in the development of national formation. Such processes are also peculiar to the establishment of the Ukrainian state. Research scientists outline three waves of the Ukrainian emigration: the first wave occurred at the edge of the 19th-20th centuries; the second wave of the Ukrainian emigration was associated with the defeat of the national liberation war (1920–1930); the third wave of the emigration was caused by World War II and the post-war years.

'We went to the West to return to the East' are the words of Ukrainian emigrant writers, the true patriots of our Motherland, who were

forced to leave their homes but, remaining a single whole with their country, were helping it from far abroad with their invincible will and striking word, were supporting its future with all their heart and soul. All Ukrainian emigrant artists who reside outside Ukraine in terms of location but feel spiritual integrity with Ukraine are united by a collective notion – the Ukrainian diaspora. The representatives of the Ukrainian diaspora are, primarily, intellectuals, independent-minded, principled, straightforward, unbowed, public and cultural figures, literary elite, writers, poets, artists, playwrights, musicians, etc. Having no possibility to live and work in their own country, often fleeing from persecution and repression, they were going abroad, 'going to the West', from where they were supporting their Homeland either under their own name or a pseudonym. Abroad they were getting the opportunity to work freely and send their thoughts to the general public, including their compatriots at home, 'in the East'.

One of the key roles in the life of the Ukrainian diaspora was played by translation, which was, on the one hand, a necessary communication tool in a foreign country and, on the other hand, a source of learning other languages and cultures, enriching the Ukrainian culture and presenting it to the world. This article is an attempt to outline the major milestones of the life and work of the famous translators of the Ukrainian diaspora. The article presents the list of editions that are produced by the Ukrainian diaspora abroad and contain translations of literary prose and poetry works from the Ukrainian language into various languages, and, conversely, from various languages into Ukrainian, and the activities of certain Ukrainian translators representing the diaspora.

Theoretical and methodological background

The issue of Ukrainian migrants abroad, Ukrainian translators in particular, is not well studied. Currently there are few studies on this topic. As a rule, mainly migrants speak about themselves abroad, create anthologies of translated world literature into the Ukrainian language and vice versa – translate Ukrainian works into different languages of the world, as for example Oksana Piaseckyj. Also, Ukrainian translators can devote separate articles to the life and work of Ukrainian translators abroad, as for example Igor Kachurovsky.

The main method of research is the method of analysis with the aim of identifying and studying the period of creativity of individual Ukrainian translators in migration.

The bibliographic material of the Ukrainian translation, which is presented in the article, focuses mainly on the third wave of Ukrainian emigration, i. e. including works of Ukrainian translators abroad after the

Second World War and in post-war years, since this period is most represented in popular scientific sources. Among the figures of the Ukrainian diaspora, which are presented in the article, we selected those whose creativity vector was mainly directed on translation activities. This work however represents only a part of the research on the development of Ukrainian translation activities abroad, and the activities of those translators of the Ukrainian diaspora who were not mentioned in this article is a prospect for further research.

Possibilities of Publishing Translations Abroad

Our compatriots had three opportunities to publish their translations abroad:

1) Publishing in Ukrainian-language foreign publications, which formed the largest group among the sources of Ukrainian-translated literature. In Europe, such publications were *Khors* journal, vol. 1 (1946, Germany, compiling editor Ihor Kostetsky), *Litavry* journal (1947, Salzburg, Germany, editor-in-chief Yurii Klen), *Arka* journal (1947–1948, Munich, Germany), *Zveno* journal (Innsbruck, Austria), *Visnyk* journal, later known as *Vyzvolnyi shliakh* (London, the United Kingdom, editor Illia Dmytriv), *Ukraina i svit* journal (1951, Hanover, Germany, editor Ihor Kostetsky), *Ukrainska literaturna hazeta* (Munich, Germany, editors I. Koshelivets, Yu. Lavrinenko). Since 1961, "Suchasnist", a monthly magazine of literature, art and public life (chief editors: I. Koshelivets, V. Burgard, B. Kravtsiv, M. Skorunska, Y. Sheveliov) was being published in the Federal Republic of Germany and then in the United States during 30 years. In Canada, there was *Novi dni* journal (Toronto, editor and publisher Petro Volyniak); five issues of *Pivnichne siaivo* almanac had been published since 1964; Ukrainian writers of Canada and the United States, belonging to the Slovo Association, had been publishing the almanac of the same name (editor-in-chief Oleh Zuiievsky) since 1970. In the United States, there was *Kyiv* journal (Philadelphia, editor Bohdan Romanenchuk), in South America – *Porohy* journal (Buenos Aires, Argentina, editor Igor Kaczurowskyj), in Australia – *Novyi obrii* almanac (compiling editor Dmytro Nytczenko) [8, p. 109–113]. In these publications the Ukrainian translations of both prose and poetical works by many authors were published, namely Oscar Wilde, Charles Dickens, Mark Twain, Rudyard Kipling, Jack London, George Orwell, Somerset Maugham, Robert Louis Stevenson, the Brothers Grimm, Hans Christian Andersen, Rainer Maria Rilke, as well as the translations of the works by Mykola Gogol and Alexandre Dumas from Ukrainian and Russian.

2) Publishing in the collections of poems, which were available to poetical translators. The translators of the Ukrainian diaspora published

the following anthologies and collections of the world poetry translated into Ukrainian: *Antolohiia frantsuzkoi poezii* [Anthology of French Poetry] (1954, Munich, Germany), *Antolohiia nimetskoi poezii* [Anthology of German Poetry] (1954, Augsburg, Germany), *More i mushlia. Antolohiia yevropeiskoi poezii* [The Sea and the Shell. Anthology of European Poetry] (1959, Munich, Germany) – translator Mykhailo Orest; Sviatoslav Hordynsky's anthology *Poety Zakhodu: 60 perekladiv z poezii latynskoi, italiiskoi, frantsuzkoi, anhliiskoi, amerykanskoj, nimetskoi i polskoi* [Poets of the Western World: 60 Translations from Latin, Italian, French, English, American, German and Polish Poetry] (New York, the United States); the anthology of Japanese poetry *Sto poetiv – sto pisen* [One Hundred Poets – One Hundred Songs] (1966, translator Ihor Shankovskyy); *Zolota haluzka: antolohiia iberiiskoi ta iberoamerykanskoj poezii* [Golden Branch: Anthology of Iberian and Ibero-American Poetry] by Igor Kaczurowskyj (translations from Spanish, Portuguese and Catalan; 1991, Buenos Aires-Munich); two anthologies of French Canadian poetry: *Poeziia suchasnoho Kvebeku* [Poetry of Modern Quebec] (1968, Montreal, translators Kostiantyn Bida, Kozimo Dmytryk, Igor Kaczurowskyj, Hlib Sirko, Borys Oleksandriv, Rostyslav Shulhin), *Poeziia Kvebeku* [Poetry of Quebec] (1972, New York, translators Wolfram Burghardt, Vira Vovk, Borys Oleksandriv, Ihor Kostetsky).

3) Publishing translations in separate books, which appeared much less often: Shakespeare's *Romeo and Juliet* (translation by I. Kostetsky), *Macbeth* and *King Lear* (in one book, translation by T. Osmachka); Jean Anouilh's *Antigone* (translation by Zh. Vasylykivska); Paul Claudel's *The Annunciation of Marie* (translation by Marta Kalytovska); *King Lear* (translation by V. Barka) [8, p. 109–113].

Ukrainian translators in Europe

Yurii Klen (Oswald-Eckhart Burghardt) was a Ukrainian poet, translator, literary critic, born in the village of Serbynivka, Volyn Governorate, in the family of a German merchant in 1891. He received a secondary education with a gold medal at the First Kyiv Gymnasium and entered Kyiv University of Saint Volodymyr, where he studied English, German and Slavic philology, as well as the history of literature. At the beginning of World War I, he was deported to Arkhangelsk Region in Russia. In 1918, Oswald Burghardt came back to Kyiv, graduated from the university and embarked on postgraduate studies. From 1931, he lived and worked in Germany. Yurii Klen died in Augsburg, Germany, in 1947 [12].

Yurii Klen's years in emigration were extremely fruitful for translation studies. During that period, he fulfilled himself as a translator of the

poetical and dramatic works of Western European (English, French, German) and Russian literature. As separate books, there were published Yurii Klen's Ukrainian translations of the short stories by Georg Heym, *Geharnischte Sonette* [Sonnets in Arms] by Friedrich Rückert, the passages from the German heroic epic poem *Nibelungenlied* [The Song of the Nibelungs], as well as translations of the vocal works by Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Robert Schumann and others. From English, Yurii Klen translated the works by William Shakespeare (*Hamlet*, *The Tempest*), George Gordon Byron (the passages from the poem *Don Juan*), Percy Bysshe Shelley (poems *Ozymandias*, *The Cloud*, *Ode to the West Wind*). From French, there were published the translations of the works of such poets as Charles Leconte de Lisle (*L'incantation du loup*), Stéphane Mallarmé (*Apparition*), Paul Verlaine (*Kaléidoscope*), Arthur Rimbaud (*Le bateau ivre*), Emile Verhaeren (*Le vent*), etc. Having been fascinated by the works of German poets while studying in Kyiv, Yurii Klen translated the poetry of Stefan George, Rainer Maria Rilke, Walter Hasenclever, Ernst Toller and others. From Russian, Yurii Klen translated the works by such canonical writers as Alexander Pushkin, Mikhail Lermontov, Fyodor Tyutchev, Aleksey Tolstoy, Sergei Yesenin and others.

Yurii Klen translated not only into Ukrainian but from Ukrainian into German the works by Mykola Zerov, Maksym Rylsky, Mykhailo Draikhmara, Pavlo Fylypovych, introducing the world to Ukrainian poets.

However, Yurii Klen became known abroad not just as an outstanding poet and translator but also as a translation critic. In particular, in 1938 in Germany, he decided to publish a critical article, *Chuzhi poety v ukrainskomu vbranni* [Foreign Poets in Ukrainian Clothes], in which he critically analyzed the different translations of the verses by German poet Heinrich Heine. In addition, he published a critical review of the translation of Goethe's *Faust* by M. Ulezko [11, p. 260–302].

Mykhailo Orest (born Mykhailo Zerov). The future Ukrainian poet, translator, teacher was born in the city of Zinkiv, Poltava Region, in the family of a teacher in 1901. He graduated from Kyiv Institute of People's Education and worked as a teacher in different cities. From 1924, he lived in Kyiv, was repressed twice and taken captive during World War II. From 1944, he lived and worked in Germany, was the founder and director of the Institute of Literature in Munich, died in Augsburg, Germany, in 1963. The ashes of the famous Ukrainian were carried to his Motherland and reburied in Baikove Cemetery [10, p. 159–296].

Mykhailo Orest translated from German, English, Italian, French, Spanish, Portuguese, Polish and Russian. In addition to the aforementioned

anthologies of French, German and European poetry translated by Mykhailo Orest, which play an extremely important role in the area of Ukrainian-language translations, his translations were published in separate books, such as *Vybrani poezii Stefan George* [Selected Poems by Stefan George] (Augsburg, 1952), *Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal, Max Dauthendey. Vybir poezii* [Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal, Max Dauthendey. Selected Poems] (Augsburg, 1953), *Charles Leconte de Lisle. Poezii* [Charles Leconte de Lisle. Poems] (Munich, 1956), *Sim nimetskykh novel* [Seven German Novellas] (Munich, 1962). Mykhailo Orest also translated the works by Charles Baudelaire, Novalis, Stefan Zweig and others. Describing the translations by Mykhailo Orest, Igor Kaczurowskyj noted that 'his language was refined, while the content, style and spirit of the original text were conveyed as perfectly as it could have been done by a translator' [9, p. 473].

Ihor Kostetsky (born Ihor Viacheslavovych Merzliakov) was a Ukrainian writer, translator, critic, publisher and stage director. He was born in the city of Kyiv in the family of a teacher in 1918, received a theatrical education, worked as a stage director in Leningrad, Moscow and the Urals in Russia. In 1942, Ihor Kostetsky was taken as a forced laborer to Germany, where he stayed to live and work until the end of his life. He was one of the founders and theorists of the literary and artistic organization, *The Artistic Ukrainian Movement (Mystetskyi ukrainskyi rukh, MUR)*, in Germany. At the end of the 1950s, Ihor Kostetsky established his own publishing house *Na Hori*, the main purpose of which was to print the translated works of European literature in Ukrainian. The translator died in Schwaikheim, Germany, in 1983 and was buried there.

Investigating Ihor Kostetsky's artistic legacy, one can say with confidence that his translations prevail over his own works. He was the first in the history of Ukrainian literature to publish the translations of Shakespeare's all 154 sonnets in a separate book (Munich, 1958) and *Romeo and Juliet* (Munich, 1957). In 1969, his translation of William Shakespeare's *King Lear* also appeared in Germany. Ihor Kostetsky took pleasure in translating modernist poetry. In particular, his translations include the works by Thomas Stearns Eliot (*Vybranyi Thomas Stearns Eliot: Poeziia, drama, esei* [Selected Works by Thomas Stearns Eliot: Poetry, Drama, Essay], Munich, 1955), poems by Federico García Lorca (1958), selected works by Ezra Pound (1960) and Stefan George (1971), Rainer Maria Rilke (1971), works by the French-speaking poets of the Canadian province of Quebec (the collection *Poeziia. Kvebek vid Sen-Deni Harno do nashykh dniv* [Poetry. Quebec from Saint-Denis Garneau until Present Days], New York, 1972), Paul Verlaine (1979) [3].

Igor Vasyliovych Kaczurowskyj (pseudonym Khvedosiy Chichka)

was a famous Ukrainian literary scholar, poet, writer and translator. He was born in the city of Nizhyn in 1918 and lived with his family in the village of Kruty until the age of 12. Later, fleeing from repression, his family went to Russia, where Igor Vasyliovych received a pedagogical education. Shortly after his return to Ukraine in 1942, Igor Kaczurowskyj decided to emigrate to the West in 1943. From 1945, he lived in Austria, from 1948 – moved to Argentina, where he acquired the citizenship. From 1969, he lived in Munich, Germany, but remained a citizen of Argentina. He died in Munich in 2013 and was buried in the village of Kruty, Nizhyn district, according to his will [4, p. 158].

Igor Kaczurowskyj is an author of multilingual translations, predominantly lyrical poems, which were published abroad in separate collections. In addition to the aforementioned anthology of Iberian and Ibero-American poetry, he published the translations of Francesco Petrarca's sonnets from Italian in the collection *Vybrane* [Selected Sonnets] (Munich, 1982), the collection of the translations of German poems *Stezhka kriz bezmir: sto nimetskykh poezii (750–1950)* [Path through Immensity: 100 German Poems (750–1950)]. From Spanish he translated Alejandro Casona's play *La barca sin pescador* (Buenos Aires, 2000) (Paris-Lviv-Zwickau, 2000). In his translations, Igor Kaczurowskyj intended to reproduce the original text as accurately as possible and, hence, attempted to keep not only the content of the authentic text but also its meter. The example of such a translation was *La Chanson de Roland* [The Song of Roland], translated by him from Old French in the original syllabic meter (Lviv, 2008). It is worth noting that Igor Kaczurowskyj's translations were published in many collections and publications abroad, and after 2000 they started to be actively published in Ukraine as well. The collection of the poems translated by Igor Kaczurowskyj *Kruh ponadzemnyi* [Super-Terrestrial Circle], which was published in Kyiv in 2007, contains about 670 poems and poetical fragments of more than 350 authors, translated from 23 old and modern languages, including the translations from Spanish (Jorge Luis Borges, Federico García Lorca, Juan Ramón Jiménez, passages from *El Cantar de mio Cid* [The Poem of the Cid], etc.), Italian (Francesco Petrarca), German (the Minnesingers, Friedrich Hölderlin, Ludwig Uhland, Joseph von Eichendorff and others), English (folk ballads, Alfred Tennyson), French (Paul Verlaine, Arthur Rimbaud and others), as well as the translations of poems from Polish, Belarusian, Russian and from Ukrainian into Russian [7].

Anna-Halja Horbatsch was one of the most famous and most active personalities of the Ukrainian diaspora, a translator of Ukrainian

literature into German, publisher, public and political figure. Anna-Halja Horbatsch (maiden name Lutsiak) was born in the village of Brodina in northern Bukovyna in 1924, attended the Romanian school. At the beginning of World War II, she moved to Germany, where she received a higher education at the University of Göttingen and graduated from the University of Munich with a philology doctor's degree. She was teaching German at the University of Göttingen. The translator died in Reichelsheim, Germany, in 2011.

Anna-Halja Horbatsch was an outstandingly talented translator and active promoter of Ukrainian literature in Germany. She started to translate the works by Ukrainian writers from Ukrainian into German back in the 1950s. Anna-Halja Horbatsch was a compiler, translator and publisher of a number of the anthologies of Ukrainian literature in German: *Blauer November. Ukrainische Erzähler unseres Jahrhunderts. Anthologie* [Blue November. Ukrainian Prose Writers of Our Century. Anthology of Prose] (Heidelberg, 1959), *Ein Brunnen für Durstige und andere ukrainische Erzählungen* [The Well for the Thirsty, and Other Ukrainian Short Stories] (Tübingen, 1970), *Letzter Besuch in Tschernobyl. Ukrainische Erzähler der Gegenwart* [Last Visit to Chornobyl. Modern Ukrainian Prose Writers] (Reichelsheim, 1994), *Reich mir die steinerne Laute. Ukrainische Lyrik des 20. Jahrhunderts* [Hand Me the Stone Lute: Ukrainian Lyric Poetry of the 20th Century] (1996), *Ein Rosenbrunnen. Junge Erzähler aus der Ukraine. Anthologie* [Rose Well. Young Ukrainian Prose. Anthology] (1998), *Die Kürbisfürstin: eine Anthologie zum Frauenthema in der Ukraine* [Pumpkin Princess. Anthology on Women's Topics in Ukraine] (1999), *Kerben der Zeit. Ukrainische Lyrik der Gegenwart* [Notches of Time. Modern Ukrainian Lyric Poetry] (2003), *Alles kann wie in Gebeten sein. Ukrainische Lyrik mit christlichen Motiven* [Everything Can Be as In Prayers. Ukrainian Poetry with Christian Motives] (2005). All the above anthologies were published in Reichelsheim. In addition, Anna-Halja Horbatsch translated and published more than 50 separate collections of the works by many Ukrainian authors, from canonical to modern writers, such as Mykhailo Kotsiubynsky's *Fata Morgana* [Fata Morgana und andere Erzählungen] (Zürich, 1962), *Tini zabutykh predkiv* [Schatten vergessener Ahnen] (Göttingen, 1966), Andrii Chaikovskyi's *Za sestroi* [Ritt ins Tartarenland] (1965), *Na ukhodakh* [Verwegene Steppenreiter] (1972, Wuppertal), Hnat Khotkevych's *Kaminna dusha* [Räubersommer] (Göttingen, 1968), Valerii Shevchuk's collection of short novels *Zozulka z lastiviachoho hnizda* [Mondschein über dem Schwalbennest] (Reichelsheim, 1997), Vasyl Stus' selected poems from his collection

Palimpsesty [Du hast Dein Leben nur geträumt. Eine Auswahl aus der Gedichtsammlung Palimpseste] (Hamburg, 1988), Yurii Andrukhovych's *Ekzotychni ptakhy i roslyny* [Spurensuche im Juli] (1995), Ihor Rymaruk's *Zoloty doshch* [Goldener Regen] (1996), Viktor Kordun's *Kryptogramy* [Kryptogramme] (1996), *Bili psalmy* and other poems [Weiße Psalmen und andere Gedichte] (1999), Lina Kostenko's poems [Grenzsteine des Lebens] (1998), Vasyl Herasymuk's *Poet u povitri* [Der Dichter der Luft] (2001), etc. All the latest collections were published in Reichelsheim [6, p. 299–428].

It can be said without exaggeration that Anna-Halja Horbatsch is a genius of the Ukrainian translation studies, true champion of the Ukrainian national idea, who proved allegiance to her Motherland in fact rather than in word and told about it, communicated the aspirations of the Ukrainian people to thousands of Germans and presented the Ukrainian national identity.

Ukrainian translators in the Americas

Sviatoslav Hordynsky was a Ukrainian artist, art expert, poet, translator, literary critic and journalist. He was born in Kolomyia in the family of a famous literary scholar, Yaroslav Hordynsky, in 1906. He received a secondary education at the Ukrainian Academic Gymnasium in Lviv without attending classes due to hearing loss in childhood and studied at the Academy of Arts in Berlin and the Fernand Leger Modern Academy in Paris. Having returned to Lviv, he became one of the founders of the Association of Independent Ukrainian Artists, where he worked as an editor of its journal *Mystetstvo*. After World War II, he stayed as a displaced person at camps in Munich. Shortly afterwards, he moved to Verona, the United States, where he died in 1993 and was buried in the United States [1].

Sviatoslav Hordynsky's translation legacy presents different ages and styles, such as classical antiquity, classicism, romanticism, modernism, translations from French, English, German, Italian, Polish and other languages. Sviatoslav Hordynsky translated the works by Horace, Ovid, Michelangelo, William Shakespeare, Victor Hugo, Charles Baudelaire, Guillaume Apollinaire, George Gordon Byron, Paul Verlaine, Edgar Poe, Rainer Maria Rilke, Johann Wolfgang Goethe and others. Sviatoslav Hordynsky created one of the best renderings of *Slovo o polku Ihorevim* [The Tale of Igor's Campaign], in which he offered his own interpretation of some obscure passages.

Yurii Ostapovych Lucky (born **George Stephen Nestor Luckyj**) is a Ukrainian literary critic, Slavist, publisher and translator, born in 1919 in Janczyn, Przemyśl District. He studied in Berlin (1937–1939) and

Birmingham (1942–1943, England). Yurii Lutcky served in the English Army (1943–1947). He defended his doctoral thesis at Columbia University (1953) and taught at the universities of Saskatchewan (1947–1949) and Toronto (since 1952). He was the Head of the Slavery Department at the University of Toronto (1956–1960). Yuriy Lucky translated works by I. Bahrianyi, M. Khvylovy, V. Pidmohylny, P. Kulish, M. Kulish, M. Kotsiubynsky and other Ukrainian writers into English [10, p. 296].

Oleh Zuievsky was a Ukrainian poet, literary scholar and translator. He was born in 1920 in the village of Khomutets, Poltava Region, studied journalism in Kharkiv. After World War II, he got into a camp for displaced persons in Augsburg, Germany. In 1950, he moved to Philadelphia, the United States. From 1966, he lived and worked in Canada, defended a Ph. D. thesis in literary translation, taught literature at the University of Alberta in Edmonton. He died in Edmonton in 1996 and was reburied in Zhytomyr.

Translations played an important role in the creative work of Oleh Zuievsky. He did not simply choose texts for translation but selected the poets, whose works reflected his own views and thoughts. He was drawn towards surrealism and chose complex works for translation. In particular, it was, undoubtedly, brave of him to work on the challenging poetry by Stéphane Mallarmé, which he translated and published in a separate collection with introduction and notes – *Poezii* [Poésies] by Stéphane Mallarmé (Edmonton, 1990). Oleh Zuievsky translated from German (Novalis, Stefan George, Rainer Maria Rilke), English (William Shakespeare, Michael Drayton, Elizabeth Barrett Browning, Oscar Wilde, William Butler Yeats, David Ignatow), French (Guillaume Apollinaire, Paul Verlaine, Paul Valéry, Arthur Rimbaud). Having joined the translation efforts with Ihor Kostetsky and Mykhailo Orest, he published a separate book of the translations of Stefan George's works in two volumes, titled *Vybranyi Stefan George po-ukrainskomu ta inshymy, peredusim slovianskymy movamy* [Selected Works by Stefan George in Ukrainian and Other, Mainly Slavic, Languages] (Stuttgart, 1968–1973) [5, p. 364].

Vira Vovk (born Vira Ostapivna Selianska) is a Ukrainian writer, poet, literary scholar and translator. Vira Vovk was born in Boryslav in 1926, in the family of a doctor and a teacher. She spent her childhood in the Hutsul town of Kutly. In 1939, her family was forced to emigrate to Germany and then moved to Brazil. In 1957, Vira Selianska held the Chair of German Studies at the Federal University of Rio de Janeiro, where she was a professor of German literature.

Vira Vovk devoted a great deal of time to translation from Portuguese, German, French and other languages into Ukrainian and

from Ukrainian into Portuguese and German. Vira Vovk's Ukrainian translation of the anthology of modern Portuguese and Brazilian poetry was published in New York in 1964, as well as the works by Rabindranath Tagore, Paul Claudel, Pablo Neruda, Friedrich Dürrenmatt, Federico García Lorca, Charles Baudelaire and others.

In her interview with *Ukrainska literaturna hazeta*, Vira Vovk has admitted that Ukrainian literature is known in Brazil based on her translations only, which include Hryhorii Skovoroda's fables [Fábulas] (1978), Taras Shevchenko's poem *Son (U vsiakoho svoia dolia)* [O Sonho] (1980), Ivan Franko's poem *Moisei* [Moisés] (1981), Lesya Ukrainka's dramatic poem *Kaminnyi hospodar* [Don Juan] (1983), Vasyl Stefanyk's 12 short stories, Mykhailo Kotsiubynsky's *Tini zabutykh predkiv* in Portuguese and German [Sombras dos Ancestrais Esquecidos; Schatten vergessener Ahnen] (1985), Marko Vovchok's short novel *Marusia* [Marússia] (1988), *Koliadnyk* [Cancioneiro de Natal] in Ukrainian, Portuguese and German with a three-part music sheet, *Haivky-Vesnianky* [Cantos da Primavera], *Ukrainski narodni kazky* [Contos Populares Ucrainianos], Pavlo Tychyna's earlier works and Bohdan Ihor Antonych's selected poems – the cycle *Vertep*. Later, the new cycle *Pysanka* was published, which included 12 publications: poetry by Vasyl Holoborodko, Ivan Drach, Mykola Vorobiov, poets of the New York Group, Vasyl Symonenko, Ivan Svitychny, Vasyl Stus (in one volume), Ihor Kalynets, Valerii Shevchuk, Mykola Vinhranovsky, Iryna Zhylenko, Lida Palii, Sofiia Maidanska, Viktor Kordun. In addition, 7 anthologies of Ukrainian literature were published in Portuguese and German [2].

For more information about the bibliography of critical works created by Ukrainian writers and poets, and their translations into English and French, see Bibliography of Ukrainian literature in English and French: from Ukraine first to Germany and then to the United States, translated poetry from English, German, Polish and Russian and made a major contribution to the bibliography field of Ukrainian literary works translated into English. She published several annotated bibliographies translations and critical works (1950–1986) by Oksana Piaseckyj, which, in alphabetical order, lists English and French translations of Ukrainian literary works during the above-mentioned period [13]. **Marta Tarnavska**, a Ukrainian poet, literary critic, translator and bibliographer who emigrated that list the Ukrainian literary works translated into English [14].

Currently, the translation activity of the Ukrainian diaspora has not stopped. The works by modern Ukrainian writers continue to get promoted and translated into different languages, namely Bulgarian, Serbian, Hungarian, etc.

Therefore, having studied the main translation achievements of the leading figures of the Ukrainian diaspora, we can draw the following conclusions. The Ukrainian diaspora abroad was formed on the basis of three waves of Ukrainian emigration: 1) 19th–20th centuries, 2) 1920–1930, 3) 1938–1950. Our compatriots emigrated, mainly to Europe and America. The most active representatives of Ukrainian translators who lived in emigration in Europe were Yurii Klen, Mykhailo Orest, Ihor Kostetsky, Igor Kaczurowskyj, Anna-Halja Horbatsch. In America translation activities were conducted by Sviatoslav Hordynsky, Yurii Lucky, Oleh Zuievsky, Vira Vovk. Our compatriots had three opportunities to publish their translations abroad: 1) publishing in Ukrainian-language foreign publications, which formed the largest group among the sources of Ukrainian-translated literature; 2) publishing in the collections of poems, which were available to poetical translators; 3) publishing translations in separate books, which appeared rather seldom. Living and working abroad, Ukrainian translators significantly enriched Ukrainian culture through their own translations of famous works from English, German, French, Polish, Italian, Spanish, Portuguese and other languages into Ukrainian. Also in their translations, representatives of the Ukrainian diaspora presented their own Ukrainian culture and literature in various languages of the world. It can be concluded that they have made a great contribution to the development of the Ukrainian culture and its rise in the international arena. 'Having gone to the West', they 'returned to the East'; today we know their names, read their translations with pleasure, honor their memory, in particular at the national level by granting honorary state awards, and are proud of our talented compatriots.

Література

1. Білокінь С. І. Гординський Святослав Ярославович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 161.*
2. Вовк В. Українська – мова серця і мова дому. *Українська літературна газета*. 2017. № 9. URL: <https://litgazeta.com.ua/interviews/vira-vovk-ukrayinska-mova-sertsya-i-mova-domu/>
3. Дзюба І. М. Костецький Ігор. *Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2014. Т. 14: Кол–Кос. 767 с.*
4. Герасимова Г. П. Качуровський Ігор Васильович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка–Ком. С. 158.*
5. Зуевський Олег Йосипович. *Письменники України: довідник*. Дніпропетровськ, 1996. С. 364.
6. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах. Чернівці, 2015. С. 299–428.

7. Качуровський І. В. Круг понадземний: світова поезія від VI по XX ст.: переклади. Києво-Могилянська академія, 2007. 526 с.
8. Качуровський, Ігор. Перекладачі української діаспори. *Vsesvit*. 1991. № 11. С. 109–113.
9. Качуровський І. Творчість Михайла Ореста. Перекладацька діяльність Михайла Ореста. Променисті сільвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 473.
10. Просалова В. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. Просалова. Донецьк: Сх. вид. Дім, 2012. С. 296.
11. Burghardt O. Fremde Dichter in Ukrainischem Gewande I. *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1938. № 15. S. 260–302.
12. Internet Encyclopedia of Ukraine: Klen, Yurii. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CK%5CL%5CKlenYurii.htm>
13. Piaseckyj O. Bibliography of Ukrainian literature in English and French: translations and critical works (1950–1986). Ottawa: University of Ottawa Press, 1989.
14. Tarnawsky M. Ukrainian Literature in English: Books and Pamphlets, 1890–1965. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1988.

References

1. Bilokin, S. (2004). Hordynsky Sviatoslav Yaroslavovych. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of Ukrainian History* (p. 688). Kyiv: Naukova Dumka, http://www.history.org.ua/?termin=Gordynsky_S. [In Ukrainian].
2. Vovk, V. (2017). Ukrainska – mova sertsia i mova domu [Ukrainian – the Language of Heart and the Language of Home]. In: *Ukrainska Literaturna Hazeta—Ukrainian literary newspaper*. 9, 197, <http://litgazeta.com.ua/interviews/vira-vovk-ukrayinska-mova-sertsya-i-mova-domu/>. [In Ukrainian].
3. Dziuba. I. (2014). Kostetsky Ihor. In I.M. Dziuba (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History]* (p. 767). Kyiv, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4000. [In Ukrainian].
4. Herasymova, H. (2007). Kaczurowskyj Igor Vasyliovych. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History]* (p.158). Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian].
5. Zuievsky Oleh Yosypovych. (1996). *Ukrainski pysmennyky: Dovidnyk [Ukrainian Writers: Reference Book]* (p. 364). Dnipropetrovsk. [In Ukrainian].
6. Ivanytska, M. (2015). *Osobystist perekladacha v ukrainsko-nimetskykh literaturnykh vzaiemynakh* [Translator's Personality in Ukrainian-German Literary Relations] (pp. 299–428). Chernivtsi. [In Ukrainian].
7. Kaczurowskyj, I. (2007). *Kruh ponadzemnyi. Svitova poeziiia vid VI po XX st. Pereklady* [Super-Terrestrial Circle. World Poetry from the 6th century until the 20th century. Translations. I. V. Kaczurowskyj]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. [In Ukrainian].
8. Kaczurowskyj, I. (1991). *Perekladachi ukrainskoi diaspory* [Translators of Ukrainian Diaspora]: *Vsesvit*. 11, 109-113. [In Ukrainian].

9. Kaczurowskyj, I. (2008). *Tvorchist Mykhaila Oresta. Perekladatska diialnist Mykhaila Oresta* [Works by Mykhailo Orest. Translation Activity of Mykhailo Orest]. In: *Promenyty sylvety: lektsii, dopovidi, staty, eseji, rozvidky* [Radiant Silhouettes: Lectures, Reports, Articles, Essays, Studies]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian].

10. Prosalova, V. (2012). *Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, bibliografichni vidomosti* [Ukrainian Diaspora: Literature Figures, Works, Bibliographic Information]. (pp. 159–296). Donetsk: Skhidnyi Vydavnychi Dim. [In Ukrainian].

11. Burghardt O. Fremde Dichter in Ukrainischem Gewande I / Oswald Burghardt // *Zeitschrift für Slavische Philologie*. – 1938. – № 15. – S. 260-302.

12. Internet Encyclopedia of Ukraine: Klen, Yurii. <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CK%5CL%5CKlenYurii.htm>

13. Piaseckyj, O. (1989). *Bibliography of Ukrainian literature in English and French: translations and critical works (1950-1986)*. Ottawa: University of Ottawa Press.

14. Tamawsky, M. (1988). *Ukrainian Literature in English: Books and Pamphlets, 1890-1965*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

Н. І. Лепухова

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

"Ми пішли на Захід, щоб повернутися на Схід", або Українські перекладачі за кордоном

Створення Української держави, відносини України з іншими країнами, взаємодія української культури з іншими культурами неможливі без перекладу. Переклад виступає як сполучна ланка між мовами і культурами, об'єднує народи, сприяє їх взаєморозумінню, співпраці і взаємному збагаченню духовними цінностями і традиціями. У важкі часи для Української держави, коли її кращим представникам доводилося залишати свої будинки і вийжджати за кордон, українська діаспора стала рятувальним човном для українського народу і культури. Представники української діаспори (поети, письменники, літературознавці, критики тощо) не тільки публікували свої твори за кордоном, але й активно займалися перекладацькою практикою: перекладали українською мовою, знайомили українського читача з найкращими досягненнями світової літератури, а також просували власну літературу і культуру за кордоном, перекладаючи з української мови. У статті викладено основні віхи життя і діяльності відомих перекладачів, які належать до української діаспори, таких як Юрій Клен, Михайло Орест, Ігор Костецький, Ігор Качуровський, Анна-Галія Горбач, Святослав Гордінський, Юрій Луцький, Олег Зуєвський, Віра Вовк.

Ключові слова: українська діаспора, переклад, українські перекладачі, українські видання за кордоном.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'0'373:2

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-294-301

Н. І. Бойко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Релігійна лексика української мови: проблеми семантики і сучасного функціонування

Рецензія на монографію: Ковтун А. А. Семантична деривація в релігійній лексиці української мови: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 528 с.

Лінгвістика останніх десятиріч визначила низку важливих, актуальних і перспективних напрямів досліджень, із-поміж яких етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний, антропоцентричний та когнітивний підходи до вивчення способів творення, шляхів становлення, розвитку й функціонування різнорівневих мовних одиниць. Потребують нового лінгвістичного осмислення насамперед проблеми, пов'язані з різними вимірами мовних об'єктиваций відроджених мовних ресурсів етносу, ментальних стереотипів і суміжних із ними понять, репрезентованих низкою важливих для українців сфер буття. Осердям українського менталітету, світобачення українців упродовж багатьох століть була і залишається сакральна сфера, а нині – самобутній і потужний лексичний корпус, реабілітований після тривалого періоду атеїзації упродовж ХХ століття.

Над вивченням мовних аспектів релігійної царини працювали Н. Бабич, В. Німчук, М. Скаб, Т. Вільчинська, С. Бібла, П. Мацьків, Г. Баран, О. Мирончук, Ю. Осінчук, О. Ковтунець, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, А. Сірант та інші вчені, проте українське мовознавство комплексного діахронно-синхронного дослідження розвитку семантичної деривації в загальноновживаній релігійній лексиці української мови, репрезентоване в окремому монографічному лінгвістичному дослідженні, тривалий час не мало.

Актуальність рецензованої монографії вбачаємо у важливості й необхідності насамперед комплексного діяхронно-синхронного дослідження семантичної деривації в релігійній лексиці української мови, у виявленні й аналізі особливостей функціонування релігійного лексичного корпусу в різних стилях української мови, текстах Біблії в кількох українськомовних перекладах, творах української художньої літератури XI–XXI століть, друкованих виданнях сучасних засобів масової інформації, окремих художньо-публіцистичних та науково-публіцистичних творах, матеріалах загальномовних (тлумачних, етимологічних, історичних, фразеологічних, перекладних) і спеціальних тлумачних праць, які репрезентують різні періоди функціонування української та інших слов'янських мов. Проблема актуальна і в плані загальнослов'янських тенденцій інтеграції функціональних стилів, що слугує потужним чинником розвитку багатозначності лексичних одиниць.

У монографії А. А. Ковтун уперше теоретично обґрунтовано, запропоновано та застосовано методику тривірневого аналізу формування полісемії в релігійній лексиці української мови. Це лексикографічний діяхронний, лексикографічний синхронний і контекстний аналізи, де простежено логічне поєднання діяхронного аналізу семантичної деривації в релігійних полісемантах із об'єктивацією основних хронологічних параметрів появи й функціонування найуживаніших лексичних і перифразних дериватів. Визначено актуальні типи семантичних зв'язків у структурах релігійних полісемантів, виокремлено семантичні звуження, семантичні розширення, метонімію, метафору та з'ясовано моделі творення кожного з цих типів з опертям на матеріали численних словників та зразків мовленнєвих практик, що значно розширюють ділянки релігійного лексикону з подвійною референцією.

Вагоме теоретичне значення має наукова інтерпретація висвітлення відношень між значеннями лексеми, здійснена за допомогою розробленої та ефективно використаної новітньої авторської методики дворівневого аналізу механізмів розподілу та видозміни переміщених сем. У монографії уточнено дефініції термінів, пов'язаних зі способами словотворення і типами формування полісемії, а також з'ясовано зміст низки теолінгвістичних термінів. Авторка обґрунтувала роль позамовних чинників, що впливають на розширення комунікативно-прагматичного потенціалу релігійної лексики в різні періоди розвитку української мови.

У роботі закономірно обрано методологічний підхід (с. 85–108), застосована "методика зовнішньої реконструкції порівняльно-історич-

ного методу, що передбачає виявлення форм взаємовідношень різних за походженням мовних і позамовних (предметно-логічних) явищ, спрямована на відновлення попереднього розвитку релігійних лексем, інвентаризацію значень, класифікацію їх за давністю виникнення" (с. 89). У дослідженні застосовано, окрім загальнонаукових методів та прийомів, комплекс сучасних лінгвістичних, із-поміж яких прийоми описового методу, що забезпечили інвентаризацію та класифікацію лексем і значень; окремі елементи методики зовнішньої реконструкції порівняльно-історичного методу; апробовано методу опозицій; використано прийоми дистрибутивного методу; компонентного та функціонального аналізу; застосовано методу лінгвістичного моделювання функціонально-семантичних полів; метод кількісних підрахунків та трансформацийний метод.

Зібраний фактичний матеріал дослідження – це понад 20 тисяч слововживань релігійної лексики та лексикографічні дефініції найактивніших сакральних одиниць української мови різних періодів її розвитку та становлення. Джерельна база репрезентована 154 позиціями, із-поміж яких тексти Біблії в кількох українськомовних перекладах, твори української художньої літератури XI–XXI століть, авторитетні друковані видання сучасних засобів масової інформації з різних регіонів України ("Українська правда", "Вечірній Київ", "Галицька просвіта", "Вісник Розділля", "Кримська світлиця" та ін.), окремі художньо- та науково-публіцистичні твори І. Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного, Ю. Шевельова та ін., а також матеріали 57 лексикографічних загальнономовних і спеціальних тлумачних праць, які репрезентують різні періоди функціонування української та деяких інших слов'янських мов.

А. А. Ковтун вдалося розкрити і поглибити теоретико-методологічні засади вивчення процесів семантичної деривації в релігійній лексиці української мови; здійснити діахронний огляд основних джерел наповнення українського релігійного словника; виявити процеси активізації національномовних ресурсів розвитку релігійної лексики за різними способами творення, зосередившись на діахронному; виокремити (за матеріалами лексикографічних праць) актуальні типи й моделі семантичної деривації в українській релігійній лексиці, уживаній у сакральній та позасакральній сферах; виявити специфіку проникнення релігійної лексики в живомовну стихію та схарактеризувати її як засіб експресивізації нерелігійних текстів; інвентаризувати й описати моделі okazіональних семантичних дериватів, що постали в сучасному несакральному мовленні, зіставивши їх із узуальними;

простежити зміни на аксіологічній шкалі, функційні вияви та комунікативно-прагматичний потенціал сучасних релігійних полісемантів.

У першому розділі "Релігійна лексика української мови і багатозначність як об'єкти наукового дослідження" значну увагу зосереджено на аналізі низки складних загальних теоретичних питань, пов'язаних із вивченням особливостей семантики релігійних лексичних одиниць української мови до 90-х рр. ХХ ст. та в порадянський час. Здійснено критичний аналіз актуальних проблем, пов'язаних зі з'ясуванням сутності полісемії. А. А. Ковтун дійшла висновків, що найвагоміший доробок у вивченні релігійної лексики належить І. Огієнкові, який був одним із "послідовників максимальної орієнтації розвитку української мови виключно на власне українські ресурси" (с. 30), дбав про відродження української церкви, богослужіння в ній рідною мовою, здійснив наукове витлумачення багатьох релігійних слів. А. А. Ковтун констатує, що навіть у традиційних висловах помітна нестача осучасненої й узгодженої української церковної термінології, тому активне її вивчення заслуговує схвалення. Авторка розглянула актуальні проблеми студювання полісемії і виявила, що семантичні механізми є аналогічними для узувальних та okazіональних актуалізацій, до визначення актуальності дериваційних механізмів доцільно залучати живу мовну стихію, а рівень сучасного лексикографічного фіксування залежить від рівня семасіологічної інвентаризації семантичних типів, моделей семантичних структур лексем упродовж різних етапів розвитку.

Другий розділ "Методологія дослідження полісемії релігійної лексики" присвячено обґрунтуванню методологічної основи дослідження, з'ясуванню домінантних концепцій та методик вивчення багатозначності в сучасному мовознавстві. А. А. Ковтун розкрила процедурний апарат аналізу багатозначності релігійної лексики української мови, обґрунтувала доцільність використання окремих семасіологічних термінів (*семантична деривація* – назва одного зі способів словотворення, результатом якого є формування в одній мові одного значення лексеми від іншого значення зі збереженням форми, проте зі зміною семантичної структури). Логічно вмотивованою є спроба створити національні відповідники до окремих важливих теолінгвістичних найменувань, використавши актуальні словотвірні моделі. Терміни *сакралізація* / *десакралізація* запропоновано замінити частіше вживаними в роботі спільнокореновими антонімами *осакралення* / *розсакралення*, які є синонімійними до *сакралізація* / *десакралізація*. Дисертантка вибудовує і вдало застосовує власне-авторську трирівневу методику для характеристики

процесів творення багатозначності релігійної лексики в сакральній та світській сферах. Запропоновано поєднувати лексикографічний діахронний, лексикографічний синхронний і контекстний аналізи.

Виявленню та аналізу впливу "етнізації" християнства і старослов'янської мови на формування релігійної лексики української мови присвячено третій розділ монографії – "Джерела й основні напрями розвитку релігійної лексики в українській мові". Дослідниця визначила та схарактеризувала основні джерела наповнення українського релігійного словника й головні напрями полісемізації української релігійної лексики в діахронії. Джерелами наповнення українського релігійного словника слугували: 1) запозичення іншомовних релігійних номінацій (буквальне перенесення і спосіб калькування); 2) активізація національномовних ресурсів розвитку релігійної лексики в релігійній сфері (лексичні, семантичні та перифразні деривати); 3) утворення питомої релігійної лексики в нерелігійній сфері (лексичні, семантичні та перифразні деривати). Із-поміж провідних напрямів полісемізації української релігійної лексики в діахронії А. А. Ковтун визначила два: 1) виникнення семантичних дериватів у релігійній сфері (прямі номінації (як наслідок термінування нерелігійних номінацій); прямі номінації – результат вторинного термінування нерелігійних номінацій; стерті переносні номінації, утворені термінуванням нерелігійних номінацій); образні номінації, зумовлені термінуванням нерелігійних номінацій); 2) формування семантичних дериватів у нерелігійній сфері (прямі номінації, розвинені детермінуванням релігійних номінацій; стерті переносні номінації, спричинені детермінуванням релігійних номінацій); образні номінації, зумовлені детермінуванням релігійних номінацій). У висновках до третього розділу зроблено акценти на процесах, що сприяли становленню староукраїнської мови як літературної, використанню її в конфесійній практиці з II пол. XVI ст., активізації словникарства, створенню українських друкарень тощо. Релігійний словник української мови найактивніше збагачувала іншомовна церковна термінологія, орієнтована на грецькі та старослов'янські цілосистемні запозичення. Номінування нових релігійних понять забезпечував лексичний спосіб, який демонстрував постійне розширення своїх словотвірних гнізд. Поповнення релігійного словника питомими семантичними дериватами в сакральній сфері та за її межами – характерне явище для раннього періоду християнізації, що "вказує на семантичну деривацію як оптимальний спосіб відтворення архаїчної свідомості мовців". Процеси формування перифразних дериватів у релігійній сфері А. А. Ковтун пов'язує із прийняттям християнства, характеризує їх як "давні та досить

стабільні номінації в релігійній сфері, що допускають процес зрощення (*Великдень*), універбації (*Пречиста*), "зрощення (*Богомати*), субстантивізацію прикметників (*Пречиста*) та універбацію інших різновидів (*відпущення*)". Проте думка щодо уналежнення слівосполук на зразок *Мати Божа, Діва Марія, Син Божий, Святий вечір* та ін. до перифразних дериватів є дискусійною. Водночас флоронімени на зразок *райські яблучка, кровця Біжа, крильця Божі* та ін. і номінації *око церкви* (святценник), *рука Божія* (закон віри), *Другий Єрусалим, Новий Єрусалим, храм бойового мистецтва, ангели в білих халатах, військові від Бога* – це, безперечно, перифрази.

У четвертому розділі "Актуальні типи й моделі семантичної деривації в українській релігійній лексиці (за лексикографічними джерелами)" схарактеризовано особливості формування різнотипних зв'язків між значеннями релігійних лексичних одиниць. Дослідниця виявила внутрішньослівне звуження й розширення значення і розвиток багатозначності в українській релігійній лексиці. Семантичне звуження кваліфіковано як тип наповнення релігійного словника, а семантичне розширення – як тип формування вторинних релігійних номінацій на позначення предметів та явищ нерелігійної сфери. Ціннісною є характеристика похідних релігійних значень за допомогою метонімічного типу зв'язку та полісемантів з релігійним значенням, що постали як наслідок метафоричного типу зв'язку, а також поєднання різних типів семантичного зв'язку у процесі формування полісемії релігійних лексем. Спеціалізацію загальноновживаних лексем у сакральній сфері дослідниця пов'язує з назвами осіб (*спаситель*), предметів (*образ*), дій (станів, процесів) (*доправляти*), опредметнених дій (станів, процесів) (*передзвін*), релігійних дій (процесів) (*канонізувати*), опредметнених релігійних дій (процесів) (*треба*), що репрезентують модель "нерелігійна назва (особи, предмета і т. д.) → релігійна назва (особи, предмета і т. д.)".

Аналізові процесів і шляхів оновлення семантики лексичного складу сакральної лексики української мови в неконфесійній сфері присвячено п'ятий розділ – "Нетрадиційна синтагматика – шлях до полісемії української релігійної лексики". Необхідно відзначити глибокий аналіз чинників стильової переорганізації сакральної лексики, шляхи від апеляції до десемантизації релігійних лексем, процеси нейтралізації суб'єктно-адресного і набуття експресивного. Окремий параграф містить характеристику прагматичного потенціалу сакральної лексики в позарелігійній сфері, питання з'ясування своєрідності метафоризації релігійної лексики в художньому мовленні та засобах масової інформації. Авторка виявила семантичну

гнучкість сакральної лексики в живомовній стихії ХХ–ХХІ ст. Моделі occasionally-metaphorical derivation та процеси мовленнєвої метонімізації релігійної лексики схарактеризовано на матеріалі мовотворчості багатьох митців, із-поміж яких і письменники української діаспори, і представники українського руху опору 1960–1970-х рр. В. Стус та І. Світличний (с. 349–361), а також маловивчені матеріали сучасних українських газет (с. 361–378). До надбань розділу також належать: 1) розмежування переносних значень і переносних уживань релігійної лексики; 2) виокремлення й характеристика енантіоконотемійного способу семантичної деривації; 3) зіставлення окремих процесів семантичної деривації в релігійній лексиці української мови з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами; 4) розкриття ролі графічних засобів у формуванні протилежних аксіологічних значень релігійних лексем; 5) кількісне зіставлення показників узуального й occasionally-metaphorical semantic updating analyzed lexemes in the non-religious sphere; 6) характеристика різних "елементів гри з релігійною лексикою" в сучасній публіцистиці.

Загальні висновки в монографії переконливі, логічні, вони цілісно відбивають результати комплексного й багатоаспектного дослідження А. А. Ковтун, у якому на широкому фактичному матеріалі схарактеризовано шляхи й механізми семантичної деривації у процесі творення, розвитку й сучасного функціонування релігійної лексики української мови в узуальній та індивідуально-авторській мовній і мовленнєвій практиках, з'ясовано роль семантичної деривації в оновленні значеннєвих планів одиниць релігійного лексикону.

Монографія буде цікавою не лише для мовознавців, а й широкого кола читачів, оскільки "вивчення розвитку семантики релігійної лексики української мови – це один з аспектів дослідження мовного коду українського народу, мовної картини світу українців, що впливає на досягнення взаєморозуміння в поліетнічній та полірелігійній сучасній Україні" (с. 22). Українське мовознавство збагатилося цікавим, ґрунтовним, комплексним діахронно-синхронним монографічним дослідженням семантичної деривації в релігійній лексиці української мови.

N. I. Boyko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language Nizhyn Mykola Gogol State University

Religious vocabulary of Ukrainian language: Semantics and functioning problems
Review of the monograph: Kovtun A. A. Semantic derivation in religious Ukrainian language vocabulary: the monograph. Chernivtsi: Techno-print, 2018. 528 p.

ЗМІСТ

До ювілею П. О. Куліша
(200 років від дня народження)

Самоїленко Г. В. Садиба Білозерських-Кулішів хутір Мотронівка як гніздо культури Поліського краю.....	5
Ісаєнко К. П. П. Куліш як основоположник української модерної прози (до 200-ліття від дня народження П. Куліша)	24
Кайдаш А. М. Вербалізація етнокультурних концептів у поемі Пантелеймона Куліша "Маруся Богуславка".....	35
Зінченко С. В. Старослов'янізми в мовній картині світу Пантелеймона Куліша	43
Пасік Н. М. Ритміко-синтаксична організація оповідання Пантелеймона Куліша "Гордовита пара"	52
Бойко Н. І., Коткова Л. І. Домінанти художнього ідіолекту Пантелеймона Куліша	63
Пугач В. М. Від "Граматики" П. Куліша до "Українського правопису" 2019 року: соціокультурний контекст кодифікації.....	78

Літературознавство

Бондаренко Ю. І. Поет непоетичної доби: "філософія життя" в романі Костя Москальця "Вечірній мед".....	90
Корнєєва Л. Л. "Ефект Джульєтти": тема кохання в класичній літературі та її вплив на сучасного реципієнта.....	106

Мовознавство

Бондаренко А. І. Основні аспекти вітчизняних лінгвокультурологічних досліджень.....	115
Зеленько А. С., Зеленько О. А. Співвідношення гена та мема – проблема ізоморфізму генного та мовного кодів	126
Штонь О. П. Семантика відносних прикметників, утворених від іменників – назв неаморфних речовин	142
Латун А. Б. Прикметникові конструкції як засіб зображення зовнішності людини.....	150
Голяк М. С. Використання неологізмів на позначення людей у відгуках до онлайн новин англійською мовою.....	159
Сидоренко В. А. К вопросу о реализации категории оказиональности в поэтическом тексте	169

Красавіна В. В. Текстуальна синонімія як зображально-виражальний засіб художнього мовлення (на прикладі прози Михайла Коцюбинського)	181
Коновал І. І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка	194
Баранник Н. О. Архаїзми в романах С. Склярєнка "Святослав", "Володимир"	202
Вакулєнко Г. М. Функціонально-стильові особливості речень з однорідними членами в романах Івана Багряного	214
Банзерук О. В., Банзерук А. С. Функционирование метонимии и синекдохи как тропов и стилистических приемов в идиостиле Николая Гоголя	222
Блажко М. І. Емотиви у відображенні картини світу (на матеріалі короткого оповідання П. Зюскінда "Die taube")	236
Степаненко М. І. Оновлення українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.	246

Проблеми перекладу

Петрик О. М., Романова М. В. Специфіка перекладу порівнянь у поемі М. Лермонтова "Демон"	254
Ролік А. Пейоративна лексика в творах М. В. Гоголя та її передача в німецьких перекладах	267
Лєпухова Н. І. "Ми пішли на Захід, щоб повернутися на Схід", або Українські перекладачі за кордоном	280

Рецензії

Бойко Н. І. Релігійна лексика української мови: проблеми семантики і сучасного функціонування. Рецензія на монографію: Ковтун А. А. Семантична деривація в релігійній лексичі української мови: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 528 с.	294
---	-----

Content

To the jubilee of Kulish P. A. (200-th birthday anniversary)

Samoylenko Hr. V. The manor of the Bilozersky-Kulishs Khutor (a separate farm) of Motronivka as a breeding ground of Culture of the Polissya territory.....	5
Isaenko K. P. Kulish as the founder of Ukraine modern prose (to the 200th anniversary of P. Kulish's birthday)	24
Kaidash A. M. Verbalization of ethnocultural concepts in the poem of Panteleimon Kulish "Marusya Boguslavka".....	35
Zinchenko S. V. Old church slavisms in the panteleimon kulish's linguistic picture of the world.....	43
Pasik N. M. The Rhythmic and Syntactic Organization of the Story "The Proud Couple" by Panteleimon Kulish.....	52
Boiko N. I., Kotkova L. I. Dominants of Panteleimon Kulish's artistic idiolect	63
Puhach V. M. From "Grammars" by P. Kulish to "Ukrainian spelling" in 2019: socio-cultural context of codification.....	78

Linguistics

Bondarenko Y. I. Poet of a non-poetic age: "philosophy of life" In K. Moskalets' novel "Evening honey"	90
Kornieieva L. L. Juliet Effect: love theme in a classical fiction and its effects on the contemporary recipient.....	106

Literary Studies

Bondarenko A. Main aspects of Ukrainian linguocultural studies.....	115
Zelenko A. S., Zelenko O. The correlation between the gene and mem – the problem of the izomorfism of the genetical and linguastic codes.....	126
Shton O. P. Semantics of the relative adjectives formed from nouns – the names of non-amorphous substances.	142
Latun A. B. Adjective constructions denoting appearance of a person	150
Holiak M. S. The usage of neologisms characterizing people in feedbacks to online English news	159

Sydorenko V. A. To the question of the implementation of the category of occasionality in a poetic text.....	169
Krasavina V. V. Textual Synonymy as an Expressive Means of Fiction (Exemplified by Mykhailo Kotsiubynskyi's Prose)	181
Konoval I. I. Representation of the emotional state of the artistic character by means of emotionally-valued semantic in Alexander Dovzhenko's idiolect	194
Barannyk N. O. Archaisms in the novels "Sviatoslav", "Volodymyr" by S. Sklyarenko	202
Vakulenko G. M. Functional and Stylistic Features of Sentences with Homogeneous Parts in Novels by Ivan Bagriany	214
Banzeruk O. V., Banzeruk A. S. The functioning of metonymy and synecdoche as tropes and stylistic techniques in the lexicostatistics of Nikolai Gogol	222
Blazhko M. I. Emotives in reflecting worldview: a case of Patrick Süskind's short story "Die taube".....	236
Stepanenko M. I. Innovations in ukrainian political lexicon In 2018–2019.....	246

Problems of translation

Petryk O. M., Romanova M. V. The Peculiarities of Comparisons Translation in M. Lermontov's Poem "The Demon" ..	254
Rolik A. Pejorative vocabulary in the works of Mykola Gogol and its rendering in German translations.....	267
Liepukhova N. I. 'We went to the west to return to the east', or Ukrainian translators abroad.....	280

Reviews

Boyko N. I. Religious vocabulary of Ukrainian language: Semantics and functioning problems. Review of the monograph: Kovtun A. A. Semantic derivation in religious Ukrainian language vocabulary: the monograph. Chernivtsi: Techno-print, 2018. 528 p. ..	294
---	-----

"ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ"

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До опублікування у збірнику приймаються **вичитані** наукові статті, які раніше не друкувалися.

У даних про автора зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, контактний телефон, e-mail, поштова адреса, подаються *українською та англійською мовами*.

Текст статті – Microsoft Word (розширення *.doc, *.docx). Гарнітура – Times New Roman, кегль – 14 pt. Усі поля – 2 см. Міжрядковий інтервал – 1,5. Абзацний відступ – 1 см.

Якщо у статті використовувалися нестандартні шрифти, необхідно обов'язково (!) їх надати.

Назва статті, прізвище, ім'я, по батькові подаються *українською та англійською мовами*.

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Стаття починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті.

2. **Ініціали та прізвище автора** – напівжирним шрифтом по лівому краю.

3. **Назва статті** напівжирним шрифтом вирівнювання по центру (мовою, якою написана стаття).

4. **Анотації та ключові слова подаються українською та англійською мовами** (мовою, якою написана стаття). Кожна публікація не англійською мовою супроводжується анотацією англійською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Якщо видання не є повністю україномовним, то кожна публікація не українською мовою супроводжується також анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

5. **Основний текст** статті може розбиватися на підрозділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки (17, с. 64)).

Нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл) ставиться **обов'язково**:

- між ініціалами та прізвищем (С. Русова);
- після географічних скорочень (м. Київ);
- між знаками номера (№) та параграфу і числами, які до них відносяться;
- у посиланнях на літературу [14, с. 60];
- всередині таких скорочень: і т. д., і т. п. тощо;
- між числами й одиницями виміру (20 кг), а також дат (XX ст., 2002 р.)

6. Схеми та малюнки у статті потрібно пронумерувати. Нумерація виділяється *курсивом*, назва малюнка – *курсивом напівжирним*.

Слово "**Таблиця**" виділяється **напівжирним шрифтом** по правому краю, *назва таблиці* – по центру **напівжирним курсивом**.

7. **Література** розміщується після статті у порядку згадування або в алфавітному порядку. Список літератури оформляється відповідно до [ДСТУ 8302:2015](#) р. Вказувати індекс DOI у статтях, яким він присвоєний.

8. **Пристатейна література повинна бути транслітерована латиницею і наведена після списку літератури (REFERENCES за стандартом APA)**.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

У РАЗІ НЕДОТРИМАННЯ АВТОРАМИ ВСІХ ВИЩЕЗАНАЧЕНИХ УМОВ РЕДАКЦІЯ МАЄ ПРАВО ПОВЕРНУТИ СТАТТЮ НА ДООПРАЦЮВАННЯ ЧИ ВІДМОВИТИ В ЇЇ ДРУКУВАННІ

Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.

Матеріали надсилати за адресою: м. Ніжин, вул. Графська, 2
(кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу)
E-mail: svit.lit@ndu.edu

Відповідальний редактор та упорядник: **Самоїленко Григорій Васильович**
тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10

Наукове видання

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Збірник наукових праць

Випуск 96

Серія "Філологічні науки"

№ 13

Відповідальний редактор та упорядник
Самойленко Григорій Васильович

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Косяк
Літературне редагування – О. М. Лісовець
Коректура – А. М. Конівненко

Підписано до друку 24.01.2020	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Arial	Обл.-вид. арк. 16,49	Тираж 100 пр.
Замовлення №	Ум. друк. арк. 17,71	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.